

Cover Design: www.advira.net

Print: Bilnet Matbaacılık Biltur Basım Yayın ve Hizmet A.Ş.

Dudullu Organize Sanayi Bölgesi

1.Cad. No:16 Ümraniye / İstanbul

Tel: +90 216 444 44 03

Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar vakfı (TÜSES)

İstiklal Caddesi Bekar Sokak No:22/2 Beyoğlu / İstanbul

Tel: +90 212 251 18 35 / Fax: +90 212 249 87 46

Sosyal Politika Forumu Uygulama ve Araştırma Merkezi (SPF)

Boğaziçi Üniversitesi Kuzey Kampüs Otopark Binası K. 1 N: 119

34342 Bebek / İstanbul

Tel: +90 212 359 75 63 / Fax: +90 212 287 17 28

e-mail: spf@boun.edu.tr / www.boun.edu.tr

© Friedrich-Ebert-Stiftung Turkey

Friedrich-Ebert-Stiftung Association Turkey Office

Cihannüma Mah. Mehmet Ali Bey Sk. No:12 D:5

34353 Beşiktaş / İstanbul

Tel: +90 212 310 82 37 / Fax: +90 212 258 70 91

Ankara Office

Abidin Daver Sk. No. 5 D.9

06550 Çankaya / Ankara Türkiye

Tel: +90 312 441 85 96 - 97 / Fax: +90 312 441 85 98

E-mail: contact@festr.org / http://www.festr.org

TÜRKİYE’DE EŞİTSİZLİKLER

AYŞEN CANDAŞ VE VOLKAN YILMAZ

Araştırma danışmanı: Ayşe Buğra
Araştırma yöneticisi: Ayşen Candaş
Araştırma ekibi: Volkan Yılmaz,
Sevda Günseli ve Burcu Yakut Çakar

Şubat-2012

İçindekiler

I. Established Inequalities in Turkey:	
Executive Summary in English	7
II. Sunuş	23
III. Teşekkürler	25
IV. Türkiye’de Gelir Dağılımında	
Eşitsizlik ve Gelir Yoksulluğu	26
A. Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliği	27
B. Gelir Yoksulluğu	37
C. Toplam Gelirin Ülke İçerisinde Dağılımı ve Gelir Eşitsizliğinin Farklı Tezahürleri	42
a. Bölgelerarası ve Bölgeler İçindeki Gelir Dağılımı	43
b. Kadın Yoksulluğu	46
c. Çocuk Yoksulluğu	49
ç. Genç Yoksulluğu	51
d. Yaşlı Yoksulluğu	52
e. Engelli Yoksulluğu	53
f. Çalışan Yoksulluğu	53
Ç. Sosyal Transferlerin Finansmanı, Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Doğrudan Transferler	55
a. Sosyal Transferlerin Finansmanı ve Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Etkileri	57
b. Doğrudan Sosyal Transferler ve Sosyal Transferlerin Gelir Dağılımına Etkileri	58
V. Türkiye’de Çalışma Yaşamına Dair Eşitsizlikler	60
A. Yetersiz İstihdam Olanakları ve İşsizlik	61
B. Kayıtdışı İstihdam	64
C. Kadınların İşgücüne Katılımları ve Kadın İşsizliği	65
Ç. Engellilerin İşgücüne Katılımları ve Engelli İşsizliği	71
D. Genç İşsizliği	73
E. Çalışma Saatleri	75
F. Ücretler	76
G. Çocuk İşçiliği	78
H. Toplu Sözleşme	81
I. Çalışma Yaşamında Kadınlara Yönelik Ayrımcılık	82
İ. İş Kazaları ve İşe Bağlı Sağlık Problemleri	84
J. Çalışma Hayatında Azınlıklar	86
VI. Türkiye’de Sosyal Güvenliğe Dair Eşitsizlikler	89
A. Türkiye’de Sosyal Güvenlik	89
B. Sosyal Güvenlik Sistemi İçinde Eşitsizlikler	91
C. Kadınlar ve Sosyal Güvenlik	93
Ç. Yaşlılar ve Sosyal Güvenlik	95
D. Çocuklar ve Sosyal Güvenlik	97
E. Sağlık Harcamaları	98
VII. Türkiye’de Eğitime Dair Eşitsizlikler	101
A. Eğitim Düzeyi ve Okullulaşma	101
a. Okuma yazma	102
b. Okul Öncesi Okullulaşma	102
c. İlköğretim ve Ortaöğretimde Okullulaşma	105
ç. Okulu Terk	109

d. Bölgelerarası Eşitsizlikler	112
B. Eğitime Katılımın Önündeki Engeller	116
a. Gelir Seviyesi ve Eğitime Katılım	116
b. Eğitime Erişim ve Toplumsal Cinsiyet	118
c. Çocuk İşçiliği ve Eğitime Erişim: Mevsimlik Tarım İşçiliği Örneği	119
ç. Okulların Mekansal Konumlanışı ile Yerleşim Bölgeleri Arasındaki Mesafe ve Eğitime Erişim	120
d. Öğrenci Başarısı	122
C. Eğitimde Ayrımcı Pratıklar	129
a. Eğitimde Anadil	129
b. Eğitimde Etnik Köken	130
c. Eğitimde Din ve İnanç	131
ç. Eğitimde Engellilik	132
d. Ders Kitaplarında Ayrımcılık	133
e. Yükseköğretimde Kadınlara Yönelik Ayrımcılık	133
Ç. Türkiye’de Eğitime Yapılan Harcamalar	133
a. Eğitime Yapılan Kamu Harcamaları	134
b. Eğitime Yapılan Özel Harcamalar	136
XIII. Türkiye’de Siyasi Temsile Dair Eşitsizlikler	138
A. Temsil Eden ve Edilen İlişisine Dair Meşruiyet Kriterleri	139
B. Aktif ve Pasif Temsil Biçimleri	142
C. Siyasi Temsilde Krizin İki Veçhesi	143
IX. Sonuç Yerine	150

I. Established Inequalities in Turkey: Executive Summary in English

This book is the outcome of a study conducted during the course of 2010 and revised in 2011. In this study, we map out the prevalent inequalities in Turkey in the fields of income distribution, employment, education, health and social security through a re-reading of an immense number of reports that have been written and delivered by national and international organizations and prominent researchers. While each report or study we re-read originally focused on but one aspect of inequality at most, our aim has been to bring the findings on various forms of prevalent inequalities that co-exist with and co-fertilize one another to show the fact that inequalities compose a totality. These not only deepen and are passed from one generation to the next, but also spread from one location to the next; and from one issue to the other. In a way we tried to get a snapshot of the dimensions that these inequalities altogether assume, and tried to capture which groups are the ones that are most adversely and severely affected by experiencing various forms of inequalities at the same time. In addition to these, we also got a snapshot of the existing inequalities in the field of political representation given the impact these inequalities make on the exercisability of civil and political rights in general.

Firstly, it is apt to clarify how we define equality. In the context of this book, the notion of equality we refer is the sort that establishes the bases for the claim of equal citizenship, which is to be provided by democratic states to their citizens. Thus, rather than taking up a broad theoretical question such as ‘what is equality as an ideal’ we dwell on the question of *what is required at the very least* in a democratic regime of rights to ensure that individuals who are assumed to have equal rights, would also have equal access to the means that are necessary for the exercise of these rights. The snapshot provided by this book suggests that citizens are faced with *multi-dimensional* and intermingling sorts of inequalities in terms of having access to the exercise of their rights in the fields of income distribution, employment, education, health, social security and political representation. Thus, it becomes clear that solutions geared to giving life to equal citizenship so as to eliminate these inequalities also need to be *multi-dimensional, transformative and holistic*.

While concentrating on social inequalities in this work, we paid particular attention to established and intergenerational inequalities. The concept of *established and intergenerational inequalities* refers to inequalities that have become persistent in political environments where equality is not adopted as a principle that would be realized and whose outcomes are, in time, also approached as if these were ‘natural’ and inevitable. In contexts where political interventions geared to equal exercise of rights are absent, inequality in one specific area often makes its way to another. For example, a child born to a family victimized by forced migration and ending up in an urban setting will be most likely to take up an informal job without any social security before even completing his/her secondary education. Given long working hours, he/she will find no opportunity to get organized with others and even if he/she does, the fact of getting organized is likely to bring about the risk of being fired. As inequality becomes established, hopes and expectations of this child will most probably be trimmed and shaped on the basis of acceding to existing injustices and his/her preferences would be adapted to the

objective circumstances that he finds himself in. Yet, all established or deep rooted inequalities can be mitigated and even totally eliminated through transformative social policies, democratic institutions and emancipatory legal arrangements.

Maybe the first thing to do to grasp what should be understood from equality in a democratic society is to make clear what should *not* be understood from the very same term. As a contemporary example of a complex society, Turkey contains both cultural diversity and various forms of manifestations of discrimination intermingled and co-fertilized with deep and established inequalities. Consequently, in such a society two points can be underlined in relation to equality: *Firstly, the notion of equality that is to be aspired in a complex society cannot be monolithic or one-dimensional.* In a complex society, one can defend only a pluralistic notion of equality which allows for the maintenance of cultural diversity. The notion of equality to be defended in such a society cannot aim at reducing modes of life, mother tongues, ethnic origins, beliefs, disbeliefs or different forms of existence and various means of the pursuit of happiness to a monolithically conceived unity composed of individuals whose self-identity and ends in life are fixed and homogenized.

The second point that needs to be emphasized is as follows: *The primary goal of a democratic and social state in our epoch is to adopt measures that would eradicate inequalities inherited from the past and to transform the institutions and practices of the society so as to realize the legal premise of equal rights and freedoms.* In environments where the right to equal opportunities are recognized only on paper while social policies to enable disadvantaged individuals and groups to make use of equal opportunities are not pursued, inequalities that individuals inherit will further deepen and get transferred from one generation to the next. Inequalities that are transferred this way, that are perceived as the 'fate' of families and individuals in environments where democratic and social state fails to perform its duty, and inequalities which render social mobility impossible, are known as *established inequalities* and their transformation is absolutely necessary for equal citizenship. Therefore equality must be understood *both as a basic principle to organize a democratic society and a process that transforms institutions and practices.*

Besides the constitutional plane where the common principles of the sense of justice are laid down, such a notion of equality must also be institutionalized at the level of policies to be pursued in order to give life to these principles. As stated by Jürgen Habermas, *constitutions in democratic societies are unending projects.* In a democracy that targets to transform inequalities, opinions pertaining to public conscience and public reason maintain their development in the course of time with the active participation of citizens. It is when the political regime ensures equal access to primary public goods that makes equal freedom possible for all, then citizens can live together freely to achieve the goals they set for themselves and can keep on transforming their common spheres of life towards a just and democratic direction.

Among existing manifestations of injustice and inequality, mainly *two spheres of inequality* emerge and these need to be urgently transformed. These appear to be both co-fertilized within their own categories and cross-fertilized with other forms of inequalities.

The first sphere of inequality that needs to be urgently tackled is composed of established inequalities that cause individuals born to disadvantaged socioeconomic circumstances to bear the burden of their inherited circumstances with all the possible manifestations and

implications of such disadvantages. Inequality of this type basically derives from socioeconomic circumstances. Having been born to a household at a specific level of income can directly affect the level and quality of education and health services, prospects of employment and its type, and even the extent and nature of political participation that can be realized.

The second sphere of established inequality that must be absolutely transformed is primarily related to the social status one occupies within the inherited system of social hierarchy rather than the socioeconomic position. Societies where inequality is deeply rooted are characterized not only by the fact that the level of income and material conditions influence and shape even hopes, desires and expectations with regard to future; these are also status societies in Weberian sense. In such societies, regardless of the level of income, ascriptive, acquired or chosen identities based on ethnicity, language, religion, sect, disability and age, gender, gender identity and sexual orientation may well be the basis of degradation and exclusion to the extent that this identity happens to divert from the tendencies of the majority or its hegemonic ideology. Even when there are no written rules that establish it, this order of social status and hierarchy may have penetrated into the daily practices, may be classifying individuals according to their assumed positions in the scale of status and honour, and may be insidiously ordering the relationships among individuals and groups based on these hierarchical understandings. In societies where discrimination of all sorts are common and where no public awareness and guarantees are provided against these forms of discrimination, having been born to, or later acquisition of a difference from the majority of the society may determine whether the person concerned can have an education, whether he or she will maintain his job or not, and even whether he or she can have a voice in the political public sphere.

We call the first sphere of established inequality socioeconomic inequality and the second sphere, discrimination.

Social life no doubt displays a much more complex structure than this analytical distinction between socioeconomic inequalities and discrimination allows us to comprehend. In some cases we may observe people with relatively higher income suffer discrimination since their status set by the unwritten rules of social hierarchy is not considered equal. In other cases, one of the two persons at the same low level of income may be more disadvantaged than the other because of his low status in social hierarchy whereas the other may at least feel himself to be integrated with the society just for sharing the dominant identity therein. Moreover, intermingling and the level of complexity in social phenomena is so high that often there emerges “hybrid” cases of established inequality when, for example, the one who initially suffered discrimination because of his/her identity gets impoverished in time or the one who is poor at the beginning later faces exclusion and discrimination due to his/her poverty as well. In our highly complex societies, it is critical to understand these co- and cross-fertilization processes among various forms of inequalities. The multi-dimensionality of the causes and manifestations of inequality is the rule rather than an exception.

In all ‘hybrid’ cases emerging, whether they initially derive from social and economic circumstances or from initial misrecognition, degradation and exclusion, inequality becomes established and passed on from generation to generation in the absence of a legal system adopting pluralistic equality as its principle and social policies giving effect to this notion

of equality. As inequalities take root, individuals cannot equally benefit from public goods and opportunities, equal opportunities granted on paper cannot be realized and equal access of persons to public spheres, primary public goods and services and to venues of political representation become hardly possible. Both those groups who suffer from discrimination because of their status positions that are incongruent with the preferences or the ascribed identity of the majority, and those groups that are subject to poverty and exploitation as a result of socioeconomic inequalities, subsequently fall prey to both discrimination and poverty *at the same time*. Breaking apart from the centre of society and its political agenda, they are marginalized in a way that their voices are not heard and their problems become invisible given that these cannot be voiced, represented or become politicized at the political public sphere or the Parliament where the crucial decisions can be made to tackle these inequalities.

It is along with this experience of marginalization that gradually emerging manifestations of social inequality start to be seen as 'natural' and 'inevitable'. The socially reproduced conditions that are in fact the manifestations of established inequalities come to be perceived as consciously and willingly pursued preferences and wilfully produced outcomes. In some cases, manifestations of caste-like group experiences stemming from cross-fertilization of established socioeconomic inequalities and discrimination in settings that do not contain even dim possibility of social mobility are perceived as "culture" and come to be regarded as manifestations of "diversity" that must be protected. For example, the ability of citizens of Roma origin to sell flowers, or recognized and appreciated for their music, does not mean that they are treated as equal citizens. Roma people have for generations suffered both discrimination and poverty. Instead of providing the Roma equal access to public goods and services without any discrimination, protecting their right to be 'musician' or to 'sell flowers' as a part of their 'authentic' culture cannot be accepted as an approach targeting democratic equality that is compatible with cultural diversity. It is the long term consequence of exclusion from equal citizenship, from equal opportunities of access to public means and political representation that a caste-like and essentially discriminatory social division of labour based on social hierarchy comes to be regarded as 'natural' and an 'outcome of choice'. The ideal of equality and policies to bring about equality, on the other hand, calls for a political vision and political will that go well beyond this approach. Political regimes that *do recognize differences but do not aim at equality* may only produce apartheid, caste system or '*millet*' systems which institutionalize separate forms of existence where different rules apply, where peoples live side by side instead of together, and where groups that form the society are isolated and hierarchically ordered among one another. In such settings, the possibility of living equally free in spite of differences vanishes. When difference is recognized but not equality, segments that are hierarchical within and between are located side by side, in the absence of any common socialization, modes of life get to be shaped by different rules, and the dependence of the powerless to the powerful becomes a norm and the legacy of hierarchy gets to be perceived as only natural.

There are also political regimes where existing differences and diversity, and consequently the necessity for recognizing the facticity and validity of political pluralism is denied and the notion of equality that is thereby construed and adopted becomes 'sameness.' These regimes too institutionalize monolithic and false homogeneity and strive to dress up individuals in a complex society with the identity of the majority.

In contemporary complex societies, the denial of the fact that differences are 'given' may lead to two negative consequences for individuals. Firstly, to participate in the society, in economy and politics on equal footing and to benefit from public goods, it becomes a precondition for an individual to suppress his/her identity and deny his/her own self. Facing this situation, the individual either considers it compulsory to conceal his/her identity, which is regarded as low in the given status hierarchy, in order to benefit from public goods and /or to have equal access to political representation. This process of imposition of a false homogeneity and accompanying self-denial on the part of those who has to suppress their identity ends up with monolithicization or assimilation; or instead, the individual concerned gives up his/her claim to equal access, being convinced that there is no such thing as a public conscience, a common concept of justice to appeal to, and there is no way to make his/her voice heard and eventually abandons his/her demand for free integration to society without having to suppress his/her identity.

The other consequence of the denial of differences is that policies that are blind to disadvantaged positions of individuals, acknowledging equality only as a flat principle, do not bring along *equal capabilities* for individuals. The regime of rights granted universally to all at the level of legislation may lose its transformative power for equality when it does not take into account the given aspects of social inequalities at policy level. For example, in a country where the right to work is granted equally to both men and women, if public policies geared to mitigating the burden of care on women which is an obstacle to their free choice to work are absent, then we can say rights in that country do not bring along equal capabilities to work for women. Denial of differences in capabilities may take many forms. For example, a student with visual disability has, like all other students, the right to benefit from all services available in his school; however, if materials in Braille alphabet are limited, there emerges an inequality that stems from ignoring the special needs of the visually impaired student. Similarly, young women who cover their heads and who are legally entitled to the right to higher education on equal footing with others are forced to make a choice between removing their head covers and giving up higher education.

Within the framework of this overall approach we want to touch upon the areas of established social inequalities coming to the fore in the book. The book addresses all these areas in detail and many studies and surveys that the book is based on examine these problem areas one by one in a much deeper way. However, our aim here is to assess all these areas of inequality together, by exposing their intermingling nature, and to think together about established inequalities in such areas as income distribution, employment, health and social security, education and political representation. In our assessment, the most striking areas of inequality are as follows:

- Imbalance in income distribution
 - In the mid-2000s Turkey is second to Mexico among OECD countries in the ranking of distorted income distribution.¹
 - In 2006 the richest 20% of Turkey's population enjoys an income share more than 8 times of the income of the poorest 20% and this ratio is the highest among all EU countries.²
 - Relative to their population, the regions getting the lowest share in income are the regions of Central-eastern and South-eastern Anatolia.³
- Income poverty
 - In 2008, 0.54% of the population lives under food poverty, 17.11% of the population lives under national poverty line.⁴
 - Turkey has a quite bad record in child poverty.⁵ As far as child poverty rates are concerned, the Picture in Turkey is worse than any OECD country.⁶
 - In 2008, food and non-food poverty rate is higher in urban areas, than in rural areas.⁷
- Working poor
 - In 2008, about 40% of those working in agriculture were poor.⁸
 - In 2008, the rate of poverty is about 29 percent among daily paid workers, 24 percent among self-employed and 32 percent among unpaid family workers.⁹

¹ Organizaton for Economic Co-operation and Development. (2008) Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries, s. 25. (Eng.)

² For EU member states EUROSTAT, for Turkey Türkiye İstatistik Kurumu. (2009) "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları 2006-2007". (Tr.)

³ Erdem, T. (2007) "Gelir Farklılıkları", Radikal gazetesi, 5 Nisan 2007. (Tr.)

⁴ Türkiye İstatistik Kurumu. (2009) "2008 Yoksulluk Çalışması Sonuçları," Haber Bülteni Sayı 205, Aralık, Ankara. (Tr.)

⁵ United Nations Children's Fund. (2006) Child Poverty in Turkey 2006, Ankara, s. 5. (Eng.)

⁶ Organizaton for Economic Co-operation and Development. (2008) Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries, s. 154. (Eng.)

⁷ Türkiye İstatistik Kurumu. (2009) "2008 Yoksulluk Çalışması Sonuçları", Haber Bülteni Sayı 205, Aralık, Ankara. (Tr.)

⁸ A.g.e.

⁹ A.g.e.

- Injustice in taxation
 - In 2005, taxation on consumption reached 70 percent of total tax revenues. Thus, relative to its income, the heaviest burden of tax falls upon the lowest income group.¹⁰
- Obstacles to labour force participation
 - In Turkey, labour force participation rate of women is below 30 percent; this rate is 63.2 percent as OECD average and 64 percent as the average figure for EU-19 countries.¹¹
 - Among women with disabilities, labour force participation rate is about 7 percent. This rate is lower than the half of both labour force participation rate of the disabled as a whole and women's overall labour force participation rate.¹²
- Unemployment
 - While the population at working ages increased by 23 million from 1980 to 2004, only 6 million new jobs could be created in the same period.¹³
 - Looking at the regional development of provinces where unemployment is high, we see the provinces of eastern and South-eastern Anatolia leading the list.¹⁴
 - The share of women among long-term unemployed is much higher than that of men. While in total female unemployment the proportion of unemployed women not seeking jobs for fading hopes of employment is 32 percent, it 18 percent among unemployed males.¹⁵
 - For a considerable period of time, youth unemployment in Turkey remains as almost the double of the rate of unemployment in general population.¹⁶

¹⁰ Zenginobuz, E. Ü., Özeran, G., Sağlam, İ., Göksen F. (2006) Yurttaşların Cebinden Devletin Kasasına: Türkiye'de Kim Ne Kadar Vergi Ödüyor?, Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği ve Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Fonu, Mayıs 2006, İstanbul, s. 92. (Tr.)

¹¹ World Bank. (2009) Female Labor Force Participation in Turkey: Trends, Determinants, and Policy Framework, Human Development Sector Unit-Europe and Central Asia Region, Report No 48508-TR, s. i. (Eng.)

¹² Devlet İstatistik Enstitüsü ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA). (2004) Türkiye Özürlüler Araştırması 2002, Ankara, s. 15. (Tr.)

¹³ World Bank. (2006) Turkey Labor Market Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit-Europe and Central Asia Region, Report No. 33254-TR, s. ii. (Eng.) and TÜRK-İŞ. (2007) Çalışanların Ekonomik ve Sosyal Durumu, Ankara, s. 43. (Tr.)

¹⁴ Türkiye İstatistik Kurumu. (2009) "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları 2006-2007". (Tr.)

¹⁵ Gürsel, S., Güner, D., Darbaz, B. (2009) "Kadınlar Daha Uzun Süre İşsiz Kalıyor", Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) Araştırma Notu No. 47, İstanbul. (Tr.)

¹⁶ Yentürk, N., Başlevent, C. (2007) "Türkiye'de Genç İşsizliği", İstanbul Bilgi Üniversitesi Gençlik Çalışmaları Birimi Araştırma Raporu No. 2, Eylül 2007, s. 8. (Tr.)

- Informal employment
 - In August 2009, informal employment constitutes 45.7 percent of total employment and 30.8 percent of non-agricultural employment.¹⁷
 - Remuneration to informal workers is lower than formal workers and their working hours are also longer.¹⁸
 - Population articulating with informal employment in urban environments are in fact consist of those at working ages, with low levels of education, recently migrating from rural to urban areas.¹⁹
- Long working hours
 - About one in every two workers in Turkey have to work longer hours a week, above what is set as legal standard.²⁰
- Child labour
 - In 2006 318,000 children in the age group 6-14, which is the period for compulsory education, were working.²¹
 - About 6 percent of children in the age group 6-17 are working in paid jobs and about 70 percent of these children are out of school.²²
 - In the provinces of Diyarbakır, Batman, Adana, Adıyaman, Şanlıurfa and Gaziantep, there are 23,683 children seasonally working in commercial agriculture. During their compulsory education, these children remain out of school for 70 days, on average, during a school year.²³
- Low proportion of workers covered by collective bargaining
 - In 2006, only 13.3 percent of workers are covered by collective bargaining

¹⁷ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2009) "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2009 Ağustos Dönemi Sonuçları (Temmuz, Ağustos, Eylül 2009)", Haber Bülteni No. 199, 16 Kasım, Ankara. (Tr.)

¹⁸ Dayıoğlu, M., Ercan, H. (2009) "Labor Market Policies and Institutions with a Focus on Inclusion, Equal Opportunities and the Informal Economy," s. 45-46. (Eng.)

¹⁹ A.g.e., s. 3.

²⁰ DİSK/Sosyal-İş Sendikası. (2010) 1 Mayıs'ın Doğuşundan Bugüne Değişmeyen Talep: İnsanca Çalışma Süresi, Mayıs 2010. (Tr.)

²¹ Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ). (2007) Dünyada ve Türkiye'de Çalışan Çocuklar, Yayın no. 281, Ankara, s. 13. (Tr.)

²² Türkiye İstatistik Kurumu. (2007) Çocuk İşgücü Araştırması 2006, Haber Bülteni Sayı 61, 20 Nisan. (Tr.)

²³ Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası. (2007) Eğitim Sen Mevsimlik Tarım İşçiliği Nedeni ile Eğitimine Ara Veren İlköğretim Öğrencileri Araştırması, Ankara (Tr.)

system.²⁴ In most EU countries, on the other hand, collective bargaining scheme covers more than 70 percent of all working people.²⁵

- Work accidents and work related health problems
 - In Turkey there is one labour inspector for every 32,996 workers. According to ILO, there should be one labour inspector for every 20,000 workers in developing countries.²⁶
 - In 2007 there were 80,000 work accidents and 1,043 deaths occurred.²⁷
 - Turkey is the only country in the world where the proportion of miners dying as a result of work accidents never dropped below 70 in 100,000 during the 2000s.²⁸
- Discrimination in working life
 - In Turkey women are paid 62 percent of what is paid to men for similar jobs. In gender based pay inequality, Turkey ranks 84th among 125 countries.²⁹
 - In Turkey there are cases of overt discrimination against persons working in public institutions whose native languages and religious sects are different from that of majority.³⁰
 - In working life discriminatory attitudes against lesbian, gay, bi-sexual, transvestite and transsexual (LGBT) individuals are common and include such acts as denial to admit to job or dismissal.³¹
- Lack of social protection
 - In 2006, those who have no health insurance including Green Card make up 19.8 percent of population. This unprotected population is a part of the poorest

²⁴ Darbaz, B., Uysal-Kolaşın, G. (2009) "Türkiye Toplu Sözleşmede AB'nin Çok Gerisinde", Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) Araştırma Notu 28, 10 Mart, s. 1. (Tr.)

²⁵ International Labour Organization. (2008) Global Wage Report 2008/2009, Geneva, s. 38. (Eng.)

²⁶ Commission of the European Communities. (2009) Turkey 2009 Progress Report, No. SEC(2009)1334, Brüksel, s. 63. (Eng.)

²⁷ Sosyal Haklar Derneği. (2008) 2007 Yılı İş Kazaları Raporu, İstanbul. (Tr.) and İnsan Hakları Derneği. (2009) "Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu", s. 664-675. erişim: <http://www.ihd.org.tr/images/pdf/2008_yili_insan_haklari_ihlalleri_raporu.pdf> 24 Ocak 2010. (Tr.)

²⁸ Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Sosyal-İş Sendikası. (2010) Türkiye'de İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Raporu: Madencilik Sektörüne İlişkin Temel Veriler, 25 Şubat 2010. (Tr.)

²⁹ World Economic Forum. (2009) The Global Gender Gap Report (eds.) Hausmann, R., Tyson, L. D., Zahidi, S., Geneva, s. 179. (Eng.)

³⁰ İnsan Hakları Derneği. (2009) "Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu", s. 694. access: <http://www.ihd.org.tr/images/pdf/2008_yili_insan_haklari_ihlalleri_raporu.pdf> 24 Ocak 2010. (Tr.)

³¹ Commission of the European Communities. (2009) Turkey 2009 Progress Report, No. SEC(2009)1334, Brüksel, s. 26. (Eng.)

30 percent among income groups.³²

- For the year 2005, 37 percent of population over age 65 have no retirement pension including 2022 old age pension.³³
- The fact that the proportion of women out of any social security coverage is too high in the regions of Eastern and South-eastern Anatolia (84 percent and 87 percent, respectively) suggests there is overlapping of regional and gender disparities in the field of social security as well.³⁴
- 54 percent of youth in the age interval 15-24 are employed without social security.³⁵

- Obstacles in access to education

- During 6 years in the period 1999-2005, about 440,000 children entered working life without even having a primary school diploma.³⁶
- The preschool enrolment rate in Turkey is behind all other OECD countries.³⁷
- A half of all young girls in the age group 15-19 are neither in school nor in employment.³⁸
- In 2002 while the rate of illiteracy in general population was 12.9 percent, it was 36.3 percent among citizens with disabilities.³⁹

- Inequalities in education

- While 46 percent of citizens having Kurdish as their mother tongue are not primary school graduates, only 9 percent of native Turkish speaking people are in that status. Of persons covered by the survey, while 10 percent of those with Turkish as their native language are higher education or university graduates,

³² Gürsel, S., B. Darbaz ve U. Karakoç. (2009) "Yeşil Kart: Türkiye'nin En Maliyetli Sosyal Politikasının Güçlü ve Zayıf Yanları", Betam Araştırma Notları, No.39, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, s. 2-4. (Tr.)

³³ Brook, A.M. ve Whitehouse, E. (2006) "The Turkish Pension System: Further Reforms to Help Solve the Informality Problem", OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 44, s. 20-21. (Eng.)

³⁴ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2009) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 54. (Tr.)

³⁵ Dayıoğlu, M., Ercan, H. (2009) "Labor Market Policies and Institutions with a Focus on Inclusion, Equal Opportunities and the Informal Economy," s. 36. (Eng.)

³⁶ Gökşen, F., Cemalcılar, Z., Gürsel, C. F. Türkiye'de İlköğretim Okullarında Okulu Terk ve İzlenmesi ile Önlenmesine Yönelik Politikalar, AÇEV, KA-DER ve ERG, s. 5. (Tr.)

³⁷ Education for All International Coordination (2009). Overcoming Inequality Why Governance Matters, Oxford University Press. (Eng.)

³⁸ Organizaon for Economic Co-operation and Development. (2009) Doing Better for Children, s. 43. (Eng.)

³⁹ Devlet İstatistik Enstitüsü ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (2004) Türkiye Özürlüler Araştırması, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası. (Tr.)

only 2 percent of Kurdish speakers are so and university/higher education graduates constitute 7 percent of others whose mother tongue is neither Turkish nor Kurdish.⁴⁰

- In preschool, primary and secondary education, İstanbul, South-eastern and Eastern Anatolia regions strike attention as NUTS regions where student/teacher ratio is the highest.⁴¹
- Increase in the number of private courses and schools makes quality education as a function of the level of income.⁴²
- In Turkey children of low income families remain at lower levels of education while children of higher income families receive higher education.⁴³
- The present system of education fails to eliminate disadvantages that the socioeconomic status of families imposes on students and their school performance.⁴⁴

Of all inequalities in the book, those in the area of political representation have a somewhat different nature. The reason for this difference is as follows: When freedom to organize is not recognized or those getting organized are treated as criminals and when freedom of expression is granted selectively in a way that is indexed to inherited inequalities and discrimination, environments enter into a vicious cycle of producing more and more injustice and inequality rather than justice, democracy and equality. In this context, it is a serious problem that while there are so many inequalities relating to working life, efforts for democratization do not find their reflection in the realm of trade union rights. As trade unions get weaker, neither social rights nor social security issues nor problems related to job safety can find their way to the centre of the political agenda where they should actually be. Yet, regardless of their identities, the demand for a decent life by social groups trying to subsist at the lowest socioeconomic layer of society, working extremely long hours for barely subsistence wages and still getting poorer and poorer can only be voiced louder and politicized with the help of trade union rights, right to association and collective bargaining. Problem areas coming to the fore in this context are as follows:

⁴⁰ Gürsel, S., Uysal-Kolaşın, G., ve Altındağ, O. (2009) "Anadili Türkçe Nüfus ile Kürtçe Nüfus Arasında Eğitim Uçurumu Var," BETAM Araştırma Notu #049, 13 Ekim 2009. (Tr.)

⁴¹ MEB (2009). Millî Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2008-2009, MEB Resmi İstatistik Programı, Ankara, s. 32-44. (Tr.)

⁴² Bakış, O., Levent, H., Insel, A., Polat, S. (2009). Türkiye'de Eğitime Erişimin Belirleyicileri, Eğitim Reformu Girişimi, İstanbul, s. 22. (Tr.)

⁴³ A.g.e., s. 6. (Tr.)

⁴⁴ Dinçer, M. A., Uysal Kolaşın, G. (2009), "Türkiye'de Öğrenci Başarısında Eşitsizliğin Belirleyicileri," Eğitim Reformu Girişimi, İstanbul, s. 14, (Tr.)

- Obstacles to political representation
 - Freedom of press and freedom of expression are still under pressure.⁴⁵
 - The electoral threshold of 10% in election is higher than any other EU member country.⁴⁶
 - Parties are still closed down (the latest example being the Party for Democratic Society).
 - Trade union rights are still not granted in line with relevant international standards and the chapter on “Social Policy and Employment” cannot be opened in EU accession process.⁴⁷
 - Necessary facilities and arrangements have yet not introduced for persons with physical disabilities to cast their votes in elections.⁴⁸
 - In terms of the proportion of female deputies in the parliament, Turkey ranks 109th among 188 countries.⁴⁹

These findings suggest that Turkey is confronted with serious inequalities of an established nature in such fundamental areas of citizenship as income distribution, employment, education, health, social security and political representation. In all these areas, Turkey is lagging behind all other OECD countries as well as the countries of the EU which Turkey is a candidate. The major reason is that despite her available resources, Turkey has so far failed to perform fairly in combating inequalities and providing equal citizenship to her citizens. In 2009, Turkey was declared as the 16th largest economy in the world on the basis of a national income ranking. While making it to the top 20 in terms of her economic resources, Turkey still ranks 79th among 182 countries according to 2009 Human Development Index (HDI).⁵⁰ 18 countries including Bulgaria, Romania and Macedonia which are listed in the same category are above Turkey despite their lower levels of income. In Turkey, in the absence of an effective, participatory and free democracy as well as long-term, redistributive and transformative social policies, citizens’ level of welfare is bound to remain behind the economic resources of the country. This gap

⁴⁵ Freedom House. (2011). Journalists’ Arrests Signal Growing Press Freedom Backslide in Turkey. (Eng.)

⁴⁶ Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu. (2010). Report on Thresholds and Other Features of Electoral Systems Which Bar Parties from Access to Parliament. (Eng.)
[http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD\(2010\)007-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD(2010)007-e.pdf)

⁴⁷ Aktar, C. (2009) “Sosyal Haklar Faslı-Tikanan AB Müzakere Sürecine İyi Bir Örnek”, Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi Araştırma Notu # 54, 23 Kasım 2009. (Tr.)

⁴⁸ AB (2009). 2009 Yılı Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, s. 8. (Tr.)
http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf

⁴⁹ Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği. (2010), İstatistikler. (Tr.)
<http://www.ka-der.org.tr/?p=istatistik>

⁵⁰ United Nations Development Programme. (2009) Human Development Report 2009-Overcoming Barriers: Human Mobility and Development, Palgrave Macmillan, New York, s. 171-172. (Eng.)

between overall economic power and the level of welfare of citizens can be overcome only by launching a comprehensive struggle against established inequalities.

Points to be taken into account while tackling and reversing established inequalities in areas examined by the book can be summarized as follows:

1. The ideal of democratic equality and policies including both constitutional and legislative arrangements geared to reaching equality should target the elimination of *both* the manifestations of socioeconomic inequalities *and* all forms of discrimination that are prevalent on the basis of gender, religion, belief, disability, age, ethnic origin and sexual orientation. The two spheres of established inequality initially derive from either discrimination that penalizes differences or from imbalanced distribution of socioeconomic means and opportunities. Regardless of initial causes, in the course of time, established patterns of discrimination and established socioeconomic inequalities co- and cross-fertilize and concentrate and merge over groups which experience them. The promise of equal citizenship can be realized only by simultaneously fighting out all established inequalities which, though originating from two different sources, blend together in practice. In this context, democratic equality should be perceived both as a principle and as a process, and legislation as well as policies should take due account of the multi-dimensional nature of established inequalities.
2. Areas examined in this book and findings of studies on these areas show that perspectives that exclusively underline discrimination or approaches that exclusively emphasize socioeconomic inequalities are bound to be ineffective in fully grasping the extent of social inequalities and are bound to failure in reversing these. Even when interpreting statistics and/or anecdotes that narrate experiences of discrimination, one should be aware of the existence of various spheres of established inequality as well as their co-fertilized and cross-fertilized nature. Only this type of awareness can prevent the rise of various sorts of reductionism and essentialism from emerging in understanding the causes of inequality and fighting them out. Policies that fail to perceive and combat social inequalities in a holistic manner have the potential of reproducing injustices.
3. Social policies and taxation should be rearranged under the guidance of a redistributive approach. Besides socioeconomic inequalities, long-term manifestations of inherited discrimination and unjust division of labour based on social status and hierarchy can be transformed only through redistributive mechanisms.
4. Areas such as education, health and income distribution where socioeconomic inequalities become manifest are closely interlinked. Socioeconomic inequalities in

one of these areas sneak into others and further consolidate inequalities. For instance, in settings where access to quality education is dependent on income, income poverty feeds in social inequality in the field of education. Low educational level on the part of a child born to an income poor family, on the other hand, determines his future employment prospects and eventually reproduces the disadvantaged position in society.

5. In combat against socioeconomic inequalities, two complementary approaches come to the fore: The first is the public provision of such basic services as health and education to all without any charge. The second is the delivery of such services in a manner avoiding the reproduction of social inequalities, i.e. in a way to allow for social mobility and disallow discrimination. In other words policies targeting social equality cannot suffice with providing free education to all. An approach upholding equality cannot tolerate any systematic differentiation in the quality of education and children's school performance on the basis of income levels of different families or on the basis of discriminated status.
6. Interrelated nature of policy areas can, at times, provide an opportunity for policies to be developed. For example, public provision of free and quality hot meal to all students throughout compulsory education can be adopted as a policy which would consolidate school attendance while, at the same time, contribute to combat against child poverty. Similarly, free and quality preschool education for all would curb intergenerational transfer of inequalities.
7. Development policies in Turkey should be designed so as to create decent employment opportunities. Citizens living in Eastern and South-eastern Anatolia regions as well as women should be given priority in the context of decent work opportunities.
8. One of the most effective ways of combating all forms of discrimination is putting legal guarantees in place and phasing in of independent and effective anti-discriminatory legal mechanisms. Additionally, considering the intermixed nature of socioeconomic inequalities and discrimination, differences and social diversity should be paid due attention in each policy area. For example, gender approach and the issue of disability should be mainstreamed to all policy areas. In the delivery of public services, necessary conditions should be provided for all citizens to exercise their rights equally.
9. A participatory and de-centralized political environment will ensure, by giving effect to freedom of organization and expression, that social groups voice their problems and their experiences proportionally both due to the numeric weight of the group under consideration in total population and due to the level and severity of the issues

that are voiced by these groups no matter how small a minority these may constitute. In this context, political reforms geared to democratization should be conceived as part of a process that complements social policies designed to transform the society and establish equality. Urgent measures that need to be adopted in this vein include guaranteeing trade union rights and freedoms at internationally accepted standards, pulling the electoral threshold considerably down, modifying legislation to avoid banning political parties and introducing female quota in both political parties and municipal and national elections.

10. Disadvantaged groups demarcated from majority with their minority identity and from high income groups with their social and economic constraints are not homogenous within themselves. There are minorities within minorities and gravely disadvantaged segments within disadvantaged groups. An effective struggle against inequalities can be waged by supporting and guaranteeing *individual* freedoms and civil, political, social and cultural rights through effective social policies. Since rights recognized in universal declarations and instruments are defined on the basis of individuals, they are more effective in dealing with the problems of 'minorities within minorities' and the most disadvantaged among the most disadvantaged groups. Meanwhile, when these individual rights are exercised collectively and with concerted effort, they do serve the function of voicing the common interests and aspirations for justice of concerned groups.
11. Especially in the field of employment, there is an urgent need for composing effective public policies targeting social equality and protecting working people. Major headings in this field include: increasing the number of labour inspectors to improve workers' health and safety and activating the public in job inspection; full elimination of child labour through holistic policies; ensuring that the public sector take active role in care services to encourage women's labour force participation; public provision of necessary support and technologies for the disabled to ensure their equal participation to employment; preventing all forms of discrimination in employment; introducing arrangements to promote collective bargaining and shortening working hours to be compatible with decent work standards.
12. As frequently touched upon in the book, income poverty deems equal rights and freedoms granted on paper not viable, and seep into other areas such as education and health in a way to further consolidate established inequalities. Thus, in order to ensure access to basic public services, there is need for arrangements in these areas to curb the effect of income. Moreover, based on the premise that all should enjoy a specific level of income to lead a decent life, the right of citizens to income should be

legally recognized and this right should be materialized through minimum income support policies.

13. In Turkey, all rights and freedoms should be constitutionally recognized at universal standards and, in this context, the concept of equality in legislation should be formulated in a manner to lay the ground for combating all forms of discrimination. For example, it is important that sexual orientation and age are both incorporated to the Constitutional article on equality. In this vein, the institutions that would be responsible for combating discrimination should be rendered independent and effective to fight out all forms of discrimination.

In closing, it would be appropriate to state the following: In a constitutional democracy that promises equal citizenship, requirements of equal citizenship have to be defined and met constitutionally and at policy level as our common political will. The issue of equal citizenship is directly related to the structuring of politics and it is an issue at constitutional level that cannot be left to be voiced by individual political parties. Enhanced awareness on this issue is the most important contribution that the book hopes to have made.

II. Sunuş

Prof. Dr. Ayşe Buğra,

Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu

Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu (SPF), kurulduğundan beri, insanın içinde yaşadığı topluma o toplumun herkesle eşit bir ferdi olarak katılabilmesinin önündeki engelleri inceledi, bu engellerin eşit vatandaşlık ilkesi doğrultusunda, hak temelli bir yaklaşımla ortadan kaldırılmaları için alınabilecek önlemlerin niteliği üzerine düşünce üretmeye çalıştı. Bunu yaparken, çalışma koşulları, istihdamla yoksulluk arasındaki ilişki, işçi örgütlenmesinin önündeki engeller, çocuk yoksulluğu, sağlık hizmetlerine ulaşım, bakım hizmetlerinin yetersizliği, kadınların çalışma hayatına katılımı gibi tek tek pek çok sorun alanına girdik ve kendi çalışmalarımızın dışında bu alanlarda yapılmış çalışmaları olabildiğince yakından izlemeye çalıştık. SPF'nin kurulduğu 2004 yılından beri, önümüze durmadan bu konularda yazılmış raporlar geldi. Bu raporlar, Türkiye'deki eşitsizliklerin farklı boyutları hakkında çok önemli bilgiler içeriyorlardı. Ama bu çalışmaların hep birlikte çizdikleri resim tek tek yapılan çalışmaların toplamından daha fazla bir şeydi. Bunu farkettiğimiz zaman, resmin bütününe bakmak ve çözümleri bu bütün üzerinden üretmek gerektiğini düşünmeye başladık. Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Aysen Candaş'ın SPF bünyesinde çalışan araştırmacılarından Volkan Yılmaz, Burcu Yakut Çakar ve Sevdâ Günseli'den oluşan bir ekip ile birlikte gerçekleştirdiği *Türkiye'de Eşitsizlikler* konulu çalışma bu tür bir "resmin bütününe bakmak" çabası oluşturuyor.

Giriş ve sonuç bölümlerinin dışında beş bölümden oluşan bu çalışma, gelir dağılımındaki eşitsizlik ve gelir yoksulluğu sorunlarından başlayarak, eşitsizliğin çalışma hayatında, sosyal güvenlik sistemi içinde, eğitime alanında ve siyasi temsil süreçlerinde ortaya çıkan tezahürlerini somut verilerle ve karşılaştırmalı bir perspektifle ortaya koyuyor. Bunu, bütün bu konularda, ağırlıklı olarak son beş yıl içinde yazılmış ulusal ve uluslararası raporlarla çeşitli makalelerin incelenmesine dayanan devasa bir sentez çalışması kapsamında gerçekleştiriyor. Dolayısıyla çalışma, eşitlik ve eşitsizlik konularıyla farklı bağlamlarda ilgilenen herkes için fevkalade yararlı olabilecek bir başvuru dokümanı niteliğinde.

Ben bu sunuş çerçevesinde çalışmayla ilgili bir kaç noktanın özellikle üzerinde durmak istiyorum. Değınmek istediğim ilk nokta, eşitlik kavramıyla ilgili. Türkiye'de eşitliğin her zaman olumlu çağırışlarıyla kullanılan olan bir kavram olmadığını, çünkü zaman zaman tektipleşmeyle, ayrımla karıştırıldığını söyleyebiliriz. Elinizdeki çalışma bu konuda özellikle dikkatli bir dil kullanıyor ve topluma eşit katılım imkanları ve imkansızlıkları üzerinde duruyor. Sözü edilen eşit katılım, insanların farklılıklarıyla, onları onlar yapan farklı özellikleriyle birlikte *eşit özgürlüklere* sahip oldukları bir durumu tanımlanıyor. Sorunsallaştırdığı eşitsizlik ise, farklı olanın ayırmacığa uğrayarak dışlandığı, eşit katılımın imkansızlaştığı, eşit özgürlüğün ortadan kalktığı bir durumu tanımlıyor.

İkinci olarak, çalışmanın Türkiye'deki farklı eşitsizliklerin dökümünden ibaret olmadığını,

bu eşitsizliklerin birlikte çizdikleri resmin bütününe ortaya koymayı amaçladığını tekrar vurgulamak istiyorum. Bu bütüne baktığımız zaman, Türkiye toplumuna dair, bu toplumun birlikte yaşama biçimine dair, bu birlikte yaşama biçiminin niteliği hakkında bir fikir edinmiyoruz. Gördüğümüz şey çok iç açıcı değil. Türkiye, üyesi olduğu OECD ülkeleri arasında, üyesi olmayı hedeflediği Avrupa Birliği çerçevesinde, giderek aynı gelir düzeyindeki ülkeler arasında, bütün vatandaşlarının eşit haklar temelinde çalışma hayatına katılımını, örgütlenme özgürlüğünü, temel sosyal hizmetlere ulaşımını sağlayabilmiş bir ülke olarak temayüz etmiyor. Yoksulluk ve sosyal dışlanma tehdidiyle karşı karşıya olan grupların sorunlarıyla veya toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerle baş etmek üzere alınan önlemlerin yeterli olduğunu söylemek de mümkün görünmüyor. Başka bir deyişle, sosyal içermeyle ilgili yeni bir politik yönelişin gerekliliği açıkça ortaya çıkıyor.

Burada değinmek istediğim üçüncü nokta, bu politik yönelişin niteliğiyle ilgili. Çalışmanın ortaya koyduğu resim, bütünselliği içinde, farklı kesimleri etkileyen farklı sorunlarının birbirleriyle bağlantısına işaret ediyor. Bu bağlamda, sosyoekonomik eşitsizliklerle ayırimcılığın nasıl iç içe geçtiğini, bu iç içe geçmiş sorunların nasıl bazı kesimlerin *kalıcı* bir dışlanmışlığa maruz kalmalarına yol açtığını görüyoruz. Giderek, bu dışlanmışlığın nesilden nesile aktarılacak *doğallaştığını* ve olağan kabul edilmeğe başladığını, daha da acıklısı dışlananların kendileri tarafından da tevekkülle karşılanmaya başlayabildiğini görüyoruz. Bu noktada, sorunların siyasi taleplere dönüşemediği, dönüştüklerinde de siyasi katılım mekanizmalarındaki engellere takılıp etkisiz kaldıklarına tanık olabiliyoruz.

Bu gözlem bize alınması gereken önlemlerin niteliği hakkında bir fikir veriyor. Çalışmanın vurguladığı gibi, bu önlemlerin *çok boyutlu, dönüştürücü ve bütünsel* çözümlere yönelik olmaları gerekiyor. Yani, mesela çocuk yoksulluğu sorunun, tek başına değil, ancak gelir, istihdam, bölgesel gelişme, eğitim, kadın erkek eşitliği ve sosyal güvenlik politikalarının tamamıyla birlikte düşünüldüğünde çözümlenebileceğini görmek gerekiyor. Bu politikaların, hep birlikte, yeni bir birlikte yaşama anlayışını yansıtan bir sosyal politika çerçevesine oturtulmasının önemi ortaya çıkıyor. Buradan hareketle, sosyal politikaların anaakımlaştırmasının (*mainstreaming*), tek tek bakanlıkların veya müdürlüklerin sorumluluk alanına bırakılmayıp, ekonomik ve sosyal ilişkilerinin yeniden biçimlendirilmesine yönelik bir politika anlayışı doğrultusunda bütünsel olarak ele alınmasının neden önemli olduğunu görebiliyoruz. Buna paralel olarak, her alanda, mesela istihdam veya sosyal yardım alanlarında, alınan önlemlerin etkisi üzerinde düşünürken, bu etkinin o alana sınırlı olmadığını, ekonomik ve sosyal ilişkilerin bütününe yayıldığını dikkate almak gerekiyor.

Elimizdeki sentez çalışması, bütün bu yönleriyle, içinde yaşadığımız toplumun birlikte yaşama biçimine ışık tutuyor ve bizi bu birlikte yaşama biçiminin eşit vatandaşlık ilkesini benimseyen bir anayasal demokrasi anlayışıyla ne ölçüde uyumlu olduğu üzerine düşünmeye zorluyor. Bunu yaparken, sosyal haklarla eşit vatandaşlık ilkesi arasındaki ilişkiye dikkat çekiyor ve sosyal politika önlemlerinin toplumsal ilişkilerin niteliğini dönüştürme potansiyelini vurguluyor. Eğer özgür ve eşit bireylerden oluşan, eşit özgürlüklerin hayata geçtiği bir toplum amaçlanıyorsa, bu amacın, ortak bir siyasi irade temelinde, sosyal içermeye yönelik anayasal hakların hayata geçirildiği bir ortamda gerçekleştirilebileceğinin farkına varmamızı sağlıyor. Burada siyasetin yeniden yapılması çabaları içinde önemle dikkate alınması gereken bir mesaj bulunduğunu zannediyorum.

III. Teşekkürler

Elinizdeki kitabın hazırlanma süreci 2009 yılının Mayıs ayında başladı. Yaklaşık iki seneyi aşkın bir süreçte pek çok değerli insan hazırlık sürecinde bizlere destek oldular ve her biri değerli katkılarını bizlerle paylaştılar.

Öncelikle Sosyal Politika Forumu'nun yönetim kurulu başkanı Prof. Dr. Ayşe Buğra'ya sürecin başından sonuna dek bitmeyen desteği ve cesaretlendirmesi için teşekkürü bir borç biliriz.

Sosyal Politika Forumu araştırmacılarından Sevda Günseli olmasaydı bu kitap mümkün olamazdı. Sevda Günseli Türkiye'de eşitsizlikler araştırmasının erken safhalarından bugüne yüzlerce raporu bizlerle birlikte taradı ve onlarca tabloyu sabırla güncelledi. Bu kitap bizlerin olduğu kadar Sevda'nın da eseridir.

Sosyal Politika Forumu araştırmacılarından Burcu Yakut Çakar ise kitabın sosyal güvenlik üzerine olan bölümünü bizzat kaleme aldı. Gerek kitabın genel yaklaşımı ile uyumlu analizleri gerekse uzmanlığı ile bu kitabın en önemli paydaşlarından biri oldu. Bu nedenle Burcu Yakut Çakar da tıpkı Sevda Günseli gibi bu kitabın sahiplerindendir.

Açık Toplum Vakfı'na ve Boğaziçi Üniversitesi'ne ise bu kitabın hazırlanma süresince bizlere verdikleri mali destekten dolayı teşekkür ederiz. Açık Toplum Vakfı'ndan Hakan Altınay'a böyle bir raporun hazırlanmasına dair bizlere heyecan verdiği için, Gökçe Tüylüoğlu'na ve Gülgün Küçükören'e ise tüm süreç boyunca hep yanımızda oldukları için teşekkürlerimizi sunarız.

Sabancı Üniversitesi Eğitim Reformu Girişimi'nden Aytuğ Şaşmaz'a, Sosyal Politika Forumu araştırma asistanlarından Fırat Kurt'a, Çağrı Boymul'a ve SPF eski stajyeri Ayla Günerhan'a raporun eğitim bölümüne yaptıkları değerli katkılardan dolayı minnettarız.

Son olarak, bu kitap Friedrich Ebert Stiftung Derneği Türkiye temsilciliği ile Sosyal Politika Forumu arasında uzun yıllara dayanan ve çok sayıda başarılı çalışmayla sonuçlanan çalışmalardan biri. Raporun hazırlanması sürecinde edindiğimiz fikirlerle Türkiye'de süregiden anayasa tartışmalarına katkı yapmak amacıyla 2010 yılında geniş kapsamlı bir konferans düzenlememize mali destek vermeyi kabul eden Friedrich Ebert Stiftung Derneği Türkiye temsilciliğinin -özellikle Michael Meier ile Cihan Hüroğlu'nun-, bu kitabın sizlere ulaşmasında da desteği hep yanımızdaydı.

Bu çalışmanın kitap olarak yayınlanabilmesi için bize destek veren Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı'ndan Gürhan Ertür ve Pınar Uyan Semerci'ye minnettarız. Basım sürecinde birebir birlikte çalıştığımız Advira'dan Aysel Aydoğar ve Eda Pelit'e teşekkürlerimizi sunarız.

Umarız bu kitap Türkiye'de uzun yıllardır derinleşen çok boyutlu eşitsizliklerin kavranmasına ve ortadan kaldırılmasına küçük de olsa bir katkı sunabilir.

IV. Türkiye’de Gelir Dağılımında Eşitsizlik ve Gelir Yoksulluğu

Günümüz toplumlarında gelir, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamalarının bir aracı olarak önemini koruyor. Gelir temelindeki eşitsizlik, ücretsiz erişimin olmadığı her temel ihtiyaç alanında (örn. temiz içme suyu) insanlar arasında ciddi eşitsizliklerin oluşmasının temelini hazırlıyor. Gelir dağılımı eşitsizliği, toplumdaki genel iktisadi eşitsizlikleri açıklamakta tek başına yeterli bir gösterge olmasa da, gelir dağılımı eşitsizliğinin hangi boyutta toplumsal adalet sınırlarının dışına çıktığı ya da bir toplumda ne kadar gelir eşitsizliğinin kabul edilebileceği sorusu, bir ülke içerisinde siyasi olarak cevaplanması gereken önemli sorular olmayı sürdürüyor.

Gelir dağılımı göstergeleri belirli bir an için gelir temelli iktisadi eşitsizliklerin fotoğrafını çekiyor. Bu göstergeler toplumdaki bireylerin ya da hanelerin gelir yönünden nasıl farklılaştığını görünür kıldıkları için önem taşıyorlar.⁵¹ Bu göstergelerin bir kısmı gelir temelindeki eşitsizlikleri, toplumun kadınlar, çocuklar, gençler ve yaşlılar gibi farklı kesimleri için de incelemeye izin verebiliyor.⁵² Genel anlamda gelir dağılımı göstergeleri ülke bazında analiz imkanı sunuyorlar ve farklı ülkeleri, o ülkenin kendi yurttaşları arasındaki gelir eşitsizlikleri temelinde karşılaştırma olanağı veriyor. Başka bir deyişle, gelir dağılımı eşitsizliği temelinde yapılan ülkeler arası karşılaştırmalarda, iktisadi gelişmişliklerinden bağımsız olarak ülkelerin toplam gelirinin o toplum içerisinde nasıl dağıldığına dair bir karşılaştırma gerçekleştiriliyor. Dolayısıyla bu göstergeler incelenerek kişi başına düşen ortalama yıllık geliri yüksek olmasına rağmen, gelir dağılımı ciddi biçimde eşitsiz olan ülkeler görülebileceği gibi; kişi başına düşen ortalama gelir düzeyi düşük olup, toplum içerisinde daha adil bir gelir dağılımını yakalamış ülkeler de tespit edilebiliyor.

Raporun bu bölümünün ilk kısmında gelir grupları temelinde Türkiye’nin gelir dağılımı istatistiklerini incelemeyi hedefliyoruz. Bu incelemeyi veriler el verdiğince gerek Avrupa Birliği (AB) gerekse Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üye ülkeleri ile karşılaştırma temelinde yapıyoruz. İkinci kısımda ise, gelir yoksulluğuna odaklanıyoruz. Raporun bu bölümünün üçüncü kısmı, gelir dağılımındaki eşitsizliğin ve gelir yoksulluğunun ülke içerisindeki farklı gruplar için ne anlama geldiği sorusuna yanıt bulabilmek amacıyla toplumsal cinsiyet, çalışma durumu, engelli olma durumu, ikamet edilen bölge ve yaş grupları temelinde yaptığımız değerlendirmeleri içeriyor.⁵³ Dördüncü ve son kısımda ise Türkiye’de doğrudan

⁵¹ Toplumda gelir temelinde eşitsizliğin doğrudan tüketim temelinde bir farklılaşmaya tercüme olmayabiliyor. Düşük gelirli aileler gelirleri olmasa ya da yetersiz olsa dahi en zorunlu ihtiyaçlarını borçlanarak (bu durum sürdürülebilir olmasa dahi) karşılayabiliyorlar. Bkz. Yükseler, Z., Türkkan, E. (2008) Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası-TÜSİAD Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-03/455, Mart, İstanbul, s. 17. (T.) Gelir eşitsizliğinin kısa vadede tüketim temelli bir farklılaşmayı beraberinde getirmemesi, eşitsizliğin anlamsızlaşması demek değil. Tam tersine, gelir eşitsizliği nedeniyle alt gelir gruplarının belirli bir tüketim düzeyini korumak amacıyla yüksek borçlanma yükü altına girmeleri sonucu hapse varan cezalandırmalar ortaya çıkabiliyor.

⁵² Hane temelinde toplanan verilerde, aslında bireysel gelire dair bir ham veri elde edilmiyor. Fakat bu durumda da, hane büyüklüğü üzerinden belirli varsayımlar ile bireylerin durumlarına dair çıkarımlar yapılabilir. Gelirin hane içerisinde nasıl dağıldığı sorusu ise ancak niteliksel araştırmalar ile cevaplanabiliyor.

⁵³ Bu çalışma yapılırken karşılaşılan en önemli sıkıntının Türkiye’de gelir dağılımı istatistiklerinin cinsiyet, bölgesel dağılım, engelli olma durumu gibi önemli kesenler için ayrıştırılabilir bir biçimde toplanmamış ve/veya yayınlanmamış olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda, gelir dağılımı göstergelerinin Türkiye’nin benzeri diğer ülkeler ile karşılaştırmaya uygun nitelikte ve düzenli olarak yayınlanmaması da çalışmanın bu bölümünde kimi zaman en yeni tarihli verilerin sunulamamasına neden oldu.

sosyal transferler ve vergi politikalarının gelir dağılımı eşitsizliği ve gelir yoksulluğu ile ilişkilerini tartışmaya ayrıldı.

Gelir dağılımı eşitsizliğinin gerek ülke gündeminden gerekse akademik gündemden düştüğü bu günlerde, hükümetin genel anlamda iktisadi büyüme ile tüm iktisadi sorunların çözüleceğine dair bir inanca sahip olduğunu görüyor ve bunu umut kırıcı buluyoruz.

Hükümetin aksine toplumda, büyümenin gelir dağılımı adaletsizliğini azaltmadığı algısı hâkim. Örneğin BBC tarafından yapılan “*Ekonomi ve Küreselleşme ile İlgili Kamuoyundaki Genel Kaygılar-Küresel Anket*” Türkiye’nin, ekonomik büyümenin faydaları ve külfetlerinin adil bir biçimde dağıtılmadığına ilişkin kamuoyu algısının en yüksek ülke olduğunu gösteriyor.⁵⁴ Benzer bir biçimde, Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu tarafından yapılan araştırma sonuçları ankete katılanların yüzde 92’sinin gelir dağılımında büyük bir adaletsizlik olduğunu belirttiklerini ve yüzde 90’ının hükümeti bu adaletsizliği düzeltmekle sorumlu gördüklerini tespit ediyor.⁵⁵ Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2010 yılında gerçekleştirdiği Yaşam Memnuniyeti Araştırması’nda ise ankete katılanların yüzde 46,2’si hanehalkı gelirinin hanenin ihtiyaçlarını zor ya da çok zor karşıladığını belirtiyorlar.⁵⁶ Bireylerin gelir dağılımına ve kendi gelirlerinin ihtiyaçlarını karşılama kapasitesine dair algıları böyleyken, gelir dağılımı eşitsizliğinin boyutlarına ve diğer ülkeler ile kıyaslandığında Türkiye’nin nerede durduğuna bakalım.

A. Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliği

Tarihsel olarak Türkiye’de gelir dağılımı eşitsizliğini incelerken, iktisat doktoru Mukhopadhaya’nın Dünya Gelir Eşitsizliği veritabanını⁵⁷ değerlendirdiği çalışmasına başvurulabilir.⁵⁸ Bu çalışmada, 1950 ile 1998 yılları arasını kapsayan sözkonusu veritabanında yer alan ülkeler ortalama Gini değerlerine⁵⁹ göre Tablo 1’deki şekilde gruplanıyor.

⁵⁴ BBC World Service. (2008) Widespread Unease about Economy and Globalization-Global Poll, s. 2. (İng.) BBC’nin yüz yüze gerçekleştirilen bu anketine Türkiye’de 31 Ekim 2007 ile 25 Ocak 2008 tarihleri arasında, kentlerde ikamet eden, 15 yaş üzeri 1000 kişi katılmıştır.

⁵⁵ Çarkoğlu, A., Kalaycıoğlu, E. (2010) Türkiye’de Toplumsal Eşitsizlik, Sabancı Üniversitesi-TÜBİTAK-Infakto-Birim ve İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul, s. 55. (T.)

⁵⁶ Türkiye İstatistik Kurumu. (2011) Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2010, Ankara, s. 2. (T.)

⁵⁷ İng. World Income Inequality Database (WIID). Dünya Gelir Eşitsizliği veritabanı ülkeler arası ve farklı zaman serileri için Gini değerleri temelinde karşılaştırma yapmaya imkan veren bir veritabanıdır. Bu veritabanı Dünya Bankası çatısı altında Deininger ve Squire tarafından geliştirilmiştir. Dünya Gelir Eşitsizliği veritabanı 1950-1998 yılları arasında 49 ülkeyi kapsayacak şekilde oluşturulmuştur.

⁵⁸ Mukhopadhaya, P. (2004) “World Income Inequality data base (WIID) Review,” Journal of Economic Inequality, Vol. 2, s. 229-234. (İng.)

⁵⁹ Gini değerleri küçüldükçe ülke içerisindeki gelir eşitsizliği azalmaktadır. En büyük Gini değeri olan 1 sayısına yaklaştıkça ise, ülke içerisinde gelir eşitsizliği artmaktadır.

Tablo 1: 1950 - 1998 döneminde ortalama Gini değerlerine göre ülke grupları

0.3'ten düşük	0.3 ile 0.4	0.4 ile 0.45	0.45 ile 0.5
Slovakya	Hırvatistan	Tunus	Hong Kong
Bey. Rusya	Romanya	Çin	Filipinler
Kanada	Azerbaycan	Britanya	Arjantin
Çek Cum.	Makedonya	Kırgızistan	Kosta Rika
Belçika	Hindistan	ABD	Malezya
Danimarka	Ukrayna	Pakistan	Dominik C.
İsveç	Güney Kore	Singapur	Venezuela
Macaristan	Tayvan	Senegal	Türkiye
Norveç	Hollanda	Bahamalar	
Slovenya	Fransa	Ermenistan	0.5'ten fazla
Avusturya	Almanya	Tayland	Gürcistan
İtalya	Estonya	Avustralya	El Salvador
Finlandiya	Letonya		Honduras
	Bangladeş		Şili
	Bulgaristan		Kolombiya
	Polonya		Panama
	Japonya		Meksika
	Kazakistan		Brezilya
	Portekiz		G. Afrika
	Litvanya		Guatemala
	Moldovya		
	Jamaika		
	Endonezya		
	Yeni Zelanda		
	Rusya		
	İspanya		

Kaynak: Mukhopadhaya, 2004.

Yukarıda görüldüğü gibi, 1950-1998 yılları arasında en düşük Gini değerleri genellikle Batı Avrupa'nın sosyal refah devletlerinde ve eski Doğu bloku ülkelerinde bulunuyor. Bu resim içerisinde ise Türkiye, Latin Amerika ülkeleri ile birlikte ikinci en yüksek Gini değerlerine sahip ülkeler grubunda yer alıyor. Bu uzun erimli veriye dayalı tespate paralel bir biçimde, Dünya Bankası'nın yakın dönemli raporlarında da Türkiye "yüksek derecede eşitsiz orta gelirli bir ülke" olarak tanımlanıyor.⁶⁰

⁶⁰ World Bank. (2005) Turkey-Joint Poverty Assessment Report, Human Development Sector Unit Europe and Central Asia Region ve Devlet İstatistik Enstitüsü, Rapor No. 29619-TU, s. iv. (İng.)

Daha yakın dönemlerde gelir dağılımdaki eğilimleri incelemek gerekirse, Türkiye’de 1980 sonrası dönemde gelir dağılımında nasıl bir değişme olduğu ile başlanabilir. Gelir dağılımındaki değişimleri incelemenin en sık kullanılan yollarından birinin değişimleri gelir grupları temelinde değerlendirmek olduğu biliniyor. Gelir grupları, en yüksek gelirliiden en düşük gelirliye kadar hanelerden oluşan diziden eşit yüzde 20’lik grupların ayrıştırılması ile oluşturuluyorlar. Türkiye’de gelir grupları temelinde bir analiz yaparken TÜİK tarafından toplanan verilerde, özellikle kar, faiz ve rant gelirin sahip bireylerin gelirlerinin yüzde 60’tan fazlasını beyan etmedikleri ve bu nedenle gelir dilimleri arasında yapay bir yakınlaşma olabileceğini akılda tutmak gerek.⁶¹ Başka bir deyişle, en yüksek yüzde 20’lik gelir grubunun gelirinin verilerde yansıtıldığından daha yüksek olma olasılığını her zaman hesaba katmak gerekiyor. Bu bilgiler ışığında, 1980lerden 1990lara kadar Türkiye’nin gelir dağılımındaki eğilimi gelir grupları temelinde karşılaştırmalı olarak incelemek amacıyla 2008 yılında OECD tarafından yayınlanan “*Eşitsizlik Artıyor mu? OECD Ülkelerinde Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*” raporuna bakabiliriz.

⁶¹ Çelik, A. (2004) “AB Ülkeleri ve Türkiye’de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı-Yeniden Dağılım,” Çalışma ve Toplum, 2004/3, s. 71. (T.); Hanehalkı bütçe anketi sonuçlarına yansıyan menkul kıymet gelirlerinin seviyesi ile menkul kıymet stoklarından hareket edilerek tahmin edilen menkul kıymet gelirleri arasında 3,5 kat fark bulunduğuna işaret ediyor. Bkz. Yükseler, Z., Türkan, E. (2008) Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası-TÜSİAD Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-03/455, Mart, İstanbul, s. 19. (T.)

Tablo 2: 1980'lerin ortalarından 1990'ların ortalarına kadar olan dönemde ülkelerin Hanehalkı reel gelirlerinde gerçekleşen ortalama yıllık değişime göre sıralaması (ülkeler en alt gelir grubunun gelirindeki değişime göre sıralı)

	En alt	Orta*	En üst	Medyan	Ortalama
İtalya	-1.3	0.5	1.5	0.6	0.8
Yeni Zelanda	-1.1	-0.5	1.6	-0.6	0.3
Türkiye	-0.6	-0.7	1.4	-0.8	0.9
Norveç	-0.3	0.3	1	0.4	0.5
Kanada	0.3	-0.2	-0.1	-0.2	-0.1
Yunanistan	0.3	0.1	0.1	0.3	0.1
Almanya	0.4	1.4	1.6	1.2	1.4
İsveç	0.5	0.9	1.2	0.9	0.4
Britanya	0.7	2	4.3	1.9	2.8
Meksika	0.7	1.2	3.8	1.1	2.6
Japonya	0.8	1.8	2.1	1.8	1.9
Finlandiya	0.9	0.9	1	0.8	1.2
Fransa	1	0.5	-0.1	0.5	0.3
Hollanda	1.1	2.7	3.9	2.8	3
Belçika	1.2	0.5	1.2	0.4	0.8
ABD	1.2	1	1.9	1	1.4
Danimarka	1.3	0.9	0.8	0.9	0.9
Lüksemburg	2.3	2.5	3	2.4	2.7
Avusturya	2.5	2.7	2.8	2.8	2.7
İrlanda	4	3	2.9	3.2	3.1
İspanya	4.4	3.2	2.4	3.2	3
Portekiz	5.7	6.5	8.7	6.2	7.3

Kaynak: OECD, 2008, *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, s.29.

*"Orta", yüzde 20'lik gelir gruplarından ortadaki üç gelir grubunu temsil etmektedir.

Tablo 2'de görülebileceği gibi, 1980'lerden 1990'lara kadar Türkiye'de alt ve orta gelir gruplarının toplam gelir içerisinde aldıkları pay düşerken, üst gelir grubunun payı artış gösteriyor. Bu on yıl içerisinde, en düşük gelir grubunun, OECD ülkeleri arasında İtalya ve Yeni Zelanda'dan sonra en fazla Türkiye'de yoksullaştığı ortaya çıkıyor. Orta üç gelir grubunun toplam gelirden aldığı payın ise OECD içinde en fazla Türkiye'de düştüğü görülüyor. Bilindiği gibi, neoliberal iktisadi dönüşümün etkilerinin görülmeye başlandığı 1980'lerden 1990'lara kadar geçen sürede birçok OECD ülkesinde gelir dağılımında eşitsizlik arttı.⁶² Türkiye ise bu eşitsizlik artışının toplumun orta ve alt gelirli kesimlerini en olumsuz etkilediği ülkelerin başında geliyor.⁶³

⁶² Gelir dağılımdaki eşitsizliğin artışının farklı toplum kesimleri tarafından nasıl hissedildiği o ülkedeki gelir dışı sosyal koruma ağlarının durumu ile de yakından ilintili. Örneğin, gelir dağılımı gitgide eşitsizleşen Türkiye'de aynı dönemde sosyal konutun olmadığı bir bağlamda en önemli gelir dışı sosyal koruma mekanizmalarından olan gecekondu kurmak yasa dışı hale geliyordu. Dolayısıyla gelir temelli eşitsizlikler artarken, gelir dışı sosyal koruma mekanizmalarına erişim imkanları da ortadan kalkıyordu. Gecekonduların yeniden dağıtım ve gelir dağılımını düzeltici etkileri için bkz. Başlevent, C., Dayıoğlu, M. (2005) "The effect of squatter housing on income distribution in urban Turkey," *Urban Studies*, 42, 1, s. 31-45. (İng)

⁶³ Organization for Economic Co-operation and Development. (2008) *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, s. 26. (İng.)

1990'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar geçen süreçte ise, aşağıda görülen Tablo 3'teki gibi bir değişim olmaktadır.

Tablo 3: 1990'ların ortalarından 2000'lerin ortalarına kadar olan dönemde ülkelerin hanehalkı reel gelirlerinde gerçekleşen ortalama yıllık değişime göre sıralaması (ülkeler en alt gelir grubundaki değişime göre sıralı)

	En alt	Orta	Üst	Med.	Ort.
Avusturya	-2.1	-0.5	-0.4	-0.6	-0.6
Japonya	-1.4	-1	-1.3	-1	-1.1
Türkiye	-1.1	-0.5	-3.2	-0.3	-1.9
Almanya	-0.3	0.5	1.3	0.6	0.7
ABD	-0.2	0.5	1.1	0.4	0.7
Meksika	-0.1	-0.1	-0.6	-0.2	-0.4
Kanada	0.2	1.2	2.1	1.1	1.4
Çek Cum.	0.4	0.6	0.7	0.5	0.6
Danimarka	0.6	0.9	1.5	0.9	1.1
Fransa	0.9	0.7	1	0.8	0.8
Macaristan	0.9	1.2	1	1.1	1.1
Yeni Zelanda	1.1	2.2	1.6	2.3	1.9
Belçika	1.4	1.3	1.7	0.2	1.5
İsveç	1.4	2.2	2.8	2.2	2.3
Lüksemburg	1.5	1.5	1.7	1.5	1.6
Finlandiya	1.6	2.5	4.6	2.5	2.9
Hollanda	1.8	2	1.4	2	1.8
İtalya	2.2	1	1.6	1	1.3
Avustralya	2.4	2	1.9	2.2	2
Britanya	2.4	2.1	1.5	2.1	1.9
Yunanistan	3.6	3	2.7	2.9	2.9
Norveç	4.4	3.9	5.1	3.8	4.3
Portekiz	5	4.1	4.4	4.2	4.3
İrlanda	5.2	7.7	5.4	8.2	6.6
İspanya	5.2	5.1	5	5.5	5.1

Kaynak: OECD, 2008, *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, s. 29.

*"Orta", yüzde 20 lik gelir gruplarından ortadaki gelir grubunu temsil etmektedir.

1990'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar geçen on yılda da Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliğinin arttığını görmekteyiz. Fakat bu on yıl içerisinde gelir dağılımı eşitsizliğinin azalmasının temel nedeni ise, aşağıda Tablo 3'te de görülebileceği gibi Türkiye'de üst gelir grubunun hızlı gelir

kaybı.⁶⁴ Bu dönemde üst gelir grubu en yüksek oranda, ortadaki üç gelir grubu ise görece olarak düşük oranda gelir kaybediyor. Bu nedenle üst gelir grubunun toplam gelirden aldığı pay azalmış, orta gelir gruplarının payı ise artmış oluyor.⁶⁵ Başka bir deyişle, orta gelir gruplarının gelir dağılımındaki görece konumu biraz iyileşmiş oluyor. Toplamda bu dönemde gelir dağılımı eşitsizliği orta sınıflar lehine hafifçe azalıyor.⁶⁶ Ancak gelir dağılımındaki bu küçük düzelmeyi tespit derken, sözkonusu dönemde, en yoksul kesimlerin daha da yoksullaştığını ve yoksulların görece olarak düşük miktarda görünen gelir kayıplarının, yaşamlarında çok ciddi sorunları beraberinde getirdiğini akıldan tutmak gerekiyor.

Ciddi bir iktisadi krizin yaşandığı 2000 ile 2005 yılları arasında ise, ILO raporu Türkiye’de gelir dağılımındaki eşitsizliğin arttığını belirtiyor.⁶⁷ Bu yılların Türkiye’de “sosyal patlama” olasılığının belki de ilk kez dillendirildiği yıllar oldular. Aşağıdaki Tablo 4’te ise 2000li yılların ortalarında OECD ülkeleri Gini değerlerine göre sıralaması görülmüyor.

Tablo 4: 2000lerin ortalarında OECD ülkeleri Gini değerleri

	Gini katsayısı		Gini katsayısı
Danimarka	0.23	Almanya	0.3
İsveç	0.23	Güney Kore	0.31
Lüksemburg	0.26	Kanada	0.32
Avusturya	0.27	Yunanistan	0.32
Belçika	0.27	Japonya	0.32
Çek Cumh.	0.27	İspanya	0.32
Finlandiya	0.27	İrlanda	0.33
Hollanda	0.27	Yeni Zel.	0.34
Slovakya	0.27	Britanya	0.34
Fransa	0.28	İtalya	0.35
İzlanda	0.28	Polonya	0.37
Norveç	0.28	ABD	0.38
İsviçre	0.28	Portekiz	0.42
Macaristan	0.29	Türkiye	0.43
Avustralya	0.3	Meksika	0.47

Kaynak: OECD, 2008, *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, s.51.

⁶⁴ A.g.e., s. 30. (İng.); Yükseler, Z., Türkan, E. (2008) Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası-TÜSİAD Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-03/455, Mart, İstanbul, s. 40. (T.)

⁶⁵ OECD. (2008) *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, s. 30. (İng.)

⁶⁶ Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) “Çalışma Hayatı” raporunda da, bu kez 1990 ve 2000 yılları gini değerleri karşılaştırılarak, gelir eşitsizliğinin azaldığı ifade ediliyor. Bkz. International Labour Organization. (2008) *World of Work Report 2008*, Geneva, s. 11. (İng.)

⁶⁷ International Labour Organization. (2008) *World of Work Report 2008*. Geneva, s. 12. (İng.)

Yukarıdaki tablo geride bıraktığımız on yılın ortalarında Türkiye'nin gelir eşitsizliği açısından diğer OECD ülkelerine kıyasla nerede durduğunu gösteriyor; 2000li yılların ortalarında Türkiye'nin 30 ülke içerisinde Meksika'dan sonra en eşitsiz gelir dağılımına sahip ülke konumunda.⁶⁸

Benzer bir biçimde, 2008 yılı için Türkiye ve AB üye ülkelerinin Gini değerleri karşılaştırıldığında, aşağıda Tablo 5'te görülebileceği gibi Türkiye Avrupa bölgesinin gelir dağılımı en eşitsiz ülkesi.

Tablo 5: 2008 yılı için AB ülkeleri ve Türkiye'nin Gini katsayıları sıralaması

Slovenya	0,23	Fransa	0,28
Slovak Cumh.	0,24	İrlanda	0,30
İsveç	0,24	Almanya	0,30
Çek Cumh.	0,25	Estonya	0,31
Danimarka	0,25	İtalya	0,31
Norveç	0,25	İspanya	0,31
Macaristan	0,25	Polonya	0,32
Avusturya	0,26	Yunanistan	0,33
Finlandiya	0,26	Litvanya	0,34
Malta	0,27	Britanya	0,34
İzlanda	0,27	Portekiz	0,36
Belçika	0,28	Bulgaristan	0,36
Hollanda	0,28	Romanya	0,36
Lüksemburg	0,28	Letonya	0,38
Kıbrıs	0,28	Türkiye	0,41

Kaynak: AB için EUROSTAT⁶⁹, Türkiye için TÜİK, 2010, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları 2008⁷⁰

Tablo 5 özellikle 1990lı yıllar öncesinde gelir dağılımı görece adil olan eski Doğu bloku ülkelerinin ekonomilerinin sert neoliberal dönüşümleri sonucunda alt üst olan gelir dağılımı değerlerinin dahi Türkiye'den daha adil bir gelir dağılımına işaret etmesi nedeniyle çok çarpıcı.

Ülkeleri gelir dağılımı eşitsizliği temelinde kıyaslanmanın bir diğer yolu da, en yüksek gelir grubunun gelirinin, en düşük gelir grubunun gelirine oranı temelinde ülkeler arası karşılaştırma yapmak. Gelir grupları temelinde oluşturulan bu gösterge, orta gelir gruplarını dışarıda bırakarak ülkenin en zengin ve en yoksul kesimleri arasındaki gelir eşitsizliğine dikkat çekiyor. Aşağıda verilen Tablo 6'da 2008 yılı için Türkiye ve AB üye ülkelerinin en zengin ve en

⁶⁸ A.g.e., s. 25.

⁶⁹ EUROSTAT, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_d12&lang=en (İng.)

⁷⁰ Türkiye İstatistik Kurumu. (2010) Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, http://www.tuik.gov.tr/PrelIstatistikTablo.do?istab_id=1272; <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6295> (T.)

yoksul yüzde 20'lik gelir gruplarının gelirlerinin oranı temelinde karşılaştırması mevcut.

Tablo 6: 2003 yılı için AB ülkeleri ve Türkiye'de göre en yüksek yüzde 20'lik gelir grubunun gelirinin en düşük yüzde 20'lik gelir grubunun gelirine oranı (S80/S20 oranı)

Slovenya	3,1	Belçika	4,3
Macaristan	3,3	Romanya	4,6
Bulgaristan	3,6	Hırvatistan	4,6
Danimarka	3,6	İrlanda	5,0
Finlandiya	3,6	İspanya	5,1
Fransa	3,8	Britanya	5,3
Norveç	3,8	Estonya	5,9
Hollanda	4,0	Yunanistan	6,4
Kıbrıs	4,1	Portekiz	7,4
Lüksemburg	4,1	Türkiye	9,9
Avusturya	4,1		

Kaynak: Eurostat

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, 2003 yılında Türkiye'de en alt gelir grubunun geliri, en üst gelir grubunun gelirinin yaklaşık 10'da biri.⁷¹ Türkiye'yi 7,4 ile Portekiz ve 6,4 ile Yunanistan takip ediyor. Aynı göstergely bir de 2008 yılı için aşağıda görülen Tablo 7'den izleyebiliriz.

⁷¹ Benzer bir yaklaşımla en yüksek ve en düşük yüzde 10luk gelir gruplarının gelirlerinin oranı temelinde yapılan karşılaştırmada, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı 2009 İnsani Gelişme Raporu Türkiye'de en yüksek yüzde 10'luk gelir grubunun en düşük yüzde 10'a oranını 17.4 olarak belirtiyor. Bkz. United Nations Development Programme. (2009) Human Development Report 2009 Overcoming barriers: Human Mobility and Development, New York, s. 196. (İng.)

Tablo 7: 2008 yılı için AB ülkeleri ve Türkiye’de göre en zengin yüzde 20’lik nüfusun gelirinin en yoksul yüzde 20’lik nüfusun gelirine oranı (S80/S20 oranı)

Çek Cumh.	3,4	Fransa	4,2
Slovak Cumh.	3,4	İrlanda	4,4
Slovenya	3,4	Estonya	5,0
İsveç	3,5	İtalya	5,1
Danimarka	3,6	Polonya	5,1
Macaristan	3,6	İspanya	5,4
Avusturya	3,7	Britanya	5,6
Norveç	3,7	Almanya	5,8
Finlandiya	3,8	Litvanya	5,9
İzlanda	3,8	Yunanistan	5,9
Hollanda	4,0	Portekiz	6,1
Malta	4,0	Bulgaristan	6,5
Belçika	4,1	Letonya	7,3
Kıbrıs	4,1	Türkiye	8,1
Lüksemburg	4,1		

Kaynak: AB için EUROSTAT⁷², Türkiye için TÜİK, 2010, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları 2008⁷³.

Tablo 7’de görüldüğü üzere, Türkiye’de 2003 yılında en zengin ve en yoksul gelir gruplarının ortalama gelirleri arasındaki 10 kat farkın 2008 yılında 8 kat civarına indiğini söylemek mümkün. İstatistiklerde görülen bu olumlu gelişmeye rağmen ise, Türkiye zengin ve yoksulların gelirleri arasındaki uçurum açısından Avrupa Birliği ülkelerinin tümünden daha eşitsiz ve bu düzeyde eşitsizlikle sıralamadaki konumunu korumakta.

Bu uluslararası karşılaştırmanın ardından, Türkiye’de gelir gruplarının yıllar içerisinde değişen durumlarını da aşağıdaki Tablo 8’den incelemek mümkün.

⁷² EUROSTAT, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di11&lang=en (İng.)

⁷³ Türkiye İstatistik Kurumu. (2010) Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1272; <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6295> (T.)

Tablo 8: Türkiye’de gelir gruplarına göre gelir dağılımı istatistikleri⁷⁴

Hanehalkı yüzdeleri	Ulusal gelirden alınan toplam pay yüzdesi								
	1987	1994	2002	2003	2004	2006	2007	2008	2009
Toplam hane geliri	100	100	100	100	100	100	100	100	100
En yoksul yüzde 20	5,2	4,9	5,29	6	6,04	5,1	5,8	5,8	5,6
İkinci yüzde 20’lik nüfus	9,6	8,6	9,81	10,28	10,69	9,9	10,6	10,4	10,3
Üçüncü yüzde 20’lik nüfus	14,1	12,6	14,02	14,47	15,22	14,8	15,2	15,2	15,1
Dördüncü yüzde 20’lik nüfus	21,2	19	20,83	20,93	21,88	21,9	21,5	21,9	21,5
En zengin yüzde 20	49,9	54,9	50,05	48,32	46,17	48,4	46,9	46,7	47,6
Gini katsayısı	0,43	0,49	0,44	0,42	0,40	0,43	0,41	0,41	0,42

Kaynak: 1987’den 2004 yılına kadarki veriler için TÜRK-İŞ, 2007, s. 4; 2006 ve 2007 yılları için TÜİK, 2009, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları 2006-2007; 2008 ve 2009 yılları için TÜİK, 2011, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları 2009.

Tablo 8’de, 2009 yılında Türkiye’de ülkenin toplam gelirinin yüzde 47,6’sının nüfusun en zengin yüzde 20’sine gittiği görülmüyor.⁷⁵ En zengin yüzde 20’lik grubun ulusal gelirden aldığı payın en yüksek olduğu yılın 1994 yılı olduğu, en düşük pay aldığı yılın ise 2004 yılı olduğu tespit ediliyor. 1987’den 2006 yılına kadar en yoksul yüzde 20’lik gelir grubunun toplam gelirden aldığı payın 2004 yılında en yüksek seviyesine ulaştığı tespit ediliyor. Bu tablo 2002-2004 yılları arasında gerek Gini değerinde gerekse en yoksul yüzde 20’lik gelir grubunun toplam gelirden aldığı payda bir iyileşme dönemine işaret ediyor. Ancak bu iyileşmenin temel nedeninin, en üst gelir grubunun toplam gelirden aldığı paydaki düşüş olduğunu daha önce de belirtmiştik.⁷⁶ Ayrıca en üst gelir grubunun gelir kaybindan kaynaklanan bu iyileşme, sadece bir yıl içinde tersine dönüyor: 2004 yılından 2005 yılına gelindiğinde, en yoksul yüzde 20’lik gelir grubunun toplam gelirden aldığı pay düşüyor ve Gini değeri yeniden yükselişe geçiyor.

Özetle, gelir dağılımı verilerindeki dönemsel dalgalanmalar bir yana bırakılır ve resmin tümüne odaklanılırsa, Türkiye’nin tüm AB üye ülkeleri ve Meksika dışındaki tüm OECD ülkelerinden çok daha eşitsiz bir gelir dağılımına sahip olduğu ve Türkiye’de hiçbir dönem gelir dağılımındaki bu adaletsizliği tersine çevirecek tutarlı bir eğilimin ve siyasi çabanın ortaya çıkmadığı söylenebilir.

Türkiye’de geçmiş yıllardaki gelir dağılımı adaletsizliğinin boyutu artmayıp aynı kalsaydı dahi, gelir temelli eşitsizliğin günümüzde geçmişe oranla daha ciddi toplumsal sonuçları

⁷⁴ 1987’den 2004 yılına kadar olan veriler hanehalkı kullanılabilir gelirine göre, 2005 ve 2006 verileri ise eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirine göre hesaplanmıştır. TÜİK “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması” ile birlikte hanenin toplam gelirini bireysel gelire dönüştürerek hesapladığı ikinci yöntemi esas almaya başlamıştır.

⁷⁵ Türkiye İstatistik Kurumu. (2009) “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları 2006-2007”, Haber Bülteni Sayı 221, Aralık, Ankara. (T.)

⁷⁶ Yükseler, Z., Türkan, E. (2008) Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası-TÜSİAD Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-03/455, Mart, İstanbul, s. 16. (T.)

olduğunu hesaba katmak gerekirdi. Bunun temel nedeninin, geçmiş yıllarda farklı tür yoksullukla başa çıkma yöntemlerine erişmenin zor da olsa mümkün olmasına rağmen bugün aynı şansın çok daha kısıtlı olması olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, en önemli gelir dışı sosyal koruma mekanizmalarından olan gecekondunun, erişilebilir ve kapsamı geniş sosyal konut politikaları yürürlüğe konulmaksızın suç haline getirilmesi ya da kimi geçinme yöntemlerinin (Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu'da hayvancılık gibi) geçersizleşmesi, yoksul hanelerin gelire duyduğu ihtiyacı geçmişe oranla artırdı.

B. Gelir Yoksulluğu

Gelir yoksulluğu kavramı temelde gelir dağılımı eşitsizliği ile ilişkili olmasına rağmen, bu kavramdan farklı olarak, kişilerin belirli ihtiyaçlar temelinde belirlenen bir eşiğin (örn. kişi başı günde 1 dolar) ya da ülke içerisindeki ortalama gelirin belirlenen bir oranının (örn. medyan gelirin yüzde 60'ı) altında bir gelire sahip olmaları durumuna işaret ediyor. Bu anlamda, gelir yoksulluğu oranı yoksulluğun nasıl tanımlandığına bağlı olarak değişiklik gösteren bir değer olarak karşımıza çıkıyor. TÜİK de hem uluslararası kriterler olan kişi başı günlük bir dolar, 2.15 dolar ve 4.3 dolar gibi eşikler üzerinden, hem de kendisinin belirlediği gıda yoksulluğu sınırı ve görelî yoksulluk sınırını kullanarak hesaplamalar yapıyor.

Tabii bu hesaplamalarda esas alınacak kriterlerin neler olduğu, yani bir toplumda hangi gelirin altında olan insanların yoksul sayılacağı sorusunu, -gelir dağılımı meselesinde olduğu gibi- tamamen akademik bir soru olarak ele almak mümkün değil. Bu çerçevede, özellikle Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) ile TÜİK arasında uzun yıllardır süregelen yoksulluk sınırı tartışmalarını hatırlamak faydalı. Bu tartışmaların siyasi önemini teslim ederek, bu araştırmanın ihtiyaçları gereğince TÜİK'in kabul ettiği yoksulluk sınırları üzerinden 2002 yılından itibaren Türkiye'de gelir yoksulluğunun boyutlarını inceleyelim.

Tablo 9: 2002-2009 yılları arasında harcama temelli yoksulluk sınırı yöntemlerine göre fert yoksulluk oranları⁷⁷

Yöntemler	Fert yoksulluk oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007(*)	2008	2009
	TÜRKİYE							
Gıda yoksulluğu (açlık)	1,35	1,29	1,29	0,87	0,74	0,48	0,54	0,48
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı ⁽¹⁾	0,20	0,01	0,02	0,01	-	-	-	-
Kişi başı günlük 2,15 \$'ın altı ⁽¹⁾	3,04	2,39	2,49	1,55	1,41	0,52	0,47	0,22
Kişi başı günlük 4,3 \$'ın altı ⁽¹⁾	30,30	23,75	20,89	16,36	13,33	8,41	6,83	4,35
Harcama esaslı görelî yoksulluk ⁽²⁾	14,74	15,51	14,18	16,16	14,50	14,70	15,06	15,12
KENT								
Gıda yoksulluğu (açlık)	0,92	0,74	0,62	0,64	0,04	0,07	0,25	0,06
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	21,95	22,30	16,57	12,83	9,31	10,36	9,38	8,86
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı ⁽¹⁾	0,03	0,01	0,01	-	-	-	-	-
Kişi başı günlük 2,15 \$'ın altı ⁽¹⁾	2,37	1,54	1,23	0,97	0,24	0,09	0,19	0,04
Kişi başı günlük 4,3 \$'ın altı ⁽¹⁾	24,62	18,31	13,51	10,05	6,13	4,40	3,07	0,96
Harcama esaslı görelî yoksulluk ⁽²⁾	11,33	11,26	8,34	9,89	6,97	8,38	8,01	6,59
KİR								
Gıda yoksulluğu (açlık)	2,01	2,15	2,36	1,24	1,91	1,41	1,18	1,42
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	34,48	37,13	39,97	32,95	31,98	34,80	34,62	38,69
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı ⁽¹⁾	0,46	0,01	0,02	0,04	-	-	-	-
Kişi başı günlük 2,15 \$'ın altı ⁽¹⁾	4,06	3,71	4,51	2,49	3,36	1,49	1,11	0,63
Kişi başı günlük 4,3 \$'ın altı ⁽¹⁾	38,82	32,18	32,62	26,59	25,35	17,59	15,33	11,92
Harcama esaslı görelî yoksulluk ⁽²⁾	19,86	22,08	23,48	26,35	27,06	29,16	31,00	34,20

Kaynak: TÜİK, 2011, *2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları*.

Yukarıda görülen Tablo 9, Türkiye’de gelir yoksulluğunun yapısı ile ilgili önemli bilgiler veriyor.⁷⁸ Öncelikle, Türkiye’de gelir yoksulluğunun özellikle kırsal alanlarda daha ciddi boyutlarda net bir biçimde ortaya çıkıyor. Dünya Bankası raporunda⁷⁹ ve hanehalkı refah

⁷⁷ Bu verilerin tümünün dayandığı TÜİK Yoksulluk Çalışmalarında harcama temelli bir yoksulluk hesabı temel alınmaktaydı. Fakat TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması ile gelire dayalı görelî yoksulluk verileri de üretmeye başladı.

(1) Satınalma gücü paritesine (SGP) göre hesaplama yapılmıştır. 2009 yılı için 1 \$'ın SGP'ne göre karşılığı olarak 0,917 TL kullanılmıştır.

(2) Eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'si esas alınmıştır.

(*) Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

⁷⁸ Türkiye İstatistik Kurumu. (2011). “2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları,” Haber Bülteni Sayı 3, Ocak, Ankara. (T.)

⁷⁹ World Bank. (2005) Turkey-Joint Poverty Assessment Report, Human Development Sector Unit Europe and Central Asia Region ve Devlet İstatistik Enstitüsü, Rapor No. 29619-TU, s. iii. (İng.)

endeksine dayanan TNSA verileri de özellikle kırsal yoksulluğun yüksek olduğunu gösteriyor.⁸⁰ Tablo 8 incelendiğinde de, 2009 yılında gıda ve gıda dışı yoksulluk oranı kentlerde yaklaşık yüzde 9 iken, aynı oranın kırsal yerlerde yaklaşık yüzde 39 olduğu ortaya çıkıyor. Benzer bir biçimde, açlık sınırı altında yaşayan kentsel nüfus yüzde 0,06 iken, kırsal nüfusun yaklaşık yüzde 1 buçukunun açlık sınırının altında yaşadığı görülüyor. Bölgesel gelir eşitsizliğinden, tarımda uygulanan liberalleşme politikalarından ve kırsala yönelik sosyal korunma mekanizmalarının bulunmamasının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu tablo, kırsal gelir yoksulluğuna karşı kapsamlı sosyal politika ve istihdam önlemleri alınmasına ihtiyaç duyulduğunu ortaya koyuyor.

Tabloya göre, Türkiye’de kişi başı günde 1 doların altında yaşayan kişi sayısı 2009 yılına gelindiğinde neredeyse sıfır. Kişi başı günlük 2.15 dolar seviyesinin altında yaşayan nüfusun oranına bakıldığında ise, bu oranın yıllar içerisinde düzenli olarak düşüş gösterdiği ve 2009 yılında yüzde 0,22 düzeyine gerilediği görülüyor. Bu göstergeler üzerinden düşünürken, akademik yazında günde 1 dolar, 2.15 dolar ve 4.3 dolar gibi gelir temelli ya da günlük alınacak kalori bazında oluşturulan Dünya Bankası tarafından kullanılan küresel yoksulluk ölçütlerinin Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için uygulanabilir yoksulluk ölçütleri olmadığına dair ciddi eleştiriler olduğu unutulmamalı.⁸¹ Dolayısıyla bu ölçütlere odaklanmaktansa, Tablo 8’deki harcama esaslı göreceli yoksulluk verileri üzerinden yorum yapmanın daha anlamlı sonuçlar vereceğini düşünüyoruz.

TÜİK, Tablo 8’de de görüldüğü gibi, fert yoksulluğu oranını hesaplarken, eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin yüzde 50’sini esas alıyor. Yani toplumdaki tüm fertler harcamalarına göre sıraya dizildiklerinde, tam ortada yer alan bireyin harcamasının yarısı TÜİK tarafından Türkiye’nin yoksulluk sınırı olarak kabul ediliyor. Bu ölçüt çerçevesinde, Türkiye’de 2002 yılından 2009 yılına kadar gelir yoksulluğunun yaklaşık yüzde 14 ile 16 arasında seyrettiği ortaya çıkıyor. 2009 yılında kırsal için harcama esaslı gelir yoksulluğu oranı yüzde 34,2 olarak verilirken, kentler için aynı oranın yaklaşık yüzde 6,6 olduğu bildiriliyor.

Yoksulluk Çalışması’nda harcama esaslı yoksulluk hesaplayan TÜİK, 2009 yılı sonunda yayınladığı “Gelir ve Yaşam Koşulları” araştırmasında ise ilk kez uluslararası kabul gören gelir temelinde yoksulluk hesaplaması yaptı. Yoksulluk sınırı olarak, eşdeğer fert başına gelirin medyan değerinin farklı oranlarını (yüzde 40, 50, 60, 70 gibi) temel alan bu hesaplamanın sonucunda ortaya çıkan farklı yoksulluk oranları aşağıda Tablo 10’da görülebilir. TÜİK yukarıda da belirtildiği gibi eşdeğer fert başına gelirin medyan değerinin yüzde 50’sini yoksulluk sınırı olarak alıyor; öte yandan örneğin EUROSTAT AB ülkeleri için yoksulluk oranını yüzde 60 ölçütünde hesaplıyor.

⁸⁰ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2009) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK, Ankara, s. 38-9. (T.)

⁸¹ Gordon, D., Pantazis, C. and Townsend, P. (2000) “Absolute and Overall Poverty: a European History and Proposal for Measurement” içinde Gordon, D. ve Townsend, P. (der.) Breadline Europe, Policy Press, s. 79-105. (İng.)

Tablo 10: 2005 ve 2009 yılları için hanehalkları için belirlenen gelire dayalı göreceli yoksulluk sınırına göre yoksul sayıları ve yoksulluk oranı

Eşdeğer fert başına gelirin medyan değerinin	Yıllık yoksulluk sınır geliri (YTL)		Toplam yoksul sayısı (bin kişi)		Yoksulluk oranı (%)	
	2005	2009	2005	2009	2005	2009
yüzde 40'ının altı	1882	2798	8468	7276	12,5	10,3
yüzde 50'sinin altı	2352	3498	12412	11891	18,4	16,9
yüzde 60'ının altı	2822	4197	16932	16806	25,0	23,8
yüzde 70'inin altı	3293	4897	21682	21740	32,1	30,8

Kaynak: TÜİK online veritabanı⁸².

Tablo 10'dan görülebileceği gibi, 2009 yılı için, TÜİK'in kabul ettiği göreceli yoksulluk ölçütüne göre yoksulluk oranı yüzde 16,9, bu oranın tekabül ettiği kişi sayısı yaklaşık 12 milyon. EUROSTAT'ın kullandığı yüzde 60 ölçütü esas alındığında ise, yoksulluk oranı yüzde 23,8'e, yoksul sayısı yaklaşık 17 milyona yükseliyor. 2005 yılı verileri ile 2009 yılı verileri karşılaştırıldığında ise, toplam yoksul sayısının ve yoksulluk oranının tüm eşik değerler için bir miktar düştüğü görülüyor.

Aşağıdaki Tablo 11'de ise yüzde 60 ölçütü temelinde AB ülkeleri ve Türkiye'deki yoksulluk oranlarını karşılaştırıyoruz.

⁸² Türkiye İstatistik Kurumu. Yoksulluk Araştırmaları, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8448> (T.)

Tablo 11: 2008 yılında AB ülkeleri ve Türkiye için gelire dayalı görelî yoksulluk oranları (medyan gelirin yüzde 60'ı sınırına göre)

Çek Cumh.	9	Almanya	15,2
İzlanda	10,1	İrlanda	15,5
Hollanda	10,5	Kıbrıs	16,2
Slovak Cumh.	10,9	Polonya	16,9
Norveç	11,3	Portekiz	18,5
Danimarka	11,8	İtalya	18,7
İsveç	12,2	Britanya	18,8
Slovenya	12,3	Estonya	19,5
Avusturya	12,4	İspanya	19,6
Macaristan	12,4	Litvanya	20
Fransa	13,3	Yunanistan	20,1
Lüksemburg	13,4	Bulgaristan	21,4
Finlandiya	13,6	Romanya	23,4
Malta	14,6	Türkiye	23,7
Belçika	14,7	Letonya	25,6

Kaynak: AB ülkeleri için EUROSTAT, Türkiye için TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları 2008⁸³

Tablo 11’de görüldüğü gibi, Türkiye’de görelî yoksulluk oranı, 2008 yılında Letonya dışındaki tüm AB ülkelerinden daha yüksek. Yukarıdaki tablo incelendiğinde, Türkiye ile AB üye ülkeleri arasında, gelir yoksulluğu oranı açısından gelir dağılımı eşitsizliğinde olduğu kadar büyük bir uçurumun bulunmadığı söylenebilir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, gelir yoksulluğunun bir toplum içerisindeki bireyleri nasıl ve ne derece etkileyeceği, o toplumdaki sosyal korunma ağlarının durumu ile yakından ilişkili.⁸⁴ Bu nedenle, özellikle iyi yapılandırılmış ve kapsayıcı refah sistemlerine sahip Avrupa ülkelerinde, Türkiye’ye benzer orandaki gelir yoksulluğu Türkiye’de bu yoksulluğun yol açacağı oranda yoksunluğa yol açmayabilir.

⁸³ AB ülkeleri için EUROSTAT, Türkiye için TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=1285 (T.)

⁸⁴ Örneğin, gelir yoksulu bir birey temiz içme suyuna erişimin ücretsiz olduğu bir toplumda, geliri olmasa dahi içme suyuna erişebilir. Fakat temiz içme suyuna erişimin ücretli olduğu bir toplumda, gelir yoksulu bir bireyin temiz içme suyuna erişmesinin herhangi bir garantisi bulunmaz. Dolayısıyla, kamusal korunma ağlarının yetersiz olduğu toplumlarda gelir yoksulluğunun etkisi daha ciddi bir biçimde hissedilir. Böylesi toplumlarda gelir yoksulluğu, daha fazla türden ve daha fazla alanda eşitsizliği beraberinde getirir.

C. Toplam Gelirin Ülkede İçerisinde Dağılımı ve Gelir Eşitsizliğinin Farklı Tezahürleri

Türkiye'nin AB ve OECD ülkeleri ile kıyaslandığında gelir dağılımı eşitsizliği ve gelir yoksulluğu açısından nerede durduğunu inceledikten sonra, ülke içerisinde gelirin bölgesel, yaş grubu ya da cinsiyet temelinde nasıl dağıldığına odaklanmanın gelir eşitsizliğinin farklı eşitsizlik türleri ile nasıl ilişkilendiğini göstermesi açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Toplumsal eşitsizliklerin çok boyutlu yapısını kabul ediyor, gelir temelindeki eşitsizliği hem bu eşitsizliklerden beslenen ve hem de bu eşitsizlikleri besleyen bir etmen olarak görüyor ve bu yaklaşımla inceliyoruz. Bu bağlamda, bu bölümde bölgeler arası ve bölgeler içindeki gelir dağılımını, kadınların, çocukların, yaşlıların, gençlerin ve engellilerin toplam gelirden ne kadar pay aldıklarını ve yoksulluk durumlarını irdeliyoruz.

Bu gruplara ek olarak etnik köken, cinsel yönelim, inanç temelinde toplumda bir gelir farklılaşması olup olmadığı da inceleme konusu yapılabilir. Tabii ki örneğin aynı etnik kökenden gelen tüm bireylerin yoksul olması durumu apartheid rehimleri gibi çok şiddetli eşitsizlik durumları haricinde gerçekleşmiyor. Fakat bir toplumun yoksulları arasında herhangi bir etnik kökenden gelen bireylerin nüfusa oranla daha yüksek oranda yer alıyor olmaları hem ayrımcılık hem de iktisadi eşitsizliğin üst üste geldiği bir duruma işaret ediyor olabilir. Örneğin Kürt kökenli Türkiye vatandaşları arasında yoksulluğun çarpıcı biçimde daha yüksek olduğu ve özellikle kırsal bölgelerde yaşayan Kürt kökenli vatandaşların ciddi bir gelir yoksulluğu ile karşı karşıya oldukları çok sayıda araştırmada belirtiliyor.⁸⁵ Bu durum hem Kürt kökenli Türkiye vatandaşlarının yoğun olarak ikamet ettikleri toplam gelirden en düşük payı alan bölgeler olması ile, hem de zorunlu göç ya da ekonomik göç ile büyük kentlerin çeperlerine yerleşen Kürt kökenli yurttaşların kentlerin en yoksullarını oluşturmak durumunda kalmaları ile ortaya çıkıyor.

Benzer bir biçimde, Roman kökenli Türkiye yurttaşlarının çok büyük bir çoğunluğunun yoksulluk içerisinde yaşadığı tespitinde bulunuluyor.⁸⁶ Roman kökenli Türkiye yurttaşları da kentlerin en yoksul bölgelerinde, çoğunlukla damgalanmaya maruz kalan yalıtılmış yerleşim alanlarında ikamet ediyorlar. Bu örneklerde de görüldüğü gibi etnik köken temelindeki ayrımcılık ile iktisadi eşitsizlikler üst üste gelerek birbirlerini besleyebiliyor ve eşitsizliklerin insanların yaşamındaki etkisini pekiştirebiliyorlar. Bu bağlamda, bu bölümdeki değerlendirmelerimizi Türkiye'de eşit anayasal vatandaşlığın tesisinin siyasi alanda demokratikleşme ile herkese sosyal korunma sağlayacak evrensel nitelikli yeniden dağıtımçı politikaların birlikte düşünülmesinden geçtiği yaklaşımla kaleme alıyoruz. Gelir dağılımı ve gelir yoksulluğunu bölgeler, cinsiyet, yaş ve engellilik durumu açısından ayrıca incelemeye tabi tutuyoruz ve bu kriterler temelinde bir politika önceliklendirmesi yapmanın anlamlı olabileceğine inanıyoruz.

⁸⁵ Örn. Ağırır, B., Pultar E. (2011) "Kürt Meselesini Yeniden Düşünmek", KONDA, Ocak, İstanbul, s. 22-23. (T.)

⁸⁶ Edirne Roman Derneği, European Roma Rights Centre, Helsinki Yurttaşlar Derneği. (2008) "Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye'de Çingencilerin Karşılaştıkları Hak İhlalleri," içinde Biz Buradayız! Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul, s. 56-8. (T.)

a. Bölgelerarası ve Bölgeler İçindeki Gelir Dağılımı

Türkiye’de bölgeler arası gelir paylaşımı incelenirken, il bazında veriler üzerinden 1975-2000 dönemini analiz eden Karaca’nın çalışması Türkiye’de doğu ve batı aksında gelir düzeyi açısından ciddi bir eşitsizliğin varlığını ve bu farkın yıllar içinde artmaya devam ettiğini tespit ediyor.⁸⁷ Yakın dönemli çalışmalar da Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoksulluk oranının diğer bölgelere oranla çok daha yüksek olduğuna vurgu yapıyor.⁸⁸ Gelir ve harcama düzeyine ek olarak, TNSA araştırmasında hanhalklarının dayanıklı tüketim mallarına sahip olma durumuna dair bir gösterge olarak kullanılan hanhalkı refah endeksi incelendiğinde de bölgesel eşitsizliklerin ciddi boyutlarda olduğu görülüyor. İBBS1 bölgeleri içerisinde sırasıyla Kuzeydoğu Anadolu, Orta Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu bölgelerinin hanhalkı refahı en düşük bölgeler olduğu belirtiliyor.⁸⁹ TÜİK’in 2010 yılında yayınladığı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması araştırmasına göre de, ortalama yıllık eşdeğer hanhalkı kullanılabilir geliri en düşük bölge Güneydoğu Anadolu bölgesi. Bu bölgede ortalama gelir (4 bin 193 YTL), Türkiye ortalamasının (8 bin 372 YTL) yarısı, geliri en yüksek bölge olan İstanbul Bölgesi’nin ortalamasının (11 bin 881 YTL) ise üçte biri düzeyinde.⁹⁰

Aşağıdaki Tablo 12 de 2008 yılında yoksul nüfusun bölgelere göre oransal ve sayısal dağılımını gösteriyor.

⁸⁷ Karaca, O. (2004) “Türkiye’de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var mı?”, Tartışma Metni 2004/7, Türkiye Ekonomi Kurumu. (T.)

⁸⁸ World Bank. (2005) Turkey-Joint Poverty Assessment Report, Human Development Sector Unit Europe and Central Asia Region ve Devlet İstatistik Enstitüsü, Rapor No. 29619-TU, s. 31. (İng.); Erdem, T. (2007) “Gelir Farklılıkları,” Radikal gazetesi, 5 Nisan 2007; Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı. (2006) Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler, TESEV Yayınları, İstanbul. (T.); Gürsel, S., Levent, H., Selim, R., Sarıca, Ö. (2000a) Individual Income Distribution in Turkey: A Comparison with the European Union-Executive Summary, TÜSİAD Publication No -T/2000-12/296, s. 24. (İng.)

⁸⁹ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü. (2009) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK, Ankara, s. 38-9. (T.)

⁹⁰ Türkiye İstatistik Kurumu. (2010) “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları 2008,” Haber Bülteni Sayı 134, Temmuz, Ankara. (T.)

Tablo 12: 2008 yılında yoksul nüfusun bölgelere göre dağılımı (gelir temelli görelî yoksulluk hesaplamasına göre)

Eşdeğer fert başına gelirin medyan değerinin					
yüzde 50'sinin altı			yüzde 60'ının altı		
	Toplam yoksul sayısı (bin kişi)	Yoksulluk oranı (%)		Toplam yoksul sayısı (bin kişi)	Yoksulluk oranı (%)
Doğu Karadeniz	285	2,6	Doğu Karadeniz	429	2,6
Doğu Marmara	310	2,8	Batı Marmara	552	3,4
Batı Marmara	343	3,1	Doğu Marmara	568	3,5
İstanbul	393	3,5	İstanbul	719	4,4
Batı Anadolu	586	5,3	Orta Anadolu	892	5,4
Orta Anadolu	604	5,4	Kuzeydoğu Anadolu	935	5,7
Kuzeydoğu Anadolu	726	6,5	Batı Anadolu	1 002	6,1
Batı Karadeniz	470	6,6	Batı Karadeniz	1 206	7,4
Ege	1 041	9,4	Ege	1 616	9,9
Ortadoğu Anadolu	1 276	11,5	Ortadoğu Anadolu	1 735	10,6
Akdeniz	1 444	13	Akdeniz	2 473	15,1
Güneydoğu Anadolu	3 376	30,4	Güneydoğu Anadolu	4 255	26,0

Kaynak: TÜİK, 2010, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları 2008⁹¹.

Toplam gelirden nüfusuna oranla en düşük payı alan doğu bölgeleri aynı zamanda yoksulluğun en yüksek olduğu bölgeler. Tablo 12'den de görülebileceği gibi, Türkiye'deki gerek sayısal gerekse oransal olarak yoksulların en yoğun yaşadığı bölge Güneydoğu Anadolu bölgesi. Tablo 12'nin bir diğer işaret ettiği çarpıcı gerçek ise, Güneydoğu Anadolu bölgesinin yüzde 60'ın altı eşik değerine göre Türkiye yoksullarının dörtte birinden fazlasına evsahipliği yapıyor olması. Ülkenin yoksullarının en yüksek oranda temsil edildiği Güneydoğu Anadolu bölgesini, Akdeniz, Ortadoğu Anadolu ve Ege bölgeleri izliyor.

Aşağıda bulunan Tablo 13'te ise bölgeler için ayrı ayrı hesaplanmış yoksulluk sınır gelirine göre bölgelerin yoksulluk oranlarını görmek mümkün. Bu hesaplamada, her bir bölgenin geliri ve yoksulluk sınırı kendi içerisinde hesaplanmıştır.

⁹¹ Türkiye İstatistik Kurumu. (2010) "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması," http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=1287 (T.)

Tablo 13: 2008 yılında İBBS1 (İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması) bölgeleri gelir temelli göreli yoksulluk istatistikleri

Eşdeğer fert başına gelirin medyan değerinin							
yüzde 50'sinin altı				yüzde 60'ının altı			
	Yıllık yoks. sınır geliri (YTL)	Toplam yoksul sayısı (bin)	Yoks. oranı (%)		Yıllık yoks. sınır geliri (YTL)	Toplam yoksul sayısı (bin)	Yoks. oranı (%)
Ortadoğu An.	1 838	323	9,3	Akdeniz	3 117	1 431	16,4
Doğu Marmara	3 992	598	9,5	İstanbul	5 489	2 165	17,4
İstanbul	4 574	1 224	9,9	Doğu Marmara	4 790	1 105	17,5
Akdeniz	2 597	875	10,0	Ortadoğu An.	2 206	608	17,6
Batı Karadeniz	2 795	524	11,9	Batı Anadolu	4 315	1 231	18,9
Güneydoğu An.	1 550	895	12,7	Batı Karadeniz	3 354	844	19,2
Orta Anadolu	2 867	472	12,7	Güneydoğu An.	1 860	1 387	19,7
Batı Anadolu	3 596	828	12,7	Batı Marmara	4 043	582	19,7
Batı Marmara	3 369	380	12,9	Orta Anadolu	3 440	735	19,8
Doğu Karadeniz	3 318	338	13,7	Doğu Karadeniz	3 981	506	20,6
Ege	3 540	1 426	15,7	Ege	4 238	2 031	22,3
Türkiye geneli	3 146	11 123	16,1	Türkiye geneli	3 775	16 381	23,7
Kuzeydoğu An.	2 189	379	17,7	Kuzeydoğu An.	2 627	558	26,1

Kaynak: TÜİK, 2010, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları 2008⁹².

Her bölge için ayrı ayrı belirlenen yoksulluk sınırları dikkate alındığında ise yoksulluk oranı en yüksek olan bölgenin Kuzeydoğu Anadolu olduğu ortaya çıkıyor. Kuzeydoğu Anadolu'da yaşayanların yüzde 26'sı, bu bölge medyan gelirinin yüzde 60'ının altında bir gelirle yaşamak zorunda kalıyorlar. Bölgelerin kendi yoksulluk sınırlarına göre hesaplanan yoksulluk oranları, Türkiye genelindeki yoksulluk oranı ile kıyaslandığında, yoksulluk oranı genel ortalamanın üzerinde olan tek bölgenin Kuzeydoğu Anadolu olduğu görülüyor.

Tablo 13'teki verileri daha net bir biçimde anlamlandırabilmek amacıyla, bölgelerin kendi içlerinde gelir dağılımını incelemek gerekir. TÜİK tarafından yayınlanan bölgesel Gini değerleri, ülke çapında verilen Gini değerleri gibi, bölgelerin kendi içerisinde ne kadar eşit ya da eşitsiz bir gelir dağılımına sahip olduklarını gösteriyorlar. Aşağıda verilen Tablo 14'te 2006 yılı için bölgesel Gini değerleri görülebilir.

⁹² Türkiye İstatistik Kurumu. (2010) "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması," http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=1286 (T.)

Tablo 14: 2006 yılı bölgelere göre Gini değerleri

Batı Marmara	0,33
İstanbul	0,34
Orta Anadolu	0,34
Doğu Karadeniz	0,36
Güneydoğu Anadolu	0,36
Ege	0,37
Batı Anadolu	0,37
Batı Karadeniz	0,37
Ortadoğu Anadolu	0,37
Doğu Marmara	0,38
Türkiye genel	0,39
Kuzeydoğu Anadolu	0,40
Akdeniz	0,41

Kaynak: TÜİK, 2009, *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları*.

Tablo 14'te görüldüğü gibi, Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliğinin en yüksek olduğu bölge Akdeniz bölgesi. Kuzeydoğu Anadolu bölgesi de Türkiye ortalamasının üzerinde eşitsiz bir gelir dağılımına sahip. Kuzeydoğu Anadolu bölgesi bu özelliğiyle hem gelir dağılımı eşitsizliğinin yüksek olduğu hem de bölge içerisindeki yoksulluk oranının yüksek olduğu bir örnek oluşturuyor. Gelir dağılımının en adil olduğu bölgenin ise Batı Marmara olduğu görülüyor.

b. Kadın Yoksulluğu

TÜİK verilerine göre medyan gelirin yüzde 60'ı sınırı alındığında, Türkiye genelinde kadınların yüzde 21'i, kırsal alanlarda ise yüzde 35'i yoksul. Kadın yoksulluğunun en yüksek olduğu bölgeler ise Güneydoğu (yüzde 60), Ortadoğu (yüzde 47) ve Kuzeydoğu (yüzde 40) Anadolu bölgeleri. Ülkemizdeki kadın yoksulluğunu anlatan bir başka veri olarak da, yalnız yaşayan kadınlardan oluşan tek kişilik hanelerin yüzde 43'ünün, en düşük yüzde 25'lik gelir grubunda olduğu belirtilebilir.⁹³

Tablo 15, 2008 yılı için medyan gelirin yüzde 60'ı eşiği temelinde Türkiye'deki kadın yoksulluğu oranını AB ülkelerinin oranları ile karşılaştırma imkanı veriyor.

⁹³ Türkiye İstatistik Kurumu. (2010) "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması," http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=1278 (T.)

Tablo 15: 2008 yılında AB ülkeleri ve Türkiye’de kadın yoksulluğu oranları (medyan gelirin yüzde 60’ı sınırına göre)

Çek Cumh.	10,1	Almanya	16,2
Hollanda	10,4	İrlanda	16,4
İzlanda	10,7	Polonya	16,7
Slovak Cumh.	11,5	Kıbrıs	18,3
Danimarka	12,0	Portekiz	19,1
Macaristan	12,4	İtalya	20,1
Norveç	12,8	Britanya	20,1
İsveç	13,0	Yunanistan	20,7
Avusturya	13,5	Türkiye	20,9
Slovenya	13,6	İspanya	21,0
Fransa	14,0	Estonya	22,0
Lüksemburg	14,3	Litvanya	22,0
Finlandiya	14,5	Bulgaristan	22,9
Malta	15,5	Romanya	24,3
Belçika	15,9	Letonya	27,7

Kaynak: AB ülkeleri için EUROSTAT⁹⁴, Türkiye için TÜİK

Tabloya göre, Türkiye’de kadın yoksulluğu oranı AB ülkelerinin önemli bir bölümünden yüksek. Türkiye’deki kadın yoksulluğu AB ülkelerinden başta Doğu Avrupa ülkeleri ve Güney Avrupa ülkeleri ile benzerlik gösteriyor. Daha geniş uluslararası karşılaştırmalarda Türkiye’nin yerine bakıldığında, toplumsal cinsiyet açısından gelir eşitsizliğini gösteren endekste Türkiye’nin 115 ülke arasında 109. olduğu görülüyor.⁹⁵ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı “*İnsani Gelişmişlik Raporu*”nda,⁹⁶ Türkiye’de kadınların kazandıkları gelirin, erkeklerin kazandıkları gelire oranının ortalama yüzde 26 olduğu belirtiliyor.⁹⁷

Kadın yoksulluğu verilerini yorumlarken, bir toplum içerisinde kadınlar ile erkeklerin gelirlerinin eşit olması toplumun genel olarak yoksul olması durumunda olumlu bir gösterge olarak alınamayacağını hatırlamak gerekli.⁹⁸ Fakat Türkiye gibi hemen her uluslararası karşılaştırmaya göre orta ya da üst gelir grubunda olan bir ülke için kadınlar ile erkekler arasındaki gelir farkı önemli bir eşitsizlik göstergesi olarak kabul ediliyor. Fakat kadın yoksulluğunun nedenleri, her ne kadar rakamsal benzerlikler olsa da, ülkeden ülkeye ciddi farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin, kaba bir analizle, kadın istihdam oranının Türkiye’ye kıyasla yüksek olduğu Doğu Avrupa ülkelerinde kadın yoksulluğu daha çok ücret eşitsizliğinden kaynaklanabilecekken, Türkiye’de kadınların işgücüne katılımlarının önündeki engeller kadın

⁹⁴ EUROSTAT. <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupModifyTableLayout.do> (İng.)

⁹⁵ Hausmann, R., Tyson, L. D., Zahidi, S. (2007). The Global Gender Gap Report 2007, World Economic Forum. Geneva, s. 148. (İng.)

⁹⁶ İng. Human Development Report.

⁹⁷ United Nations Development Programme. (2009) Human Development Report 2009 Overcoming Barriers: Human Mobility and Development, New York, s. 182. (İng.)

⁹⁸ Social Watch Report. (2008) s. 13. (İng.)

yoksulluğunun daha önemli bir bölümünü açıklayabilir.

Türkiye’de kadınlar ve erkeklerin gelirleri arasındaki farklılık incelenmek istendiğinde, “Kadın Yoksulluğu” başlıklı Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Değerlendirme Notu’nda da belirtildiği üzere ciddi bir veri sıkıntısı ile karşılaşılıyor. Türkiye’de kadınların toplam gelirden net olarak ne kadar pay aldıklarını bilmek, ancak gelire dair verilerin hane bazlı değil, birey temelinde toplanması ile mümkün olabilirdi.⁹⁹ Bununla birlikte, kadın istihdam oranının düşük olması, kadınlara yönelik sosyal transferlerin eksikliği ve ücretsiz aile işçiliğinin kadınlar arasında yüksek olması göz önünde bulundurulduğunda, kadınların büyük bir çoğunluğunun gelir açısından ailelerine ve eşlerine bağımlı oldukları söylenebilir.¹⁰⁰ Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan “Türkiye’de Kadının Durumu” başlıklı raporda da belirtildiği gibi, kadınlar ve kız çocukları gelir dağılımındaki bozulmadan en çok etkilenen kesimi oluşturuyorlar.¹⁰¹

Kadınların gelir yoksulluğunun toplumsal sonuçları incelendiğinde, “*Ortak Yoksulluk Raporu*”nda da belirtildiği gibi, Türkiye’de kadın reisli hanelerin erkek reisli hanelere oranla daha yoksul olduğu ortaya çıkıyor.¹⁰² Benzer bir biçimde, TÜİK tek yetişkinli ve en az bir bağımlı çocuk bulunan hanelerin yaklaşık yüzde 23,9’unun en düşük yüzde 25’lik gelir grubunda yer almakta olduğunu tespit ediyor.¹⁰³ Türkiye’de boşanan erkekler arasında yeniden evlenme oranının yüksek olduğu ve boşanma durumunda çocukların bakım yükünün büyük oranda anneye bırakıldığı hesaba katıldığında, tek yetişkinli ve en az bir bağımlı çocuk bulunan hanelerin büyük çoğunluğunun kadın reisli haneler olduğunu düşünüyoruz. Bu bağlamda, kadın reisli ve çocuklu hanelerin çoğunluğunun en düşük gelir grubunda yer aldıkları öngörülebilir. 2009 yılında yalnız yaşayan kadınlardan oluşan tek kişilik hanelerin ise yüzde 40’ının en düşük yüzde 25’lik gelir grubuna dahil oldukları görülüyor.¹⁰⁴

Bu çerçeveden hareketle, TEPAV raporunda da vurgulandığı gibi, sosyal politikaların kadını güçlendirme yaklaşımı ile kurgulanması ve kadın yoksulluğunu azaltmayı hedefleyen sosyal transferlerin, düzensiz ve koşulları belirsiz ayni yardımlar yerine, hak temelli, sürekli ve nakit gelir desteği biçiminde yapılması gerektiğini düşünüyoruz.¹⁰⁵ Özellikle, tek yaşayan kadınlara ve çocukları ile birlikte tek yaşayan kadınlara yönelik sosyal destek mekanizmalarının oluşturulması gerektiğine inanıyoruz. Bu raporun “Türkiye’de Çalışma Yaşamına Dair Eşitsizlikler” başlıklı bölümünde de tartışılacağı üzere, özellikle genç kadınların insan onuruna yaraşır istihdam olanaklarına erişimini arttıracak politikalar geliştirilmesi gerekiyor.

⁹⁹ Şener, Ü. (2009) “Kadın Yoksulluğu,” Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı-Değerlendirme Notu, s. 6. (T.)

¹⁰⁰ A.g.e., s. 8.

¹⁰¹ Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM). (2008) Türkiye’de Kadının Durumu, Ankara, s. 24. (T.)

¹⁰² World Bank. (2005) Turkey-Joint Poverty Assessment Report, Human Development Sector Unit Europe and Central Asia Region ve Devlet İstatistik Enstitüsü, Rapor No. 29619-TU, s. 29. (İng.)

¹⁰³ Türkiye İstatistik Kurumu. “Gelir ve Yaşam Koşulları Veritabanı”. (T.)

¹⁰⁴ A.g.e.

¹⁰⁵ Şener, Ü. (2009) “Kadın Yoksulluğu,” Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı-Değerlendirme Notu, s. 8-10. (T.)

c. Çocuk Yoksulluğu¹⁰⁶

OECD raporuna göre, 1980li yılların ortalarından 2000li yılların ortalarına kadar geçen süreçte Türkiye’de çocukların görece gelirleri düşüyor.¹⁰⁷ Türkiye’deki bu eğilimin aksine aynı dönemde OECD ülkeleri genelinde çocukların görece gelirlerinde iyileşme görülüyor.¹⁰⁸ Gelire ek olarak, Türkiye’nin çocukların maddi refahı açısından OECD ülkeleri arasında son sırada yer aldığı bildiriliyor.¹⁰⁹

Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), dünya standartları içerisinde yoksul bir ülke olmamasına rağmen, Türkiye’nin çocuk yoksulluğunda çok kötü bir sicili olduğunu vurguluyor.¹¹⁰ Avrupa Birliği İlerleme Raporu’nda da 15 yaş altı çocuk yoksulluğu oranının son bir yılda gerilemekle birlikte hala çok yüksek (yüzde 24,4) olduğu ve özellikle kırsal bölgelerde çocuk yoksulluğunun tehlikeli seviyelere (yüzde 44,9) yükseldiği belirtiliyor.¹¹¹ Gelir yoksulluğunun çocuklara genel etkisi konusunda ise, uluslararası örgütler Türkiye’nin, çocuklu ailelerin yoksulluk sınırı altında yer alma olasılığının en yüksek olduğu ülkelerden biri olduğu konusunda hemfikir.¹¹² TÜİK Yoksulluk Çalışması’nda da Türkiye’de hanehalkı büyüklüğü arttıkça, yoksulluk riskinin arttığı belirtiliyor.¹¹³ İktisadi kriz durumlarında ise, artan çocuk yoksulluğunun potansiyel sonuçlarından birinin çocukların çalışmaya başlamaları olarak gösteriliyor.¹¹⁴

Çocuk yoksulluğu açısından Türkiye’nin AB ülkelerine göre durumu aşağıdaki Tablo 16’da görülebilir.

¹⁰⁶ Kadınlarla ilgili bölümde değinildiği gibi, Türkiye’de gelir ve yoksulluk ile ilgili veriler hanehalkı geliri temel alınarak toplanmakta. Dolayısıyla kadın yoksulluğu bölümünde tartışıldığı gibi, hane içerisinde çocuğa gerçekten ne kadar ayrıldığına dair bir veri bulunmuyor. Fakat hanelerin gelirleri, çocuk sayısı ile oranlanarak o hane içerisinde bir çocuğa ortalama ne kadar gelir ayrıldığı hesaplanabiliyor. Çocuk yoksulluğu hesaplamaları da bu yöntemle dayanıyor.

¹⁰⁷ Organization for Economic Co-operation and Development. (2008) Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries, s. 68. (İng.)

¹⁰⁸ A.g.e.

¹⁰⁹ Organization for Economic Co-operation and Development. (2009) Doing Better for Children, s. 23. (İng.)

¹¹⁰ United Nations Children’s Fund. (2006) Child Poverty in Turkey 2006, Ankara, s. 5. (İng.)

¹¹¹ Commission of the European Communities. (2010) Turkey 2010 Progress Report, No. SEC(2010)1327, Brüksel, s. 28. (İng.)

¹¹² Organization for Economic Co-operation and Development. (2008) Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries, s. 133. (İng.); World Bank. (2005) Turkey-Joint Poverty Assessment Report, Human Development Sector Unit Europe and Central Asia Region ve Devlet İstatistik Enstitüsü, Rapor No. 29619-TU, s. 24. (İng.); Organization for Economic Co-operation and Development. (2009) Doing Better for Children, s. 35. (İng.).

¹¹³ Türkiye İstatistik Kurumu. (2009b). “2008 Yoksulluk Çalışması Sonuçları,” Haber Bülteni Sayı 205, Aralık, Ankara. (T.)

¹¹⁴ International Labour Office. (2009) Give Girls a Chance: Tackling Child Labor-A Key to the Future, Geneva, s. v. (İng.)

Tablo 16: 2008 yılında Türkiye ve AB ülkelerinde 16 yaşından küçük nüfus içinde görelî yoksulluk riski altında bulunanların oranı

Danimarka	9,3	İrlanda	17,9
Norveç	9,3	Macaristan	19,5
Slovenya	11,4	Lüksemburg	19,9
İzlanda	11,8	Malta	20,5
Finlandiya	12	Polonya	22,1
Çek Cumh.	12,3	Litvanya	22,6
İsveç	12,3	Yunanistan	22,7
Kıbrıs	13,2	Portekiz	22,7
Hollanda	13,3	İspanya	24,1
Almanya	14,7	Letonya	24,3
Avusturya	15,1	Britanya	24,4
Slovak Cumh.	16,3	İtalya	24,6
Belçika	16,7	Bulgaristan	25,6
Estonya	17,1	Romanya	32,4
Fransa	17,5	Türkiye	34

Kaynak: AB ülkeleri için EUROSTAT¹¹⁵ Türkiye için TÜİK

Tablo 16'daki 2003 yılı EUROSTAT verilerine göre, Türkiye çocuk yoksulluğunda tüm AB ülkelerinden kötü durumda. Türkiye'de görelî yoksulluk riski altındaki 16 yaş altı nüfus oranı yüzde 34 iken, Türkiye'yi yüzde 22 ile Britanya ve Romanya takip etmekte. AB ülkeleri ile Türkiye arasında genel yoksulluk oranları arasındaki fark 2 puan iken, çocuk yoksulluğunda bu farkın 10 puanın üzerine çıkması çarpıcı.

TÜİK verilerine göre 2008 yılında Türkiye genelinde üç çocuktan biri yoksul. Türkiye'de çocuk yoksulluğunun bölgesel dağılımı aşağıda bulunan Tablo 17'de görülebilir.

Tablo 17: 2008 yılında bölgelere göre çocuk yoksulluğu oranı (medyan gelirin yüzde 60'ı sınırına göre)

İstanbul	9,0	Orta Anadolu	33,4
Batı Marmara	24,7	Batı Karadeniz	36,9
Ege	26,3	Doğu Karadeniz	25,1
Doğu Marmara	13,5	Kuzeydoğu Anadolu	54,7
Batı Anadolu	22,0	Ortadoğu Anadolu	62,2
Akdeniz	34,0	Güneydoğu Anadolu	69,9

Kaynak: TÜİK

¹¹⁵ EUROSTAT. [\(http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database#\(ilc_li02\)\)](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database#(ilc_li02)) (İng.)

Tablo 17'ye göre, çocuk yoksulluğu oranı, başta Güneydoğu Anadolu Bölgesi olmak üzere Ortadoğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde çocukların yarısından çoğunun yoksulluk riski altında olduğunu gösteriyor.

Tüm bu verilerin ışığında, çocuk yoksulluğunun Türkiye'de sosyal politika alanındaki ciddi sorunlardan biri olduğunu söylemek mümkün. Öte yandan sosyal transferlerin çocuk yoksulluğunu önemli ölçüde düşürebilmekte olduğunu bilinen bir gerçek. Örneğin, sosyal transferler öncesi çocuk yoksulluğu oranının Macaristan'da yüzde 28,3; İrlanda'da ise yüzde 34 iken, sosyal transferler sonrasında bu oranların sırasıyla yüzde 10 ve yüzde 11'e düştüğü belirtiliyor.¹¹⁶

Bir yandan çocuğun yüksek yararının gözetileceği ve çocuk merkezli sosyal politika önlemleri alınırken, öte yandan çocuk yoksulluğuyla mücadelenin, çocuğun içinde yaşadığı hanenin yoksulluğuyla mücadeleden ayrılamayacağı da unutulmamalı.¹¹⁷ Bu bakımdan da devletin, ailenin geçimini garanti altına alarak çocuğun maddi yoksunluğunu gidermesi zorunlu görünüyor. Uyan Semerci ve arkadaşlarının da dikkat çektiği gibi, çocukların maddi ihtiyaçlarına cevap verecek bir çocuk yardımı ve çocuk hizmetleri sistemi oluşturulması ve bu amaçla çocuğun maddi yoksunluğunu tanımlayabilecek bir çocuk yoksulluğu haritası çıkarılması ve bu harita göz önünde bulundurularak aileye yönelik sosyal transferlerin artırılması önem arz ediyor.¹¹⁸ Çocuk yoksulluğunun diğer kategorilerle birlikte düşünülmesi gerekiyor. Bu bağlamda çocuklara yönelik geliştirilecek tüm sosyal politikaların sosyal dışlanmaya maruz kalan ailelerin çocuklarına (örneğin Roman çocuklara) ulaşması için ek çaba gösterilmesi gerekiyor.¹¹⁹

ç. Genç Yoksulluğu

1980li yılların ortalarından 2000li yılların ortalarına kadar 18-25 yaş arası gençlerin göreceli gelirlerindeki düşüşün dikkat çekici nitelikte olduğu belirtiliyor.¹²⁰ 2006 yılında Türkiye'de 15-19 yaş arası gençler içinde ne eğitime devam eden ne de çalışan nüfusun oranının yüzde 37,7 olduğu ve bunun OECD ülkeleri arasındaki en yüksek oran olduğu belirtiliyor.¹²¹ Özellikle genç işsizliğinin yüksek boyutlarda olduğu¹²² ve gençlere yönelik ciddi bir sosyal korunma ağıının olmadığı Türkiye gibi ülkelerde, örgün eğitimin ve formel istihdamın dışında kalan gençlerin de görece olarak yoksullaştığına işaret ediliyor.¹²³ Aust ve Arriba'nın tespitinden hareketle, genç

¹¹⁶ United Nations Children's Fund. (2010) The Children Left Behind: A League Table of Inequality in Child Well-Being in the World's Rich Countries, Innocenti Report Card 9 UNICEF Innocenti Research Center, Florence, s.22. (İng.)

¹¹⁷ United Nations Children's Fund. (2006) Child Poverty in Turkey 2006, Ankara, s. 23. (İng.)

¹¹⁸ Uyan Semerci, P., S. Müderrisoğlu, A. Karatay, B. Ekim Akkan, Z. Kılıç, B. Oy, Ş. Uran (yakında yayınlanacak) Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun "İyi Olma Hali"ni Anlamak: İstanbul Örneği. (T.)

¹¹⁹ A.g.e.

¹²⁰ Organization for Economic Co-operation and Development. (2008) Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries, s. 68. (İng.)

¹²¹ Organization for Economic Co-operation and Development. (2009) Doing Better for Children, s. 43. (İng.).

¹²² United Nations Development Programme. (2008) Turkey 2008 Human Development Report Youth in Turkey, Ankara, s. 93. (İng.)

¹²³ Aust, A. ve Arriba, A. (2004) "Policy Reforms and Discourses in Social Assistance in the 1990s. Towards Activation?" ESPANet Conference in Oxford, s. 9-10. (İng.)

yoksulluğu ile mücadeleye yönelik sosyal politikaların eğitim, istihdam ve gençlik çalışmalarını da kapsayacak yenilikçi bir anlayışı içerisinde geliştirilmesi gerekiyor.

d. Yaşlı Yoksulluğu

OECD raporunda Türkiye’de yaşlıların görelî gelirlerinin 1980lerden 2000lere kadar düştüğü tespit ediliyor.¹²⁴ OECD’nin Emeklilik Maaşlarına Bakış adlı bir diğer raporunda da, 1980lerin ortalarından 2000lerin ortalarına kadar yaşlıların görelî gelirlerinde OECD ülkeleri arasında en yüksek oranda düşüşün Türkiye’de görüldüğü belirtiliyor.¹²⁵ Fakat 1980li yılların ortalarında Türkiye’de yaşlıların görelî gelirleri Meksika ile birlikte, OECD ülkelerinin en yüksek seviyelerinde. Dolayısıyla düşüşün bu denli yüksek oranda görünmesinin bir nedeni de, Türkiye’de yaşlıların görelî gelirlerinin yüksek bir noktadan düşmesi.

2000li yılların ortalarında, Türkiye’deki yaşlı yoksulluğu OECD ülkeleri ortalamasından daha yüksek.¹²⁶ Yaşlıların alt grupları incelendiğinde, 66-75 yaş aralığındaki yaşlıların görelî gelirleri Türkiye nüfusunun ortalama gelirinin gerisinde olduğu görülüyor. Fakat 75 yaş üzeri nüfusun geliri ise nüfusun ortalama gelirinden yüksek.¹²⁷ OECD raporu bu durumu yoksulların daha erken yaşta hayatlarını kaybettikleri ve emeklilik maaşı sahibi olabilen görece gelir durumu iyi olanların ise daha uzun yıllar hayatta kalmaları üzerinden açıklıyor.¹²⁸

Raporun bir diğer önemli bulgusu ise, Türkiye’de çalışmayan yaşlılardan oluşan hanehalklarının, çalışan yaşlılardan oluşan hanehalklarına oranla daha düşük yoksulluk oranlarına sahip olması.¹²⁹ Bu tespit ilk bakışta anlaşılması güç gibi görünse de, çalışmayan yaşlıların emeklilik maaşı alan yaşlılar olduğu ve çalışan yaşlıların ise sosyal güvenlik sistemine dahil olamayan yaşlılar olduğu düşünüldüğünde, çalışan yaşlıların yoksulluk riskinin neden daha yüksek olduğu anlaşılabilir.

OECD raporunda yaşlı bir hane reisi bulunan hanelerde yoksulluk oranının, çocuklarıyla yaşayan yaşlıların bulunduğu hanelerdeki yoksulluk oranından daha yüksek olduğuna dikkat çekiliyor.¹³⁰ Bu tespiti, TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması verileri de doğruluyor. TÜİK’e göre 65 ve üzeri yaşta tek bir bireyden oluşan hanelerin yüzde 40’ı en düşük yüzde 25’lik gelir grubunda yer alıyor.¹³¹ Yaşlıların doğal bir biçimde aileleri ile birlikte yaşadığını varsaymak, yaşlı ve yalnız yaşayan bireylerin yoksulluğu sorununu görmezden gelmeye yol açıyor. Özellikle yaşlılık döneminde bakım ve sağlık harcamalarının yükseldiği gözönünde bulundurulduğunda, halihazırda kamusal bakım hizmetlerinin yetersiz olduğu Türkiye’de gelir

¹²⁴ Organizaton for Economic Co-operation and Development. (2008) Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries, s. 68. (İng.)

¹²⁵ Organizaton for Economic Co-operation and Development. (2011) Pensions at a Glance. (İng.)

¹²⁶ A.g.e., s. 63.

¹²⁷ A.g.e., s. 57.

¹²⁸ A.g.e., s. 59.

¹²⁹ A.g.e., s. 72

¹³⁰ A.g.e., s. 73

¹³¹ Türkiye İstatistik Kurumu, “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları” (T.)

dağılımının yaşlılar aleyhine bozulmasının ve tek yaşayan yaşlıların yoksulluğunun ciddi bir bakım sorununa da tercüme olduğunu söyleyebiliriz.

e. Engelli Yoksulluğu

Türkiye’de engellilerin ülke içerisindeki toplam gelirden ne kadar pay aldıklarını gösteren ya da engelli yoksulluğunun boyutlarına işaret eden herhangi bir veri mevcut değil. “*Türkiye Özürlüler Araştırması 2002-İkincil Analiz*” raporunda, Türkiye Özürlüler Araştırması’nda engellilerin gelir durumlarına ilişkin sorular yer almış olmasına rağmen, ilgili verilere yayınlanan veri tabanında yer verilmemiş olduğuna işaret ediliyor.¹³² Bu veri eksikliğine rağmen engellilerin toplam ulusal gelirden aldıkları pay ile ilgili belirli çıkarımlarda bulunmak mümkün. Örneğin, Tufan ve Arun, Türkiye Özürlüler Araştırması dahilinde görüşülen engellilerin bireysel hizmet alımları ile ilgili ekonomik yetersizlikleri engel olarak tanımlarını, Türkiye’de gelir durumu oldukça kötü bir engelli kitlesi bulunduğuna dair yeterli bir kanıt olarak gördüklerini belirtiyorlar.¹³³

Özellikle son beş yıl içerisinde engellilerin gelirlerinin artırılmasına yönelik, başta 2022 maaşlarının artırılması, evde bakım maaşının yürürlüğe konması ve engelli istihdamının artmasına yönelik çalışmalar olmak üzere, olumlu adımlar atıldı. Fakat Türkiye’de engellilerin işgücüne katılın oranının çok düşük olması, engelliler arasında işsizliğin yüksek olması, engellilik durumunun sağlık, konut ve ulaşım masraflarını arttırması, engellilerin faydalandığı sosyal yardımların yetersizliği ve yeşil kartın engelliliğin getirdiği tüm sağlık masraflarını karşılamaması göz önünde bulundurulduğunda,¹³⁴ engelli yoksulluğu ile etkin bir mücadele için yapılacakların bitmediğini söylemek mümkün.

f. Çalışan Yoksulluğu

Gelir dağılımı eşitsizliği tartışmalarının en önemli kesenlerinden birini ücretli kesimin ücret düzeyleri, kendi hesabına çalışanların kazançları ve ücretsiz aile işçilerinin hane gelirleri oluşturuyor. Bu siyasi ve ekonomik bağlam içerisinde, hanehalkının işgücü piyasasındaki konumu, hanehalkının refah seviyesi üzerinde temel belirleyici olarak ortaya çıkıyor.¹³⁵ Türkiye’de sosyal politika alanında karar vericilerde çalışmanın doğrudan kişiyi yoksulluktan kurtaracağına dair güçlü bir inanç bulursa da, bu inancın ampirik bir temeli olmadığı çalışan yoksulluğu verilerinden görülebiliyor.¹³⁶ Her ne kadar insana yaraşır bir işte yeterli bir ücret

¹³² Tufan, İ., Arun, Ö. (2006) Türkiye Özürlüler Araştırması 2002-İkincil Analizi, TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu, s. 48. (T.)

¹³³ A.g.e.

¹³⁴ Erbil Erduran, F. (2009) Türkiye’de Özürlü Yoksulluğu ve Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesi: Ankara-Keçiören Örneği, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı yayınlanmamış uzmanlık tezi, s. 132-3. (T.)

¹³⁵ Yükseler, Z., Türkkan, E. (2008) Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası-TÜSİAD Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-03/455, Mart, İstanbul, s. 39. (T.)

¹³⁶ Benzer bir analiz için bkz. Şeker, S. D. (2008) Türkiye’de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri, Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Sekrörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, s. 54-55. (T.)

düzeyi ile istihdam edilmek, çalışabilecek durumda olan bireyleri yoksulluktan kurtarabilirse dahi, özellikle kayıtdışı istihdamda ve kötü koşullarda çalışanlar yoksulluğa mahkum kalabiliyorlar. Hatta her ne kadar çalışan yoksullar başta tarım olmak üzere kayıtdışı sektörlerde yoğunlaşsa dahi,¹³⁷ Türkiye’de tüm iktisadi faaliyet alanlarında, çalışanlar arasında yoksulların olduğu belirtiliyor.¹³⁸ Dolayısıyla, sosyal politikaların kurgulanmasında ve ücret düzeylerinin belirlenmesinde çalışan yoksulluğu sorununu göz ardı edilmemesi gerekiyor.

Tablo 18’de Türkiye’deki çalışan yoksulluğu oranları AB ülkeleri ile kıyaslanıyor.

Tablo 18: 2003 yılı için Türkiye ve AB ülkelerinde çalışanlar arasında yoksulluk oranı

Slovenya	4	Lüksemburg	7
Finlandiya	4	Britanya	7
Norveç	4	Avusturya	8
Danimarka	5	Hırvatistan	9
Kıbrıs	6	Estonya	10
Macaristan	6	İspanya	10
Hollanda	6	Yunanistan	14
Belçika	6	Romanya	14
İrlanda	7	Türkiye	23

Kaynak: EUROSTAT online veritabanı

Tablodan görüldüğü üzere, 2003 yılında Türkiye’de neredeyse her dört çalışandan biri yoksul. Bu oranla Türkiye’de çalışan yoksulluğu, AB ülkelerinin tümündeki çalışan yoksulluğu oranlarından yüksek.

Türkiye’de yoksulluk ile istihdamın niteliği arasında güçlü bir ilişki bulunuyor.¹³⁹ Bu çerçevede, çalışan yoksulluğu sorununu incelerken Türkiye’de istihdam edilenlerin işteki durumlarına göre dağılımını incelemek gerekiyor. TÜİK tarafından 2009 yılı için yevmiyeli çalışanlar arasında yoksulluk oranı yaklaşık yüzde 26,86 olarak veriliyor, kendi hesabına çalışanların yüzde 22’si ve ücretsiz aile işçilerinin ise yüzde 30’u yoksul.¹⁴⁰ Çalışan yoksulluğunun bir diğer boyutunu da, kırsal yoksulluk tartışmasında belirttiğimiz gibi, tarım sektöründe çalışanların yoksulluğu oluşturuyor. Tarım sektöründe çalışanlar arasında yoksulluk oranı 2009 yılı için yaklaşık yüzde 33 olarak tahmin ediliyor.¹⁴¹

Yevmiyeli olarak geçici işlerde çalışanların gelir durumları incelendiğinde, özellikle geçici

¹³⁷ Yeldan, E., Ercan, H. (2009) “Growth, Employment Policies, and Economic Linkages: Turkey,” Expanding Knowledge Base on Decent Work in Mediterranean Countries, s. 24. (T.)

¹³⁸ Yükseler, Z., Türkan, E. (2008) Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası-TÜSİAD Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-03/455, Mart, İstanbul, s. 50. (T.)

¹³⁹ World Bank. (2005) Turkey-Joint Poverty Assessment Report, Human Development Sector Unit Europe and Central Asia Region ve Devlet İstatistik Enstitüsü, Rapor No. 29619-TU, s. vii ve 94. (İng.)

¹⁴⁰ Türkiye İstatistik Kurumu. (2011) “2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları,” Haber Bülteni Sayı 3, Ocak, Ankara. (T.)

¹⁴¹ A.g.e.

işçilerin yoksulluk sınırı altında yaşama olasılığının sürekli istihdam edilenlere oranla 3,7 kat daha fazla olduğu ortaya çıkıyor.¹⁴² Örneğin TİSK tarafından 433 işletme üzerinden toplanan verilere dayanan 2007 Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti raporuna göre, inşaat sektöründe yıl içerisinde işe alınanlar ile işten ayrılanlar/çıkarılanların sayısının neredeyse birbirine denk olduğu görülüyor.¹⁴³ Dolayısıyla inşaat ve turizm gibi dönemsel istihdam yaratan sektörlerde çalışanlar arasında dönemsel yoksulluk riskinin önemli ölçülerde olduğunu gözardı etmemek gerekiyor. Yevmiyeli çalışanların ücretli çalışanlara oranla yoksul olma olasılığının yüksek olmasına ek olarak, yevmiyeli çalışanlar arasında toplumsal cinsiyet temelinde de önemli bir gelir farklılaşması göze çarpıyor. 2009 yılında yevmiyeli erkek çalışanların ortalama yıllık esas iş gelirlerinin (5 010 YTL) erkek ücretli/maaşlıların gelirlerinin (13 399 YTL) yarısından çok daha az olduğu, kadın çalışanlar için ise aynı oranın neredeyse beşte bir (11 732 / 2 446) olduğu tespit ediliyor.¹⁴⁴ Dolayısıyla çalışanlar arasında genelde yevmiyeli çalışanların, özelde de yevmiyeli çalışan kadınların yoksul olma olasılığının yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

Son olarak, çalışan yoksulluğu sorununa ücretli çalışanların çalıştıkları işyerinin büyüklüğü açısından da yaklaşmak mümkün. Bu açıdan, 1 ila 9 kişi arasında çalışanı bulunan işyerlerinde çalışanların yüzde 30'unun yoksul olduğu görülüyor.¹⁴⁵ 50 ve üzeri çalışanı bulunan işletmelerde çalışanların ise yüzde 7'sinin yoksulluk sınırı altında bir gelire sahip olduğu belirtiliyor.¹⁴⁶

Yüksek boyutlardaki çalışan yoksulluğu Türkiye'nin hem sosyal transfer politikasında hem de işgücü piyasasında bu soruna işaret edecek düzenlemeler yapmasını gerektiriyor.¹⁴⁷

Ç. Sosyal Transferlerin Finansmanı, Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Doğrudan Transferler

Gelir dağılımındaki eşitsizlikleri ve gelir yoksulluğunu doğrudan veya dolaylı olarak azaltabilecek ya da belli alanlarda bu eşitsizliğin sonuçlarını hafifletebilecek sosyal transfer politikaları¹⁴⁸ geliştirmek, sosyal devlet anlayışının temelini oluşturuyor. Bu tür sosyal transfer politikaları ve istihdam, sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik alanlarında oluşturulabilecek sosyal korunma ağıları elinizdeki raporun ileriki bölümlerinde tartışılacak.

Türkiye'de sosyal transferleri karşılaştırmalı olarak inceleyen Buğra ve Adar, 2004 yılında kamu sosyal harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) içindeki payının yüzde 12,5

¹⁴² World Bank. (2005) Turkey-Joint Poverty Assessment Report, Human Development Sector Unit Europe and Central Asia Region ve Devlet İstatistik Enstitüsü, Rapor No. 29619-TU, s. viii. (İng.)

¹⁴³ Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK). (2007) 2007 Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti, Ankara, s. 20. (T.)

¹⁴⁴ Türkiye İstatistik Kurumu Veritabanı. "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması" (T.)

¹⁴⁵ World Bank. (2005) Turkey-Joint Poverty Assessment Report, Human Development Sector Unit Europe and Central Asia Region ve Devlet İstatistik Enstitüsü, Rapor No. 29619-TU, s. 97. (İng.)

¹⁴⁶ A.g.e.

¹⁴⁷ Bu tartışmayı "Türkiye'de Çalışma Yaşamına Dair Eşitsizlikler" başlıklı bölümde yapacağız.

¹⁴⁸ Avrupa Birleştirilmiş Sosyal Koruma İstatistikleri Sistemi'ne göre (ESSPROS) "sosyal transferler" hanelere ve/veya bireylere ayni ya da nakdi olarak, belirli sosyal riskleri ya da ihtiyacı karşılamak amacıyla (engellilik, hastalık, yaşlılık, sağlık, malîlilik, çocuk, aile, işsizlik, konut ve sosyal dışlanma gibi) yapılan transferlerdir.

olduğunu,¹⁴⁹ aynı oranın Yunanistan'da yüzde 26 ve Portekiz'de yüzde 24,9 düzeyinde olduğunu belirtiyorlar. Benzer şekilde Şeker, aynı göstergiyi Türkiye için yüzde 12 Avrupa Birliği-25 için yüzde 26 olarak hesaplıyor.¹⁵⁰ Kamu Harcamaları İzleme Platformu ise sosyal güvenlik, sağlık, sosyal hizmetler ve sosyal yardımı içine alan sosyal koruma harcamalarının milli gelire oranını yüzde 13 olarak hesaplıyor.¹⁵¹ Diğer bir çok raporda da AB üye ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye'nin kamu harcamalarının düşük olduğu ve bunun temelde eğitim, sosyal güvenlik ve genel kamu hizmeti harcamalarının düşüklüğünden kaynaklandığı vurgulanıyor.¹⁵²

Aşağıdaki Tablo 19'da 2005 yılı için Türkiye'nin, AB ülkelerinin ve OECD ülkelerinin sosyal koruma harcamalarının gayrisafi milli hasıla içindeki payları ve ortalamaları gösteriliyor.

Tablo 19: 2005 yılında AB ülkeleri ve Türkiye'de sosyal koruma harcamalarının GSYİH içindeki payı

İsveç	31,5	Lüksemburg	21,7
Fransa	31,4	İzlanda	21,6
Danimarka	30,2	İspanya	20,9
Almanya	29,7	OECD ortalaması	20,6
Belçika	29,6	Polonya	19,7
İsviçre	29,3	Çek Cumh.	19,2
Avusturya	28,9	Malta	18,6
Hollanda	27,9	Güney Kıbrıs	18,4
AB (27) ortalaması	27,1	İrlanda	18,2
Finlandiya	26,8	Slovak Cumh.	16,5
İtalya	26,4	Bulgaristan	16,0
Britanya	26,3	Türkiye	13,7
Portekiz	25,3	Romanya	13,2
Yunanistan	24,6	Litvanya	13,1
Norveç	23,8	Estonya	12,6
Slovenya	23,0	Letonya	12,4
Macaristan	21,9		

Kaynak: AB ülkeleri için EUROSTAT¹⁵³, OECD ortalaması ve Türkiye verisi için OECD¹⁵⁴.

¹⁴⁹ Buğra, A., Adar, S. (2007) Türkiye'nin Kamu Sosyal Harcamalarının Karşılaştırmalı bir Analizi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, s. 26. (T.)

¹⁵⁰ Şeker, S. D. (2008) Türkiye'de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri, Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, s. 169. (T.)

¹⁵¹ Kamu Harcamaları İzleme Platformu, 2010, Millervekillere Mektup, s.2.

¹⁵² Akat, A. S., Gürsel, S. "Giriş-Araştırmanın Başlıca Bulguları ve Politika Önerileri," s. 9-10 ve Akarçay Gürbüz, A. "Türkiye'de ve AB'de Kamu Harcamaları: Karşılaştırmalı bir İnceleme," s. 48. Kamu Harcamalarının Bileşiminin Büyüme ve Refah Etkileri, Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (2008), Mayıs, İstanbul, (T.); Adaman, F., Çarkoğlu, A., Erzan, R., Filiztekin, A., Özkaynak, B., Sayan, S., Ülgen, S. (2006) "Country Report for Turkey," Study on the Social Dimension in the Candidate Countries, No. VC/2005/0232, European Network of Economic Policy Research Institutes, s. 21. (İng.)

¹⁵³ EUROSTAT. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&plugin=1> (İng.)

¹⁵⁴ OECD, 2009, Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics, s.223 <http://stats.oecd.org/Index.aspx> (İng.)

Tablo 19’da görüldüğü üzere, Türkiye’nin sosyal koruma harcamalarının GSYİH içerisindeki payı AB ülkelerinin büyük çoğunluğundan, AB ortalamasından ve OECD ortalamasından ciddi oranda düşük. Her ne kadar 2005 yılını takiben kamu sosyal harcamalarındaki artış eğilimi sürse de, Türkiye hala sosyal harcamaların boyutu açısından AB ve OECD ortalamalarının gerisinde. Sosyal koruma harcamalarının GSYİH içerisindeki payı Türkiye’den daha düşük olan ülkeler ise ağırlıklı olarak Doğu Avrupa ülkeleri.

Dolayısıyla, ülkemizde sosyal korumanın kapsamının genişletilmesi için, Türkiye’de sosyal harcamaların AB üye ülkelerinin yarısı seviyesinde olduğundan hareketle, sosyal harcamaların artırılması gerektiğini düşünüyoruz. Tabii ki hangi alanlarda sosyal harcamaların artırılması gerektiği ve bu artışın nasıl finanse edileceği gibi önemli sorulara cevap vermeden bu artışın savunmak olanaksız.¹⁵⁵ Bu soruların ilkinde, eşitsizliklerin kronikleştiği alanlara öncelik verilmesinin önemli olduğu yanıtını veriyoruz. İkinci soru için ise, sosyal politikaların yeniden dağıtımçı niteliğini tesis edecek kapsamlı bir vergi reformu yapılması gerektiğini söyleyebiliriz.

Raporun bu bölümünde sosyal transferlerin finansmanının gelir dağılımı eşitsizliği ile ilişkisine ve doğrudan sosyal transfer politikalarına (sosyal yardım ya da primsiz ödemeler) odaklanmayı hedefliyoruz.

a. Sosyal Transferlerin Finansmanı ve Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Etkileri

Sosyal devlet mantığı içerisinde, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri azaltacak ya da belli alanlarda bu eşitsizliklerin etkisini sıfırlayacak sosyal transferlerin finansmanının yeniden dağıtımçı bir nitelik taşıması beklenir. Başka bir deyişle sosyal refah devletlerinde sosyal harcamalar, gelir grupları tarafından, gelir dağılımından aldıkları pay oranında finanse edilirler.¹⁵⁶ Türkiye’de sosyal transferlerin finansmanı incelendiğinde, bu transferlerin büyük bir kısmının doğal olarak vergilerden geldiği görülüyor. Yalnızca Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu, trafik cezası ve Radyo ve Televizyon Üst Kurulu reklam gelirlerinden; ve engelli istihdam projelerine kullanılan Ceza Fonu ise engelli kotalarını doldurmayan işverenlere kesilen cezalardan finanse ediliyor.

Vergi sistemindeki yakın dönemli değişikliklere bakıldığında, “*Avrupa’da Eşitsizlikler: Sosyal İçerme ve Avrupa Birliği’nde Gelir Dağılımı*” başlıklı rapor son yıllarda kurumlar ve gelir vergisi oranlarının düştüğüne dikkat çekiliyor.¹⁵⁷ Bu gelişmeye paralel olarak, Zenginobuz ve arkadaşlarının raporunda 2001 krizi sonrasında bütçe açığını kapatma amacıyla dolaylı vergilere ağırlık verildiği ve 2005 yılında tüketim üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirlerinin yüzde 70’ine ulaştığı tespit ediliyor.¹⁵⁸ Toplam vergi gelirlerinin en büyük bölümünü oluşturan tüketim vergisinin gelir gruplarına yükü incelendiğinde, en yoksul yüzde 20’lik grubun toplam

¹⁵⁵ A.g.e., s. 10.

¹⁵⁶ Evrensel nitelikli sosyal politikaların (örn. herkese ücretsiz ve kaliteli sağlık hizmeti sunulması) nasıl finanse edilirse edilsin, yalnızca üst gelir grubundan alt gelir grubuna bir transfer gerçekleştirildiği için değil, tüm toplum için ortak bir eşitlik tabanı yarattığı için önemli olduğu söylenebilir.

¹⁵⁷ Ward, T., Lelkes, O., Sutherland, H., Toth, I. G. (2009) *European Inequalities: Social Inclusion and Income Distribution in the European Union*, Budapest, s. 191-5. (İng.)

¹⁵⁸ Zenginobuz, E. Ü., Özertan, G., Sağlam, İ., Gökşen E., 2006, *Yurttaşların Cebinden Devletin Kasasına: Türkiye’de Kim Ne Kadar Vergi Ödüyor?*, Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği ve Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Fonu, Mayıs 2006, İstanbul, s. 92. (T.)

gelirlerinin yaklaşık yüzde 23'ünü tüketim vergisi olarak devlete verirken, en zengin yüzde 20'lik kesimin ise gelirinin yüzde 16'sını verdiği ortaya çıkıyor.¹⁵⁹ En zengin yüzde 5 ise, gelirinin yalnızca yüzde 12,6'sını tüketim vergisi olarak kamu bütçesine aktarıyor.¹⁶⁰ Bir başka deyişle vergi sistemi, toplam gelirden halihazırda çok küçük bir pay alan yoksulları orantısız bir vergi yükü altına sokuyor. Bu tespit üzerinden, vergi sisteminin (finansmanını sağladığı sosyal transfer politikalarının değil, sistemin kendisinin) Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliğini iyileştirici bir etkisi olmadığı sonucuna varılıyor.¹⁶¹ Benzer bir biçimde TÜSİAD raporunda da, Türkiye'de piyasanın yarattığı iktisadi eşitsizlikleri giderecek etkin bir vergi ve sosyal transfer politikasının olmadığına altı çiziliyor¹⁶² ve Türkiye'nin AB ülkelerine kıyasla yeniden dağıtımcı mekanizmalarının etkisinin çok kısıtlı kaldığına vurgu yapılıyor.¹⁶³ Bu anlamda, gelir dağılımı eşitsizliğinin giderilmesine yönelik alınabilecek önlemlerden en önemlilerinden birinin vergi sisteminde yeniden yapılanma ile adaletin sağlanması olduğu ortaya çıkıyor.

b. Doğrudan Sosyal Transferler ve Sosyal Transferlerin Gelir Dağılımına Etkileri

Gelir dağılımı eşitsizliğine doğrudan müdahale amacı güden sosyal transfer politikaları alanına bakıldığında, Türkiye'de herhangi bir gelir güvencesi politikasının bulunmadığı görülüyor. "Gelir hakkı" kavramı, "asgari gelir desteği" ya da "temel gelir" politikaları Avrupa Birliği üye ülkelerinde ve Güney Afrika Cumhuriyeti gibi dünyanın çeşitli ülkelerinde gündeme geldi. Bu politikalar, toplumdaki hiçbir bireyin belirli bir gelir seviyesi altına düşmemesini garanti ediyorlar. Gelir dağılımı eşitsizliğinin ve gelir yoksulluğunun yüksek olduğu ama öte yandan dünyada yüksek gelir grubuna dahil edilen bir ülke olan Türkiye'de, bu tür politikaların olumlu sonuçlar verebileceği kanaatindeyiz.

Tabii Türkiye'de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM), Sosyal Güvenlik Kurumu Primsiz Ödemeler Genel Müdürlüğü (SGK PÖGM) ve belediyelerin başını çektiği kamusal sosyal yardım politikaları mevcut. Fakat bu yardımların kurumsal dağınıklığı, düzensizliği, yetersizliği ve her zaman veriler ile desteklenmeyen kategorik yoksulluk tanımları temelinde verilmesi (örn. gençlerin ve çalışan yoksulların kapsama alınmaması) uzun yıllardır gündemde olan sorunlar. Buna rağmen, sosyal yardım alanında kapsamlı bir reformun henüz gerçekleşmediği ve primsiz ödemeler/sosyal yardımlar alanında herhangi bir ilerleme kaydedilemediği Avrupa Birliği İlerleme Raporu'nda da tespit ediliyor.¹⁶⁴ OECD de Türkiye'de devlet tarafından sağlanan sosyal transferlerin yeniden dağıtımcı niteliğinin yetersizliğine işaret ediyor.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Gökşen, F., Özertan, G., Sağlam, İ., Zenginobuz, Ü., 2008, "Impacts of the tax system on poverty and social exclusion: A case study on Turkey," New Perspectives on Turkey, no. 38, Spring 2008, Homer Kitabevi, s. 168. (İng.)

¹⁶⁰ A.g.e.

¹⁶¹ A.g.e., s. 176.

¹⁶² Gürsel, S., Levent, H., Selim, R., Sarica, Ö. (2000a) Individual Income Distribution in Turkey: A Comparison with the European Union-Executive Summary, TÜSİAD Publication No -T/2000-12/296, s. 29. (İng.)

¹⁶³ A.g.e., s. 27.

¹⁶⁴ Commission of the European Communities. (2010) Turkey 2010 Progress Report, No. SEC(2010)1327, Brüksel, s. 71. (İng.)

¹⁶⁵ Organization for Economic Co-operation and Development. (2008) Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD

Her ne kadar 1994 ve 2006 yılları arasında Türkiye’de hanehalkı gelirleri içerisinde devletten sağlanan gelirlerin arttığına işaret edilse de,¹⁶⁶ bu artışın yetersiz kaldığı yüksek boyuttaki gelir eşitsizliği değerlerinden anlaşılabiliyor. Bu sorunun nedenleri düşünüldüğünde, yine sosyal transferlerin ulaştığı nüfusun kısıtlı olması ve farklı gereksinimleri karşılayabilecek sosyal transfer mekanizmalarının eksikliği gündeme geliyor.¹⁶⁷ 2002 yılından 2005 yılına kadar doğrudan sosyal transferlerin ulaştığı nüfus artış gösterse de,¹⁶⁸ en yoksul kesimin yaklaşık yüzde 30’unun hala hiç bir doğrudan sosyal transfer mekanizmasına erişimi bulunmuyor ve bu oran yaklaşık 1 milyon kişiye tekabül ediyor.¹⁶⁹ Bir diğer sorunun da, sosyal transfer miktarlarının yoksulluk sınırı üzerine taşıyacak bir gelir artışı sağlayamaması olduğu belirtiliyor.¹⁷⁰

Doğrudan sosyal transfer politikalarına karşı en güçlü muhalefet, gelir güvencesinin insanları çalışmaktan soğutacağı savı üzerinden seslendiriliyor. Halbuki yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfus ile yoksul olmayan nüfus arasında işgücüne katılım anlamında bir fark görülmediği ve bu savın herhangi bir bilimsel kanıtı dayanmadığı tespit ediliyor.¹⁷¹ Türkiye’de gelir dağılımındaki eşitsizliğin boyutları ile sosyal transfer harcamalarının düzeyi ve bu harcamaların yeniden dağıtımıcı niteliği birlikte değerlendirildiğinde, tüm bireyler için gelir dağılımındaki eşitsizliği yeniden üretmeyecek bir çeşit temel gelir ya da gelir güvencesinin –eğitim, sağlık ve bakım gibi diğer tüm temel sosyal haklarla birlikte- anayasal düzlemde güvence altına alınmasının önemi ortaya çıkıyor. Devletin ancak böylesi bir yaklaşımla farklı tezahürleriyle süregelen gelir yoksulluğuna ve gelir dağılımı eşitsizliğine müdahale edebileceğini söyleyebiliriz.

Countries, s. 104. (İng.)

¹⁶⁶ Yükseler, Z. (2003) “2002 Hanehalkı Bütçe Anketi: Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamalarına İlişkin Sonuçların Değerlendirilmesi,” Tartışma Metni 2003/6, Türkiye Ekonomi Kurumu. (T); Yükseler, Z., Türkan, E. (2008) Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası-TÜSİAD Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-03/455, Mart, İstanbul, s. 16. (T.)

¹⁶⁷ Gürsel, S., Levent, H., Selim, R., Sarıca, Ö. (2000) Individual Income Distribution in Turkey: A Comparison with the European Union- Executive Summary, TÜSİAD Publication No -T/2000-12/296, s. 18. (İng.)

¹⁶⁸ Şeker, S. D. (2008) Türkiye’de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri, Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, s. 133. (T.)

¹⁶⁹ A.g.e., s. 170.

¹⁷⁰ A.g.e., s. 133.

¹⁷¹ A.g.e., s. 173.

V. Türkiye’de Çalışma Yaşamına Dair Eşitsizlikler

İnsan hayatının önemli bir bölümünü kapsayan çalışma yaşamı, eşitsizlikleri araştırmak için de dikkatle incelenmesi gereken temel alanlardan biri. “Türkiye’de Gelir Dağılımında Eşitsizlik ve Gelir Yoksulluğu” bölümünde tartışıldığı gibi, çalışma yaşamı insanın temel gereksinimlerine erişimi için ihtiyaç duyduğu geliri sağlamasının en önemli yolu olmayı sürdürüyor. Türkiye’de çalışmaya ve prim ödemeye dayalı bir sosyal güvenlik sisteminin varlığı gözönünde bulundurulduğunda, çalışmanın aynı zamanda yurttaşların sağlık hizmetlerine erişimlerini ve emeklilik maaşı sahibi olmalarını da büyük ölçüde belirlediğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda, çalışma yaşamı hem kendi içerisinde ciddi eşitsizlikler yaratıyor, hem de insanların temel ihtiyaç alanlarına erişimleri ile ilgili de toplumsal eşitsizlikler doğuruyor.

Bu bölümde tartışacağımız üzere, çalışma koşulları incelendiğinde ise, Türkiye’de çalışma yaşamının kamu tarafından çalışanları koruyacak biçimde yeterince düzenlenmemiş durumda olduğunu ve bu serbestliğin çalışanların aleyhine çok ciddi olumsuz sonuçlar doğurduğunu görüyoruz.

Çalışma yaşamına dair üç türlü eşitsizlikten söz edebiliriz. Birincisi, çalışma hayatının dışladıklarına dair. Türkiye’de istihdamın geneli incelendiğinde, Türkiye’de çalışan nüfusun toplam nüfusa oranının yüzde 50’nin altında seyrettiği ve bu oranın tüm ülkeler arasında en düşük çalışan nüfus oranlarından biri olduğu görülüyor.¹⁷² Dolayısıyla, hem kadınların ve engellilerin büyük çoğunluğunun çalışma hayatından dışlanmaları, hem de işsizlik önemli sorun alanlarını oluşturuyorlar. İkincisi, çalışma hayatı içerisindeki eşitsizliklerin çalışanlar üzerindeki etkileri. Düşük ücretler, iş sağlığı önlemlerinin yetersizliği, kayıtdışı istihdamın getirdiği sosyal güvenceden yoksunluk ve uzun çalışma saatleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Üçüncü tür eşitsizlik ise, erken yaşta çalışma yaşamına girmek durumunda kalan çocuk işçilerin durumunu içeriyor.

Bu çerçeve içerisinde, “Türkiye’de Eşitsizlikler” raporunun “Türkiye’de Çalışma Yaşamına Dair Eşitsizlikler” başlıklı bu bölümünde, farklı toplumsal grupların işgücü piyasası ile nasıl ilişkilendiği, işgücü piyasasının genel yapısı ve ücretli emeğin çalışma hayatındaki durumu üzerinde duracağız. Çalışma hayatını ve işgücü piyasasını incelerken, istihdam piyasasının yapısının siyasi iktidarlar tarafından oluşturulan kurumsal bir bağlamda işlediğini ve bu bağlamın yine siyasi kanallarla değiştirilebilir olduğunu varsayıyoruz. Dolayısıyla, gerek istihdam piyasasının yapısına dair kamu müdahaleleri gerekse kamu tarafından örgütlenen yeniden dağıtım mekanizmalarıyla çalışma hayatının ve işgücü piyasasının dönüştürülebileceği görüşündeyiz.

¹⁷² World Bank. (2006) Turkey Labor Market Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit-Europe and Central Asia Region, Report No. 33254-TR., s. ii. (İng.)

A. Yetersiz İstihdam Olanakları ve İşsizlik

1980 sonrası dönemde, özellikle iktisadi büyüme ve nüfus artışı ile ilişkileri açısından incelemeye tabi tutulduğunda Türkiye’de yeterli düzeyde istihdam yaratılamadığı görülmüyor. Çalışma çağındaki nüfusun artışı ile istihdam olanaklarının artışı kıyaslandığında, 1980 yılından 2004 yılına dek çalışma çağındaki nüfusun 23 milyon kişi artmasına rağmen, sadece 6 milyon yeni iş yaratılabilmiş olduğu ortaya çıkıyor.¹⁷³ İstihdam olanaklarındaki kısıtlı artışın aksine, aynı yıllar arasında Türkiye’nin yıllık ortalama GSYİH (gayrisafi yurt içi hasıla) büyüme oranının Arjantin, Brezilya, Meksika, Portekiz, Yunanistan ve İspanya’dan daha yüksek olduğu görülmüyor. Türkiye ekonomisi bu ülkelerin ekonomilerinden daha hızlı büyümesine rağmen, bu ülkeler kadar istihdam olanağı yaratamamış olduğu tespit ediliyor.¹⁷⁴ Dolayısıyla, 1980li yıllardan itibaren Türkiye’de genel bir istihdam yaratma sorunu olduğu belirtilebilir. Bir yandan istihdam imkanlarının gerektiği düzeyde artış göstermediği bu dönemde, öte yandan da tarım sektöründe uygulanan politikalar sonucu toplamda bir milyona yakın insanın işini kaybettiği tespit ediliyor.

Bu çerçevede, Türkiye’de yeni istihdam olanaklarının kısıtlılığı ve varolan istihdamın kaybı kaçınılmaz olarak toplumsal sorunları beraberinde getiriyor. Bu sorunların başında gelen işsizliğin, 1980li yıllardan günümüze dek toplumun önemli bir bölümünü etkisi altına aldığını söyleyebiliriz. İşsizliğin neden bir eşitsizlik meselesi olarak incelenmesi gerektiği sorusu bir çok boyuttan cevaplanabilir. Kayıtlı istihdam içerisinde yer almak, bireye aylık düzenli bir gelir sağlamanın yanında, Türkiye gibi prim ödemeye dayalı sağlık ve emeklilik sigorta sistemine sahip ülkelerde, sağlık hizmetlerinden yararlanma ve uzun vadede emeklilik imkanı gibi önemli olanaklar sunuyor. Dolayısıyla işsizlik, gerek gelir dağılımı gerekse sosyal güvenliğe erişim açısından eşitsizlik yaratan bir toplumsal olgu olarak karşımıza çıkıyor.¹⁷⁵ Vergilerle fonlanan ve vatandaşlık temelli evrenselci bir yaklaşımla oluşturulan sosyal koruma mekanizmalarının neredeyse hiç olmadığı Türkiye’de, istihdam olanaklarının darlığı ve yüksek işsizlik oranları kendi başlarına birer sorun olarak, geçimini çalışma karşılığı alacağı ücretle sağlayan toplumun büyük çoğunluğu için hem gelir hem de sosyal güvenlik açısından olumsuz sonuçlar doğuruyor.

Bilindiği üzere, işsizlik olgusu konjonktürel olarak değişiklik gösteren ve özellikle iktisadi kriz dönemlerinde devletin önlem almadığı durumlarda ciddi boyutlara ulaşan bir olgu. 1988 yılından 2001 ekonomik krizine kadar geçen süreçte kentlerde işsizlik oranının erkekler için pek değişmediği, kadınlar için ise düşmeye başladığı görülmüyor.¹⁷⁶ 2001 iktisadi krizinin ardından ise, Türkiye ekonomisi tam anlamıyla bir “istihdamsız büyüme” döneminden geçiyor.¹⁷⁷ 2008

¹⁷³ World Bank. (2006) Turkey Labor Market Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit-Europe and Central Asia Region, Report No. 33254-TR, s. ii. (İng.) Benzer bir biçimde, bir TÜRK-İŞ raporunda, Türkiye ekonomisinin toplam yüzde 29.5 büyüdüğü 2000-2006 döneminde yaratabildiği yeni istihdamın yalnızca yüzde 3.5 düzeyinde olduğu not ediliyor. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ). (2007) Çalışanların Ekonomik ve Sosyal Durumu, Ankara, s. 43. (T.)

¹⁷⁴ World Bank. (2006) Turkey Labor Market Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit-Europe and Central Asia Region, Report No. 33254-TR, s. iv. (İng.)

¹⁷⁵ Fakat, elinizdeki raporda birçok kez belirtildiği üzere, Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin istihdam ile ilişkilendirilmiş bir sistem olarak, tüm vatandaşların sağlık ve emeklilik gibi temel güvencelerden çalışma durumlarının bağımsız olarak yararlanabilecekleri evrensel vatandaşlık temelinde kurulanabilecek bir sosyal güvenlik sisteminin çok daha eşitsiz sonuçlar doğurduğunu hatırlatmak gerek.

¹⁷⁶ Tunalı, İ. (2003) Background Study on Labour Market and Employment in Turkey, European Training Foundation, s. 109. (İng.)

¹⁷⁷ Dayıoğlu, M., Ercan, H. (2009) Labor Market Policies and Institutions with a Focus on Inclusion, Equal Opportunities and the Informal

yılında yüzde 10,2 düzeyinde olan işsizlik, dünya iktisadi krizinin etkilerinin ciddi bir biçimde hissedildiği 2009 yılında yüzde 13,4'e yükseliyor; tarım dışı işsizlik oranı yüzde 17 seviyesine çıkıyor. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) raporunda, Türkiye'nin de parçası olduğu orta ve düşük gelirli ülkeler grubunda¹⁷⁸ krizin etkisiyle 10,7 milyon iş kaybedildiği ve bu işlerin 2 milyondan fazlasının Türkiye'de kaybedildiği belirtiliyor.¹⁷⁹ 2011 Nisan döneminde ise Türkiye'de işsizlik oranı yüzde 9,9'a, tarım dışı işsizlik oranı ise yüzde 11,9'a geriliyor.¹⁸⁰

Aşağıda bulunan Tablo 20'de Türkiye'de güncel istihdam verileri görülüyor.

Tablo 20: Güncel istihdam verileri

Türkiye-Genç nüfusta işsizlik oranı(%)	17.9
Türkiye-İstihdam oranı(%)	44.9
Türkiye-İstihdam(000)	23 955
Türkiye-İşgücüne dahil olmayanlar(000)	26 750
Türkiye-İşgücüne katılım oranı(%)	49.9
Türkiye-İşgücüne katılım oranı-Erkek(%)	71.6
Türkiye-İşgücüne katılım oranı-Kadın(%)	28.9
Türkiye-İşgücü(000)	26 592
Türkiye-İşsizlik Oranı(%)	9.9
Türkiye-İşsiz(000)	2 637
Türkiye-Kurumsal olmayan nüfus(000)	72 117
Türkiye-Lise altı işsizlik oranı(%)	9.7
Türkiye-Lise Mezunları işsizlik oranı(%)	13.0
Türkiye-Meslek lisesi işsizlik oranı(%)	11.5
Türkiye-Okur yazar olmayanlarda işsizlik oranı(%)	5.0
Türkiye-Tarım dışı istihdam(000)	17 925
Türkiye-Tarım dışı işsizlik oranı(%)	12.5
Türkiye-Tarım istihdamı(000)	6 030
Türkiye-Yükseköğretim işsizlik oranı(%)	9.2
Türkiye-15 ve daha yukarı yaştaki nüfus(000)	53 342

Kaynak: TÜİK veritabanı, Nisan 2011 dönemi

Tablo 20 incelendiğinde, ilk göze çarpan veri Türkiye'de gerek işgücüne katılım gerekse istihdam oranının düşüklüğü. Daha sonra tartışılacağı gibi, istihdam oranının düşüklüğünün bir nedeni yüksek işsizlik oranı; diğer nedeni ise kadınların işgücüne katılım oranının kısıtlı kalması. Tablodan da görüldüğü gibi, kadınların işgücüne katılım oranı yüzde 28,9'da kalıyor. Nisan 2011 döneminde işsizlik oranı yüzde 9,9 iken; tarım dışı işsizlik oranı ise yüzde 12,5'i

Economy, s. 9. (İng.)

¹⁷⁸ Arjantin, Brezilya, Şili, Çin, Ekvator, Mısır, Jamaika, Rusya, Morityus, Meksika, Fas, Peru, Filipinler, Güney Afrika, Sri Lanka, Tayland ve Venezuela.

¹⁷⁹ International Labour Organization. (2009b) World of Work Report 2009: The Global Jobs Crisis and Beyond, Geneva, s. 4. (İng.)

¹⁸⁰ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2009a) "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2009 Ağustos Dönemi Sonuçları Temmuz, Ağustos, Eylül 2009," Haber Bülteni No. 199, 16 Kasım; TÜİK (2011) "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2011 Nisan Dönemi Sonuçları" Haber Bülteni No. 127, Ankara. (T.)

buluyor. Lise ve meslek lisesi mezunları arasında işsizlik oranı genel işsizlik oranından yüksek iken, yükseköğretim mezunları, lise altı eğitime sahip olanlar ile okur yazar olmayanlar arasındaki işsizlik oranının ortalamasının altında olduğu görülmüyor.

İşsizliğin yoğunlaştığı illere bakarsak, Tablo 21’de 2010 yılında Türkiye’de işsizlik oranı en yüksek olan üç il görülebilir.

Tablo 21: 2010 yılında en yüksek işsizlik oranına sahip üç il

Adana	19.1
Hakkari	17.4
Van	17.2

Kaynak: TÜİK, 2011, İl Düzeyinde İşgücü Göstergeleri.

İşsizliğin gerek bir yoksulluk gerekse sosyal güvenceden yoksunluk riski olarak ülkede dağılımı illere göre farklılık gösteriyor. 2010 yılında en yüksek işsizlik oranı Adana’da tespit ediliyor. Adana’yı Hakkari ve Van takip ediyor.

İşsizliğin bölgelere dağılımına bakıldığında da, özellikle Orta Doğu Anadolu (yüzde 15,1), Batı Anadolu (13,3), Akdeniz (13,0), İstanbul (12,4) ve Güneydoğu Anadolu (11,7) bölgelerinin işsizlik oranlarında başı çektikleri ortaya çıkıyor. Güneydoğu Anadolu bölgesinin Türkiye’de iş gücüne katılım oranı en düşük bölge olmasına rağmen yüksek işsizlikle karşı karşıya kalmasını¹⁸¹ istihdam olanaklarının ülke genelinde eşitsiz dağılmış olması ile açıklayabiliriz. Bununla birlikte işsizliğin Karadeniz bölgesinde görece düşük olması, burada tarımın önemli bir istihdam alanı olmayı sürdürmesi ile açıklanıyor.¹⁸²

Her ne kadar resmi işsizlik rakamları halihazırda yüksek olsa ve sorunun boyutunun ciddi olduğuna işaret etmeye yetseler dahi, akademik çalışmalar Türkiye’de işsizlik sorununun resmi rakamların yansıttığından daha da ciddi boyutlarda olduğuna işaret ettiklerini unutmamak gerekli. Bilindiği gibi, işsizlik rakamı işgücüne katılan nüfus –çalışan nüfus ile çalışmak istediğini, iş aradığını fakat bulamadığını beyan eden nüfusun toplamı- üzerinden hesaplanıyor. Araştırmacılar işsizlik sorununun gerçek boyutlarını anlayabilmek için, bu hesaplama dışında kalan iki önemli faktörün daha gözönünde bulundurulması gerektiğini belirtiyorlar. Bu iki faktör çalışmaya hazır fakat iş aramayan nüfus ve bir işte çalışsa bile iş aramaya devam eden eksik istihdamdaki nüfus.¹⁸³ Çalışmaya hazır fakat iş aramayan nüfusun büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturuyor. Bir işte çalışsa bile iş aramaya devam eden eksik istihdamdaki nüfus

¹⁸¹ Yükseler, Z., Türkan, E. (2008) Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası-TÜSİAD Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-03/455, Mart, İstanbul, s. 15. (T.)

¹⁸² A.g.e., s. 33-4.

¹⁸³ Toksöz, G. (2007) “İşgücü Piyasasının Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Analizi ve Bölgeler Arası Dengesizlikler,” Çalışma ve Toplum, 2007/4, s. 71. (T.) İşsizlik hesaplamalarında “çalışmaya hazır fakat iş aramayan” nüfusun da hesaba katılması gerektiğini savunan bir başka rapor için bkz. Yükseler, Z., Türkan, E. (2008) Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası-TÜSİAD Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-03/455, Mart, İstanbul, s. 13-14. (T.)

içerisinde ise, krizin ardından işini kaybetme tehlikesi altında ve zorunlu olarak yarı zamanlı çalışan büyük bir kitlenin de işsizlik sorunu dahilinde ele alınması gerektiğini belirtiliyor.¹⁸⁴

B. Kayıtdışı İstihdam

Türkiye’de toplam istihdamın neredeyse yarısına denk gelen kayıtdışı istihdam, çalışma yaşamındaki eşitsizlikler bağlamında önemle incelenmesi gereken bir alan olarak karşımıza çıkıyor. Kayıtdışı istihdamı incelemenin önemi, kayıtdışı çalışanların sosyal güvence kapsamı dışında çalışmalarından kaynaklanıyor. Kayıtdışı istihdam, büyük çoğunlukla, ücret dışı destek mekanizmalarının ya hiç olmadığı, ya da kayıtlı istihdama göre çok daha kısıtlı kaldığı bir istihdam türüne işaret ediyor.¹⁸⁵ Bu anlamda, kayıtdışı çalışanların büyük bir çoğunluğu, çalışan nüfusun genellikle en ciddi eşitsizliklerle karşı karşıya kalan grubunu oluşturuyorlar. Veriler de bu tespiti destekliyorlar. Kayıtdışı çalışanların sosyal güvenlik kapsamındaki sağlık ve emeklilik sigortasına erişimlerinin olmamasına ek olarak, Dayıoğlu ve Ercan 2006 yılında kayıtdışı istihdam edilenlerin maaşlarının kayıtlı istihdam edilenlerinkinden ortalama yüzde 48 daha düşük olduğunu belirtiyorlar.¹⁸⁶ Ayrıca tam zamanlı kayıtdışı çalışanlar kayıtlı çalışanlardan daha uzun saatler çalışıyorlar.¹⁸⁷

Türkiye’de istihdam artışının özellikle 2001 sonrası dönemde kısıtlı kaldığı tespiti de anımsanarak istihdamın yapısındaki değişime bakılacak olursa, yetersiz düzeyde yaratılan bu yeni işlerin büyük bölümünün de güvenceli çalışma koşulları sağlamayan kayıtdışı işler olduğu görülüyor.¹⁸⁸ Her ne kadar tarımda istihdamın azalmasının kayıtdışı istihdamda daralmaya yol açması beklense de, tarım dışı sektörlerde 2000 ve 2005 yılları arasında kayıtdışı işlerin artış hızının, toplam istihdam artış hızına oranla iki kat yüksek olduğu görülüyor.¹⁸⁹ Türkiye’de kayıtdışı istihdamın güncel durumu incelendiğinde, 2011 Nisan TÜİK verileri, kayıtdışı istihdamın, toplam istihdamın yüzde 42,1’ini, tarım dışı istihdamın ise yüzde 28,5’ini oluşturduğunu gösteriyor.¹⁹⁰ Dolayısıyla işsizliğin yarattığı sorunlara ek olarak kayıtdışı istihdamın hızlı artışı, Türkiye’de çalışma hayatındaki eşitsizliklerin derinleşmeye devam ettiğini gösteriyor.

Kayıtdışı istihdamın iki tür istihdam statüsünde yoğunlaştığı görülüyor: ücretli/yevmiyeli çalışma ve kendi hesabına çalışma. OECD raporuna göre, Türkiye’de kayıtdışı istihdam edilenlerin yüzde 60’tan fazlası ücretli olarak çalışırken; yüzde 30’dan fazlası ise kendi hesabına

¹⁸⁴ International Labour Organization. (2009) World of Work Report 2009: The Global Jobs Crisis and Beyond, Geneva, s. vii. (İng.)

¹⁸⁵ Dayıoğlu, M., Ercan, H. (2009) Labor Market Policies and Institutions with a Focus on Inclusion, Equal Opportunities and the Informal Economy, s. 36. (İng.)

¹⁸⁶ A.g.e., s. 45.

¹⁸⁷ A.g.e., s. 46.

¹⁸⁸ A.g.e.

¹⁸⁹ Toksöz, G. (2007) “İşgücü Piyasasının Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Analizi ve Bölgeler Arası Dengesizlikler,” Çalışma ve Toplum, 2007/4, s. 70. (T.)

¹⁹⁰ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2011) “Hanehalkı İşgücü Araştırması 2011 Nisan Dönemi Sonuçları” Haber Bülteni No. 147, Ankara. (T.)

çalışıyor.¹⁹¹ Ücretli/yevmiyeli kayıtdışı çalışanların büyük çoğunluğu ise küçük işletmelerde çalışıyorlar.¹⁹² Ücretli/yevmiyeli çalışanlar için kayıtdışı istihdamın yarattığı eşitsizliklerin temelinde bu kişilerin içinde bulundukları çalışma ilişkilerinin, kayıtlı istihdamda işçi ve işveren arasında bulunan sözleşme ilişkisinin dışında kalması bulunuyor. Herhangi bir resmi iş sözleşmesine bağlı olmadan gerçekleşen bu çalışma ilişkisi, bir yandan çalışanı kamu nezdinde görünmez kılarken, bir yandan da işveren karşısında tümüyle güçsüz bir konumda bırakıyor. Kayıtlı çalışanların da çalışma yaşamına dair çok ciddi sorunları bulunduğu aşikar. Fakat kayıtlı çalışanların aksine, kayıtdışı istihdam edilenler bu sorunları ifade edecek hukuki zemine dahi sahip olamıyorlar.

Kayıtdışı istihdamın nüfusun hangi kesimlerinde yoğunlaştığı incelenirken, Türkiye'nin demografik yapısını ve kırdan kente göç olgusunu iyi analiz etmek gerekiyor.¹⁹³ Halihazırda kentlerde kayıtdışı çalışanların büyük bölümünü aslında çalışma çağında bulunan, yakın dönemde kırdan kente göç etmiş, ve eğitim seviyesi düşük olan nüfus kesimleri oluşturuyor.¹⁹⁴ Bu nüfusun erişebileceği kayıtlı istihdam olanakları hayli kısıtlı. İkinci olarak da, kayıtdışı istihdamın özellikle gençleri etkilediği söylenebilir. 2006 yılında kentlerde çalışan 15-19 yaş arası gençlerin yüzde 75,2'sinin kayıtdışı çalıştırıldığı, 30-34 yaş arası bireyler için ise kayıtdışı istihdam oranının yüzde 26,1 olduğu görülüyor.¹⁹⁵ Bu verilerden hareketle, özellikle gençlerin büyük çoğunluğu için kayıtdışı istihdamın işgücü piyasasına giriş noktasını oluşturduğu vurgulanıyor.¹⁹⁶

C. Kadınların İşgücüne Katılımları ve Kadın İşsizliği

Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranının düşük olması, gerek uluslararası örgütlerin raporlarında gerekse Türkiye'deki akademik araştırmalarda üzerinde hemfikir olunan sorunlarının başında geliyor. Kadınların erkeklere oranla işgücüne çok daha düşük seviyede katılıyor olmalarının neden bir eşitsizlik tartışmasını gerektirdiği, toplumsal cinsiyet temelli iş bölümünü, kadın erkek eşitliği mücadelesinin tarihsel arkaplanından beslenerek eleştiren önemli bir düşünsel birikime gönderme ile açıklanabilir. Bu raporun kapsamı dışında kalan böylesi bir tartışmayı yinelemeden,¹⁹⁷ temel çerçvemizi kadınların işgücüne katılma olanağıyla ya da katılamama riskiyle, erkeklerle eşit bir biçimde karşılaşacağı bir toplum idealinin çizdiğini belirtelim. Bu bağlamda Türkiye'de kadınların işgücüne katılımının düşük olmasını, kadınların

¹⁹¹ Organisation for Economic Cooperation and Development. (2009) Is Informal Normal? Toward More and Better Jobs in Developing Countries (eds.) Jütting, J. P. and de Laiglesia, J. R., OECD Development Centre, s. 42. (İng.)

¹⁹² Dayıoğlu, M., Ercan, H. (2009) Labor Market Policies and Institutions with a Focus on Inclusion, Equal Opportunities and the Informal Economy, s. 42. (İng.)

¹⁹³ A.g.e., s. 1-3.

¹⁹⁴ A.g.e., s. 3.

¹⁹⁵ A.g.e., s. 39.

¹⁹⁶ A.g.e.

¹⁹⁷ Cinsiyetçi toplumsal iş bölümünün yarattığı eşitsizliklere örnek vermek gerekirse, işverenler kadınları hamile kalma ihtimalinden dolayı "güvenilmez" işçiler olarak görebiliyorlar ve bu temelde kadınları istihdam içerisinde ayrımcılığa maruz bırakabiliyorlar.

kişisel tercihlerinin bir ürünü olarak değil, toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliğin göstergesi olarak görüyoruz. Tabii kadınların istihdama katılımını savunurken, tüm çalışanların olduğu gibi kadınların da insana yaraşır işlerde çalışmalarını kastediyoruz. 1980 sonrası dünyada güvencesiz işlerde artan oranda kadın emeği kullanılması kadınları şüphesiz ki eşit yurttaşlar haline getirmiyor.

Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne düşük seyreden kadın istihdamı oranı, tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak istihdamın içinde sayılan kadınların, kente göç ile birlikte istihdam piyasasının dışına ve evin içine itilmeleri ile daha da düşüyor.¹⁹⁸ Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komisyonu raporunda, Türkiye'nin 1980 sonrasında iktisadi gelişme stratejisinin istihdam yaratmadığı ve bu durumun kadınların istihdamı açısından da önemli bir kısıt oluşturduğu belirtiliyor.¹⁹⁹ Dünya Bankası raporunda, diğer ülkelerdeki deneyimin aksine Türkiye'de kentleşmenin artması, ülke ekonomisinin büyümesi, kadınların her düzeyde eğitim kurumlarına erişimlerinin artması, doğum oranlarının düşmesi ve evlenme yaşının yükselmesine rağmen kadın istihdamı oranının yükselmediği belirtiliyor.²⁰⁰ Bu çerçevede 1988'de yüzde 34,3 olan kadınların işgücüne katılım oranının 2008'de yüzde 21,6'ya gerilediği tespitinde bulunuluyor.²⁰¹ Aynı dönemde, kentlerde yaşayan kadınların işgücüne katılım oranının ise yüzde 17,7'den yüzde 19,9'a kısıtlı da olsa yükseldiği görülüyor.²⁰² İçinde bulunulan iktisadi kriz döneminde kadınların işgücüne katılım oranında artış olması beklentilerine paralel olarak,²⁰³ TÜİK 2008 yılında yüzde 24,5 olan bu oranın, Eylül 2009'da yüzde 27,1'e yükseldiğini bildiriyor. Kriz dönemindeki bu artışın kadınların güvenceli istihdam olanaklarına erişimlerinin sürdürülebilir bir biçimde arttığı anlamına gelmeyeceğini söylemek yanlış olmaz. Ayrıca kriz döneminde kadınların işgücüne katılım oranları artarken, kadınlar arasında işsizlik de yükseliyor.

Türkiye kadınların işgücüne katılım oranı temelinde diğer ülkeler ile kıyaslandığında, sorunun ciddiyeti daha net görülüyor: Türkiye'de Nisan 2011 verileri de dahil olmak üzere yüzde 30'un altında seyreden kadınların işgücüne katılım oranı, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkelerinde ortalama yüzde 62, Avrupa Birliği-19'un ortalaması ise yüzde 64.²⁰⁴ Bir başka deyişle, Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı OECD ve AB ortalamalarının yarısının dahi altında seyrediyor.

Aşağıda bulunan Grafik 1 2009 yılı için seçilmiş Avrupa ülkeleri ile Türkiye'deki kadınların işgücüne katılım oranlarını görsel olarak kıyaslama imkanı veriyor.

¹⁹⁸ World Bank. (2009) Female Labor Force Participation in Turkey: Trends, Determinants, and Policy Framework, Human Development Sector Unit-Europe and Central Asia Region, Report No 48508-TR, s. iii. (İng.)

¹⁹⁹ United Nations Committee on the Elimination of Discrimination against Women. (2003). Consideration of reports submitted by States parties under article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, Combined fourth and fifth periodic reports of States parties, Turkey, Rapor no: CEDAW/C/TUR/4-5, 8 Ağustos 2003, s. 30. (İng.)

²⁰⁰ World Bank. (2009) Female Labor Force Participation in Turkey: Trends, Determinants, and Policy Framework, Human Development Sector Unit-Europe and Central Asia Region, Report No 48508-TR, s. i. (İng.)

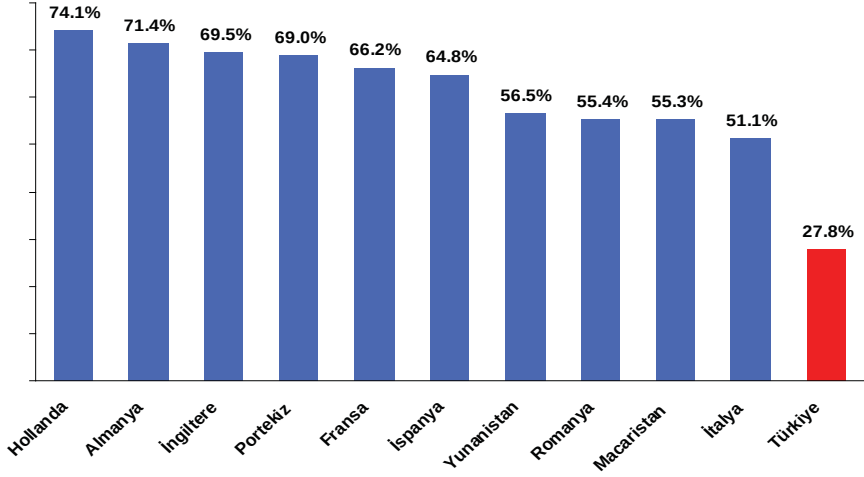
²⁰¹ A.g.e., s. ii.

²⁰² A.g.e., s. iv.

²⁰³ A.g.e., s. 25.

²⁰⁴ A.g.e., s. i.

Grafik 1.: Kadın işgücüne katılım oranları, 2009

Kaynak: Eurostat'tan aktaran BETAM, 2011

Bu grafiğe göre de, Türkiye ile diğer aile merkezli refah rejimlerine sahip Güney Avrupa ülkeleri (Portekiz, İspanya, Yunanistan ve İtalya) kadınların işgücüne katılım oranları temelinde kıyaslandıklarında Türkiye'de kadınların işgücüne katılımının bu ülkelere göre de düşük bir oranda seyrettiği görülebiliyor. Uluslararası örgütlerin raporlarına paralel bir biçimde, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü de kadınların işgücüne katılımı konusunda Türkiye'nin AB ülkelerinin çok gerisinde olduğunu altını çiziyor.²⁰⁵

Kadınların işgücüne katılımı söz konusu olduğunda, Türkiye'nin yalnızca OECD ve AB ülkeleri içerisinde değil, Orta Asya bölgesinde de en düşük katılım oranına sahip ülke olduğu ortaya çıkıyor.²⁰⁶ Toplumun çoğunluğunu Müslüman nüfusun oluşturduğu Azerbaycan, Endonezya, Malezya, Cezayir, İran, Tunus, Fas ve Mısır'da kadınların işgücüne katılımı Türkiye'den yüksek.²⁰⁷ Hatta Müslüman nüfusun ağırlıkta olduğu ülkelerin büyük bir kısmında kadın istihdamı oranları 2000 yılından bu yana artış eğilimi gösterirken, Türkiye'de kadınların istihdama katılımı ayrık bir vaka olarak düşmeye devam ediyor.²⁰⁸ Dünyadaki tüm ülkeler arasında Türkiye'nin durumu incelendiğinde ise, Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayınlanan Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu'na göre, Türkiye kadınların "iktisadi katılımı

²⁰⁵ Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM). (2008). Türkiye'de Kadının Durumu, Ankara, s. 23. (T.)

²⁰⁶ World Bank. (2009) Female Labor Force Participation in Turkey: Trends, Determinants, and Policy Framework, Human Development Sector Unit-Europe and Central Asia Region, Report No 48508-TR, s. 1. (İng.)

²⁰⁷ A.g.e., s. 2.

²⁰⁸ A.g.e., s. 17.

ve olanakları” açısından 134 ülke içerisinde sondan dördüncü.²⁰⁹ Türkiye kadınların işgücüne katılım oranı açısından ise dünyada 133 ülke içerisinde 125. sırada yer alıyor.²¹⁰ Bu bağlamda, kadınların işgücüne katılım oranının düşüklüğü her türlü kıyas dahilinde Türkiye’nin en ciddi sorunlarından biri olarak (kadınların istihdam olanaklarına erişebilmesinde bir fırsat eşitsizliği bağlamında) karşımıza çıkıyor. Avrupa Komisyonu da Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranının 2009 ortasında bu yana yüzde 1,5’in üzerinde artmış olmakla birlikte, hâlâ düşük olmasını önemli bir sorun alanı olarak işaret ediyor.²¹¹

Kadınların işgücüne katılım oranının düşük olmasının neden bir eşitsizlik konusu olarak değerlendirilmesi gerektiği sorusunun cevabı, kadınların işgücüne katılmama nedenleri gerek işgücü arzı gerekse işgücü talebi açısından incelendiğinde daha net olarak ortaya çıkıyor.²¹² Bu nedenlerin tespiti ile, kadınların işgücüne katılmamalarının kişisel tercihleri olmadığı görülebiliyor.²¹³ Türkiye’de kadınların işgücüne katılmalarının önündeki engeller işgücü arzı açısından incelendiğinde, kadınlar işgücü katıl(a)mama nedenleri olarak yaklaşık yüzde 66 oranında ev kadını olma/çocuk bakmayı gösteriyorlar ve yüzde 7 oranında bir aile bireyinin kadının çalışmasına engel oluşturduğuna işaret ediyorlar.²¹⁴ Ayrıca, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü’nün raporunda da işgücüne katılmayan her 100 kadından 63’ünün, işgücüne katılmama nedeni olarak ev kadını olmayı belirttiğine vurgu yapılıyor.²¹⁵ Eğitim düzeyi düşük ve kentte ikamet eden kadınların işgücüne katılmalarının önündeki engellerin incelendiği odak grup çalışmalarında kadınlar sosyal ve kültürel engeller ile iktisadi engellere değiniyorlar. Sosyal ve kültürel engeller arasında muhafazakarlık, ailenin izin vermemesi, kişisel güvenlik kaygıları, çalışan kadınla ilgili olumsuz toplumsal algının yarattığı rahatsızlık, kadının evde bakım hizmetlerini üstlenmesi beklentisi gibi nedenler öne çıkıyor. Muhafazakarlığın etkisi, Kayseri, Gaziantep gibi ekonomik gelişmenin kadın istihdamında önemli artışa yol açmadığı şehirlerde daha net görülebiliyor. Muhafazakar değerler ve “taciz”, “dedikodu” kaygıları, kadınlarla erkeklerin sosyal alanda birlikte bulunmalarını engellediği için kadınların çalışmasını zorlaştırıyor. Muhafazakarlık, ayrıca, kreşlerin yetersiz olması, evde bakım hizmetleri karşılığında kadınlara yapılan sosyal transferler, yoksul kadınların sosyal yardımı “hakeden yoksul” olarak algılanması ve sosyal haklarının çalışma hayatından çok sosyal yardım alanında tanımlanması örneklerinde olduğu gibi, sosyal politika alanı üzerinden de kadın istihdamını etkiliyor.²¹⁶ İktisadi nedenler arasında ise kayıtdışılık, düşük ücretler, uzun çalışma saatleri, iktisadi kriz, yetersiz eğitim düzeyi ve erişilebilir ve makul ücretli çocuk bakım hizmetlerinin olmayışı

²⁰⁹ World Economic Forum. (2009) The Global Gender Gap Report, (eds.) Hausmann, R., Tyson, L. D., Zahidi, S., Geneva, s. 179. (İng.)

²¹⁰ A.g.e.

²¹¹ Commission of the European Communities. (2010) Turkey 2010 Progress Report, No. SEC(2010)1327, Brüksel, s. 39. (İng.)

²¹² İşgücü talebini toplumsal cinsiyet temelli bir ayrımcılık açısından irdeleyen araştırmalara ne yazık ki çok rastlanmıyor.

²¹³ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER). (2008) Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-07/468, İstanbul, s. 122-3. (T.)

²¹⁴ World Bank. (2009) Female Labor Force Participation in Turkey: Trends, Determinants, and Policy Framework, Human Development Sector Unit-Europe and Central Asia Region, Report No 48508-TR, s. 29. (İng.)

²¹⁵ Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM). (2008) Türkiye’de Kadının Durumu, Ankara, s. 23. (T.)

²¹⁶ Buğra, A. (2010) Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimleri: Türkiye’de Kadın İstihdamı, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, s.12. (T.)

sayılıyor.²¹⁷

Kadınların işgücüne katılımları bireysel hayat döngüleri içerisinde de farklılıklar gösteriyor. Örneğin, kentlerde yaşayan ve yüksek eğitilmiş kadınların iş gücüne katılım oranının ilk çocukları doğduktan sonra yüzde 15 düzeyinde düşüş gösterdiği; ikinci çocukları olduktan sonra ise düşük eğitilmiş kadınların düzeyine (yaklaşık yüzde 20) gerilediğinin altı çiziliyor.²¹⁸ Özellikle kentlerde yaşayan kadınların evlilik ve çocuk sahibi olmalarının ardından işgücünden çekildikleri vurgulanıyor.²¹⁹ Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması'nda (TNSA) belirtildiği gibi, evli kadınların çalışma oranı bekâr kadınlardan, çocuklu kadınların çalışma oranı ise çocuksuz kadınlardan daha düşük.²²⁰ Yukarıda sayılan nedenler incelendiğinde, Türkiye'de işgücüne katılımın önünde yasal engeller bulunmamasına rağmen, bu alanda kadınları destekleyecek politikaların yokluğunun kadınları geleneksel toplumsal cinsiyet temelli iş bölümüne mecbur bıraktığı görülüyor. Bu politikasızlık istihdam, sosyal hizmet, eğitim ve bakım politika alanlarını kapsıyor. Bir yandan kadınlara yönelik güvenceli istihdam olanaklarının oluşturulmasına yönelik ciddi bir politika eksikliği göze çarparken, bir yandan da bakım hizmetleri ve sosyal hizmetler alanlarında ilerleme kaydedilmemesi kadınları işgücünün dışında tutmaya devam ediyor.

Eğitim kadınların işgücüne katılımı açısından önemli bir etmen olmayı sürdürüyor. Bu bağlamda, özellikle şehirlerde yaşayan düşük eğitilmiş genç kadınların istihdama katılımlarının çok düşük olduğunun altı çiziliyor.²²¹ Yükseköğretim mezunu kadınların yüzde 70'ten fazlası ise işgücüne katılıyor. Lise düzeyinde eğitilmiş kadınlar arasında ise özellikle kız meslek (ticaret liseleri hariç), imam hatip ve genel lise mezunu genç kadınların dörtte üçe yakın bir oranda istihdama katılmadıkları görülüyor.²²² Bu nedenle, adı geçen liselerde eğitim kalitesinin artırılması ve bu tür liselerin işgücü piyasası ile daha sıkı ilişkilendirilmesi düşünülebilir.

Fakat eğitimin de kadınların işgücüne katılımlarını arttırmada ve insana yaraşır işlerde istihdam edilmelerinde tek başına bir çare olmadığı da araştırmalarda ortaya çıkıyor. Dünya Bankası raporunda, kentlerde yaşayan tüm kadınların üniversite eğitimi almaları durumunda dahi, kadınların işgücüne katılım oranının yüzde 47 düzeyini aşamayacağı belirtiliyor.²²³ Bu nedenle kadınların işgücüne katılımını artırma saikiyle geliştirilecek politikalarda, eğitimin, kadınların üzerindeki bakım yükünün azaltılması ve kadınlara yönelik güvenceli istihdam olanaklarının artırılması ile birlikte düşünüleceği bir siyasi yaklaşım benimsenmesi gerekiyor.

²¹⁷ World Bank. (2009) Female Labor Force Participation in Turkey: Trends, Determinants, and Policy Framework, Human Development Sector Unit-Europe and Central Asia Region, Report No 48508-TR, s. 31. (İng.)

²¹⁸ A.g.e., s. 12.

²¹⁹ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER). (2008) Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-07/468, İstanbul, s. 129. (T.)

²²⁰ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2009) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK, Ankara, s. 48. (T.)

²²¹ Yentürk, N., Başlevent, C. (2007) "Türkiye'de Genç İşsizliği," İstanbul Bilgi Üniversitesi Gençlik Çalışmaları Birimi Araştırma Raporu No. 2, Eylül 2007, s. 31. (T.)

²²² Toksöz, G. (2007) "İşgücü Piyasasının Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Analizi ve Bölgeler Arası Dengesizlikler," Çalışma ve Toplum, 2007/4, s. 65. (T.)

²²³ World Bank. (2009) Female Labor Force Participation in Turkey: Trends, Determinants, and Policy Framework, Human Development Sector Unit-Europe and Central Asia Region, Report No 48508-TR, s. v. (İng.)

TÜSİAD ve KAGİDER ise Türkiye'ye kıyasla çok daha yüksek kadın işgücü oranlarına sahip olan AB ülkelerinde dahi kadın istihdamının artırılması konusunda Türkiye'den çok daha güçlü bir siyasi irade gösterildiğine dikkat çekiyorlar.²²⁴ Devletin, kalkınma, yatırım ve teşvik programlarında kadın istihdamının düşük olduğunu göz önünde bulundurma ve kadınların işgücüne katılımını arttıracak özel önlemler alması gerekiyor.²²⁵ Kadınların güvenceli bir biçimde istihdama katılmalarının olanağını açmaya yönelik politikalar, daha önce de değinildiği üzere, farklı tür müdahale araçları üzerinden kurgulanabilir. Kadınların ev içi bakım yükünü toplumsal beklentilere paralel bir biçimde ve ücretsiz olarak üstlenmelerinin istihdama katılım kararı vermeleri önündeki temel engellerin başında geldiğinden hareketle, halihazırda kapsamı dar, proje bazlı, merkezi bütçeden desteklenmeyen ve pahalı olan çocuk bakım hizmetlerinin kapsamının genişletilmesi ve ulaşılabilir kılınması, siyasi iradeye bu alandaki en ciddi müdahale ihtimalini sunuyor.²²⁶ İkinci olarak, üniversite mezunu kadınların işgücüne katılım oranının erkeklerin oranına yakın olduğundan hareketle,²²⁷ kadınların yüksek öğrenime kadar tüm eğitim basamaklarına erişimlerinin desteklenmesinin, kadınların işgücüne katılımını ve güvenceli istihdam olanaklarına erişimini arttıracakı düşünülebilir.²²⁸ Kısa vadede ise, kadınlara yönelik mesleki eğitim çalışmalarının hızlandırılması gerektiğine işaret ediliyor.²²⁹

Kadınlar yalnızca işgücüne katılım kararını erkeklerle oranla çok daha eşitsiz bir konumda vermek durumunda kalmıyorlar, aynı zamanda işgücü piyasasına girdikleri zaman da erkeklerden daha yüksek oranlarda işsiz kalma riski ile karşılaşılıyorlar. İşsizlik rakamları toplumsal cinsiyet temelinde incelendiğinde, TÜİK verilerine göre Nisan 2011 döneminde erkekler arasında tarım dışı işsizlik oranı yüzde 11 düzeyinde iken, aynı oranın kadınlarda yüzde 17 düzeyine ulaştığı görülüyor.²³⁰ Bununla beraber, Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) araştırma raporuna göre, kadınların uzun süreli işsizlerin içerisindeki payı, erkeklerle kıyasla çok daha yüksek.²³¹ İş bulma umudunu kaybeden ve bu nedenle iş aramayan kadınların, işsiz kadınlara oranı yüzde 32 iken; erkeklerde aynı oran yüzde 18.²³² Kadınların erkeklerden daha yüksek oranda ve uzun sürelerde işsiz kalmalarının altında yatan nedenlerden birinin işsiz her 10 kadından 3'ünün daha önce hiç çalışmamış olmaları ve bunun yol açtığı

²²⁴ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER). (2008) Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-07/468, İstanbul, s. 115. (T.)

²²⁵ Toksöz, G. (2007) "İşgücü Piyasasının Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Analizi ve Bölgeler Arası Dengesizlikler," Çalışma ve Toplum, 2007/4, s. 73. (T.)

²²⁶ Sosyal Politika Forumu. (2009) Türkiye'de Çocuk Bakım Hizmetlerinin Yaygınlaştırılmasına Yönelik Bir Öneri: Mahalle Kreşleri, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, s. 33-6. (T.)

²²⁷ World Bank. (2006) Turkey Labor Market Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit-Europe and Central Asia Region, Report No. 33254-TR, s. vii. (İng.) Ağustos 2009'da, yüksek öğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı % 71.1 iken, erkeklerin oranı ise yüzde 83.6 olarak belirtiliyor. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2009) "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2009 Ağustos Dönemi Sonuçları (Temmuz, Ağustos, Eylül 2009)", Haber Bülteni No. 199, 16 Kasım, Ankara. (T.)

²²⁸ Toksöz, G. (2007) "İşgücü Piyasasının Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Analizi ve Bölgeler Arası Dengesizlikler," Çalışma ve Toplum, 2007/4, s. 61. (T.)

²²⁹ World Bank. (2009) Female Labor Force Participation in Turkey: Trends, Determinants, and Policy Framework, Human Development Sector Unit-Europe and Central Asia Region, Report No 48508-TR, s. v. (İng.)

²³⁰ Türkiye İstatistik Kurumu Veritabanı. "İstihdam, İşsizlik ve Ücret". (T.)

²³¹ Gürsel, S., Güner, D., Darbaz, B. (2009) "Kadınlar Daha Uzun Süre İşsiz Kalıyor," Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) Araştırma Notu No. 47, İstanbul. (T.)

²³² A.g.e.

deneyim eksikliğinin kadınların işgücü piyasasına uyumunu güçleştirmesi olduğu belirtiliyor.²³³ Kadınların deneyim eksikliği ve eğitime erişimdeki eşitsiz konumlarına ek olarak, işsizlik oranlarının ve işsiz kalma sürelerinin cinsiyete göre farklılaşması halihazırda işgücü talebinde toplumsal cinsiyet temelinde ayrımcı pratiklere de işaret ediyor olabilir. Tüm bu etmenler hesaba katılarak, umudu kalmadığı için işgücü piyasasından çekilme durumunun kadınlar arasında yaygın olduğu sonucuna ulaşılıyor.²³⁴ Ayrıca Buğra'nın da belirttiği gibi, "kadınların işgücüne katılımıyla ilgili sorunların makro düzeyde genel bir istihdam sorunuyla birlikte ele alınması" yararlı olur. Özellikle kadın istihdamı açısından önemli iki sektördeki, tekstil ve gıda sektörlerindeki özelleştirmelerin kadın işgücüne talebi düşürdüğü söylenebilir.²³⁵

Bu bağlamda, işgücü talebi yönünden de özel politikalar geliştirilmesi gerekiyor. Kadın istihdamını arttırmaya yönelik istihdam kotası ve benzeri teşvik sistemleri gibi talep temelli politikalar, başta kamu sektöründe olmak üzere,²³⁶ özel sektörü de kapsayacak biçimde uygulanabilirler.

Ç. Engellilerin İşgücüne Katılımları ve Engelli İşsizliği

Çalışmak isteyen engellilerin istihdamın dışında bırakılmaları, başta Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinde olmak üzere tüm dünyada bir ayrımcılık sorunu olarak görülmeye başlandı. Türkiye'de gerek hükümet gerekse sivil toplum nezdinde engellilerin istihdama eşit katılımlarına yönelik bir siyasi irade olduğu söylenebilir. Türkiye'de engellilerin işgücüne katılım oranına bakıldığında, 2002 yılında gerçekleştirilen Türkiye Özürlüler Araştırması'na göre, toplumun yaklaşık yüzde 12'sini oluşturan engellilerin yalnızca beşte birinin işgücüne katıldığı görülüyor.²³⁷ Süreçten hastalık sahibi bireyler dışarıda bırakıldığında, işitme, dil ve konuşma, ortopedik, görme ve zihinsel engellilerde işgücüne katılım oranı yaklaşık yüzde 22 olarak tespit ediliyor.²³⁸ Aynı oran toplam nüfus için 2002 yılında yaklaşık yüzde 50 düzeyinde.²³⁹ İşsizlik işitme, dil ve konuşma, ortopedik, görme ve zihinsel engelliler arasında yaklaşık yüzde 16 iken, toplam nüfusta ise yüzde 10 civarında.

Engellilerin işgücüne katılım oranları dünyanın her yerinde toplumun genelinden

²³³ Gürsel, S., Güner, D., Darbaz, B. (2009) "Kadınlar Daha Uzun Süre İşsiz Kalıyor," Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) Araştırma Notu No. 47, İstanbul. (T.) Bu durum özellikle üç büyük kente göç eden aile fertleri içerisinde kadınların yeni istihdam ortamına uyumda yaşadığı zorluklarda görünür oluyor. Bkz. Yükseler, Z., Türkkan, E. (2008) Türkiye'de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası-TÜSİAD Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-03/455, Mart, İstanbul, s. 36. (T.)

²³⁴ Gürsel, S., Güner, D., Darbaz, B. (2009) "Kadınlar Daha Uzun Süre İşsiz Kalıyor," Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) Araştırma Notu No. 47, İstanbul. (T.)

²³⁵ Buğra, Ayşe (2010) Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimleri: Türkiye'de Kadın İstihdamı, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu. s.8. (T.)

²³⁶ Türkiye'de çalışan her on kadından yalnızca biri kamu sektöründe çalışıyor. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2009) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK, Ankara, s. 50. (T.)

²³⁷ Devlet İstatistik Enstitüsü ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA). (2004) Türkiye Özürlüler Araştırması 2002, Ankara, s. 14. (T.)

²³⁸ A.g.e.

²³⁹ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veritabanı.

daha düşük düzeyde seyrediyor. Dolayısıyla Türkiye’de engelli bireylerin işgücüne katılım oranlarının engelsiz bireylere göre düşük olması da şaşırtıcı değil. Fakat bu düşüklüğün iki temel nedeninden biri ciddi bir eşitsizliğe de işaret ediyor. Engelliler arasında işgücüne katılım oranlarının düşük olmasının birincil nedeni, engelli nüfus içerisinde çalışma yetisini engeli ya da süregelen hastalığından dolayı kaybetmiş bireylerin bulunması. Fakat engelli bireylerin önemli bir bölümü (özellikle ihtiyaç duyulan teknolojik destek sağlansa ve ayrımcı yaklaşımlar değiştirilirse) çalışabilecek durumda ve istihdam edilmeyi talep ediyorlar. Dolayısıyla bu insanların işgücüne katılımlarının karşısında bir engel oluşturan toplumsal nedenler şüphesiz eşitsizlik üretmektedirler ve acilen değiştirilmeleri gerekir.²⁴⁰ Toplam nüfus ile engelli nüfusun işsizlik oranları arasındaki fark ise engellilerin işgücü piyasasındaki eşitsiz konumlarına işaret ediyor ve bu konuma yol açan toplumsal nedenlerin de ortadan kaldırılmaları gerekiyor.

Türkiye’de engelli istihdamı alanı, özellikle son yıllarda işveren teşvikleriyle desteklenmiş bir kota/ceza sisteminin uygulanmaya başlanması ile birlikte önemli aşamalar kaydedilmeye başlanan politika alanlarından biri. Fakat engelli bireyler arasında işgücüne katılımın düşük ve işsizliğin yüksek düzeyde seyretmesi, kamunun varolan politikaları sürdürürken yeni politikalar geliştirmesinin de gereğini gösteriyor. Kota/ceza sistemi ve gündemde olan korumalı işyerlerinin teşviki şüphesiz önemli politika araçları. Bunlara ek olarak, işyerlerinin kamunun da desteği ile engellilerin kullanabileceği şekilde yeniden düzenlenmesi ve engellilerin çalışma yaşamlarını kolaylaştıracak teknolojik desteğin kamu tarafından ücretsiz olarak karşılanması atılabilecek diğer önemli adımlar olarak görülebilirler. Engelli nüfusun eğitim olanaklarına erişimde karşılaştığı eşitsiz muamelenin de çalışabilecek durumda olan ve çalışmak isteyen engellilerin istihdam olanaklarına erişiminin önünde set oluşturduğunu unutmamak gerekiyor. Bu anlamda, engellilerin her düzeyde eğitime katılımının artırılması ve engellileri işgücü piyasasında güçlendirecek mesleki eğitim çalışmalarına ağırlık verilmesi gibi arz temelli politikalara da ihtiyaç duyuluyor. Son olarak da, engellilerin iş yaşamında karşılaşılabilecekleri olası ayrımcı yaklaşımlara karşı kolay ulaşılabilir ve kullanılabilir bir yasal mekanizmanın da oluşturulması önemli görünüyor.

Çalışma yaşamına dair toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler engelli bireyler arasında da çok ciddi boyutlarda. Cinsiyete göre engellilerin işgücüne katılım oranları incelendiğinde, bu oranın 2002 yılında erkekler için yaklaşık yüzde 32 kadınlar için yaklaşık yüzde 7 olduğu ortaya çıkıyor.²⁴¹ İşsizlik oranları incelendiğinde ise, engelli kadınlar arasındaki işsizlik oranının, engelli erkekler arasındaki işsizlik oranından daha yüksek olduğu tespit ediliyor.²⁴² Bu veriler ışığında, engelli kadınların ise engelli erkeklerle göre işgücüne katılımlarının önünde ve iş bulmalarının önünde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan engellerin de bulunduğu tespitinde bulunulabilir. Bu engeller, kadın engellilerin diğer kamu hizmetlerine erkeklerle oranla daha az erişebilmelerinden ve kadın olmalarından kaynaklanan bakım yükünü üstlenmek gibi ek sorumluluklarından kaynaklanabileceği gibi, işverenlerin ayrımcı tutumlarından da ileri geliyor olabilir. Bu nedenle, engelli istihdamı alanında var olan olumlu siyasi iradenin bu alandaki

²⁴⁰ Yılmaz, V. (2011). The Political Economy of Disability in Turkey: Disability and Social Policy Reform in Turkey, LAP, Lambert Academic Publishing. (İng.)

²⁴¹ Devlet İstatistik Enstitüsü ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA). (2004) Türkiye Özürlüler Araştırması 2002, Ankara, s. 15. (T.)

²⁴² A.g.e., s. 16.

eşitsizlikle mücadele ederken engelli nüfus içerisindeki toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliği de görmezden gelmemesi gerekiyor. Engelli istihdamı politikaları geliştirilirken, kadın engellilerin işgücüne katılımlarını özendirerek ve destekleyecek politikalar oluşturulması, kadın engellilerin karşılaştıkları çok boyutlu eşitsizliklere müdahalede kilit önem taşıyor.

D. Genç İşsizliği

Türkiye, genç nüfustan kaynaklanan şansını, eğer genç nüfusa yeterli eğitim olanakları sunamaz ve insana yaraşır işler sağlayamazsa, değerlendirememiş olacak ve gelecekte çok ciddi bir işsizlik kabusu ile karşılaşabilecektir.²⁴³ Genel anlamda işsizliğin yüksek ve güvenceli istihdam yaratma kapasitesinin düşük olduğu Türkiye’de, genç işsizliğinin uzun yıllardır toplam nüfusun işsizlik oranının neredeyse iki katı düzeyinde seyretmesi, genç işsizliği sorununu azaltmak amacıyla ciddi bir siyasi irade gösterilmediğinin kanıtı olarak karşımıza çıkıyor.²⁴⁴ TÜİK verilerine göre 2008 yılında 15-24 yaş grubundaki işsizlik oranı Türkiye genelinde yüzde 20,5. Aynı yılda genel işsizlik oranı ise yüzde 13,6. Önümüzdeki 10 yıl boyunca Türkiye nüfusunun her yıl 800.000 kişi artacağını öngörülürse,²⁴⁵ genç işsizliği sorununun gitgide kronik bir hal alacağı öngörülebilir.

Genç işsizliği sorununun yakın gelecekte ulaşacağı boyutlara ve gençlerin gelecekte çalışma yaşamıyla nasıl ilişkileneceklerine geçmeden önce, sorunun başta genç nüfusa sunulan imkanların darlığı olmak üzere, temel nedenlerini tespit etmek gerekiyor. Genç işsizliği sorununun kaynağına dair, örneğin Dünya Bankası işverenlerin üzerindeki yüklü emek maliyetlerine²⁴⁶ ve Türkiye’de kıdem tazminatı oranının OECD ve AB üye ülkelerinin çok üzerinde olmasına işaret ediyor.²⁴⁷ Fakat özellikle 1980li yıllardan bu yana Türkiye’de güvenceli istihdam yaratılması sürecinin yavaşladığını ve yavaşlayan bu sürecin demografik gelişmenin gerisinde kaldığını hatırlarsak, sorunun tek kaynağı olarak varolan işlerin yaş grupları arasında nasıl dağıtıldığı olmadığını görebiliriz. Dünya Bankası’nın aksine TÜRK-İŞ ise genç işsizliğinin temel nedenleri olarak eğitim sistemi ile istihdam piyasası arasındaki bağlantısızlığa ve yeni istihdam olanakları yaratamayan iktisadi büyüme stratejisine işaret ediyor.²⁴⁸

Bu çerçevede ortaya atılabilecek çözüm önerileri şöyle sıralanabilir: gençlerin yeni istihdam olanakları yaratılarak istihdam edilmesine yönelik işveren teşviklerinin gündeme alınması,²⁴⁹

²⁴³ Dayıoğlu, M., Ercan, H. (2009) Labor Market Policies and Institutions with a Focus on Inclusion, Equal Opportunities and the Informal Economy, s. 5.; Yeldan, E., Ercan, H. (2009) “Growth, Employment Policies, and Economic Linkages: Turkey,” Expanding Knowledge Base on Decent Work in Mediterranean Countries, s. 21. (İng.)

²⁴⁴ Yentürk, N., Başlevent, C. (2007) “Türkiye’de Genç İşsizliği,” İstanbul Bilgi Üniversitesi Gençlik Çalışmaları Birimi Araştırma Raporu No. 2, Eylül 2007, s. 8. (T.)

²⁴⁵ World Bank. (2008) Investing in Turkey’s Next Generation: The School-to-Work Transition and Turkey’s Development, Report No. 44048 – TU, Human Development Sector Unit-Turkey Country Unit, Europe and Central Asia Region, s. i. (İng.)

²⁴⁶ World Bank. (2006) Turkey Labor Market Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit-Europe and Central Asia Region, Report No. 33254-TR, s. ix. (İng.)

²⁴⁷ A.g.e., s. xii.

²⁴⁸ Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ). (2007) Çalışanların Ekonomik ve Sosyal Durumu, Ankara, s. 47. (T.)

²⁴⁹ Yentürk, N., Başlevent, C. (2007) “Türkiye’de Genç İşsizliği,” İstanbul Bilgi Üniversitesi Gençlik Çalışmaları Birimi Araştırma Raporu No.

işgücü piyasasında gençlerin istihdam edilmeye dair sorunlarını giderebilecek ve eğitimden istihdama geçişi kolaylaştıracak bir kurumsallaşma yoluna gidilmesi,²⁵⁰ örgün eğitim sisteminin dışında kalan dezavantajlı gençlere yönelik güncelliğini kaybetmemiş iş alanlarında meslek edindirme eğitimleri düzenlenmesi²⁵¹ ve örgün eğitimin istihdama yönelik nitelik sağlama yetisinin güçlendirilmesi.²⁵²

Genç işsizliği ile mücadele ederken, gençlerin insana yaraşır olmayan işlerde çalıştırılmalarının toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretmenin ötesine geçemeyeceği unutulmamalı. Bu anlamda, Türkiye’de güvencesiz olarak kayıtdışı istihdam edilen gençlerin durumunu yeniden hatırlamak gerekiyor. Özellikle kırdan kente göçen, eğitim seviyesi düşük gençler, işgücünün en az kalifiye ve insana yaraşır istihdam olanaklarına erişimde en dezavantajlı grubunu oluşturuyorlar. Bu gençlerden erkekler inşaat sektöründe, kadınlar ise tekstil sektöründe ya da her ikisi de düşük seviyeli kişisel hizmetlerde çalışabiliyorlar.²⁵³ Yeldan ve Ercan’ın altını çizdikleri gibi, bu gençler güvenceli ve düzgün ücretli işlere kavuşmadıkları durumda, gelir dağılımı eşitsizliğinde de düzelme olmasını beklememek gerekiyor.²⁵⁴

Genç işsizliği sorununun da toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerle birlikte düşünülmesi gerekiyor. TÜİK verilerine göre, 2008 yılında 15-24 yaş arası kadınlar arasında tarım dışı işsizlik oranı yüzde 28,5 iken, aynı oran aynı yaş grubundaki erkekler için yüzde 22,3. Kentte yaşayan en az lise mezunu genç kadınlar arasındaki işsizlik oranının aynı durumda olan genç erkeklerin işsizlik oranının neredeyse iki katı.²⁵⁵ Türkiye’de kadınlar arasında işsizliğin erkeklere oranla daha yüksek oranda görüldüğünü biliyoruz. Fakat TÜİK verileri genç kadınlar açısından incelendiğinde, genç kadınların tarım dışı işsizlik oranının kadınların genel ortalamasından da yüksek olduğu görülüyor.²⁵⁶ Bu nedenle, genç kadın işsizliği sorunu hem genç işsizliğinin,²⁵⁷ hem de kadın işsizliğinin bir ortak keseni olarak karşımıza çıkıyor.

Bu bağlamda genç kadın işsizliğinin nedenleri incelenirse, özellikle düşük gelirli ailelerin kızlarını gönderdikleri meslek liseleri ve genel liselerin genç kadınları istihdam piyasasına hazırlayacak bir beceri birikimi sağlayamadığı ve bu durumun da lise ve dengi okul mezunu genç kadınlar arasında eğitim ve istihdam dışında olanların sayısını arttırdığı görülüyor.²⁵⁸ OECD raporunda da, diğer ülkelerdeki genel eğilimin aksine, Türkiye’de eğitime devam etmeyen ve çalışmayan 15-19 yaş arası nüfusun büyük çoğunluğunun genç kadınlar olduğu tespit

2, Eylül 2007, s. 47. (T.)

²⁵⁰ A.g.e., s. 19.

²⁵¹ A.g.e., s. 34.

²⁵² A.g.e., s. 11.

²⁵³ Dayınoğlu, M., Ercan, H. (2009) Labor Market Policies and Institutions with a Focus on Inclusion, Equal Opportunities and the Informal Economy, s. 15. (İng.)

²⁵⁴ A.g.e., s. 23.

²⁵⁵ Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM). (2008). Türkiye’de Kadının Durumu, Ankara, s. 24. (T.)

²⁵⁶ Yentürk, N., Başlevent, C. (2007) “Türkiye’de Genç İşsizliği,” İstanbul Bilgi Üniversitesi Gençlik Çalışmaları Birimi Araştırma Raporu No. 2, Eylül 2007, s. 7. (T.)

²⁵⁷ A.g.e., s. 8.

²⁵⁸ Toksöz, G. (2007) “İşgücü Piyasasının Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Analizi ve Bölgeler Arası Dengesizlikler,” Çalışma ve Toplum, 2007/4, s. 65. (T.)

ediliyor.²⁵⁹ Bu çerçevede eşitsizlikleri azaltmayı ve genç işsizliği sorununu çözmeyi hedefleyen tüm önlemlerin “genç kadın merkezli” bir yaklaşımla kurgulanması gerektiği ortaya çıkıyor.²⁶⁰

E. Çalışma Saatleri

Çalışma saatleri çalışanın iş dışındaki yaşamına ayırabileceği toplam zamanı belirlediği için, çalışma yaşamına dair eşitsizlik alanlarından en önemlilerinden birini oluşturuyor. Çalışanın iş dışındaki yaşamına ayırabileceği zamanın insani düzeylerde tutulması amacıyla çalışma saatlerinin belirli bir düzeyin altında tutulması, fazla çalışma süresinin normal düzenlenmesi ve yüksek ücretlendirilmesi gibi talepler yüz yıllardır pek çok coğrafyada emek hareketi tarafından seslendiriliyorlar.

TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi verileri kullanılarak Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) araştırmacıları tarafından yapılan analiz, haftada ortalama 50 saatten fazla çalışanların 1988 yılında tüm ücretliler içindeki payı yüzde 28,9 iken; bu oranın 1999 yılına gelindiğinde yüzde 37,6’ya; 2008 yılına gelindiğinde ise yüzde 46,6’ya yükseldiğini gösteriyor. Yani bugün itibarıyla Türkiye’de yaklaşık olarak her iki emekçiden biri yasal üst sınırın üzerinde haftalık çalışma süreleri çalışmak durumunda kalıyor.²⁶¹ Türkiye’deki durumu diğer ülkelerle kıyaslamak amacıyla, aşağıda Tablo 22’de gösterilen imalat sektöründe haftalık ortalama çalışma süresi verileri incelenebilir.

Tablo 22: 2004 yılında imalat sektöründe haftalık çalışma saatleri

Türkiye²⁶²	52.1	Slovenya	40.3
G. Kore	48	Estonya	40.1
Meksika	44.7	Portekiz	39.6
Yunanistan	42.7	Litvanya	39.2
Polonya	41.8	İrlanda	39.1
Çek Cum.	40.3	İspanya	38.9
Macaristan	40.3	AB-15	38.5

Kaynak: World Bank, 2006, *Turkey Labor Market Study*, s. ix

Tabloda görüldüğü gibi, Türkiye’de imalat sektöründe haftalık ortalama çalışma süresi 52 saat. Dünya Bankası raporu bu sürenin yüksek çalışma saatleriyle tanınan Güney Kore’den dahi

²⁵⁹ Organizaion for Economic Co-operation and Development. (2009) Doing Better for Children, s. 43. (İng.)

²⁶⁰ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER). (2008) Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-07/468, İstanbul, s. 149. (T.)

²⁶¹ DİSK/Sosyal-İş Sendikası. (2010) 1 Mayıs’ın Doğuşundan Bugüne Değişmeyen Talep: İnsanca Çalışma Süresi, Mayıs 2010. (T.)

²⁶² TÜİK, imalat sektöründe normal iş saatleri dışında çalışıp fazla mesai ücreti alınan süreler hariç olmak üzere haftalık çalışma süresini 2004 yılı için 42.9 saat olarak veriyor. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2009b) “2004 ve 2008 İşgücü Maliyeti Araştırması Sonuçları,” Haber Bülteni No. 231, 30 Aralık, Ankara. (T.) Bu süre Dünya Bankası’nın Tablo 1’de Türkiye için verdiği süre ile karşılaştırıldığında, imalat sektöründe ortalama haftalık yaklaşık 10 saatlik ek çalışma süresi uygulandığı sonucu çıkarılabilir.

fazla olduğuna dikkat çekiyor.²⁶³ Haftalık beş iş günü üzerinden hesaplanırsa, imalat sektöründe çalışan bir kişinin günde on saatten fazla mesai yaptığı görülüyor. Bu süre, dünya çapında kabul gören sekiz saatlik çalışma süresinin çok üzerinde. Tam zamanlı kayıtdışı çalışanlar bu sürenin de üzerinde sürelerle çalıştırılıyorlar.²⁶⁴ Ayrıca yıllar içerisinde de, DİSK raporunun belirttiği gibi, çalışma saatlerinde bir düşme eğilimi görülüyor. Tersine, Tunalı özellikle kentlerde çalışan nüfusun çalışma saatlerinde sürekli bir artış olduğunu belirtiyor.²⁶⁵ Adaman ve arkadaşları da Türkiye’de çalışma saatlerinin AB üye ülkelerinin tümünden çok yüksek olduğuna işaret ediyorlar.²⁶⁶ Bu veriler ışığında, Türkiye’de çalışma saatlerinin uzunluğunun çalışanların boş zaman hakkının kullanımını önemli ölçüde kısıtladığı görülebilir.

Çalışma saatlerinin bu düzeyde uzayabilmesinin en önemli nedeni, Türkiye’de sıkça rastlanan mesai ücreti olmaksızın ya da çok cüzi bir mesai ücreti karşılığında çalışma saatlerinin keyfi olarak uzatılabilmesi. Dünya Bankası raporu da, Türkiye’de çalışma saatlerinin diğer ülkelere kıyasla yüksek olmasının nedeni olarak, işverenin kendisine önemli bir maliyet unsuru oluşturmaksızın çalışma saatlerini uzatılabilmesine izin veren yasal çerçeveyi gösteriyor.²⁶⁷ Bu çerçevede, çalışma saati temelinde oluşan eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla çalışma saatlerinin insani düzeylere çekilmesini sağlayacak ve keyfi ücretsiz mesai uygulamalarını ortadan kaldıracak bir yasal ve idari düzenleme yapılması önem taşıyor.

F. Ücretler

Bir ülkede çalışanların aldıkları ücretlerin, o ülkenin GSYİH içerisinde ne kadar yer tuttuğu, o ülkede çalışanların ülkenin toplam üretiminden elde edilen gelirin ne kadarına sahip olabildiğini göstermesi açısından önemli bir eşitsizlik göstergesi olarak düşünülebilir. Bu çerçevede ILO verileri incelendiğinde, 2001-2007 yılları arasında Türkiye’de ücretlerin GSYİH içerisindeki payının, 1995-2000 yılları arasındaki paya göre ortalama yüzde 5,7 oranında düştüğü²⁶⁸ ve bu düşüş oranının belirtilen dönemde OECD ülkeleri arasında izlenen en yüksek düşüş oranı olduğu görülüyor. TÜRK-İŞ raporunda, 2001’de yaşanan krizin ardından kamu kesiminde ücretlerde yüzde 16,8, özel sektörde ise yüzde 21,2 oranındaki kaybının, kamuda 6 yıl süresince yaklaşık aynı düzeylerde devam ettikten sonra 2007’de giderildiği, fakat özel sektörde ücret kaybının sürdürüldüğü belirtiliyor.²⁶⁹

²⁶³ World Bank. (2006) Turkey Labor Market Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit-Europe and Central Asia Region, Report No. 33254-TR, s. 83. (İng.)

²⁶⁴ Dayınoğlu, M., Ercan, H. (2009) Labor Market Policies and Institutions with a Focus on Inclusion, Equal Opportunities and the Informal Economy, s. 46. (İng.)

²⁶⁵ Tunalı, İ. (2003). Background Study on Labour Market and Employment in Turkey, European Training Foundation, s. 106. (İng.)

²⁶⁶ Adaman, F., Çarkoğlu, A., Erzan, R., Filiztekin, A., Özkaynak, B., Sayan, S., Ülgen, S. (2006) “Country Report for Turkey,” Study on the Social Dimension in the Candidate Countries, No. VC/2005/0232, European Network of Economic Policy Research Institutes, s. i. (İng.)

²⁶⁷ World Bank. (2006) Turkey Labor Market Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit-Europe and Central Asia Region, Report No. 33254-TR, s. ix. (İng.)

²⁶⁸ International Labour Organization. (2008) Global Wage Report 2008/2009, Geneva, s. 20. (İng.)

²⁶⁹ Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ). (2007) Çalışanların Ekonomik ve Sosyal Durumu, Ankara, s. 35-6. (T.)

Asgari ücret düzeyi de çalışma yaşamına dair eşitsizlikleri tartışırken önemli bir konu başlığı oluşturuyor. Bilindiği gibi asgari ücret, çalışanların onurlu bir yaşam düzeyini devam ettirebilecekleri yeterli bir gelir edinebilmeleri için önemli bir referans noktası oluşturuyor. Türkiye’de de asgari ücret tartışmaları TÜİK, hükümet ve işçi sendikaları arasında sürekli bir siyasi çekişme alanı olarak karşımıza çıkıyor. Her ne kadar bir kişinin ortalama yaşam gereksinimleri için ne kadar ücrete ihtiyaç duyduğu TÜİK tarafından belirlense de, bu ücret düzeyinin siyasi müdahalelerle düşürüldüğü yaygın bir kanı oluşturuyor.²⁷⁰ Türkiye’de asgari ücretle çalışanların toplam çalışanlar içerisindeki payının diğer ülkelere oranla yüksek olduğu biliniyor. Ayrıca kadınların istihdamını arttırmak için gerekli önlemleri almayan Türkiye’de, hanede asgari ücretli tek çalışan olduğu durumda asgari ücretin dört kişilik bir haneyi yoksulluk sınırının üzerine taşıyamadığı görülüyor.²⁷¹ Dört kişilik bir hanenin yeterli düzeyde olmayan asgari ücretten ayrıca orantısız boyutlarda yasal kesintiler yapıyor.²⁷²

Asgari ücret tartışmalarında önemli bir başlığı da asgari ücret düzeyi ile kayıtdışılık arasındaki ilişki oluşturuyor. Örneğin Dünya Bankası, Türkiye’de asgari ücretin ortalama ücrete oranının yıllar içerisinde arttığını ve bu artışın kayıtlı istihdam olanaklarının sınırlanmasına yol açabileceğini belirtiyor.²⁷³ Benzer bir biçimde, OECD tarafından asgari ücretin artışının önüne geçilmesi öneriliyor.²⁷⁴ Fakat asgari ücret özellikle kayıtdışı istihdamda ve kayıtlı istihdamın en düşük ücretli kesimlerinde bir referans noktası oluşturduğundan, asgari ücretin düşürülmesi, Türkiye’de zaten düşük olan ücretlerin daha da kötüleşmesini beraberinde getirebilir, halihazırda ciddi boyutlarda olan gelir dağılımı eşitsizliğini ve gelir yoksulluğunu arttırabilir ve güvenceli işleri gitgide kayıtdışı işlere benzetebilir.²⁷⁵

Ücretlerin yükselmesine ve asgari ücretin düzeyinin arttırılmasına dair talepler, günümüzde Türkiye’nin yabancı yatırımcıyı çekememesi ve yerli yatırımcının da yurtdışına yönelmesine neden olacağı iddiasıyla tartışma dışında bırakılıyor. Halbuki çalışan yoksulluğu olgusunun çok belirgin olduğu Türkiye gibi ülkelerde, ücretlerin yükseltilmesi iktisadi gelişmeyi olumsuz etkileyecek olsaydı dahi, bu tür bir iktisadi gelişme stratejisinin toplumsal adalet açısından sorgulanması gerekirdi. Ayrıca savunulduğu gibi emek maliyetinin yatırımcıların yatırım kararlarında tek kriter olmadığı da görülüyor. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

²⁷⁰ A.g.e., s. 24. (T.)

²⁷¹ Tabii ampirik olarak Türkiye ile diğer ülkelerin ücret düzeyleri temelinde yapılacak kıyaslamalarda, Türkiye’nin özgün koşullarının da hesaba katılması gerekiyor. Kadınların çok büyük bir bölümünün ücretli olarak çalışmadığı ve istihdamdan bağımsız bir ulusal gelir güvencesinin olmadığı Türkiye’de, hane reisinin ücreti tüm ailenin tek gelir kaynağı olarak anlam kazanıyor. Bu bağlamda, Türkiye’de çalışanların ücret düzeylerinin düşmesi diğer ülkelere daha ciddi boyutlarda gelir yoksulluğuna yol açıyor. Burada kadın istihdamının arttırılmasının ve asgari ücret düzeyinin yükseltilmesinin birlikte gerçekleştirilmesi gereken hedefler olarak ortaya çıktığını düşünüyoruz.

²⁷² Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ). (2007) Çalışanların Ekonomik ve Sosyal Durumu, Ankara, s. 22. (T.)

²⁷³ World Bank. (2006) Turkey Labor Market Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit-Europe and Central Asia Region, Report No. 33254-TR, s. vi. (İng.)

²⁷⁴ Organization for Economic Co-operation and Development. (2008) OECD Economic Surveys Turkey, No. 2008/14, Temmuz, s. 17. (İng.)

²⁷⁵ Bu sav, işgücü piyasasının yapısı Türkiye ile benzer olan Brezilya için geliştirilmiştir. Lemos, Sara, 2004. “The Effects of the Minimum Wage in the Formal and Informal Sectors in Brazil,” IZA Discussion Papers 1089, Institute for the Study of Labor (IZA), Online erişim: <http://ideas.repec.org/p/lec/leecon/04-8.html> (İng.); Genel anlamda asgari ücretin kayıtdışı istihdamdaki ücretler üzerindeki etkisi için bkz. Khamis, Melanie, 2009. “A Note on Informality in the Labor Market,” IZA Discussion Papers 4676, Institute for the Study of Labor (IZA), Online erişim: <http://ideas.repec.org/p/iza/izadps/dp3911.html> (İng.); Türkiye’de asgari ücret ile kayıtdışı istihdamda ücretler arasındaki ilişki ile ilgili çalışmalar sürmektedir. Calavrezo, O., Pelek, S. (2010) “Qui sont les salariés payés au niveau du salaire minimum? Une analyse empirique à partir de données turques,” Paris. (Fr.)

(TCMB) tarafından 2006 yılında sanayi sektöründe yapılan araştırmada, iş gücü maliyetlerinin yüksek olmasının yatırım harcamalarını kısıtlayan faktörler arasında önemli bir yer tutmadığı görülüyor.²⁷⁶ İşverenler yatırım harcamalarını kısıtlayan faktörler olarak, talep belirsizliğini (yüzde 40,8), finansman maliyetini (yüzde 24,1), yetersiz net getiri (yüzde 20,1) ve öz kaynak darlığını (yüzde 13,4) sayıyorlar. İş gücü maliyeti cevabını ise ankete katılan işverenlerin yüzde 1,3'ü yatırımı kısıtlayan bir faktör olarak gösteriyor.²⁷⁷ Dolayısıyla, ücretlerin yükseltilmesinin Türkiye'de iktisadi gelişmenin önünde bir engel oluşturmayaabileceği söylenebilir.

G. Çocuk İşçiliği²⁷⁸

Yurttaşların temel gereksinimlerini karşılayabilmeleri için gerekli düzenlemelerin kamu kurumları tarafından toplumsal adalet ölçüleri içerisinde yapılmadığı durumlarda emek piyasası çocukları düşük maliyetli çalışanlar olarak bünyesine katabiliyor. Bu bağlamda, Türkiye'de çocuk işçiliği en önemli eşitsizlik alanlarından biri olarak karşımıza çıkıyor. İnsan hakları yaklaşımı içerisinde, çocuk işçiliği köle emeği gibi tamamen ortadan kaldırılması gereken bir sorun olarak kabul ediliyor. Çalışan çocuklar hem eğitime erişim açısından yaşlıtlarına oranla önemli bir dezavantaj yaşıyorlar, hem de fiziksel ve ruhsal gelişimlerini tamamlamadan zor koşullarda çalışmak durumunda kaldıkları için ilerki yaşamlarında ciddi sağlık sorunları ile karşılaşıyorlar.

Türkiye'de çocuk işçiliği sorununun boyutları incelendiğinde, 6-17 yaş grubundaki çocukların yaklaşık yüzde 6'sının iktisadi getiri olan bir işte çalıştığı ve bu çocukların yaklaşık yüzde 70'inin okula devam etmediği görülüyor.²⁷⁹ 2006 yılında Türkiye'de zorunlu eğitim çağındaki 6-14 yaş grubundaki çocukların 318 bininin çalıştığına işaret ediliyor.²⁸⁰

Çocuk işçiliği sorunuyla mücadele kapsamında (ILO) ile birlikte yürütülen çalışmaların önemli başarılar getirdi.²⁸¹ 1994 yılında 6-17 yaş grubunda ekonomik faaliyetlerde (sokak satıcılığı, ve mobilya sektöründe cıracılık gibi) çalışan çocuk sayısı 2 milyon 269 bin iken, 2006

²⁷⁶ Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2007) İktisadi Yönelim Anketi-Aralık 2006, Ankara, s. 34. (T.)

²⁷⁷ A.g.e.

²⁷⁸ Gerek akademik yazında gerekse siyasi arenada çocuk işçiliğinin kaç yaşından itibaren tanımlanacağı üzerine tartışmalar mevcut. Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından 18 yaşın altında istihdam edilen kişilerin "çocuk işçi" olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. Türkiye'de ise 15 yaşından küçük çocukların çalıştırılması yasak.

²⁷⁹ Türkiye İstatistik Kurumu. (2007) Çocuk İşgücü Araştırması 2006, Haber Bülteni Sayı 61, 20 Nisan. (T.) Çocuk işçiliğinin bir diğer boyutunun ise daha görünmez olan kız çocukların ev içi emekleri olduğunu söyleyebiliriz. 6-17 yaş grubundaki kız çocukların yüzde 53'ünün ve erkek çocukların yüzde 33'ünün sadece ev içerisinde çalıştığı tespit ediliyor. Kızlar için bu oran sayısal olarak 4 milyon 289 bin kız çocuğuna denk geliyor. Her ne kadar kız çocukların evde çalışmaları toplumsal olarak sorun olarak görülmesine dahi, başta eğitim olmak üzere kendi gelişimleri için daha uygun aktivitelere yönlendirilmeleri gereken bir dönemde, toplumsal işbölümüne dahil edilerek ev içi ücretsiz emek olarak hizmet vermelerinin, kız çocukların geleceği açısından eşitsizliklerin temelini attığını söyleyebiliriz. Türkiye İstatistik Kurumu. (2007) Çocuk İşgücü Araştırması 2006, Haber Bülteni Sayı 61, 20 Nisan. (T.); Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ). (2007) Dünyada ve Türkiye'de Çalışan Çocuklar, Yayın no. 281, Ankara, s. 14. (T.)

²⁸⁰ Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ). (2007) Dünyada ve Türkiye'de Çalışan Çocuklar, Yayın no. 281, Ankara, s. 13. (T.)

²⁸¹ Örneğin bu çalışma dahilinde mobilya sektöründe çalışan 4000 çocuğun istihdamdan çekilmesinde başarı sağlanmış olduğu bildiriliyor. International Labour Office. (2009) Give Girls a Chance: Tackling Child Labor-A Key to the Future, Geneva, s. 33. (İng.)

yılında bu rakamın 958 bine düştüğü belirtiliyor.²⁸² ILO tarafından desteklenen programın kısıtlı başarısına ek olarak, TİSK ve TÜRK-İŞ, çocuk işçiliği rakamlarındaki gerilemeyi büyük ölçüde tarım sektöründe çalışan çocukların azalmasıyla açıklıyorlar.²⁸³

Uyan Semerci ve arkadaşlarının, İstanbul'da 11-18 yaş grubunda çocuklarla yaptıkları, *Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun "İyi Olma Hali"ni Anlamak* adlı araştırmanın sonuçları ise görülen çocukların yüzde 10,7'sinin düzenli ya da düzensiz olarak para kazanmak için bir işte çalıştığını gösteriyor. Raporda, 11-14 yaş grubunun yüzde 6'sını ve 15-18 yaş grubunun ise yüzde 20'sini oluşturan okula gitmeyen ve çalışmayan çocukların ise ev içi bakım yükü altında olduğuna dikkat çekiliyor.

Aşağıdaki bulunan Tablo 23'te görüldüğü gibi çocukların çalıştırılmasında, çalışma gün ve saatleri değişken.

Tablo 23: Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun "İyi Olma Hali"ni Anlamak araştırma sonuçları

Haftanın kaç günü çalışıyorsunuz?	Frekans	Yüzde
Haftanın her günü	27	% 26,3
Cumartesi Pazar hariç haftanın her günü	54	% 52,4
Haftada iki üç gün	9	% 8,7
Yalnızca hafta sonu	2	% 1,9
Belli olmuyor	7	% 6,8
Cevap yok	4	% 3,9

Bu araştırmada yer alan çalışan çocukların yüzde 26,3'ü hafta sonu dahil sürekli çalıştıklarını ifade ediyorlar.²⁸⁴ Cumartesi Pazar günleri hariç haftanın her günü çalışan çocuklar ise bu araştırmaya katılan çocukların yarısından fazlasını oluşturuyor. Bu araştırma çalışan çocukların çalışma süreleri ve günlerinin de yetişkinler kadar yoğun olduğunu gösteriyor.

Aşağıda bulunan Tablo 24'te ise bahsedilen araştırmaya katılan çalışan çocukların haftalık ücretleri görülüyor.

²⁸² Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ). (2007) Dünyada ve Türkiye'de Çalışan Çocuklar, Yayın no. 281, Ankara, s. 13. (T.)

²⁸³ A.g.e., s. 18.

²⁸⁴ Uyan Semerci, P., S. Müderrisoğlu, A. Karatay, B. Ekim Akkan, Z. Kılıç, B. Oy, Ş. Uran (yakında yayınlanacak) Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun "İyi Olma Hali"ni Anlamak: İstanbul Örneği. (T.)

Tablo 24: Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun “İyi Olma Hali”ni Anlamak araştırma sonuçları

Ortalama bir haftada yaklaşık ne kadar kazanıyorsunuz?	Frekans	Yüzde
25 YTL ve Altı	4	% 3,9
26-50 YTL	17	% 16,5
51-75 YTL	22	% 21,4
76-100 YTL	10	% 9,7
101-150 YTL	22	% 21,4
151-200 YTL	11	% 10,7
201-300 YTL	3	% 2,9
301 YTL ve üstü	5	% 4,9
Cevap yok	4	% 3,9

Tablodan da görüldüğü gibi, bu araştırmada yer alan çalışan çocukların büyük çoğunluğu asgari ücretin altında ücret alıyor.²⁸⁵

Hem İstanbul’un belirli mahallelerinde yaşayan 11-18 yaş arası çocukların yüzde 10,7’sinin çalıştığını gösteren yukarıdaki araştırma, hem de Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda neredeyse bir milyon, 6-14 yaş grubunda ise 300 bin civarında çocuğun çalıştığını gösteren TÜİK verileri, çocuk işçiliği sorununun hala çok ciddi boyutlarda olduğu görülüyor.

Çalışan çocukların yaklaşık yüzde 60’ını oluşturan tarım dışı sektörlerde ekonomik faaliyetlerde çalışan çocuklara²⁸⁶ yönelik sosyal politika programlarının geliştirilmesi ve uygulanması konusundaki acil ihtiyaç sürüyor. Avrupa Komisyonu da Türkiye’nin Avrupa Birliği İlerleme Raporu’nda, çocuk işçiliği ile mücadelede son yıllarda sınırlı bir ilerleme kaydedildiğini ancak hâlâ ilgili kurumların kapasitelerinin zayıf kaldığını, kapsamlı bir politika geliştirilemediğini ve etkin bir teftiş sisteminin olmadığını vurguluyor.²⁸⁷

TÜİK araştırmasında da tespit edildiği gibi, çalışan çocukların büyük çoğunluğunun eğitime erişimleri bulunmuyor. Fakat çocuk işçiliğiyle mücadele programları geliştirilirken, eğitimin tek başına çözüm olup olamayacağı çocukların neden çalıştıkları sorusuna verdikleri yanıtlar üzerinden düşünülebilir. DİE ve ILO araştırmasında 6-14 yaş grubunda çalışan çocuklara neden çalıştıkları sorulduğunda, ailenin gelirine katkıda bulunmak, hanenin ekonomisine destek vermek ve ailenin isteği, en sık ifade edilen yanıtlar oluyor.²⁸⁸ Bu cevaplardan hareketle, çocuk işçiliği sorununun büyük ölçüde yoksulluktan kaynaklandığı rahatça söylenebilir.

Dolayısıyla, çocuk işçiliğiyle mücadele programlarında ailelerin gelir yoksulluğunun giderilmesi, kadınların işgücüne katılmalarının önündeki engellerin kaldırılması, güvenceli istihdam olanaklarına erişimlerinin sağlanması ve okulun bu çocuklar için aynı zamanda bir sosyal refah alanı (örn. ücretsiz öğle yemeği ile) haline getirilmesi gibi çözümler ön plana çıkıyor.

²⁸⁵ A.g.e.

²⁸⁶ Türkiye İstatistik Kurumu. (2007) Çocuk İşgücü Araştırması 2006, Haber Bülteni Sayı 61, 20 Nisan. (T.)

²⁸⁷ Commission of the European Communities. (2010) Turkey 2010 Progress Report, No. SEC(2010)1327, Brüksel, s. 28. (İng.)

²⁸⁸ Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO). (1999) Child Labour in Turkey, Ankara, s. 38. (İng.)

Gelir yoksulluğunu yok sayıp ailelere ceza getirerek çocukları eğitime katmayı hedefleyen yöntemlerle çocuk işçiliği sorununun temel nedenlerinin ortadan kaldırılabileceğini söylemek pek mümkün görünmüyor. ILO raporunda da çocuk işçiliğinin ancak kapsamlı bir yoksullukla mücadele politikası uygulanması, ücretsiz ve kaliteli eğitim olanaklarının sağlanması, yetişkinler için onurlu ve güvenceli iş olanaklarının yaratılması, sıkı bir teftiş sisteminin hayata geçirilmesi ve krizin olumsuz iktisadi etkilerini en aza indirecek sosyal politikaların geliştirilmesiyle yok edilebileceği vurgulanıyor.²⁸⁹

H. Toplu Sözleşme²⁹⁰

Türkiye'nin üyelik sürecinde olduğu Avrupa Birliği'nde işçi sendikaları demokrasinin vazgeçilmez parçası olarak kabul ediliyorlar. Tarihsel olarak işçi sendikalarının, çalışanların ortak bir güç oluşturmalarını sağladıklarını ve işverenler karşısındaki güçsüz konumlarına karşı kendileri işçi sendikaları yoluyla koruduklarını biliniyor. Özellikle Türkiye gibi çalışanların ciddi eşitsizliklere maruz kaldığı ve gelir yoksulluğunun çalışanların önemli bir bölümünü etkisi altında aldığı bir ülkede, işçi sendikalarının çalışanların taleplerini seslendirebiliyor ve çıkarlarını güçlü bir biçimde ifade edebiliyor olmalarının demokrasi açısından önemi çok büyük. Bu bağlamda, işçi sendikaları aracılığıyla yapılan toplu sözleşmeler, gerek çalışma koşullarını gerekse ücretleri çalışan lehine değiştirmenin en etkili yollarından biri olarak ortaya çıkıyor. Fakat Türkiye'de sendikal hakların kapsamı dar. Hatta varolan hakların icrası dahi yeterli biçimde güvence altına alınmış değil. Örneğin, insan hakları raporları yasal hakları dahilinde sendikalaşan, toplu sözleşme isteyen ya da grev kararı alan işçilerin işten atıldıklarına işaret ediyorlar.²⁹¹

Türkiye, ILO tarafından çalışanlarının yüzde 15'inden azı toplu iş sözleşmesi kapsamında olan ülkeler arasında gösteriliyor.²⁹² Benzer bir biçimde, BETAM araştırmacıları 2006 yılı için Türkiye'de toplu iş sözleşmesi kapsamındaki çalışanların oranını yüzde 13,3 olarak veriyorlar.²⁹³ AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında, toplu iş sözleşmesi kapsamında çalışan oranı Türkiye'de olduğu kadar düşük yalnızca iki ülke mevcut, bunlar ise Letonya ve Litvanya.²⁹⁴ AB üye ülkelerinin çoğunluğunda ise, çalışanların yüzde 70'inden fazlasının toplu iş sözleşmeleri kapsamında olduğu görülüyor.²⁹⁵ Bir diğer dikkat edilmesi gereken nokta ise, Türkiye'nin, toplu iş sözleşmesi kapsamındaki çalışan oranı sendikalı çalışan oranından düşük olan ender

²⁸⁹ International Labour Office. (2009) Give Girls a Chance: Tackling Child Labor-A Key to the Future, Geneva, s. 67-70. (İng.)

²⁹⁰ Bu bölümde, toplu sözleşmelerin kapsadığı çalışan sayısı üzerinden bir tartışma yürütülecektir. Sendikalaşma özgürlüğü ve sendikal haklar, siyasi temsil bölümünde ele alınacaktır.

²⁹¹ 2008 yılı içerisinde sendikalaşma dolayısıyla işten atılmalar için bkz. İnsan Hakları Derneği. (2009) "Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu", s. 656. (T.)

²⁹² International Labour Organization. (2008) Global Wage Report 2008/2009, Geneva, s. 38. (İng.)

²⁹³ Darbaz, B., Uysal-Kolaşın, G. (2009) "Türkiye Toplu Sözleşme AB'nin Çok Gerisinde," Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) Araştırma Notu 28, 10 Mart, s. 1. (T.)

²⁹⁴ International Labour Organization. (2008) Global Wage Report 2008/2009, Geneva, s. 38. (İng.)

²⁹⁵ A.g.e.

ülkelerden olması.²⁹⁶ Bu durum işçi sendikalarının daha kolay toplu iş sözleşmesi yapabilmesinin önünün yasal olarak açılmasının gerektiğine işaret ediyor.

BETAM raporunun da altını çizdiği gibi, sendikal hakların uluslararası standartlara yükseltilmesi Avrupa Birliği müzakere sürecinde “Sosyal Politika ve İstihdam” faslının açılması için bir önkoşul.²⁹⁷ Bu kriterler içerisinde, toplu sözleşme hakkının AB mevzuatı ve ILO sözleşmeleri ile uyumlaştırılmasını da içeren, istihdam alanında Türkiye’nin sosyal standartlarını yükseltecek önemli düzenlemeler bulunuyor. Bu çerçevede, üç büyük işçi sendikası konfederasyonunun üzerinde uzlaştığı Sendikalar Yasa tasarısının 2011 seçimleri öncesi dönemde rafa kaldırılması kaygı verici idi. Bu raporun yazıldığı dönemde, bu tasarının yeniden bir uzlaşma metni olarak gündeme gelmesini olumlu buluyoruz.

I. Çalışma Yaşamında Kadınlara Yönelik Ayrımcılık

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, çalışma yaşamı içerisinde de farklı biçimlerde kendini gösteriyor. Bu tezahürlerin başında kadınların ücretlerinin, kendileriyle aynı niteliklere sahip ve aynı işi yapan erkeklerinkinden düşük olması geliyor. Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu’nda, Türkiye’de benzer işlerde çalışan kadınların aldıkları ücretin erkeklerinkilere oranı 0,62 olarak belirleniyor. Toplumsal cinsiyet temelli ücret eşitsizliğinde Türkiye dünya sıralamasında 125 ülke arasından 84. sırada.²⁹⁸ Kara ise, Türkiye’de kadınların ücretlerinin ortalama yüzde 30 civarında erkeklerin ücretlerinden düşük olduğu, sektörel ayrışma yapıldığında ise bu oranın yüzde 15 ve 43 arasında seyrettiğini belirtiyor.²⁹⁹ Türkiye’de özel sektörde çalışan kadınların erkeklerden daha düşük ücret aldığını ve kendi hesabına çalışan kadınların kazançlarının erkek girişimcilerden daha düşük olduğunu gösteren çok sayıda çalışma mevcut.³⁰⁰ Kamu sektöründe ise “eşit işe eşit ücret” politikasının daha iyi işletilebildiğine dair bir kanı bulunuyor.³⁰¹ Bu bağlamda, kamu sektöründe kadın istihdamının artırılması hem kadınların güvenceli işlerde istihdam oranını arttıracak hem de toplumsal cinsiyet temelli ücret eşitsizliğini giderecek en etkili yöntem olarak ortaya çıkıyor. Özel sektördeki toplumsal cinsiyet temelli ücret eşitsizliğinin giderilmesi için ise etkin bir ayrımcılık hukukunun kurumsallaştırılması gerekiyor.

²⁹⁶ Darbaz, B., Uysal-Kolaşın, G. (2009) “Türkiye Toplu Sözleşmede AB’nin Çok Gerisinde,” Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) Araştırma Notu 28, 10 Mart, s. 1-2. (T.)

²⁹⁷ Aktar, C. (2009) “Sosyal Haklar Faslı-Tikanan AB Müzakere Sürecine İyi Bir Örnek,” Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi Araştırma Notu # 54, 23 Kasım 2009. (T.)

²⁹⁸ World Economic Forum. (2009) The Global Gender Gap Report, (eds.) Hausmann, R., Tyson, L. D., Zahidi, S., Geneva, s. 179. (İng.)

²⁹⁹ Kara, O. (2006) “Occupational Gender Wage Discrimination in Turkey,” Journal of Economic Studies, Vol. 33, No. 2, s. 140-1. (İng.); Tansel, A. (2004) “Public-Private Employment Choice, Wage Differentials and Gender in Turkey,” Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit (IZA Bonn) Discussion Paper Series, Discussion Paper No. 1262, Bonn, s. 21. (İng.)

³⁰⁰ Örneğin, ILO “Kadınlar için Küresel İstihdam Eğilimleri” adlı raporunda, Türkiye’de imalat sanayiinde erkeklerin kadınlardan iki kat daha fazla ücretle çalıştıkları tespitinde bulunuluyor. Tansel, A. (2004) “Public-Private Employment Choice, Wage Differentials and Gender in Turkey,” Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit (IZA Bonn) Discussion Paper Series, Discussion Paper No. 1262, Bonn, s. 21. (İng.); Organisation for Economic Cooperation and Development. (2009b) Is Informal Normal? Toward More and Better Jobs in Developing Countries, (eds.) Jütting, J. P. and de Laiglesia, J. R., OECD Development Centre, s. 93. (İng.); Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER). (2008) Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-07/468, İstanbul, s. 178-180. (T.). Yevmiyeli çalışan mevsimlik tarım işçilerinde kadınların eşit iş için düşük ücret alması ile ilgili bkz. İnsan Hakları Derneği. (2009) “Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu”, s. 693. (T.)

³⁰¹ Kara, O. (2006) “Occupational Gender Wage Discrimination in Turkey,” Journal of Economic Studies, Vol. 33, No. 2, s. 141. (İng.)

Toplumsal cinsiyet temelli ücret eşitsizliği, kadınların başka alanlarda erkeklerle eşitsiz toplumsal konumlarda bulunmalarının istihdam alanına yansımalarından da kaynaklanabiliyor. Örneğin, kadınların ortalama olarak erkeklerden daha az eğitim alabiliyor olmaları ve daha az iş deneyimine sahip olmaları kadınların işteki konumlarına ve ücretlerine de yansiyabiliyor.³⁰² Fakat emek üretkenliğine dair tüm değişkenler kontrol edildiğinde dahi, kadınlar ile erkeklerin ücretleri arasında açıklanamayan yüzde 20 oranında bir dengesizlik görülüyor.³⁰³ Çalışma yaşamı dışındaki faktörlerle açıklanamayan bu eşitsizliğin, işgücü talebinde kadınların karşı karşıya bulunduğu bir ayrımcılıktan kaynaklandığı düşünülebilir. Toplumsal cinsiyet temelli ücret eşitsizliği, Selim ve İlkaracan'ın vurguladıkları gibi, tüm bu nedenleri göz önüne alındığında, ancak kadınların eğitim oranının yükseltilmesi, işgücüne katılımları önündeki engellerin kaldırılması ve kadınlara karşı ayrımcı reflekslerle etkin şekilde savaşılmalarıyla beraber aşılabilir bir sorun olarak ortaya çıkıyor.

Çalışma yaşamında kadınlara yönelik ayrımcılık, belirli mesleklerin ve yüksek ücretli, güvenceli ve yükselme olanağı veren işlerin cinsiyetler arasındaki dağılımı alanında da ortaya çıkıyor.³⁰⁴ Tarım hariç hemen hiçbir sektörde işler kadınlar ve erkekler arasında denk olarak paylaşılmıyor.³⁰⁵ Kamu sektörüne personel alımlarında dahi, “erkek işi” olarak kurgulanan iş kollarında, iş ilanlarının aleni cinsiyet ayrımcılığı içerdiği vurgulanıyor.³⁰⁶ Yüksek ücretli, güvenceli ve yükselme olanağı veren işlerin cinsiyetler arasında dağılımına bakıldığında ise, kadınların daha çok düşük ücretli işlere kabul edildiğinin ve çalışan kadınların yaklaşık yüzde 70'inin kayıtdışı işlerde çalıştırıldıklarının altı çiziliyor.³⁰⁷ Son on yılda kentli kadınların artan oranda istihdam edildiği hizmet sektöründe de cinsiyet ayrımcılığının tam anlamıyla alt edilemediği, yüksek eğitilmiş kadınların, eğitim düzeyleriyle uyumlu olmayan ve kariyerlerinde yükselme şansı vermeyen işlerde çalıştırıldıkları ortaya çıkıyor.³⁰⁸

Bu bağlamda, daha önce tartışıldığı gibi, kadınların işgücüne katılımları teşvik edilirken, kadınların çalışma yaşamında erkeklerle eşit koşullarda yer almalarını sağlayacak önlemler alınması gerektiği ortaya çıkıyor. Örneğin işyerlerinde cinsel tacize karşı danışma ve dayanışma büroları kurulabilir.³⁰⁹ TÜSİAD ve KAGİDER, çalışma yaşamındaki toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin kadınların işgücüne katılma kararlarını olumsuz etkileyebileceğine dikkat çekiyorlar.³¹⁰ Türkiye’de çalışma yaşamına dair toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler yukarıda sayıldığı gibi çok boyutlu bir devlet müdahalesini gerektiriyor. Aksi takdirde, kadınlar istemleri

³⁰² Selim, R., İlkaracan, İ. (2002) “Gender Inequalities in the Labor Market in Turkey: Differentials in Wages, Industrial & Occupational Distribution of Men and Women,” Working Paper Series-University of Utah, s. 11. (İng.)

³⁰³ A.g.e.

³⁰⁴ Kadın Emegi ve İstihdamı Girişimi. (2009) Türkiye’de Kadın Emegi ve İstihdamı Sorun Alanları ve Politika Önerileri, Nisan, s. 14. (T.)

³⁰⁵ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER). (2008) Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-07/468, İstanbul, s. 139. (T.)

³⁰⁶ A.g.e., s. 143.

³⁰⁷ A.g.e., s. 178-180.

³⁰⁸ Selim, R., İlkaracan, İ. (2002) “Gender Inequalities in the Labor Market in Turkey: Differentials in Wages, Industrial & Occupational Distribution of Men and Women,” Working Paper Series-University of Utah, s. 11. (İng.)

³⁰⁹ Kadın Emegi ve İstihdamı Girişimi. (2009) Türkiye’de Kadın Emegi ve İstihdamı Sorun Alanları ve Politika Önerileri, Nisan, s. 27. (T.)

³¹⁰ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER). (2008) Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-07/468, İstanbul, s. 178-180. (T.)

dışında işgücüne katılamıyorlar ve katılsalar dahi eşit nitelikteki erkek çalışanlara oranla eşitsiz koşullarla çalışmak durumunda kalıyorlar.

İ. İş Kazaları ve İşe Bağlı Sağlık Problemleri³¹¹

Çalışma yaşamına dair eşitsizliklerin insan yaşamını ve sağlığını doğrudan tehdit ettiği iş kazaları ve işe bağlı sağlık problemleri, eşitsizliğin en sert biçimde kendini gösterdiği ve en kapsamlı biçimde müdahale gerektiren alanların başında geliyor. Çalışanlarının yaşamını ve sağlığını güvence altına almak ve iş sağlığı ve güvenliğini tesis etmek sosyal devletin başta gelen görevlerinden biri olarak kabul ediliyor. Çalışanı merkeze alan güçlü bir siyasi irade iş kazalarının ve işe bağlı sağlık problemlerinin önüne geçebilir.

Tablo 25, 2007 yılında Türkiye'deki iş kazalarının cinsiyet ve yaşa göre dağılımını gösteriyor.

Tablo 25: İş kazalarının cinsiyet ve yaşa göre dağılımı, 2007

Yaş grubu	Erkek	Kadın	Toplam
-14	429	32	461
15-17	3,040	405	3,445
18-24	21,544	1,342	22,886
25-29	17,433	768	18,201
30-34	14,303	627	14,930
35-39	10,532	480	11,012
40-44	6,476	298	6,774
45-49	1,953	125	2,078
50-54	612	37	649
55-59	122	6	128
60-64	31	1	32
65+	6	0	6
Toplam	76,481	4,121	80,602

Kaynak: TÜİK, 2008, *İş Kazaları ve İşe Bağlı Sağlık Problemleri*

2007 yılında iş kazalarının cinsiyet ve yaş grubu dağılımını gösteren Tablo 25'e göre, 2007 yılı içerisinde 80.000'den fazla iş kazası olmuş. Bu rakama göre TÜİK son bir yıl içerisinde çalışanların yüzde 2,9'unun bir iş kazası geçirdiğini belirtiyor.³¹² Tablodan da görülebileceği gibi, iş kazası geçirenlerin büyük çoğunluğunu yoğunlukla -çalıştıkları sektörler dolayısıyla- genç erkekler oluşturuyorlar. İş kazalarının sıkça yaşandığı sektörlerin başında madencilik,

³¹¹ Türkiye'deki iş kazaları ile ilgili yayınlanan raporların ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Kapusuz, N. (2008) "Türkiye'de İş Kazaları ve Üç Ayrı Raporun Bize Söyledikleri," Bağımsız İletişim Ağı (BİA), 27 Mart 2008, erişim tarihi 17 Aralık 2009. online erişim: <http://bianet.org/bianet/emek/105927-turkiye-de-is-kazalari-ve-uc-ayri-raporun-bize-soyledikleri> (T.)

³¹² Türkiye İstatistik Kurumu. (2008) 2006-2007 İş Kazaları ve İşe Bağlı Sağlık Problemleri, Haber Bülteni Sayı: 50, 25 Mart 2008. (T.)

elektrik, gaz ve su sektörleri geliyor. İş kazalarının yüzde 56,6'sının 10 kişiden az çalışanı bulunan işyerlerinde yaşandığı da TÜİK'in önemli tespitleri arasında yer alıyor. İş kazaları arasından ölümlle sonuçlananlar incelendiğinde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, 2007 yılında yaklaşık 80 bin iş kazasından 1043'ünün ölümlle sonuçlandığını belirtiyor.³¹³ Sosyal Haklar Derneği (SHD), bu kazaların yarısından fazlasının ulusal basına yansımadığının altını çiziyor.

Maden sektöründe iş kazalarına odaklanırsak, ILO verilerine göre, Avrupa Birliği ülkelerinde 2004-2006 yılları arasında iş kazasında yaşamını yitiren maden işçisi oranı yüz binde 20,15; aynı dönemde Türkiye'de iş kazasında yaşamını yitiren maden işçisi oranı yüz binde 92,47. Dolayısıyla, Türkiye'de maden işçilerinin ölüm oranı Avrupa ortalamasının yaklaşık 4,5 katı.³¹⁴ Ayrıca DİSK raporunda belirtildiği üzere Türkiye, 2000'li yıllar boyunca iş kazasında yaşamını yitiren maden işçisi oranının yüz binde 70'in altına hiç düşmediği tek ülke.³¹⁵ DİSK raporuna göre, bu ölümlerin temelinde madencilik sektöründeki özelleştirme, işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin alınmaması, kurlsız çalışma koşulları ve sendikalaşmanın engellenmesi yatıyor.³¹⁶

İşe bağlı sağlık problemleri ile karşılaşma durumu incelendiğinde ise, çalışanların yüzde 3,2'sinin son bir yıl içerisinde işe bağlı bir sağlık problemi ile karşılaştığı görülüyor.³¹⁷ İş kazalarında olduğu gibi, işe bağlı bir sağlık problemi ile karşılaştığını belirten çalışanların yüzde 61,8'i on kişiden az çalışanı bulunan işyerlerinde çalışıyorlar.³¹⁸ 2007 yılında toplam 1208 kişinin iş hastalığına sahip olduğu belirtilen Türkiye'de, çok belirli hastalıklar dışında, bir çalışanın işe bağlı oluşan hastalığa sahip olduğunun kabul edilmesi prosedürel olarak güç.³¹⁹ 2007 yılı için belirtilen 1208 kişinin ise yaklaşık 1000 kadarını silikozis hastalığına yakalanan kot taşılama işçileri oluşturuyor.³²⁰

İş kazaları ve işe bağlı sağlık problemleri ile ilgili veriler böyle iken, Avrupa Birliği İlerleme Raporu'na göre, Türkiye'de her 32996 işçiye bir iş müfettişi düşüyor.³²¹ Bu rakam ILO'nun gelişmekte olan ülkeler için 20,000 olarak öngördüğü iş müfettişi başına çalışan sayısının çok üstünde. Başta Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı olmak üzere istihdam alanındaki tüm sosyal kurumların, iş müfettişlerinin sayılarını artırarak, öncelikle küçük işyerlerinden ve tehlikeli sektörlerden başlamak üzere ciddi bir iş sağlığı ve güvenliği programını yaşama geçirmeleri gerektiğine işaret ediyor.

³¹³ Sosyal Haklar Derneği. (2008) 2007 Yılı İş Kazaları Raporu, İstanbul. (T.) İş kazalarına dair ayrıntılı bir başka döküm için bkz. İnsan Hakları Derneği. (2009) "Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu", s. 664-675. (T.)

³¹⁴ Uluslararası Çalışma Örgütü istatistikleri. (İng.)

³¹⁵ DİSK/Sosyal-İş Sendikası. (2010) Türkiye'de İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Raporu: Madencilik Sektörüne İlişkin Temel Veriler, 25 Şubat 2010. (T.)

³¹⁶ A.g.e.

³¹⁷ Türkiye İstatistik Kurumu. (2008) 2006-2007 İş Kazaları ve İşe Bağlı Sağlık Problemleri, Haber Bülteni Sayı: 50, 25 Mart 2008. (T.)

³¹⁸ A.g.e.

³¹⁹ Dayioğlu, M., Ercan, H. (2009) Labor Market Policies and Institutions with a Focus on Inclusion, Equal Opportunities and the Informal Economy, s. 22. (İng.)

³²⁰ A.g.e.

³²¹ Commission of the European Communities. (2009) Turkey 2009 Progress Report, No. SEC(2009)1334, Brüksel, s. 63. (İng.)

J. Çalışma Hayatında Azınlıklar

Çalışma yaşamına dair eşitsizliklerin bir boyutunu da toplum içerisinde azınlıkta bulunan grupların³²² istihdam alanında uğradıkları kimlik temelli ayrımcılık oluşturuyor. İşe başvuru, işe alınma, terfi etme, işten çıkarılma ve çalışma sürecinde azınlık gruplarına yönelik çok boyutlu ayrımcılık, bu gruplar içerisinde yer alan bireylerin toplumdaki eşitsiz konumlarını pekiştirebiliyor. Bu nedenle azınlık gruplarına dahil Türkiye yurttaşlarının çalışma yaşamındaki eşitsiz konumlarının giderilmesi, Türkiye’de eşitliğin tesisi açısından önem taşıyan bir alan olarak karşımıza çıkıyor.

Türkiye’de resmi olarak azınlık statüsünde olan gayrimüslim grupların³²³ çalışma yaşamındaki durumları incelendiğinde, tartışmaların merkezine kamu sektöründe istihdamın oturduğu görülüyor. Örneğin, gayrimüslim azınlık gruplarına mensup Türkiye yurttaşlarının³²⁴ erken cumhuriyet döneminde memur olmaları yasayla yasaklanmıştı. İçinde yaşadığımız dönemde gayrimüslim vatandaşların memur olmalarını yasaklayan herhangi bir yasal dayanak bulunmasa dahi, üniversiteler dışında herhangi bir kamu kurumunda gayrimüslim çalışana rastlanmanın güç olduğu belirtiliyor.³²⁵ Ayrımcı pratiklerin sonucu olarak da, gayrimüslim azınlık gruplarına mensup Türkiye yurttaşları arasında da memur olarak iş bulabileceklerine ve çalışabileceklerine dair inanç bulunmadığı belirtiliyor.³²⁶

Gayrimüslim azınlıklar gibi, din, dil, etnisite ve kültür temelinde toplumun çoğunluğundan ayrıran azınlık gruplarına dahil olan Türkiye yurttaşlarının da çalışma yaşamında çok boyutlu bir ayrımcılık ile karşılaştıkları Uluslararası Azınlık Hakları Grubu tarafından belirtiliyor. Örneğin, 2003 yılında gerçekleştirilen Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması verilerini kullanarak BETAM araştırmacıları tarafından yapılan analizler, anadili Türkçe olan nüfus ile anadili Kürtçe olan nüfusun istihdam koşullarının birbirinden farklılaştığını gösteriyor. Düzenli bir işyerinde çalışma oranı anadili Türkçe nüfusta yüzde 80 iken, Kürtçe olan nüfusta yüzde 57’ye geriliyor. Yevmiyeli çalışanların oranı anadili Kürtçe nüfus içinde yüzde 15 iken, anadili Türkçe nüfusta yevmiyeli çalışanların yüzde 6’lık bir gruba denk geldiği görülüyor. İstihdam koşullarının farklılaşması, sosyal güvence açısından da bu iki grubun farklılaşmasına yol açıyor. Buna paralel olarak, Türkiye genelinde kentsel alanda sosyal güvenceden yoksunluk oranı yüzde 42,1

³²² Türkiye’de ‘kimin azınlık olduğu’ sorusu ile ‘kimin azınlık olarak nitelendirilebileceği’ sorusu farklı oldukları addedilen ve siyasi açıdan fevkalade netameli hale getirilmiş olan sorular. Azınlıklar meselesi ve azınlık hakları bir yandan had safhada siyasileşmiş bir yandan da siyasetin dışında bırakılmış durumda. Bilindiği gibi, Lozan Anlaşması gayrimüslimleri ‘azınlık’ olarak nitelendirmiş, Ermeni, Rum ve Yahudileri de kapsamanın içine almış, Süryaniler ve kendilerini müslüman addetmeyen bazı Alevi grupları bu kapsamın dışında bırakmıştır. Bu raporda azınlık gruplarından kastımız yalnızca Lozan Anlaşması’nda tanınan gayrimüslim azınlıklardan oluşmuyor. Uluslararası Azınlık Hakları Grubu raporunda belirtildiği gibi, “Türkiye toprakları, geniş bir etnik, dilsel ve dinsel çeşitliliğe ev sahipliği yapmaktadır. Bu topraklar yalnızca Türk, Kürt ve Ermenilerin değil, aynı zamanda milyonlarca Alevi, Yezidi ve Süryani’nin de vatanıdır. Bunlardan başka Lazlar, Caferiler, Romanlar, Rumlar, Kafkasyalılar ve Museviler de mevcuttur. Ülke sınırları içerisinde yüzyıllar boyunca birbirine ile kaynaşmış diller, kültürler ve gelenekler bulunmaktadır.”

Minority Rights Group International. (2007) Bir Eşitlik Arayışı: Türkiye’de Azınlıklar, s. 3. (T.) erişim: www.minorityrights.org/download.php?id=433 24 Ocak 2010. Uluslararası Azınlık Hakları Grubu’nun kapsamlı tanımı dışında kalan cinsel azınlıkları (lezbiyen, gey, biseksüel, travesti ve transseksüel bireyler) da bu raporda azınlık tanımı içerisine dahil ediyoruz.

³²³ Türkiye’de tüm gayrimüslimler de resmi azınlık statüsüne sahip değiller. Örneğin Keldaniler, Yezidiler ve Protestanlar, Lozan Anlaşması’nda azınlık grupları olarak yer almadıkları için resmi azınlık statüsünde sayılmıyorlar. Bkz. 30 Kasım- 9 Aralık 2000 tarihleri arasında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Özel Raportörü Abdelfattah Amor tarafından hazırlanan, din ve inanç özgürlüğüne dayalı hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığın tüm biçimlerinin ortadan kaldırılması Ara Raporu, BM Genel Kurulu’nda dağıtıldığı tarih: 11 Ağustos 2000, s. 26. (T.)

³²⁴ Bali, R. N. (1998) “Resmi İdeoloji ve Gayrimüslim Yurttaşlar,” Birikim Ocak/Şubat 1998 Sayı 105-106, s. 170-1. (T.)

³²⁵ İnsan Hakları Danışma Kurulu (İHDK). (2004) Azınlıklar ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu Raporu, Başbakanlık, Ankara, s. 4. (T.)

³²⁶ Koçoğlu, Y. (2001) Azınlık Gençleri Anlatıyor, Metis Yayınları, İstanbul. (T.)

olarak tahmin edilirken, anadili Kürtçe olan nüfusta sosyal güvenceden yoksunluğun yüzde 66,3 olduğu öngörülmüyor.³²⁷ Bu duruma ek olarak, istihdamda anadil temelinde de ayrımcılık olduğuna dair olgularla karşılaşmak mümkün. 20 belediye işçisinin Kürtçe konuştuğu için işten atılması bu durumun bir örneği.³²⁸

Pir Sultan Abdal Kültür Derneği tarafından yapılan niteliksel araştırmaya göre, inanç temelinde toplumun çoğunluğundan ayrılan büyük bir grup olan Alevi yurttaşlar, çalışma yaşamında ayrımcı tutumlar ve eşitsiz muameleler ile karşılaştıklarını belirtiyorlar.³²⁹ Toprak ve arkadaşları tarafından yapılan araştırmada ise, Alevi yurttaşlar kamu kurumlarında işe alınmalarının temel nedeni olarak ikamet ettikleri ilçe ya da mahalle dolayısıyla Alevi kökenli olduklarının anlaşılmasını gösteriyorlar.³³⁰ Benzer biçimde kamuda çalışan Alevi yurttaşlar ise terfi, görev yerinin belirlenmesi ya da değiştirilmesi gibi konularda ayrımcı muamele ile karşılaştıklarını belirtiyorlar.³³¹ Her ne kadar bu tespitler yalnızca araştırmaya katılanların kendi beyanları olsa dahi, inanç temelinde toplumun çoğunluğunda ayrılan bir grubun mensuplarının kendilerine istihdam alanında ayrımcılık yapıldığı algısına sahip olmaları, kendi başına bir ayrımcılık kanıtı olarak kabul edilebilir. İnsan Hakları Derneği'nin raporunda da, önemli devlet kurumlarından birinin Ramazan ayında yemekhane ve kafeterya hizmetlerini durdurmasının Alevi çalışanlara karşı bir ayrımcılık teşkil ettiği vurgulanıyor.³³²

Çalışma yaşamında eşitsiz muamele ile karşılaşan bir diğer azınlık grubu ise Romanlar. Roman kökenli Türkiye yurttaşlarının neredeyse tümünün geçici, güvencesiz ve kayıtdışı işlerde çalıştıkları görülüyor.³³³ Roman kökenli yurttaşların toplumda statü arz eden meslek dallarında yer edinmeyi başardıklarında ise, kökenlerini saklamak durumunda kaldıkları tespit ediliyor.³³⁴ “Eşitsiz Vatandaşlık” adlı raporda güvencesiz iş alanlarının “Çingene mesleği” olarak kabul edilmesi eleştiriliyor; Roman kökenli Türkiye yurttaşlarının ikamet ettikleri yer nedeniyle iş başvurularının geri çevrildiği ve işe alınmaları durumunda da niteliklerinden bağımsız olarak en düşük düzeyde çalıştırıldıkları vurgulanıyor.³³⁵ Ekim Akkan ve arkadaşları, Romanların emek piyasası ile ilişkilerini en iyi tanımlayan ifadelerden birinin “çalışan yoksulluğu” olduğunu belirtiyorlar. Erzurum, Hatay, Konya, Bergama, Samsun illerinde yaptıkları saha araştırmasında, Roman bireylerin niteliksiz, güvencesiz, sağlıksız ve ağır iş koşullarında çalıştıklarını, elde ettikleri gelirin sürekli olarak belirsiz olduğunu, geçim stratejilerinin günü kurtarmak üzerine inşa edildiğini ortaya koyuyorlar.³³⁶

³²⁷ Gürsel, S., Uysal-Kolaşın, G., Altındağ, O. (2009) Anadil Ayrımında İşgücü Piyasası Konumları, BETAM Araştırma Notu #060, 25 Aralık 2009. (T.)

³²⁸ İnsan Hakları Derneği. (2011) “Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu,” s. 252. (T.)

³²⁹ Pir Sultan Abdal Kültür Derneği (PSA). (2005) Alevi Olmak: Alevilerin Dilinden Ayrımcılık Hikayeleri (ed.) Tol, U. U., Ankara, s. 207. (T.)

³³⁰ Toprak, B., Bozan, İ., Morgül, T., Şener, N. (2008). Türkiye’de Farklı Olmak: Din ve Muhafazakarlık Ekseninde Ötekileştirilenler, Boğaziçi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, Yayın no. 1025., s. 67-8. (T.)

³³¹ A.g.e.

³³² İnsan Hakları Derneği. (2009) “Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu,” s. 694. (T.)

³³³ Edirne Roman Derneği, European Roma Rights Centre, Helsinki Yurttaşlar Derneği. (2008) “Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye’de Çingelerin Karşılaştıkları Hak İhlalleri,” içinde Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul, s. 56-8. (T.)

³³⁴ A.g.e., s. 57.

³³⁵ A.g.e., s. 86-90.

³³⁶ Ekim Akkan, B., Ertan, M., Deniz, M.B. (yakında yayınlanacak). (T.)

2009 yılı içerisinde Kaos Gay ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği (KAOS-GL) tarafından gerçekleştirilen “LGB İşçi Buluşması”nda LGB (Lezbiyen, Gey, Biseksüel) bireylerin çalışma yaşamında yaşadıkları sıkıntılara dair önemli ipuçlarının ortaya çıktığı belirtiliyor. Sorun alanlarından ilkinin, üniversite tercihlerinde ve meslek seçiminde LGB bireylerin “eşcinsel mesleği” olarak lanse edilen meslek gruplarına istemleri dışında yönlendirilmesi ya da LGB bireylere bu mesleklere yönelmekten başka şans bırakılmaması olduğu görülüyor.³³⁷ İkinci olarak, iş başvurusu sürecinde LGB bireylerin özel hayatlarına dair incelemeler sonucu işe kabul edildiklerince tespitinde bulunuluyor. LGB bireylerin, işe dair niteliklerinden bağımsız olarak toplumsal önyargılar dolayısıyla çalışma yaşamına katılmada ve çalışma yaşamı içerisinde ciddi bir ayrımcılığa maruz kaldıklarının (örn. eşcinsellik şüphesiyle terfinin gerçekleştirilmemesi) altı çiziliyor.

Çalışma yaşamında LGB bireylere yönelik ayrımcı uygulamalar hem özel sektörde hem de kamuda yaygın olarak görülüyor. Örneğin, kamu sektöründe çalışan eşcinsel ve biseksüeller disiplin yaptırımlarına maruz bırakılabiliyorlar. Kamuda öğretmen olan eşcinseller ve biseksüeller, Milli Eğitim Bakanlığı’nın “hariçte muallimlik sıfatı ile telif edilemeyen iffetsizlik” ibaresini içeren bir mevzuatı gerekçe gösterilerek meslekten çıkarılıyorlar. Konuyla ilgili kapsamlı bir gazete haberinde, Batı Avrupa ve Amerika ülkelerinde “çeşitlilik” politikaları uygulayan çok uluslu şirketlerin Türkiye ofislerinin LGB bireylerin istihdamı konusunda konuşmaktan dahi çekindikleri tespitinde bulunuluyor.³³⁸ Avrupa Birliği İlerleme Raporu’nda da Türkiye’de çalışma yaşamında LGBTT bireylerin karşı karşıya kaldığı işten çıkarmaya varan ayrımcı uygulamaların da altı çiziliyor.³³⁹ alışanların işveren tarafından cinsel yönelimlerini açıklamaya zorlanamayacağı ve cinsel yönelimi dolayısıyla hiç bir ayrımcı uygulamaya tabi tutulamayacağı uluslararası insan hakları ilkesinin, Türkiye’de de hukuki olarak güvence altına alınması gerekiyor.

Çalışma yaşamında cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığı incelediğimizde ise, İnsan Hakları İzleme Örgütü raporunda, travesti ve transseksüel Türkiye yurttaşlarına ise seks işçiliği dışında herhangi bir istihdam olanağının sunulmadığının altını çiziyor.³⁴⁰ Seks işçiliği yaparken dahi travesti ve transseksüeller, doğuştan kadın olmadıkları gerekçesiyle, yasal genelevlerde çalışma iznine sahip olamıyorlar.³⁴¹

³³⁷ KAOS-GL ve Almanya Federal Büyükelçiliği. (2009) Lezbiyen, Gey, Biseksüel Çalışanların İş Yaşamı Raporu, Ankara, s. 7. (T.)

³³⁸ Akın, E. (2009) Bu Ülkede Eşcinselin de Adı Yok!, Sabah Gazetesi, 25 Ekim. Online erişim: http://www.isteinsan.com.tr/isteinsan_gazete/bu_ulkede_escinselin_de_adi_yok.html Erişim tarihi: 11 Aralık 2009. (T.)

³³⁹ Commission of the European Communities. (2010) Turkey 2010 Progress Report, No. SEC(2010)1327, Brüksel, s. 30. (İng.)

³⁴⁰ Human Rights Watch. (2008) Kurtuluşumuz İçin Bize Bir Yasa Gerek: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet, Cinsellik ve İnsan Hakları, Mayıs, s. 7. (T.)

³⁴¹ A.g.e., s. 8.

VI. Türkiye’de Sosyal Güvenliğe Dair Eşitsizlikler

Sosyal güvenlik sistemleri, toplumlarda bireyler arasındaki dayanışma biçimlerine ilişkin bilgiler sağlamasının yanı sıra bireylere asgari bir yaşam standardı sunmanın bir aracı olarak da siyasi olarak büyük önem arz ediyor. Türkiye’nin 1975 yılında imzaladığı, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 1952 tarihli 102 sayılı Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi, sosyal sigortalar eliyle hastalık, yaşlılık, işsizlik, iş kazaları ve malüllük gibi çeşitli risklere karşı gelir güvencesi sağlanmasını öngörüyordu.³⁴² Bu geleneksel tanımın, özellikle gelişmekte olan ülkeler bağlamında, çalışma ile ilişkili risklere karşı gelir güvencesi sağlamanın ötesinde daha geniş kapsamda kurgulanması gerekliliği çokça dile getirildi.³⁴³ Bu bağlamda, daha geniş anlamda sosyal güvenlik, vatandaşlık temelinde toplumdaki tüm bireylere asgari yaşam standartlarını sağlayan ve güvence altına alan tüm politikaları kapsıyor. “Türkiye’de Eşitsizlikler: Kalıcı Eşitsizliklere Genel Bir Bakış” raporunun bu bölümünde, sosyal güvenliğin bu geniş tanımından yola çıkarak, ilgili bölümlerde ortaya konduğu üzere, gelir dağılımındaki dengesizlikler ve istihdam alanındaki eşitsizlikler ışığında Türkiye’de mevcut sosyal güvenlik sisteminin bir resmini çizmeye çalışacağız. Bu resimde sosyal güvenlik sisteminin, sistemin içindeki ve dışındaki için yarattığı eşitsizliklere değinerek, güncel dönüşümü ışığında farklı toplum kesimleri için ne ifade ettiğini irdelemeye çalışacağız.

A. Türkiye’de Sosyal Güvenlik

Türkiye’de sosyal güvenlik, prim ödemeye dayalı bir sosyal sigortalar sistemi üzerine kurgulandı. Bu sistem farklı çalışan gruplarına hizmet eden, birbirinden oldukça farklılaşmış sigorta kuralları ile işleyen eşitsiz korporatist bir yapı arz etmekteydi: 1946’da kurulmuş olan Sosyal Sigortalar Kurumu, ücretli çalışanların, 1950’de kurulmuş olan Emekli Sandığı devlet memurlarının, 1971’de kurulmuş olan Bağ-Kur ise kendi hesabına çalışanların sosyal güvenliğini sağlamakla yükümlü kılındı. 1980lerin ilk yarısında yapılan düzenlemeler³⁴⁴ ile tarım işçileri ve tarımda kendi hesabına çalışanlar da, SSK ve Bağ-Kur çatısı altında olmakla birlikte, diğer ücretli çalışanlar ve kendi hesabına çalışanlardan farklı sigorta kurallarına tabi olmak koşuluyla sosyal güvenlik kapsamına alınmaya çalışıldı. Bu üç kurum tarafından prime dayalı olarak sağlanan sosyal güvence dar anlamıyla emeklilik, sağlık ve işle ilgili diğer risklere karşı çalışanlara ve bağımlılarına teminat sağlamaktaydı. Değişik oranlarda kapsanan ve farklı uygulamalar yoluyla güvence altına alınan çalışanların ve bağımlıların arasındaki eşitsizlikler bir yana, kayıt dışı istihdamın toplam istihdamın hemen hemen yarısına karşılık geldiği düşünüldüğünde, bu teminatların toplumun önemli bir kesimi için erişilemez olduğu ortaya

³⁴² Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) C102 Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi, 1952. (İng.)

³⁴³ Tanımı genişletme yönündeki çalışmalara örnek için bkz. Burgess, R.S.L. ve Stern N. (1991) “Social Security in Developing Countries: What, Why, Who, and How?” in Ahmad E., Dreze J., Hills J. ve Sen A.K. (eds). Social Security in Developing Countries, Oxford:Clarendon Press (İng.)

³⁴⁴ “Düzenlemelerin içeriğine ilişkin olarak bkz. 2925 sayılı “Tarım İşçileri Sosyal Sigorta Kanunu” ve 2926 sayılı “Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu”.

çıkıyor. Buna karşılık, 1992 yılında yürürlüğe giren Yeşil Kart ile sosyal güvence kapsamı dışında kalan yoksul kesimin sağlık hizmetlerine erişiminin kamu kaynaklarından karşılanmak suretiyle sağlanması öngörülmektedir.

Sistem hem sunduğu hizmetler hem de finansman yapısı açısından çok parçalı bir nitelik arz ediyordu: hem maaş bağlama oranları hem de emeklilik, malüllük, dul-yetim aylığı vb. gibi hizmetlere hak kazanmak için gerekli prim gün sayısı ve yaş sınırı her kurum için farklıydı, benzer şekilde emeklilik maaş düzeyleri kapsam altındaki gruplar arasında eşitsiz biçimde dağılmaktaydı, sağlık hizmetlerine erişim ve sağlık sigortasının kapsadığı hizmetler de farklı kurumların faydalanıcıları arasında oldukça farklılaşmaktaydı. Sosyal güvenliğin finansmanına ilişkin olarak ise Emekli Sandığı kapsamında olanlar ve Yeşil Kart sahipleri dışında, sosyal güvenlik sistemine devlet katkısı hemen hiç yoktu. SSK ve Bağ-Kur'un işleyişi çok temelde çalışanların ve işverenlerin ödeyeceği primler ile kendi kendinin finansmanını sağlayan özerk sigorta kurumları olarak tasarlanmıştı. Ancak, gerek fonda biriken kaynakların çeşitli hükümetler tarafından amaçları dışında (öneğin kamu borçlarını finanse etmek için) kullanılmasıyla, gerekse kayıtdışı çalışmanın yaygınlaşması, aktif sigortalıların bakmakla yükümlü oldukları bağımlı nüfusun artışı, ücretlerdeki düşüşler gibi sebeplerle bu kurumlar kendi kendilerini finanse edemez hale gelerek yüksek düzeyde açık vermeye başladılar. Bu açıkların bütçeden transferler yoluyla kapatılmaya başlanması ise 1990ların ikinci yarısından itibaren özünde bu finansal dengesizlikleri çözmeye yönelik olan çeşitli parametrik değişiklikleri içeren bir dizi reformu beraberinde getirdi.

Reform dizisinin ilk büyük halkasını, 1999 yılında üç aşamalı bir süreç öngörerek sistemi dönüştürmeye yönelik atılan adım oluşturdu. Sosyal sigorta sisteminin kısa ve orta vadede finansal açıklarını gidermeye yönelik değişikliklerin yanı sıra, 1999 reform paketi üç kurumu tek çatı altında birleştirecek, işsizlik sigortası uygulamasını yürürlüğe sokacak ve mevcut sistemin içine tamamlayıcı olarak bireysel özel emeklilik sistemini getirecek nispeten uzun vadeli bir idari reform sürecini de beraberinde getirdi.³⁴⁵ Bu süreç içinde işsizlik sigortası uygulaması 2001 yılından itibaren yürürlüğe girdi, sosyal güvenlikle idari anlamda tek çatı 2004 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı altında Sosyal Güvenlik Kurumu'nun kurulması ile hayata geçirildi, bireysel emeklilik fonları yeni tasarruf araçları olarak finansal piyasalarda yerini aldı.

Bu dönüşümün ikinci aşaması olarak da 2008 yılında yürürlüğe giren Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası (SSGSS) ile emeklilik ve sağlık sigortaları birbirinden ayrıldı. Emeklilik sigorta sistemi SGK altında birleştirilmesine karşın, bu bütünleştirme daha önceki üç kurumun norm ve standartlarında bir ortaklaşmaya gitmeksizin yapıldığı için kapsam altındaki nüfus içerisindeki mevcut eşitsizlik ve hiyerarşileri pekiştirir bir nitelik arz eder hale geldi.³⁴⁶ Öte yandan sağlık sigortası nüfusun her kesimi için zorunlu hale gelirken, gelir tespiti üzerinden ödenecek primlere dayalı niteliğinden ötürü hizmetlere erişim konusunda toplumun bazı kesimleri için sorunları beraberinde getirdi.

³⁴⁵ Reform paketinin detayları için bkz. World Bank. (2000) "Turkey: Country Economic Memorandum Structural Reforms for Sustainable Growth," Report No: 20657-TU, Washington: World Bank. (İng.)

³⁴⁶ Türk Tabipler Birliği. (2008) Sosyal Güvenlikte Hak Kaybı Dönemi. Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları. (T.)

Yasanın eşitsizlikleri azaltıcı nitelikte örneğin 18 yaş altındaki tüm çocuklara ise ebeveynlerinin sigorta durumundan bağımsız olarak devlet katkısı yoluyla sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması; acil durumlarda kamu ve özel hastanelerinde ücretsiz hizmet sunulması gibi olumlu sonuçları olmakla birlikte; bu süreç geniş anlamda Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin prim ödeme koşulundan bağımsız, eşit vatandaşlık temelinde güvence sağlamaktan uzak niteliğini pekiştirirken, sistemin içerisindekiler/dışarısındakiler ayrımını keskinleştiren bir yapıyı yeniden korumaktadır.

B. Sosyal Güvenlik Sistemi İçinde Eşitsizlikler

Türkiye’de kamu tarafından yapılan sosyal harcamaların karşılaştırmalı dökümü, sosyal güvenlik sisteminin niteliği ve önemine ilişkin ipuçlarını içinde barındırıyor. Buğra ve Adar, 2004 yılı için Türkiye’de GSMH’nın yüzde 12.5’ini oluşturan kamu sosyal harcamalarının sırasıyla yüzde 6 ve yüzde 4,9’unun yaşlılık ve sağlık harcamaları olduğunu gösteriyor.³⁴⁷ Toplam kamu sosyal harcamalarının AB ortalamasının (yüzde 26.3) neredeyse yarısı kadar olmasının yanı sıra, sosyal güvenlik ve sağlık harcamalarının da bu ortalamaların çok gerisinde kalmış olması, sistemin hem prim ödemeye dayalı niteliğini gösterir, hem de bu alanlarda kamu katkısının düşüklüğüne işaret eder nitelikte.

Öte yandan, sosyal güvenlik sistemi kapsamı altındaki nüfusa ilişkin verilere dikkatle bakmak gerektiğini düşünüyoruz. Elveren, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından derlenen verileri kullanarak, 2004 yılı için toplumun yaklaşık yüzde 89.2’lik kesiminin sosyal güvenlik şemsiyesi altında bulunduğunu gösteriyor.³⁴⁸ Kapsam altındakilerin sadece yüzde 19.9’u aktif sigortalı iken, yüzde 11.3’ü halihazırda emekli aylığı alanlardan oluşmakta.

Dünya Bankası’nın TÜİK ile ortaklaşa gerçekleştirdiği bir çalışmada, 2003 yılı için nüfusun yüzde 30’unun Yeşil Kart dahil hiçbir sigorta kapsamında olmadığı ortaya konmuştur.³⁴⁹ Nitekim 2006 yılı verilerine göre nüfusun yüzde 20’sinin Yeşil Kart dahil hiçbir sosyal güvencesi olmadığı, bu korunmasız kesimin de en yoksul yüzde 30’luk gelir grubu içinde yer aldığı görülüyor.³⁵⁰ Her ne kadar Yeşil Kart’a dair kamuoyunda istismarın yüksek olduğuna dair bir algı olsa dahi, gelir koşuluna göre hak etmediği halde Yeşil Kart sahibi olanların oranı ise nüfusun sadece yüzde 1.8’ini oluşturduğu tespit ediliyor.³⁵¹

İşteki duruma bağlı olarak kurgulanmış eşitsiz korporatist bir sosyal güvenlik sistemi emeklilik ve sağlık sigortaları bağlamında, kapsam içindekiler ve kapsam dışındakiler ayrımını

³⁴⁷ Buğra, A. ve S. Adar (2007), “Türkiye’nin Kamu Sosyal Yardım Harcamalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi,” Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu. (T.)

³⁴⁸ Elveren, Y. A. (2008) “Social Security Reform in Turkey: A Critical Perspective,” Review of Radical Political Economics, 40(2), 212-232. (İng.)

³⁴⁹ World Bank/State Institute of Statistics. (2005) Turkey: Joint Poverty Assessment Report: Volume 1 Main Report, Report No:29619-TU, Washington: World Bank, s. 73. (İng.)

³⁵⁰ Gürsel, S., B. Darbaz ve U. Karakoç (2009) “Yeşil Kart: Türkiye’nin En Maliyetli Sosyal Politikasının Güçlü ve Zayıf Yanları”, Betam Araştırma Notları, No.39, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, s. 2-4. (T.)

³⁵¹ A.g.e., s. 4.

keskinleştirirken, kapsam dışında kalanların tamamına da asgari düzeyde bir standart sunmaktan uzak görünüyor. Sosyal güvenlik sistemi, güncel dönüşümü içinde emeklilik ve sağlık sigortalarını birbirinden ayırmaya yönelik değişiklikler geçirmesine karşın, toplumun tüm bireylerine sosyal sigorta ve sağlık hizmetlerine eşit koşullarda erişimi sağlamak konusunda somut adımlar atabilmiş değil.

Tümüyle prime dayalı bu sistem emekliliğe hak kazanma sürecini daha pahalı ve zorlu hale getirmekte.³⁵² Bu sistem dahilinde sosyal güvence kapsamında olmayan nüfusun ise emeklilik sistemi içinde yer alması olanaklı olmamakla birlikte, sağlık hizmetlerine erişimleri de, Yeşil Kart hak ediş kriterlerini sağlayacak ölçüde çok düşük gelirli olanlar dışında, prim katkısını yaptıkları ölçüde gerçekleştirebiliyor.

Tablo 26: Sosyal sigorta programlarının kapsadığı nüfus, 2008

	Kişi	Toplam nüfus oranı (%)
Kamu Çalışanları (SSGSS öncesinde Emekli Sandığı)		
Aktif Sigortalılar	2.464.206	3,5
Bağlımlılar	5.263.145	7,4
Emekli Aylığı Alanlar	1.756.760	2,5
Toplam	9.484.111	13,3
Hizmet Akdi ile Çalışanlar (SSGSS öncesinde SSK)		
Aktif Sigortalılar	8.834.808	12,4
İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	247.583	0,3
Tarımdaki Aktif Sigortalılar	202.000	0,3
Emekli Aylığı Alanlar	5.024.696	7,0
Bağlımlılar	18.546.344	26,0
Toplam	32.855.431	46,0
Bağımsız Çalışanlar (SSGSS öncesinde Bağ-Kur)		
Aktif Sigortalılar	1.897.906	2,7
İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	235.069	0,3
Tarımdaki Aktif Sigortalılar	1.127.744	1,6
Bağlımlılar	9.377.960	13,1
Emekli Aylığı Alanlar	1.965.247	2,8
Toplam	14.603.926	20,4
GENEL TOPLAM		
Aktif Sigortalılar	13.302.627	18,6
İsteğe Bağlı Aktif Sigortalılar	482.652	0,7
Tarımdaki Aktif Sigortalılar	1.329.744	1,9
Bağlımlılar	33.323.918	46,7
Emekli Aylığı Alanlar	8.827.745	12,4
Toplam	57.266.686	80,2

Kaynak: DPT, 2010, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 2010 Yılı Programı*.

³⁵² Türk Tabipler Birliği. (2008) Sosyal Güvenlikte Hak Kaybı Dönemi. Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları, s. 17-18. (T.)

Tablo 19'da görüldüğü üzere, Devlet Planlama Teşkilatı verileri, 2008 yılı için nüfusun yüzde 80'inin sosyal güvence kapsamı altında olduğunu gösteriyor.³⁵³ Bu rakam, aktif sigortalılar ile bu sigortalıların tahmini olarak hesaplanmış bağımlılarını da kapsıyor. İstihdam bölümünde de değinildiği üzere, kayıtdışı istihdamın, toplam istihdam içinde artan payını sosyal güvenlik kapsam verileri üzerinden yeniden okumak da mümkün. Basit bir hesapla, yukarıdaki tabloda sunulan kapsam altındaki kişi sayılarını aynı yıl için işgücündeki nüfusa oranladığımızda aktif (tarım ve tarım dışı) ve isteğe bağlı sigortalıların işgücünün sadece yüzde 63.5'ini, istihdam edilenlerin ise yüzde 71.3'ünü kapsam altına aldığını görüyoruz.³⁵⁴

C. Kadınlar ve Sosyal Güvenlik

Sosyal güvenlik sisteminin kayıtlı çalışanları hedef grup olarak belirlemesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştiriyor.³⁵⁵ İstihdam bölümünde belirtildiği üzere, Türkiye'de kadınlar işgücüne erkeklere oranla çok daha düşük düzeylerde katılım gösterebiliyor. İşgücüne katıldıklarında ise, erkeklere oranla kadınlar güvenceli istihdam olanaklarına erişim konusunda dezavantajlı bir konumda yer alıyorlar.³⁵⁶ Böylece kayıtlı istihdam edilebilen toplam kadın nüfusunun yüzde 20'sinden azı dışındaki kesimin sosyal sigorta ve sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri de ancak hanedeki başka bir (büyük çoğunlukla erkek) bireye bağımlı olarak gerçekleşebiliyor. Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün 2009 yılında yayınladığı raporda gösterildiği üzere, kadınların sosyal güvenlik kapsamında olmaları, yerleşim yeri, eğitim durumu ve hanehalkı refah düzeyi gibi temel özelliklerle oldukça ilintili.³⁵⁷ Kentlerde ve daha gelişmiş bölgelerde yaşayan, daha yüksek eğitim grubunda bulunan ve hanehalkı refah düzeyinin en yüksek kategorilerinde yer alan kadınlar, kırsal kesimde ve nispeten az gelişmiş bölgelerde yaşayıp çalışan, eğitim almamış ve hanehalkı gelir düzeyi en alt kategorilerde seyreden kadınların aksine sosyal güvenlik kapsamı içinde yer alıyorlar.³⁵⁸ Bununla birlikte, sosyal güvenlik kapsamında olmayan kadınların oranının Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde çok yüksek olması (sırasıyla yüzde 84 ve yüzde 87), sosyal güvenlik alanını, bölgesel ve cinsiyet temelli eşitsizliklerin örtüştüğü bir alan olarak karşımıza çıkarıyor.³⁵⁹ Prime dayalı bir sosyal güvenlik sistemi içinde kadınların sağlık hizmetlerine erişimlerine ilişkin veriler de bu betimlememizi pekiştiriyor:

³⁵³ Devlet Planlama Teşkilatı. (2010) Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 2010 Yılı Programı. Ankara: DPT, s. 216. (T.)

³⁵⁴ İsteği duruma göre sosyal güvenliğin kapsamına dair bu bölümde verdiğimiz rakamlarının istihdam bölümünde değindiğimiz TÜİK verilerinden farklılaşmasının temel nedeni, sigorta kurumlarının kapsam içine giren sigortalıların toplam rakamının güncel durumdan ziyade bir kez sosyal güvenlik kapsamına girerek tescil edilmiş herkesi kapsamaması. Yani, örneğin geçmişte sigortalı olarak bir işte çalışmış ve bu işten ayrılmış olan birisi şu anda çalıştığı işte primi ödenmeksizin çalışıyor (yani kayıtdışı istihdamın içerisinde) olsa bile sigorta kurumlarının kapsamı içinde görünüyor, bu da kapsam rakamının olduğundan daha yüksek görünmesine neden oluyor. Nitekim, OECD ve Dünya Bankası'nın Türkiye'deki sağlık sistemini değerlendiren ortak bir raporunda da kapsama ilişkin olarak yukarıdaki gözlemlerimize paralel şekilde, DPT ve TÜİK verilerinin uyumsuzluğuna, uyumsuzluğun kayıtlarla ilgili sorunlardan ve bağımlılar için yapılan tahmini hesaplardan kaynaklandığına değiniliyor. Organization for Economic Co-operation and Development ve World Bank. (2008) OECD Reviews of Health Systems: Turkey. Paris: OECD, s. 38. (İng.)

³⁵⁵ Kadın Emegi ve İstihdamı Girişimi. (2009) Türkiye'de Kadın Emegi ve İstihdamı Sorun Alanları ve Politika Önerileri, Nisan, s. 16. (T.)

³⁵⁶ Hatta güvenceli istihdam olanaklarına erişebildiklerinde dahi, maaşları aynı işi yapan erkeklere oranla daha düşük seyreder.

³⁵⁷ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2009) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 54. (T.)

³⁵⁸ A.g.e., s. 55.

³⁵⁹ A.g.e., s. 54.

15-49 yaş grubundaki kadınların yüzde 16'sı Yeşil Kart dâhil hiçbir sağlık güvencesine sahip değil; özellikle kırsal alanda yaşayan, hiç eğitimi olmayan veya ilköğretim birinci kademeyi tamamlamamış ve hanehalkı gelir düzeyi en düşük düzeylerde olan kadınlar arasında her beş kadından biri, 15-19 yaş grubundaki genç kadınlar arasında da üç kadından biri sağlık hizmetlerine ne bağımlı ne de hak sahibi olarak erişmiyor.³⁶⁰

Kadın Emeli ve İstihdamı Girişimi tarafından hazırlanan rapor, sosyal güvenlik kapsamında olan kadınlar arasında, işteki duruma bağılı olarak farklı norm ve standartlar üzerinden işleyen sigorta kollarının yarattığı eşitsizlikleri açıkça ortaya koyuyor. Sosyal sigorta sisteminin güncel dönüşümü içinde güvenceli olarak işçi, kendi hesabına ya da kamu görevlisi olarak çalışan kadınlar için prim gün sayısı ve emeklilik yaşının erkeklerle eşitlenecek şekilde yükseltilmiş olması³⁶¹ ya da aylık bağlama oranlarında yapılan değişiklikler ile emeklilik aylıklarının önemli ölçüde düşecek olması,³⁶² kayıtlı çalışan kadınları erkeklerle aynı koşullara bağılı kılıyor.³⁶³ Ancak, istihdam bölümünde detaylı olarak değinildiği üzere, kadın ve erkekler istihdam içerisinde aynı koşullara tabi değiller. Bunun en temel göstergesi, kadınların ücret düzeyleri erkeklerle eşit olmaması. Bu durum hesaba katıldığında, ücretlerde var olan toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliğin, bu eşitsizliği göz ardı eden bir emeklilik sistemi tarafından emeklilik gelirinde de yeniden üretileceği görülmüyor.³⁶⁴

Kayıtlı istihdamın dışında kalan kadınlar ise, ya sigortalı kişiye “eş, anne ya da kız çocuğu” olma haliyle erkeklerle bağımlı olarak tanımlanıyorlar³⁶⁵ ya da sistemin tamamen dışında itiliyorlar.³⁶⁶ 15 yaş üstü nüfusun neredeyse dörtte üçünü oluşturan bu kadınlar, ev kadınları, 18 yaş üzeri gelir getirici bir işte çalışmayan kız çocukları, ücretsiz aile işçileri ve kayıtdışı çalışan kadınlardan oluşuyor.³⁶⁷ Sistemin formel kesim için öngördüğü değişiklikler içerisindeki gerek ödenek miktarlarındaki düşüşler, gerekse hak kazanma koşullarının ağırlaştırılması bağımlı kılınan kadınları da dolaylı olarak (örneğin, ölüm aylığına hak kazanma) olumsuz etkiliyor. Öte yandan 18 yaş üzeri okulda olmayan ve çalışmayan kız çocuklarının sağlık hizmetlerine erişimleri artık ancak genel sağlık sigortasına prim katkısı yapıldığı ölçüde gerçekleşebiliyor.³⁶⁸ Dolayısıyla sistem, hanede sosyal güvence kapsamı hak sahibi ya da bağımlı olarak mevcut olsa dahi 18 yaşından büyük, çalışmayan ve eğitime devam etmeyen tüm bireyleri ailelerinin prim katkısı yapması koşuluyla içeren bir nitelik arz ediyor. İstihdam bölümünde bahsedildiği gibi, özellikle genç kızların yarısının ne istihdamda ne de eğitimde olduğu Türkiye’de genç kızların

³⁶⁰ A.g.e., s. 54.

³⁶¹ Kadın Emeli ve İstihdamı Girişimi. (2008) “Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasa Tasarısı Kadınlara Nasıl Bir “Sosyal Güvenlik” Vaat Ediyor?” Rapor, s. 31. (T.)

³⁶² A.g.e., s.33.

³⁶³ Kılıç, A. (2008) “The Gender Dimension of Social Policy Reform in Turkey: Towards Equal Citizenship?” Social Policy and Administration, 42, 5, s. 487-503. (İng.)

³⁶⁴ Elveren, A. ve Hsu, S. (2007) “Gender Gaps in the Individual Pension System in Turkey,” Department of Economics Working Paper Series, 2007-06, University of Utah, s. 35. (İng.)

³⁶⁵ Kadın Emeli ve İstihdamı Girişimi. (2009) Türkiye’de Kadın Emeli ve İstihdamı Sorun Alanları ve Politika Önerileri, Nisan, s. 16. (T.)

³⁶⁶ İsteğe bağılı sigortalılığın da prim miktarlarının yükselmesi nedeniyle erişilemez olduğu belirtiliyor. A.g.e., s. 17.

³⁶⁷ Kadın Emeli ve İstihdamı Girişimi (2008) “Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasa Tasarısı Kadınlara Nasıl Bir “Sosyal Güvenlik” Vaat Ediyor?” Rapor, s. 17. (T.)

³⁶⁸ A.g.e., s.22.

sosyal güvenlik ağının içerisine girmesini hanenin gelirinin bir fonksiyonu haline getiriyor.

Sosyal güvence ağının tamamen dışında kalan kadınların ise sosyal güvence kapsamında emeklilik sistemine erişimleri bu kadınların güvenceli işlerde istihdam edilmeleri olasılığı dışında mümkün görünmüyor. Fakat bu olasılığın, Türkiye'deki istihdamın güncel yapısı ve istihdam alanındaki toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin varlığı hesaba katıldığında, çok kuvvetli olmadığı görülüyor. Örneğin işteki konumlarına göre bakıldığında ücretli veya maaşlı çalışan kadınların yüzde 22'si, yevmiyeli olarak çalışan kadınların yüzde 94,5'i, işveren kadınların yüzde 29'u, kendi hesabına çalışan kadınların yüzde 92'sinin herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmaksızın çalıştığı görülüyor.³⁶⁹ Tarım dışı sektörlerde ise, 2009 yılı için ücretli veya yevmiyeli çalışan kadınların yüzde 60'ı, kendi hesabına çalışan kadınların ise yüzde 27'si sosyal güvence kapsamı dışında yer alıyor.³⁷⁰ Böylesine bir istihdam yapısı içerisinde, güvence ağının dışında kalan kadınlar için emeklilik sistemine hak sahibi ya da bağımlı statüsünde erişimin neredeyse olanaksız olduğunu gözlemliyoruz.

Formel istihdam olanaklarına erişimleri kısıtlı olan ve bağımlı durumundan sosyal güvenlik kapsamına giremeyen kadınların sağlık hizmetlerine erişimleri de, prim katkısı üzerinden işleyen sağlık sigortası içerisinde hayli güç görünüyor. Sosyal güvence kapsamı dışında kalan kadınlar, eğer gelirlerinin asgari ücretin üçte birinden az olduğunu tespit ettirebilirlerse primlerinin devlet tarafından ödenmesi eski Yeşil Kart sisteminin devamı olarak genel sağlık sigortası kapsamında mümkün olabilecek, aksi halde ancak prim katkısını ödemek suretiyle sağlık hizmetlerine erişebilecekler. 2008 yılı itibarıyla Türkiye'deki kadınların yüzde 16'sının Yeşil Kart dâhil herhangi bir sağlık sigortası kapsamında yer almadığı³⁷¹ düşünüldüğünde sağlık hizmetlerine primli sistem üzerinden erişimin temel alınmasının, sağlık hizmetlerine erişimde toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliği pekiştirici sonuçlar doğurması ihtimali yüksek.

Ç. Yaşlılar ve Sosyal Güvenlik

Sosyal güvenlik sistemleri, bölümün başında da değindiğimiz üzere, içinde yaşlılığın da bulunduğu sosyal risklere karşı gelir güvencesi sunma amacına hizmet eden sistemler. Bu sistemlerin en önemli bileşenlerinden olan sosyal sigorta kolları açısından bakıldığında, Türkiye'deki gibi dağıtım yöntemi ile fonlama esasına dayanan (*PAYG – Pay-As-You-Go*) sistemler, bugünün çalışanlarından kesilen primlerle bugünün yaşlılarının emeklilik maaşlarını finanse etme niteliği ile nesiller arası bir dayanışmayı kurumsallaştırmaktadırlar. Türkiye'de çalışma yaşındaki nüfusun dörtte birinin, çalışanların da neredeyse yarısının sosyal sigorta kapsamında olmadığı göz önüne alındığında³⁷² Türkiye'de emeklilik sistemi üzerinden kurulan nesiller arası dayanışmanın tüm yurttaşları kapsamaktan uzak olduğu hemen görülebilecektir.

³⁶⁹ Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2008) Türkiye'de Kadının Durumu, s. 24. (T.)

³⁷⁰ Türkiye İstatistik Kurumu online veritabanı.

³⁷¹ Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü (2009) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 54. (T.)

³⁷² Brook, A.-M. ve Whitehouse, E. (2006) "The Turkish Pension System: Further Reforms to Help Solve the Informality Problem," OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 44, s. 20-21. (İng.)

Sosyal sigorta sistemlerinde değişiklik yapılması ne zaman gündeme gelse, sigorta fonlarının “kara delik” olarak nitelenen açıkları ve bu açıklar için bütçeden yapılan transferler gerekçe gösteriliyor. Hâlbuki finansman yapısındaki bozulmanın, prim katkısına dayalı sosyal sigorta sistemin çalışma hayatındaki eşitsizlikleri aynen temsil ve muhafaza eder niteliğinde aranması gerektiği düşünülüyor.³⁷³ Bu düşünülmediğinde ise, yapılan değişikliklerin kapsam altındakiler için çeşitli hak kayıplarını beraberinde getirdiği, kapsam dışında kalanları kapsam altına almaya yönelik ise hiçbir düzenleme öngörmemeye devam ettiği ortaya çıkıyor.³⁷⁴

Gelir dağılımı bölümünde de değindiğimiz gibi, Türkiye’de 2000li yılların ortalarında yaşlı yoksulluğu OECD ortalamasının üzerinde ancak bu durum nüfusun geneli ile karşılaştırıldığında, Türkiye yaşlı nüfusunun yoksulluk riskinin görece daha düşük olduğu ülkeler arasında yer alıyor.³⁷⁵ Bu durum, bu grup içinde sosyal sigorta kollarından emeklilik maaşı almaya hak kazanmış olanların, sistemdeki güncel değişiklikler öncesinde görece yüksek emekli maaşları alıyor olmaları ile açıklanabilir. Nitekim OECD ülkeleri arasında düşük, orta ve yüksek ücretli çalışanlar için emekli maaşlarının çalıştıkları dönemdeki ücretlerine oranına bakıldığında, Türkiye halen en yüksek ya da ikinci yüksek orana sahip ülke durumunda.³⁷⁶ Fakat bu görece olumlu durum, gerek emekli maaşlarının hesaplama formülünde yapılan değişiklikler gerekse emeklilik yaşının hızla yükseltilmesi ile orta vadede yaşlıların aleyhine değişecek. Sistemin güncel dönüşümünün sistemin içindekilerin gelirleri üzerindeki olumsuz etkisinin önümüzdeki yıllarda daha da belirgin olarak ortaya çıkacak.³⁷⁷ Bu durum, sosyal güvenlik sisteminin dışında kalanlar için 65 yaşından sonra gelir tespitine bağlı olarak verilen yaşlılık aylığının düzeyi ve kapsamı açısından yetersiz olması ile birlikte değerlendirildiğinde,³⁷⁸ Türkiye’de yaşlı nüfusta yoksulluk oranının artacağı görülebilir.

Emekli olmaya hak kazanabilmiş yaşlıların dışında, Türkiye sosyal güvenlik sistemi, kapsam dışında kalan nüfusu ancak 65 yaşına geldiği zaman hatırlıyor: 2022 sayılı kanun ile düzenlenen, 65 yaş üzerinde sosyal güvencesi olmayan kişilere başka geliri ve herhangi bir mülkü olmadığını, aynı zamanda aile desteğinden de yoksun olduğunu tescil ettirmesi koşuluyla üç ayda bir ödenen bir yaşlılık aylığı mevcut. 2009 yılı itibarıyla aylık 90 TL olan bu ödemenin³⁷⁹ düzeyinin hem ülkedeki tek kişi için belirlenmiş açlık sınırının oldukça altında olması hem de OECD ülkelerinde ihtiyaç tespiti ile dağıtılan sosyal emeklilik maaşları arasında maaş düzeyi

³⁷³ Türk Tabipler Birliği (2008) Sosyal Güvenlikte Hak Kaybı Dönemi. Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları, s. 8-12 (T.); Cosar, S. ve Yegenoglu, M. (2009) “The Neoliberal Restructuring of Turkey’s Social Security System,” Monthly Review, April. (İng.)

³⁷⁴ Brook, A.-M. ve E. Whitehouse (2006) “The Turkish Pension System: Further Reforms to Help Solve the Informality Problem,” OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 44, s. 23-24. (İng.)

³⁷⁵ Organization for Economic Co-operation and Development (2009a) Pensions at a Glance. Paris: OECD, s. 66-67. (İng.)

³⁷⁶ Brook, A.-M. ve E. Whitehouse (2006) “The Turkish Pension System: Further Reforms to Help Solve the Informality Problem,” OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 44, s. 8-9. (İng.) Bunun nedenlerinden biri Türkiye’de emeklilik maaşlarının gelir vergisine tabi olmaması. Ancak Brook ve Whitehouse bu etmen dikkate alındığında dahi Türkiye’deki karşılama oranı halen çok yüksek düzeyde kaldığını belirtiyor.

³⁷⁷ Türk Tabipler Birliği (2008) Sosyal Güvenlikte Hak Kaybı Dönemi. Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları, s. 20. (T.)

³⁷⁸ Brook, A.-M. ve Whitehouse, E. (2006) “The Turkish Pension System: Further Reforms to Help Solve the Informality Problem,” OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 44, s. 22. (İng.); Organization for Economic Co-operation and Development (2009a) Pensions at a Glance. Paris: OECD, s. 69. (İng.)

³⁷⁹ Sosyal Güvenlik Kurumu (2010), Primsiz Ödemeler İstatistikleri online veritabanı. (T.)

sıralamasında en sonda yer alması dikkat çekici.³⁸⁰ Özellikle kayıtdışı çalışan kesimin istihdamın mevcut yapısı içerisinde kayıtlı istihdama geçme olanağının kısıtlı olduğunu, bununla birlikte işverenlerin 40 yaş üzerindeki çalışanları istihdam etmek yerine daha genç çalışanları tercih ettiklerini göz önüne aldığımızda, çalıştığı işlerde sosyal güvence kapsamı dışında kalmış 40 yaş üzeri çalışan grubunun 65 yaşına gelinceye dek sosyal koruma mekanizmalarının tümüyle dışında kalma ihtimalinin çok yüksek olduğu görülebilir. Türkiye’de 65 yaş üzeri nüfusun yaklaşık yüzde 40’ı sosyal sigorta kollarının birinden emekli maaşı alıyor, yüzde 22’si ise 2022 sayılı kanun kapsamında yaşlılık aylığından faydalanıyor. Ancak 65 yaş üzeri nüfusun yüzde 37’si gibi yüksek bir oranının ise hiçbir emeklilik geliri olmadığı tespit ediliyor.³⁸¹

İstihdam bölümünde değinildiği üzere, kentlerde kayıtdışı istihdama eklemlenen nüfusun önemli bir kısmını gençler oluşturuyor. Bir yandan gençlerin büyük çoğunluğu için çalışma yaşamına giriş noktasının sosyal güvence sağlamayan işler olduğu, öte yandan sosyal güvenlik sisteminin güncel dönüşümünün kayıtlı çalışanlar için emekliliğe hak kazanma koşullarını oldukça ağırlaştırdığı böylesi bir ortamda, önlem alınmadığı takdirde hiçbir emekli geliri olmayan nüfus oranında zaman içinde ciddi artışlar olması kaçınılmaz görünüyor.

D. Çocuklar ve Sosyal Güvenlik

Türkiye’de doğurganlık oranlarındaki azalmaya paralel olarak 15 yaş altındakilerin toplam nüfus içindeki payının 1990 ile 2008 arasındaki dönemde yüzde 35’ten yüzde 27’ye düştüğünü gözlemliyoruz.³⁸² Son on yıl içinde bebek ve 5 yaş altı çocuk ölümlerinde önemli ölçüde gerileme (binde 52’den binde 24’e)³⁸³ olmakla birlikte bu oranlar OECD ülkeleri arasında Meksika (binde 35) ile birlikte halen en yüksek değerler.³⁸⁴ Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması verileri ülke içinde de farklılaştığını gösteriyor: örneğin refah düzeyi en yüksek olan hanelerde yaşayan çocukların beş yaş altı ölüm hızı, refah düzeyi en düşük olan hanelerde yaşayan çocukların ölüm hızının üçte biri düzeyinde; bölgesel açıdan bakıldığında en yüksek ölüm oranlarının Güneydoğu Anadolu’da olduğu görülüyor.³⁸⁵ Bu bilgiler ışığında çocuk sağlığı göstergeleri, 2 yaş altı çocukların aşılanma oranlarının OECD ortalamasının oldukça üzerinde olduğuna işaret ediyor.³⁸⁶ Bunun çok temelde tüm aşıların Sağlık Bakanlığı tarafından temel sağlık hizmetleri

³⁸⁰ Brook, A.-M. ve E. Whitehouse (2006) “The Turkish Pension System: Further Reforms to Help Solve the Informality Problem”, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 44, s. 22. (İng.)

³⁸¹ A.g.e., s. 20-21.

³⁸² Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2009) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK, Ankara, s. 20. (T.)

³⁸³ A.g.e., s. 134.

³⁸⁴ United Nations Children’s Fund. (2008) The State of World’s Children 2009: Maternal and Newborn Health. New York: United Nations, s. 118-121. (İng.)

³⁸⁵ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2009) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK, Ankara, s. 136-137. (T.)

³⁸⁶ Organization for Economic Co-operation and Development. (2009b), Health at a Glance 2009: OECD Indicators. Paris: OECD, s. 194. (İng.)

kapsamında ücretsiz olarak sağlanıyor olmasından kaynaklandığını belirtmekte yarar var. Buna karşılık, örneğin refah düzeyi en düşük olan hanelerde yaşayan çocuklardan yaklaşık yüzde 9'unun hiç aşı olmamış olması,³⁸⁷ bu ücretsiz hizmete erişimin de eşitsiz olduğuna işaret eder nitelikte.

Çocuklar için sosyal güvenlik, yakın zamana dek yalnızca ebeveynlerinin sosyal güvenlik durumları üzerinden tanımlanmaktaydı. Fakat sosyal güvenlik sisteminin güncel dönüşümü içinde sağlık ve emeklilik sistemlerinin birbirinden ayrılması ile hanede bağımlısı olduğu aile bireyinin durumundan bağımsız hale getirilerek, 18 yaş altındaki tüm nüfusa primleri devlet tarafından ödenmek üzere genelleştirileceği iddia edilmekteydi. Prime dayalı bir sağlık sigortası sistemi içinde 18 yaşından küçük bireylerin sağlık hizmetlerine erişimlerinin ücretsiz olarak sağlanacak olması asgari düzeyde eşitlikçi bir siyasi eğilimi kurumsallaştırabilirdi. Fakat yakın dönemde yapılan çalışmalar, 18 yaşından küçük çocukların sağlık hizmetlerine erişimlerinin uygulamada bir geçiş süreci boyunca tümüyle devlet tarafından finanse edildiği, yakın dönemde aylık geliri kişi başı asgari ücretin üçte birinin üzerinde olan ailelerin genel sağlık sigortası primi ödemekle yükümlü kılınacağı tespitinde bulunuyor.³⁸⁸ Böylesi bir yaklaşım uygulamaya geçirildiği takdirde, Türkiye'de devletin çocukların sağlığını tamamen ailelerin sorumluluğuna terk ettiğini söyleyebiliriz. Ebeveynlerden herhangi birinin emekli ya da kayıtlı istihdam edilmediğini ailelerin çocuklarının sağlık hizmetlerine erişimlerini, bu ailelerin genel sağlık ödeyebilme kapasitesi ya da ödeme isteğine bağlamanın çocukların bu hizmetlere erişimlerini kısıtlayabileceğini söylemek hatalı olmaz. Bu durum ayrıca, halihazırda aileler arasında bulunan gelir temelli ya da istihdam konumu temelindeki eşitsizliklerin çocukların sağlık hizmetlerine erişimlerine doğrudan etkide bulunabileceği tehdidini de doğurmaktadır.

E. Sağlık Harcamaları

Prim ödeme esasına dayanan bir sağlık sigortası sistemi, hizmete erişim konusunda barındırdığı sorunlar kadar sigortanın kapsamadığı ya da kısmi finansman sağladığı hizmet alanları bağlamında, sağlık alanında yapılan harcamalara da bakmayı gerekli kılıyor. OECD verilerine göre, Türkiye'de sağlık alanında yapılan toplam harcamaların GSYİH içindeki payı 1980'de yüzde 2,4 iken, 2008 itibarıyla yüzde 6,1'ye yükselmiş durumda. Ancak bu oran Tablo 20'de görüldüğü üzere, OECD ülkeleri arasında en düşük düzeyde.

³⁸⁷ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, (2009) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK, Ankara, s. 163. (T.)

³⁸⁸ Yılmaz, V. (2011) "Changing form of inequality in access to health care in Turkey," 10th European Sociological Conference, Conference Paper, Geneva/Switzerland.

Tablo 27: Sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı, 2008

A.B.D.	16,4	Avusturalya	8,7
Fransa	11,1	Norveç	8,6
Almanya	10,7	Japonya	8,5
İsviçre	10,7	Finlandiya	8,4
Avusturya	10,4	Slovenya	8,4
Kanada	10,3	Slovak Cumhuriyeti	8
Danimarka	10,3	İsrail	7,7
Belçika	10,1	Şili	7,5
Portekiz	10,1	Macaristan	7,2
Hollanda	9,9	Çek Cumhuriyeti	7,1
Yeni Zelanda	9,6	Polonya	7
İsveç	9,2	Lüksemburg	6,8
İzlanda	9,1	Kore	6,5
İtalya	9	Estonya	6,1
İspanya	9	Türkiye	6,1
İrlanda	8,8	Meksika	5,8
İngiltere	8,8		

Kaynak: OECD Online Veri tabanı

Kişi başına toplam sağlık harcaması açısından satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış değerler üzerinden 1980'den 2006'ya ciddi bir artış gözlenmesine karşılık, Türkiye – Meksika ile birlikte- halen OECD ülkelerinin oldukça gerisinde yer alıyor; 2006 yılı için kişi başına gerçekleştirilen 619 USD toplam sağlık harcaması OECD ortalaması olan 2.707 USD'nin dörtte birinden bile daha düşük düzeyde.³⁸⁹

Fakat bir ülkede sağlık alanına yapılan harcamaların GSYİH içerisindeki payının yükselmesi, doğrudan ülkede sağlık çıktılarına olumlu etkileyen bir gösterge değildir. Yani sağlık harcamalarının GSYİH içerisindeki payındaki artışı, niteliksel olarak örneğin eğitim alanına yapılan harcamalardaki artış ile aynı şekilde değerlendirmek doğru olmayabilir. Bunun temel sebebi, özellikle koruyucu sağlık hizmetlerini ve kamu sağlığı hizmetlerini yaygınlaştırıldığı takdirde, tedavi edici sağlık hizmetlerinden hem daha ucuz hem de daha etkili bir biçimde sağlıklı olma seviyesini yükseltebilmesidir. Yani sağlık alanında yapılan harcamanın ne kadarının, koruyucu sağlık hizmetleri ile kamu sağlığı hizmetlerine ayrıldığı, ülkede sağlıklı olma halinin yükseltilmesinde en az sağlık harcamalarındaki artış kadar önem arz ediyor. Buna ek olarak, sağlık hizmetlerinin kamu tarafından daha ucuz üretilmesi ya da ilaç fiyatlarının düşürülmesi gibi yollarla aynı sağlık harcaması ile daha iyi sağlık çıktılarına ulaşmak da mümkün olabilir.

Hâlihazırda Türkiye'deki sağlık harcamalarının kompozisyonunu incelediğimizde, Erus ve Aktakke, OECD verilerine dayanarak, Türkiye'de yıllık sağlık harcamalarının üçte birine yakın

³⁸⁹ Organizaton for Economic Co-operation and Development. (2009b), Health at a Glance 2009: OECD Indicators. Paris: OECD, s. 135. (İng.)

bir kısmının vatandaşlar tarafından cepten yapılan ilaç ve tedavi harcamalarından oluştuğunu belirttiklerini görüyoruz.³⁹⁰ 2007 yılı için Türkiye’de hanehalkının toplam harcamaları içinde cepten yapılan sağlık harcamalarının payı yüzde 1.6 ile OECD ortalaması olan yüzde 3’ün oldukça altında olmasına rağmen,³⁹¹ sağlık sigortası kapsamında olmayan ya da Yeşil Kart’ı olan nüfus için cepten yapılan bu harcamaların miktarı, sağlık sigortası kapsamında olanlardan çok daha yüksek.³⁹² Dolayısıyla cepten yapılan sağlık harcamaları özellikle yoksul kesim için ciddi bir yük teşkil ediyor. Erus ve Aktakke, sağlık sisteminin güncel dönüşümü içinde gerçekleştirilen değişikliklerin, üst gelir grubunun cebinden daha az harcama yapmasına yola açarken alt gelir düzeyindeki gruplarının cepten harcamalarının azaltmadığını da gösteriyor.³⁹³

Tatar ve arkadaşları, cepten yapılan bu harcamaların yaklaşık dörtte birinin enformel ödemelerden oluştuğunu belirtiyor. Bu enformel ödemeler çok temelde ameliyat için doktorlara “bıçak parası” adı altında yapılan ek ödemeleri, sağlık sigortasının kapsamındaki bir hizmetten yararlanırken hizmetin kalitesini artırmaya yönelik yapılan ödemeleri (örneğin kamu hastanesinde yatarak tedavi görme durumunda tek kişilik odada kalmak için yapılan ödeme), ayakta ya da yatarak tedaviler sırasında dışarıdan temin etmeleri beklenen ilaç, vb. medikal malzemeler için yapılan harcamaları kapsamakta.³⁹⁴ Bu bakımdan sağlık sigortası kapsamı dışında kalanlar kadar kapsam içindekiler de bu tip harcamalar yapmak durumunda kalıyor. Tatar vd. düşük gelir gruplarının kişi başına harcama miktarının diğerlerine göre daha yüksek olduğuna işaret ederken, bu harcamaların sağlık sigortası kapsamındaki tarafından ağırlıklı olarak ayakta tedavi/doktor hizmetleri için, Yeşil Kart sahipleri tarafından da doktor hizmetleri ve ameliyatlara için yapıldığını gösteriyor.³⁹⁵ Dolayısıyla, böylesi bir finansman yapısı içinde gelir eşitsizliklerinin birebir yansımaları sağlık hizmetlerine erişim alanında görülüyor.

³⁹⁰ Erus, B. ve Aktakke, N. (2009) “Impact of Healthcare Reforms on Out-of-Pocket Health Expenditures in Turkey,” ERF Yıllık Konferans’ta sunulan tebliğ, 7-9 Kasım, Kahire, Mısır, s. 2. (İng.)

³⁹¹ Organization for Economic Co-operation and Development. (2009b), Health at a Glance 2009: OECD Indicators. Paris: OECD, s. 147. (İng.)

³⁹² Organization for Economic Co-operation and Development ve World Bank. (2008) OECD Reviews of Health Systems: Turkey. Paris: OECD, s. 36. (İng.)

³⁹³ Erus, B. ve Aktakke, N. (2009) “Impact of Healthcare Reforms on Out-of-Pocket Health Expenditures in Turkey,” ERF Yıllık Konferans’ta sunulan tebliğ, 7-9 Kasım, Kahire, Mısır, s. 4. (İng.)

³⁹⁴ Tatar, M., Ozgen, H., Sahin, B., Belli, P., ve Berman, P. (2007) “Informal Payments in the Health Sector: A Case Study from Turkey,” Health Affairs, 26(4), s. 1029-1039. (İng.)

³⁹⁵ A.g.e., s. 1037-1038.

VII. Türkiye’de Eğitime Dair Eşitsizlikler

Bir toplum içerisinde eşitliğin kurumsallaşmasına dair kamusal eğitime atfedilen iki toplumsal rolden söz edilebilir. Bu rollerden ilki, kamusal eğitimin yarattığı toplumsallaşma deneyimi üzerinden o toplumda eşit ve özgür olarak nasıl birlikte yaşanacağına dair ortak bir hafıza oluşturmak. İkinci ise, kaliteli bir kamusal eğitime eşit erişim sağlayarak, eğitim üzerinden toplumsal statünün yeniden dağıtılması yolu ile toplumsal eşitsizliklerin gelecek nesillere aktarılmasının önüne geçmek. Eğitim bu iki toplumsal rolü ancak eğitim alan yurttaşların başarısının kendi iradeleri dahilinde belirlenmeyen sosyoekonomik durum, cinsiyet, etnik köken ve anadil gibi koşullar tarafından belirlenmesini engelleyebilir ve eşitlikçi, özgürlükçü bir sosyalleşme sağlayabilirse başarıyla üstlenmiş sayılabilir. Bu fikirler ışığında eğitime dair eşitsizlikler konusunda yürüteceğimiz tartışmayı, özellikle okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretime yoğunlaşacağız ve eğitim sisteminin toplumumuzda sosyal sınıf, toplumsal cinsiyet, etnisite, engellilik, din ve inanç, ikamet edilen yer temelinde yaşanan eşitsizlikleri, gidermeye yönelik bir işlevi ne derecede edinebildiği üzerine kuracağız. Eğitim sisteminin eşit ve özgür bireyler yetiştirmeyi ne ölçüde başardığı ve toplum içerisinde yaşam şanslarını nasıl dağıttığı sorularına cevap arayacağız.

A. Eğitim Düzeyi ve Okullulaşma

Türkiye’de toplumun genel eğitim düzeyi OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) ülkelerinin gerisinde. OECD’nin 2011 yılında yayınladığı raporda, nüfusun yüzde 90’ının eğitim gördüğü yıl sayısı temelinde yapılan karşılaştırmada, Türkiye’nin diğer tüm OECD ülkelerinden kötü durumda olduğu ortaya çıkıyor. Türkiye’de toplumun eğitim aldığı süre ortalama 7 yıl iken, aynı süre örneğin Yunanistan’da 13 yıl, Almanya’da 14 yıl, Fransa, Norveç, İsveç ve Belçika’da ise 15 yıl.³⁹⁶ Bu çerçevede, Türkiye’de toplumun geneli için eğitim olanaklarına erişim sorununun sürdüğünü söylemek yanlış olmaz. Tabii Türkiye’de ortalama eğitim süresinin diğer OECD ülkelerine oranla düşük olmasının önemli bir nedenini, bugün artık eğitim çağında olmayan nüfusa geçmiş yıllarda yeterli eğitim olanağı sunulamamış olması oluşturuyor.

Günümüzde eğitim çağındaki nüfusun eğitim olanaklarına erişimine odaklanmak gerekirse, özellikle 1997-1998 öğrenim yılı içerisinde başlatılan sekiz yıllık zorunlu eğitim uygulaması ile beraber, Türkiye’de okullulaşma oranlarında iyileşme görüldüğü söylenebilir. Bu iyileşme ile beraber, ilköğretim düzeyinde eğitime erişim sorununun tamamen ortadan kaldırıldığını söylemek mümkün değil. Ayrıca zorunlu eğitim içerisinde olmayan okul öncesi eğitim ve ortaöğretim düzeylerinde okullulaşma oranları da Türkiye’de OECD ülkelerine oranla düşük. Bu bölümde sırasıyla okul öncesi okullulaşma oranlarına, ilköğretim ve daha üst düzeyde eğitim olanaklarına erişim oranlarına, okuma-yazma oranlarına, okullarda öğretmen başına düşen öğretmen oranlarına ve okuldan ayrılan ve atılan öğrenci sayılarına odaklanacağız.

³⁹⁶ Organisation for Economic Co-operation and Development (2011). Education at a Glance 2011: OECD Indicators, s. 303. (İng.)

a. Okuma yazma

TÜİK ve Dünya Bankası verilerinden oluşturulan aşağıdaki Tablo 28, 1997 yılından 2007 yılına kadar geçen on yıl içerisinde Türkiye’de yetişkin okuryazarlık oranının değişimini gösteriyor.

Tablo 28: Yetişkin okur-yazarlık oranı (yüzde)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Türkiye	85,3	85,9	86,3	86,4	86,3	87,5	88,3	87,4	88,1	88,1	89
Erkek	93,9	94,4	94,6	94,5	94,5	95,3	95,7	95,3	96	96	96
Kadın	76,9	77,6	78,1	78,3	78,2	79,9	81,1	79,6	80,3	80,4	81

Kaynak: 2007 yılı hariç tüm veriler TÜİK Nüfus ve Kalkınma Göstergeleri; 2007 verisi ise Dünya Bankası kaynaklıdır.

Tablo 28’e göre, Türkiye’de 2007 yılında yetişkin okuryazarlık oranı yüzde 89. 1997 yılından 2007 yılına kadar geçen on yıllık süre içerisinde yetişkinler arasında okuryazarlık oranı 3,7 puan artış göstermiş. Tablo cinsiyet temelinde incelendiğinde, kadın ve erkek yetişkin nüfusun okuryazarlık durumu arasında ciddi bir fark göze çarpıyor. Bu süreçte yetişkin kadınlar arasında okuryazarlığın yüzde 4,1 arttığı, erkekler arasında ise yüzde 3,7 arttığı görülüyor. Belirtilen on yıllık süre içerisinde hem kadınlar hem de erkekler arasında okuma yazma oranı artmış, fakat okuma yazma oranlarındaki cinsiyet uçurumu ortadan kalkmamış. Tabloya göre, 2007 yılında yetişkin erkeklerin yüzde 4’ü okuma yazma bilmezken, yetişkin kadınların yüzde 19’u okuma yazma bilmiyor. Okuma yazma yetisinin toplumsal hayatın hemen her alanında katılımın ön koşulu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, okuma yazma bilmemenin kişiyi toplum içerisinde güçsüzleştirdiği anlaşılabılır. Bu duruma ek olarak, yetişkin kadınlar arasında okuma yazma oranının, yetişkin erkeklerle oranla düşük olması cinsiyet temelli eşitsizliği perçinleyerek şüphesiz ki kadınları toplumda daha da dezavantajlı bir konuma itiyor.

b. Okul Öncesi Okullulaşma

Günümüzde okul öncesi eğitimin çocukların dil yeteneklerini ve soyut düşünme kapasitelerini arttırdığı ve ileriki yaşlarında gerek akademik ve gerekse iş yaşamlarında başarılarına olumlu etkide bulunduğu yaygın olarak kabul görüyor. Çocuk gelişimine ve başarısına olumlu katkılarına ek olarak, çok sayıda OECD ülkesi okul öncesi eğitimi farklı tür toplumsal eşitsizliklerin gelecek nesillere aktarılmasını engellemek için önemli bir araç olarak kabul ediyorlar ve bu nedenle okul öncesi eğitimin yaygınlaşmasını aktif olarak destekliyorlar.³⁹⁷ Kamu tarafından herkese sağlanan ücretsiz ve kaliteli okul öncesi eğitim, toplumsal eşitsizliklerin erken yaştan itibaren kurumsallaşmasının önüne geçebilir.

³⁹⁷ Fransa örneği için Duru-Bellat, M. (2007) Social Inequality in French Education: Extent and Complexity of the Issues. İçinde der. R. Teese, S. Lamb & M. Duru-Bellat, International Studies in Educational Inequality: Theory and Policy. Dordrecht: Springer. (İng.)

Türkiye’de okul öncesi okullulaşıma oranı diğer OECD ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak aşağıdaki tablo üzerinden incelenebilir.

Tablo 29: OECD ülkelerinin okul öncesi net okullulaşıma oranları, 2005-2006 öğretim yılı

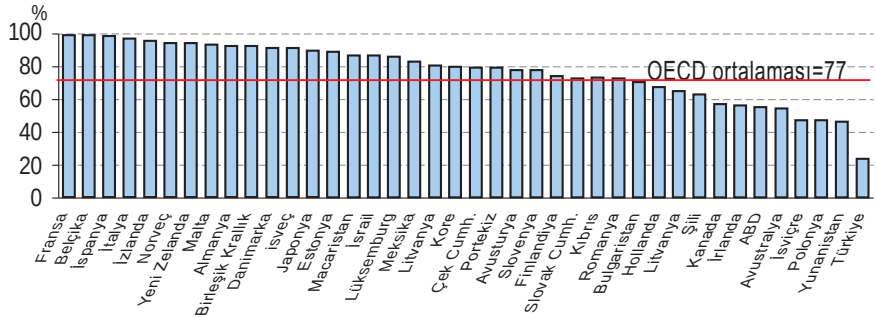
Belçika	100	Slovak Cumhuriyeti	86
Fransa	100	Japonya	85
İspanya	100	Macaristan	85
İtalya	99	Portekiz	78
İzlanda	96	İsviçre	74
İsveç	95	Yunanistan	69
Meksika	93	İngiltere	67
Danimarka	92	Avustralya	63
Yeni Zelanda	91	Finlandiya	61
Hollanda	90	ABD	56
Norveç	90	Polonya	56
Avusturya	87	Güney Kore	54
Lüksemburg	86	Türkiye	13

Kaynak: EFA, 2009, *Overcoming Inequality Why Governance Matters*, s. 284-291.

Tablo 29’da da görülebileceği gibi, Türkiye’de okul öncesi eğitime katılım oranları 2005-2006 öğretim yılında yüzde 13 ile OECD ülkeleri arasında en düşük seviyede.

Aşağıda bulunan Grafik 2 de, 2008 yılında OECD ülkeleri için 3-5 yaş okul öncesi okullulaşıma oranlarını göstermektedir.

Grafik 2: OECD ülkelerinde okul öncesi okullulaşıma (3-5 yaş, 2008 yılı)

Kaynak: OECD, 2011, *Enrolment in childcare and pre-schools*. s.2 (İng.)

Bu grafiğin alındığı raporda, Türkiye’de 3-5 yaş arası çocukların okul öncesi okullulaşma oranı yüzde 23,8 olarak gösteriliyor. Bu oranla Türkiye okul öncesi okullulaşmada hem OECD ortalaması olan yüzde 77’nin çok altında, hem de OECD ülkelerinin tümünün gerisinde.

Son yıllarda başta Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV) olmak üzere çeşitli sivil toplum örgütlerinin gayretiyle, okul öncesi eğitim siyasi gündemde üst sıralara yükseliyor. Milli Eğitim Bakanlığı’nın da inisiyatifi ile başlatılan çalışmalar, okul öncesi eğitimde okullulaşmayı artırıyor. Okul öncesi eğitimde son durum, Bakanlığın 2010-2011 öğretim yılında okul öncesi okullulaşma oranı verileri aşağıda Tablo 30’da görülebilir.

Tablo 30: Okul öncesi okullulaşma oranları, 2010-2011 öğretim yılı

	Toplam	Erkek	Kadın
3-5 Yaş	29,85	30,25	29,43
4-5 Yaş	43,1	43,7	42,47

Kaynak: MEB, 2011, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2010-2011, s.1).

2005-2006 öğretim yılındaki yüzde 13’lük oranın 2010-2011 öğretim yılında yüzde 43’e taşınabilmesi sevindirici. Fakat bu artışın sürdürülebilmesi için okul öncesi eğitim alanında uzun vadeli bir siyasi kararlılığa ihtiyaç duyuluyor. Keza 2010 yılına kadar gerçekleşen artışa rağmen Türkiye’de okul öncesi okullulaşma oranları diğer OECD ülkelerine kıyasla çok düşük bir düzeyde kaldığını da unutmamak gerekiyor. Türkiye’de toplumsal eşitsizliklerin gelecek nesillere aktarımının önüne geçebilmek amacıyla, Türkiye’nin okul öncesi eğitimi herkes için kaliteli ve ücretsiz olarak sağlayana dek çalışmayı sürdürmesi gerekiyor.

Türkiye’de okul öncesi eğitimin yaygın olmamasının çocuklar için yarattığı olumsuz sonuçlara ek olarak, küçük çocuğu olan kadınlar için de kısıtlayıcı etkileri olduğunu söyleyebiliriz. Cinsiyet temelli eşitsiz iş bölümü nedeniyle çocukların bakım yükünü tek başlarına üstlenen kadınlar için okul öncesi eğitim olanaklarının varlığı, hem çocuğun gelişimine destek olması hem de kadının kendi yaşamı için daha fazla vakit ayırabilmesi açısından oldukça anlamlı. Kimi zaman bu kadının kendine ait boş zaman kazanabilmesini sağlayabilecekken, kimi zaman ise hali hazırda dünyada kadın istihdam oranı en düşük ülkelerden biri olan Türkiye’de annelerin çocukların bakım yükü nedeniyle istihdamdan çekilmek durumunda kalmalarını önüne geçebilir. Bu açıdan bakıldığında, kamu tarafından sağlanacak ve finanse edilecek kreş hizmetleri ile birlikte, okul öncesi eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılmasının da kadınların istihdama katılmaları için önemli bir fırsat yaratacağı muhakkak.³⁹⁸

³⁹⁸ Okul öncesi eğitimde sabahçı öğlenci uygulamasının yaygınlaştığı biliniyor. Bu durumun tam zamanlı kadın istihdamının önündeki bakım engelinin kaldıramadığını göz önünde bulundurmak gerekiyor.

c. İlköğretim ve Ortaöğretimde Okullulaşma

Türkiye’de 1997-1998 öğretim yılından 2010-2011 öğretim yılına kadar ilköğretim düzeyinde okullulaşma oranlarının cinsiyete göre nasıl değiştiğini Milli Eğitim Bakanlığı verilerinden oluşturulan Tablo 31 üzerinden okuyabiliriz.

Tablo 31: İlköğretimde net okullulaşma oranları

	Toplam	Erkek	Kız
1997/’98	84,74	90,25	78,97
1998/’99	89,26	94,48	83,79
1999/’00	93,54	98,41	88,45
2000/’01	95,28	99,58	90,79
2001/’02	92,4	96,2	88,45
2002/’03	90,98	94,49	87,34
2003/’04	90,21	93,41	86,89
2004/’05	89,66	92,58	86,63
2005/’06	89,77	92,29	87,16
2006/’07	90,13	92,25	87,93
2007/’08	97,37	98,53	96,14
2008/’09	96,49	96,99	95,97
2009/’10	98,17	98,47	97,84
2010/’11	98,41	98,59	98,22

Kaynak: MEB, 2011, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2010-2011, s. 1.

2010-2011 öğretim yılı itibarıyla ilköğretim çağındaki çocukların yaklaşık yüzde 98’inin okullulaştıklarını görüyoruz. 1997-1998 öğretim yılından 2010-2011 öğretim yılına gelindiğinde ilköğretimde okullulaşma oranında 13 puanın üzerinde ciddi bir artış olduğu görülüyor. Bu olumlu gelişmede 8 yıllık eğitimin zorunlu hale getirilmesiyle başlatılan eğitim atağının ve zorunlu eğitim yaşının 14’e çıkarılmasının önemli payı bulunduğu söylenilebilir. Fakat ilköğretim çağındaki çocukların yaklaşık yüzde 2’sinin eğitim olanaklarına erişimlerinin halen sağlanamamış olması halen önemli bir eşitsizlik sorunu olarak karşımızda duruyor.

İlköğretimde okullulaşma oranlarını cinsiyet temelinde incelediğimizde, erkek çocuklar için ilköğretimde okullulaşma oranının 2010-2011 öğretim yılı için yüzde 98,59 iken, kız çocuklar için yüzde 98,22 olduğunu görüyoruz. Yıllar içerisindeki değişime odaklanıldığında, kız öğrencilerin ilköğretimde okullulaşma oranının 1997-1998 öğretim yılından 2010-2011 öğretim yılına kadar yaklaşık 19 puan arttığı görülüyor. İlköğretim çağındaki her iki cinsiyetten çocukların da yaklaşık yüzde 2’sinin ilköğretime erişemediklerinden hareketle, ilköğretimde okullulaşmanın artırılması için alınacak önlemlerin yalnızca kız çocukları hedefleyecek şekilde kurgulanmaması gerektiği ortaya çıkıyor.

Ayrıca, 8 yıllık ilköğretimin zorunlu olmasını takiben çocukların okula kayıtları mecburi hale getirildiğinden hareketle, ilköğretimde okullulaşma oranını eğitime erişim ile eşitlemek doğru sonuçlar vermeyeceği söylenebilir. Eğitime erişime dair üç tür gösterge kullanılabilir, okullulaşma oranı bu göstergelerden yalnızca biri. Diğer göstergeler ise devam ve mezuniyet oranları. Okula kayıt olan öğrencinin, ne düzeyde devamsızlık yaptığı ve mezun olup olmadığı eğitime erişime dair sadece kayıt oranı üzerinden yapılacak değerlendirmelere oranla daha net bilgiler veriyor. Özellikle zorunlu olan ilköğretim seviyesinde çocukların ancak okula düzenli devamlarının sağlandığı durumda eğitime erişimin gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu nedenle, Eğitim Reformu Girişimi'nin raporunda da belirtildiği gibi, ilköğretim seviyesinde eğitime erişim hesaplanırken, devamsızlık oranlarının dikkate alınması gerekiyor.³⁹⁹ Aynı raporda 2008-2009 eğitim öğretim yılında 20 günden fazla devamsızlık yapan ilköğretim öğrencilerinin oranı yüzde 3,2 olduğu ve bu oranın 2009-2010 öğretim yılında 4,3 seviyesine yükseldiği tespit ediliyor. Yüksek devamsızlık yapan çocuklar ile okullulaşamayan çocuklar birlikte düşünüldüğünde, 2008-2009 eğitim öğretim yılında Türkiye'de ilköğretim seviyesindeki çocukların yüzde 6'dan fazlasının ilköğretim seviyesinde eğitime erişemediği ortaya çıkıyor.

Aşağıda Millî Eğitim Bakanlığı verilerinden hareketle hazırlanan Tablo 32'de ortaöğretimde cinsiyete ve yıllara göre net okullulaşma oranları görülebilir.

Tablo 32: Ortaöğretimde net okullulaşma oranları

	Toplam	Erkek	Kız
1997/'98	37,87	41,39	34,16
1998/'99	38,87	42,34	35,22
1999/'00	40,38	44,05	36,52
2000/'01	43,95	48,49	39,18
2001/'02	48,11	53,01	42,97
2002/'03	50,57	55,72	45,16
2003/'04	53,37	58,01	48,5
2004/'05	54,87	59,05	50,51
2005/'06	56,63	61,13	51,95
2006/'07	56,51	60,71	52,16
2007/'08	58,56	61,17	55,81
2008/'09	58,52	60,63	56,3
2009/'10	64,95	67,55	62,21
2010/'11	69,33	72,35	66,14

Kaynak: MEB, 2011, Millî Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2010-2011, s. 1.

Tablo 32'ye göre, 2010-2011 öğretim yılında ortaöğretim çağındaki çocukların yaklaşık yüzde 70'i ortaöğretim seviyesinde okullulaşmış durumda. 1997-1998 öğretim yılından 2009-

³⁹⁹ Eğitim Reformu Girişimi (2010), Eğitim İzleme Raporu 2009, İstanbul, s. 36. (T.)

2010 öğretim yılına kadar geçen on yıllık sürede ortaöğretimde okullulaşma oranında yaklaşık 32 puan düzeyinde bir artış görülüyor. 2010-2011 öğretim yılında ortaöğretim seviyesinde okullulaşan erkek öğrenciler çağ nüfusunun yaklaşık yüzde 69'una denk gelirken, aynı oran kızlarda yaklaşık yüzde 66. Bu veriden hareketle, ortaöğretimde okullulaşmada cinsiyet temelli bir eşitsizlik olduğu ortaya çıkıyor. Bu duruma yol açan toplumsal dinamikler ileriki kısımlarda tartışılacak.

Aşağıda görülen Tablo 33, Türkiye ile diğer OECD ülkelerini, 2009 yılında okullulaşma oranı temelinde, 15-19 yaş grubu için karşılaştırıyor. Türkiye'de bu yaş grubundaki gençlerin okullulaşma oranlarının uluslararası karşılaştırmaya tabi tutulmasını şu nedenle önemli buluyoruz: Türkiye'deki gençlerin eğitim olanaklarına erişimleri ile diğer ülkelerdeki gençlerin erişimlerini kıyaslamak ve özellikle genç işsizliğin kronik bir sorun haline geldiği Türkiye'de, gençler için eğitim olanaklarının ne denli kapsayıcı olabildiğini tespit etmek. Fakat bu tablonun yaş grubu itibarıyla doğrudan Türkiye'de ortaöğretim çağı ile örtüşmediğini de göz önünde bulundurmak ve bu veriyi ortaöğretimde okullulaşma karşılaştırması yaparken yalnızca bir referans noktası olarak kullanılabileceğini unutmamak gerek.

Tablo 33: 15-19 yaşında gençlerin net okullulaşma oranları, 2009

Polonya	93	Portekiz	85
Belçika	93	Fransa	84
İrlanda	92	Danimarka	84
Hollanda	90	İtalya	82
Macaristan	90	OECD ort.	82
Çek Cumhuriyeti	89	ABD	81
Almanya	88	İspanya	81
Kore	87	Yeni Zelanda	81
Finlandiya	87	Avustralya	80
İsveç	87	Avusturya	79
Norveç	86	İngiltere	74
İzlanda	85	Şili	73
Slovak Cum.	85	Türkiye	53
İsviçre	85	Meksika	52

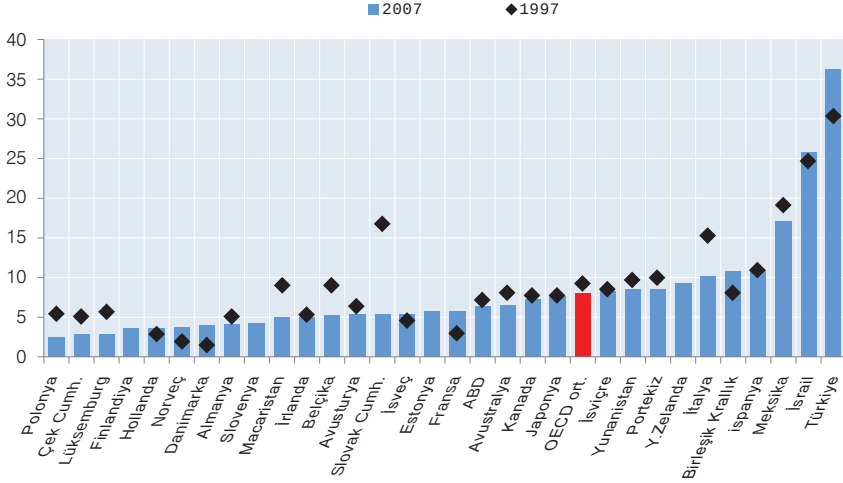
Kaynak: OECD, 2011, *Education at a Glance 2011*, s. 304.

Tablo 33 incelendiğinde Türkiye'nin 15-19 yaş grubunda gençler arasında net okullulaşma oranının OECD ülkeleri arasında en alt sıralarında olduğu görülüyor. Türkiye'de 15-19 yaşları arasındaki nüfusun okullulaşma oranı olan yüzde 53, OECD ülkeleri ortalamasından (yüzde 82) çok düşük ve Türkiye'de o yaş grubundaki çağ nüfusun ancak yarısına tekabül ediyor. OECD karşılaştırması, Türkiye'de eğitim sisteminin bu yaş grubundaki gençlere yeterli eğitim olanakları sunamadığını gösteriyor.

Ortaöğretimin dışında kalan gençlerin, istihdam ile ilişkileri de incelenerek oluşturulan Grafik 3, eğitim ve istihdamın dışında kalan 15-19 yaş grubunda gençleri gösteriyor. Aşağıdaki

grafik Türkiye dahil OECD ülkelerini bu oran temelinde 1997 ve 2007 yılları için düşükten yüksekçe doğru sıralıyor.

Grafik 3: 15-19 yaş grubu eğitim dışı ve istihdam dışı nüfusun oranı

Grafikte de görülebileceği gibi, Türkiye 1997’de ve 2007’de, 15-19 yaş grubu nüfusu en yüksek oranda eğitim ve istihdamın dışında olan OECD ülkesi. Üstelik sözkonusu 10 yılda Türkiye’nin durumunun kötüleştiği, 1997’de yüzde 30 olan eğitim ve istihdamın dışı 15-19 yaş nüfusu oranının ve 2007’de yüzde 36’ya yükseldiği görülüyor. Dolayısıyla Türkiye’nin “ne eğitimde, ne de istihdamda” genç nüfusu en yüksek OECD ülkesi olması, okullulaşma alanında daha radikal adımların atılması gerektiğini gösteriyor. Ayrıca 15-19 yaş aralığındaki genç kızlar için bu oran daha da yüksek: 2006 yılı verilerine göre 15-19 yaş kız çocuklarının yarısı ne eğitimde ne istihdamda.⁴⁰⁰

Buradan hareketle, ortaöğretimde okullulaşma oranında kız ve erkekler arasında görülen farka paralel olarak, kız çocukların ilköğretimden ortaöğretime geçişte erkek çocuklardan daha dezavantajlı oldukları rahatlıkla söylenebilir. Erkek çocuklardan farklı olarak, ortaöğretime devam etmeyen kız çocukların büyük çoğunluğu işgücüne de katılmıyorlar. Ortaöğretimde okullulaşma oranını arttıracak eğitim politikaları geliştirilirken kız öğrencilerin ilköğretimden ortaöğretime geçişlerini sağlayacak önlemler almak gerekiyor. Bu önlemler alınırken ise, ERG raporunun dikkat çektiği gibi, özellikle kırsal kesimde yaşayan, fazla kardeş sahip olan, ebeveynlerinin eğitim düzeyi düşük ve babası tarımda çalışan kız çocuklarının dikkate alınması önemli görünüyor.⁴⁰¹

⁴⁰⁰ Organisation for Economic Co-operation and Development (2011). Doing Better for Children, s. 43. (İng.)

⁴⁰¹ Eğitim Reformu Girişimi (2010). Eğitim İzleme Raporu 2009, İstanbul, s. 48. (T.)

ç. Okulu Terk

Okuldan ayrılan çocukların okulu terk etme nedenlerini incelemek, Türkiye’de eğitim alanındaki eşitsizlikleri ve diğer alanlardaki eşitsizliklerin eğitim alanına nasıl yansıdığını tespit edebilmek için önemli bir alan sunuyor.

Okulu terkin yaygınlığını incelemek amacıyla, aşağıdaki tabloda 2001-2002 öğretim yılından 2005-2006 öğretim yılına kadar ilköğretimde okuldan ayrılan öğrenci oranları veriliyor.

Tablo 34: İlköğretimde okuldan ayrılan öğrenci oranları

	Toplam	Erkek	Kız
2001-2002	1,2	1	1,5
2002-2003	0,8	0,7	1
2003-2004	0,7	0,6	0,9
2004-2005	0,5	0,4	0,6
2005-2006	0,5	0,4	0,5

Kaynak: MEB verilerine dayanarak aktaran KSGM, 2008, *CEDAW için hazırlanan rapor*, s. 33; açık ilköğretim öğrencileri dahil edilmemiştir.

Tablo 34’te 2005-2006 öğretim yılında ilköğretimden öğrencilerin yüzde 0,5’inin ayrıldığı görülüyor. 2001-2002 öğretim yılından 2005-2006 öğretim yılına dek hem erkek hem de kız çocukları için ilköğretimden ayrılma oranları hızlı bir düşüş gösteriyor. Bu olumlu düşüşe rağmen, ilköğretim düzeyinde okulun terk edilmesi olgusu sürüyor ve bu olgunun eğitime erişimde ciddi bir eşitsizliğe işaret etmesi dolayısıyla dikkatle incelenmesi gerekiyor. Daha önce tartışıldığı üzere, bu çocuklar mezun olamadıkları için eğitime tam anlamıyla eriştiklerini söylemek mümkün değil.

İlköğretim düzeyinde okulu terk meselesini anlama amacıyla yapılmış en kapsamlı çalışma Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV), Kadın Adayları Destekleme ve Eğitime Derneği (KADER) ve Eğitim Reformu Girişimi (ERG) tarafından hazırlanan *Türkiye’de İlköğretim Okullarında Okulu Terk ve İzlenmesi ile Önlenmesine Yönelik Politikalar* adlı rapor. Rapora temel oluşturan araştırma dahilinde, çocuğu okulu terk etmiş ebeveynler, ilköğretim okullarında görev yapan öğretmen ve yöneticiler ile 200 niteliksel görüşme yapılmış ve araştırmanın nicel boyutunda ise 6 ilde 2356 kişiden veri toplanmış. Raporun temel bulgularından birini, okulu terketme mefhumunun karmaşık nedenler zincirinin sonucunda ortaya çıktığı sonucu oluşturuyor. Rapor temel olarak okuldan ayrılma ve atılmanın eğitim sistemi ve okul koşullarıyla ilgili olabileceğini kabul ederek, sosyo-kültürel ve ekonomik koşulların okulu terkte belirleyiciliğini vurgulamakta. Bu yaklaşım çerçevesinde raporda bölgesel ve cinsiyet temelli eşitsizliğin okuldan ayrılma ve atılmada etkili olduğu belirtiliyor. Rapor 1999-2005 yılları arasında, yani 6 yıl içerisinde, 436.614 çocuğun ilköğretim diplomasına sahip olmadan hayata atıldıklarını

söylüyor.⁴⁰² Başka bir deyişle, yaklaşık yarım milyona yakın çocuk, ilköğretim seviyesinde eğitime dahi tam erişim sağlayamadan eğitim sisteminin dışına çıkıyorlar. Okulu terk nedenleri incelendiğinde ise, araştırmaya katılan çocukların yüzde 30'unun çalışmak mecburiyetinde oldukları için, yüzde 23'ünün ise aileleri istemediği için okulu terk ettikleri görülüyor.

Okulu terk konusunda bir başka veri, *Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun "İyi Olma Hali"ni Anlamak*⁴⁰³ adlı raporda yer alıyor. İstanbul'da 11-18 yaş grubunda 963 çocuğun katıldığı araştırmada okulu terk oranı yüzde 13,4 olarak tespit ediliyor. Araştırmaya katılan çocukların kaçınıcı sınıfta okulu terk ettiğini gösteren aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, en fazla okulu terk, ilköğretim 1. kademeden 2. kademeye geçiş aşamasında gerçekleşiyor.

Tablo 35: Okulu terkin sınıflara göre dağılımı

Okul Terk Düzeyi	Kız	Erkek	Toplam
1.-5. sınıf arası terk	13	19	32
6.-7. sınıf terk	7	12	19
8. sınıf terk	23	19	42
Lisede terk	12	21	33
Toplam	55	71	126

Kaynak: *Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun "İyi Olma Hali"ni Anlamak*

Araştırmaya katılan çocukların yüzde 17,8'i okulu terk nedeni olarak çalışmak zorunda kalmalarını gösteriyor. Çocukların "*Okulu ne olsaydı bırakmazdın?*" sorusuna verdikleri yanıtlar içinde birinci sırada "maddi sorunlarımız olmasaydı" (yüzde 44,2) cevabı geliyor. Araştırmada, en düşük gelire sahip grupta okula gitmeyen çocuk oranının en yüksek olduğu, bu grupta çocukların %11'inin çalıştığı, % 11'inin ise çalışmadığı halde okula devam etmediğine dikkat çekilerek "gelir yoksunluğu durumunda ilk kesilen harcamaların başında eğitim"in geldiği sonucuna varılmakta. Araştırmaya göre, babanın işinin düzensiz olması ya da işsiz olması da çocukların eğitime devam etmelerini olumsuz yönde etkilemektedir.

TÜİK'in çalışan çocuklar hakkında yaptığı araştırmanın sonuçları da ekonomik eşitsizliklerin çocukların okulu terk etmesine yol açan en önemli faktörlerden biri olduğuna işaret ediyor. TÜİK'e göre çalışan çocuklar arasından okula devam etmeyenlerin yüzde 20'si okul masraflarını karşılayamadığı için okuldan ayrılıyor.⁴⁰⁴ AÇEV, KA-DER ve ERG'nin raporu da okulu terk etmiş erkek çocukların yarısından fazlasının gelir getirici bir faaliyette bulunduğu dikkat çekiyor.⁴⁰⁵ Ayrıca raporda ailenin sosyal güvenlik kapsamında olmamasının ve aile içinde

⁴⁰² Gökşen, F., Cemalcılar, Z., Gürlesel, C. F. Türkiye'de İlköğretim Okullarında Okulu Terk ve İzlenmesi ile Önlenmesine Yönelik Politikalar, AÇEV, KA-DER ve ERG, s. 5. (T.)

⁴⁰³ Uyan Semerci, P., S. Müderisoğlu, A. Karatay, B. Ekim Akkan, Z. Kılıç, B. Oy ve Ş. Uran (yakında yayınlanacak) *Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun "İyi Olma Hali"ni Anlamak: İstanbul Örneği*. (T.)

⁴⁰⁴ Türkiye İstatistik Kurumu. (2007) Çocuk İşgücü Araştırması 2006, Haber Bülteni Sayı 61, 20 Nisan. (T.)

⁴⁰⁵ Gökşen, F., Cemalcılar, Z., Gürlesel, C. F. Türkiye'de İlköğretim Okullarında Okulu Terk ve İzlenmesi ile Önlenmesine Yönelik Politikalar, AÇEV, KA-DER ve ERG, s.7. (T.)

kişi başına düşen aylık harcamanın düşük olmasının çocuğun okulu terk ihtimalini arttırdığına vurgu yapılıyor. Rapor okulu terk eden çocukların yüzde 83,5'inin annesinin herhangi bir eğitim almamış olduğuna işaret ediyor. Okulu terk eden çocukların yüzde 51,9'unun evinde Türkiye dışında bir dilin konuşulduğunu gösteriyor.

Tüm bu veriler bize, çocuğu okulu terk eden ailelerin önemli bir kısmının gelir ve eğitim düzeyi düşük, sosyal güvencesiz, ekonomik ve kültürel eşitsizliğe maruz kalan aileler olduğunu gösteriyor. Başka bir deyişle, çocuğu okulu terk eden ailelerin profili neredeyse tamamıyla Türkiye'de yoksulların profili ile örtüşüyor. Bu nedenle, çocukların ilköğretim seviyesinde okulu terk sorununu bu raporun gelir dağılımı, istihdam ve sosyal güvenlik bölümlerinde tartışılan sorun alanlarıyla birlikte düşünmek gerekiyor. Bu açıdan bakıldığında, ilköğretim okullarının yalnızca birer eğitim merkezi değil, aynı zamanda en azından dezavantajlı çocuklara bir sosyal refah alanı da sağlayacak şekilde kurgulanmasının önemli olduğu söylenebilir.

Ayrıca AÇEV, KA-DER ve ERG'nin raporu eğitim sisteminin kendisinin ve okulların koşullarının da çocukların eğitim hayatından çekilmelerine zemin oluşturduğunu ortaya koyuyor. Rapora göre çocukların okula aidiyet hislerinin yükselmesi ile eğitim hayatından çekilmeleri arasında bir ters orantı olduğu görülüyor.⁴⁰⁶ Okula aidiyetin temel belirleyenlerinin ise çocukların öğretmenlerle kurdukları ilişkiler ve ders dışı aktivitelerin çekiciliği olduğu belirtiliyor. Bu iki belirleyen açısından kız-erkek öğrenciler arasında bir farklılaşma olmazken, raporda kız çocukların okuldan çekilmesinde okulun fiziki şartlarının ve güvenlik ortamının oldukça etkili olabildiği belirtiliyor.

Tablo 36'da ise ortaöğretim düzeyinde okuldan ayrılan öğrenci oranları yıllara göre ve cinsiyete göre veriliyor.

Tablo 36: Ortaöğretimde okuldan ayrılan öğrenci oranı

	Toplam	Erkek	Kız
2001-2002	8,3	9,8	6,2
2002-2003	8,5	10,1	6,4
2003-2004	7,9	9,6	5,7
2004-2005	6,8	8,2	5
2005-2006	8	9,8	5,7

Kaynak: MEB verilerine dayanarak aktaran KSGM, 2008, *CEDAW için hazırlanan rapor*, s. 33; açık lise öğrencileri dahil edilmemiştir.

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi, ortaöğretim seviyesinde okuldan ayrılan öğrenci oranı ilköğretimde olduğundan çok daha yüksek. Bunun en önemli nedeni, ortaöğretimin ilköğretim gibi zorunlu olmaması ve geliri kısıtlı olan aileler için çocuklarının ortaöğretime devam etmesinin maliyetinin yüksek olması. Ortaöğretimde okuldan ayrılan öğrenci oranında yıllar içerisinde görülen değişim incelendiğinde ise, ilköğretimdeki gibi net bir düşüş eğiliminden bahsetmenin

⁴⁰⁶ A.g.e.

pek mümkün olmadığını söyleyebiliriz. 2001-2002 eğitim öğretim yılında ortaöğretimde kız öğrencilerin yüzde 6,2'si okuldan ayrılırken, 2005-2006 eğitim öğretim yılında ortaöğretimde kız öğrenciler arasında okuldan ayrılma oranı yüzde 5,7'ye düşüyor, erkek öğrenciler arasında okuldan ayrılma oranı ise her iki öğretim yılında aynı: yüzde 9,8.

2008-2009 öğretim yılında ise 360 bin lise öğrencisi okulu terk etti. Aynı yıl en büyük oranda okulu terk edenler, kızlarda yüzde 11,2 ve erkeklerde yüzde 22,6 ile, mesleki ve teknik lise öğrencileri oldu.⁴⁰⁷ Ortaöğretimde okuldan ayrılmaların bu denli yüksek olması, gerek eğitim sistemini gerekse okuldan ayrılan öğrencilerin içinde yaşadıkları sosyo ekonomik koşulları derinlemesine incelemeyi ve bu koşulları dikkate alan politika önlemleri alınmasını gerektiriyor.

d. Bölgelerarası Eşitsizlikler

Türkiye'de eğitim alanında bölgeler arası eşitsizlikler, okullulaşma oranı, okuryazarlık oranı, bölgelerin eğitim harcaması içerisindeki payı ve bölgelere göre öğretmen öğrenci oranları bazında yapılacak karşılaştırmalar ile tespit edilebilir. Okullulaşma oranından başlamak gerekirse, aşağıda Tablo 37'de ilköğretim ve ortaöğretimde okullulaşma oranı, Türkiye ortalamasının altında kalan illerin bölgelere göre dağılımı görülüyor. Tablo okullulaşma oranı Türkiye ortalamasının altında kalan illerin sayısına göre bölgelerin sıralanmasını içeriyor.

Tablo 37: İlköğretim ve ortaöğretimde net okullulaşma oranı ortalama altında kalan illerin dağılımı, 2008-09 öğretim yılı

	İlköğretim	Ortaöğretim
Batı Anadolu	1	1
Ege	1	1
Doğu Karadeniz	3	1
Akdeniz	4	1
Batı Karadeniz	4	2
Orta Anadolu	6	4
Kuzeydoğu Anadolu	6	6
Ortadoğu Anadolu	6	5
Güneydoğu Anadolu	8	8

Kaynak: MEB, 2009, Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2008-2009, s. 1-5.

Tablo 37'de görülebileceği üzere, ilköğretimde okullulaşma oranı Türkiye ortalamasının altında olan 39 ilin 8'i Güneydoğu Anadolu'da, 6'sı Kuzeydoğu Anadolu'da, 6'sı Ortadoğu Anadolu'da ve 6'sı Orta Anadolu'da yer alıyor. Ortaöğretimde de okullulaşma oranı Türkiye ortalamasının altında olan 29 ilin 8'i Güneydoğu Anadolu'da, 6'sı Kuzeydoğu Anadolu'da, 5'i Ortadoğu Anadolu'da ve 4'ü Orta Anadolu'da yer alıyor. Türkiye'nin doğu bölgeleri,

⁴⁰⁷ Eğitim Reformu Girişimi (2011). Ortaöğretim Sistemi, İstanbul (T.)

okullulaşma oranı Türkiye ortalamasının altında en fazla ili bünyesinde barındıran bölgeler olarak öne çıkıyorlar.

Bölgelere göre okuryazarlık oranını gösteren Tablo 38’de, okullulaşma oranlarında bölgelerarası farklılıklara paralel bir resme işaret ediyor. Tablo bölgelerin okuryazarlık oranına göre yüksekteen düşüğe doğru sıralanmış halini yansıtır.

Tablo 38: Bölgelere göre okuryazarlık oranları, 15+yaş, 2009

Batı Marmara	89,33
Batı Anadolu	89,21
Doğu Marmara	88,89
Ege	87,99
İstanbul	87,39
Akdeniz	84,95
Batı Karadeniz	83,96
Orta Anadolu	83,78
Doğu Karadeniz	82,70
Kuzeydoğu Anadolu	74,68
Ortadoğu Anadolu	73,80
Güneydoğu Anadolu	72,50

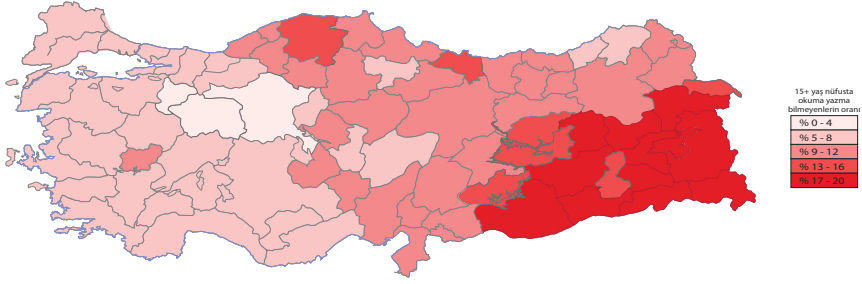
Kaynak: TÜİK, Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi nüfus sayımı sonuçları.

Yukarıda görüldüğü gibi, ülkenin Türkçe okuryazarlık oranı en düşük bölgesi Güneydoğu Anadolu, en yüksek okuryazarlık oranına sahip bölge ise Batı Marmara bölgesi. TÜİK’in verileri Güneydoğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu bölgelerinin okuryazarlık oranlarının birbirlerine çok yakın olduğunu ve bir üst sırada yer alan Doğu Karadeniz Bölgesi’nden belirgin bir şekilde ayrışıklarını gösteriyor. Okuryazar olmayan nüfusun büyük bir bölümünün okullulaşma çağını çoktan geçmiş yaşlı yetişkinlerden oluştuğu düşünüldüğünde, okuryazarlık temelinde bölgesel eşitsizliklerin tarihsel bir eğitime erişim eşitsizliğine işaret ettiği söylenebilir.

Söz konusu bölgesel eşitsizlik, okuryazar olmayan nüfus oranlarını il bazında gösteren aşağıdaki haritada da gözlemlenebilir. Haritayı hazırlayan Ağırır ve Pultar, okuryazar olmayan nüfus oranının, güney doğu illerinde Türkiye ortalamasının iki katına ulaştığını belirtiyor: Türkiye için yüzde 9,2 olan bu oran, Şırnak’ta yüzde 19,6’e, Siirt’te yüzde 18,5’e yükseliyor.⁴⁰⁸

⁴⁰⁸ Ağırır, B., Pultar E. (2011) “Kürt Meselesini Yeniden Düşünmek”, KONDA, Ocak, İstanbul. s.26. (T.)

Harita 1: İllere göre 15+ yaş nüfusta okuryazar olmayan oranı

İllerde okuryazar olmayan oranı (Kaynak: ADNKS 2009)

Kaynak: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) 2009 verisine dayanılarak B Ağırır ve E. Pultar tarafından hazırlanmıştır. KONDA, 2011, “Kürt Meselesini Yeniden Düşünmek”, s.26.

Eğitimde bölgeler arasında bugüne dair eşitsizliklerin görünür olduğu bir alan olarak bölgelerdeki öğrenci/öğretmen oranları incelenebilir. Öğrenci/öğretmen oranı, bölgelerdeki eğitim kalitesine dair bir gösterge olarak alınabilir. Öğretmen başına düşen öğrenci oranının yüksek olmasının öğrencinin aldığı eğitime ve öğrenci öğretmen ilişkisine olumsuz etkiye bulunacağı beklenebilir. Tabii bu öğrenci/öğretmen oranı yalnızca bölge ölçeğinde değil, kır/kent, il, mahalle ve hatta okul ölçeğinde de incelenmesi gereken bir gösterge. Fakat bölgesel düzeyde veri olmasından dolayı, eşitsizliği bölge ölçeğinde inceleyebiliyoruz.

Aşağıda Tablo 39’da Milli Eğitim Bakanlığı’nın 2008-2009 öğretim yılı verilerini kullanarak hazırladığımız bölgelere göre öğrenci/öğretmen oranları görülebilir. Tablo okul öncesi eğitimde öğrenci/öğretmen oranına göre bölgeleri düşükten yükseğe göre sıralıyor.

Tablo 39: Bölgelere göre öğrenci/öğretmen oranı, 2008-09 öğretim yılı

	Okul öncesi	İlköğretim	Ortaöğretim
Batı Anadolu	17	21	16
Batı Marmara	20	20	17
İstanbul	20	31	25
Ege	26	20	17
Akdeniz	28	23	19
Batı Karadeniz	30	19	16
Doğu Marmara	30	23	20
Orta Anadolu	32	19	16
Kuzeydoğu Anadolu	35	24	21
Doğu Karadeniz	38	18	17
Ortadoğu Anadolu	38	25	23
Güneydoğu Anadolu	44	31	29

Kaynak: MEB, 2009, Millî Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2008-2009, s. 32-44.

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması'na göre (İBBS), okulöncesi eğitimde öğrenci/öğretmen oranı en yüksek olan bölgeler sırasıyla, Güneydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu bölgeleri. İlköğretim seviyesinde ise, öğretmen başına en çok öğrenci düşen bölgeler Güneydoğu Anadolu, İstanbul, Ortadoğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu. Ortaöğretim incelendiğinde ise, Güneydoğu Anadolu, İstanbul, Ortadoğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde öğretmen başına düşen öğrenci oranı diğer bölgelerin üzerinde olduğu görülüyor. Her üç eğitim düzeyinde de İstanbul, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'nun öğrenci/öğretmen oranı en yüksek İBBS bölgeleri olarak göze çarpıyor ve bu durumun bu bölgelerde eğitim alan öğrenciler açısından eğitimin kalitesine dair bir eşitsizliğe yol açabileceğinin göz önünde bulundurulması gerekiyor.

Buna paralel bir diğer eşitsizlik faktörü olarak, bölgelere göre (ya da il, mahalle ve okul gibi diğer tüm ölçeklerde) kadrolu, sözleşmeli ve ücretli öğretmenlerin dağılımı incelenebilir. Sözleşmeli ve ücretli öğretmenlerin gerek özlük hakları açısından, gerekse uzun süreli öğretmen öğrenci ilişkisi kurabilmeleri açısından daha dezavantajlı konumda oldukları biliniyor. Eğitim Reformu Girişimi'nin raporuna göre, sözleşmeli ve ücretli öğretmenlerin toplam öğretmenler içerisindeki payı Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yüzde 30'un üzerinde ve diğer tüm bölgelerden daha yüksek.⁴⁰⁹ Bu durum, hali hazırda eğitim alanında bölgesel eşitsizliğin en ağırını yaşayan bu iki bölgede eğitim gören çocukların daha da dezavantajlı konuma itilmelerine yol açıyor.

⁴⁰⁹ Eğitim Reformu Girişimi (2010). Eğitim İzleme Raporu 2009, İstanbul, s. 90. (T.)

B. Eğitime Katılımın Önündeki Engeller

Türkiye’de eğitime katılımın önündeki engellerin bir bölümüne okullulaşma, okula devam ve okulu terk ile ilgili yaptığımız tartışmada değinmiştik. Bu bölümde ise, ailenin gelir seviyesi, toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık, çocuk işçiliği ve ikamet edilen yer gibi değişkenlerin çocukların eğitime erişimi ile ilişkisini incelemenin, eğitim alanındaki eşitsizlikler ile diğer alanlardaki eşitsizliklerin ilişkilerini daha net bir biçimde gösterebileceğini düşünüyoruz.

a. Gelir Seviyesi ve Eğitime Katılım

Hanenin gelir seviyesi ile çocukların eğitime katılımı arasındaki ilişki incelendiğinde, Bakış ve arkadaşlarının hazırladığı rapora göre, genel anlamda gelir yoksulu hanelerin çocuklarını zorunlu eğitimin ardından eğitime devam ettirmekte ciddi güçlükler çekiyorlar.⁴¹⁰ 2003 yılı verileri üzerinden yaptıkları inceleme sonucunda, Bakış ve arkadaşları Türkiye’de düşük gelirli olan düşük, yüksek gelirli olan ise yüksek eğitim aldıklarına işaret ediyorlar.⁴¹¹ Örneğin, en yüksek yüzde 20’lik gelir diliminin yarısı en az lise mezunu iken, en alt yüzde 20’lik dilimde lise mezunlarının oranı yüzde 5’e kadar düşüyor.⁴¹² Bu durumun ortaya çıkmasındaki en büyük etken ise, düşük gelirli ailelerin çocuklarının zorunlu eğitimin ardından ya işgücü piyasasına girmek durumunda ya da ev içi iş bölümünde sorumluluk almak zorunda kalmaları. Bakış ve arkadaşları, “günümüzde, eğitimde dershaneleşmeye ve özel okullara dayalı ‘fili özelleştirme’ sonucu kamunun asli görevlerinden biri olan eğitimden uzaklaşmasının, vasıf kazandıran eğitimi esas itibarıyla gelir düzeyinin bir fonksiyonu haline getirmekte”⁴¹³ olduğunu da altını çiziyorlar. Düşük gelirli ailelerin çocuklarının büyük çoğunluğunun zorunlu eğitimin ardından eğitimden çekilmek durumunda kalmaları, bu çocukların yüksek eğitim olarak iyi koşullarda istihdam edilme olanaklarını da ortadan kaldırıyor. Bu açıdan bakıldığında da, Türkiye’de sosyal hareketlilik ihtimalinin önemli ölçüde dar olduğu ortaya çıkıyor.

Eğitim sisteminin toplumda gelire bağlı katmanlaşmayı derinleştiren yapısı, toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri de pekiştiriyor. Eğitime erişimin gelirin bir fonksiyonu olduğu durumda, eğer aile kısıtlı bütçesini bir çocuğun eğitimine kullanabilecek durumda ise erkek çocukların eğitimini sürdürmesini kız çocuklara tercih ediyor.⁴¹⁴ Bu durum özellikle kız çocuklarının zorunlu ilköğretimden, ortaöğretime geçişlerinin önünde bir engel teşkil ediyor.⁴¹⁵

Hanenin gelir seviyesi ile eğitime erişim arasındaki ilişki, kamunun henüz yeterince hizmet kapasitesi yaratmamış olduğu okul öncesi eğitim alanında ilköğretime oranla daha da görünür oluyor. Bu eşitsizliğin boyutları, aşağıda Eğitim Reformu Girişimi tarafından yayınlanan

⁴¹⁰ Bakış, O., Levent, H., İnsel, A., Polat, S. (2009). Türkiye’de Eğitime Erişimin Belirleyicileri, Eğitim Reformu Girişimi, İstanbul, s. 22. (T.)

⁴¹¹ A.g.e., s. 6.

⁴¹² A.g.e.

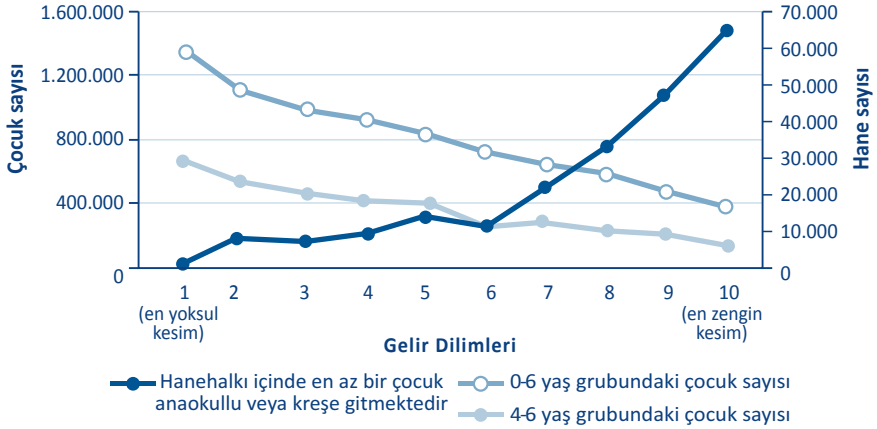
⁴¹³ A.g.e., s. 22.

⁴¹⁴ Eğitim Reformu Girişimi (2009). Eğitimde Eşitlik Politika Analizi ve Öneriler, İstanbul, s. 15. (T.)

⁴¹⁵ Bakış, O., Levent, H., İnsel, A., Polat, S. (2009). Türkiye’de Eğitime Erişimin Belirleyicileri, Eğitim Reformu Girişimi, İstanbul, s. 17. (T.)

Eğitimde Eşitlik Politika Analizi ve Öneriler adlı rapordan aldığımız, yüzde 10'luk gelir dilimleri ile okul öncesi eğitime katılım ilişkisini gösteren grafikte görülebilir.

Grafik 4: Gelir ile okul öncesi eğitime erişim arasındaki ilişki

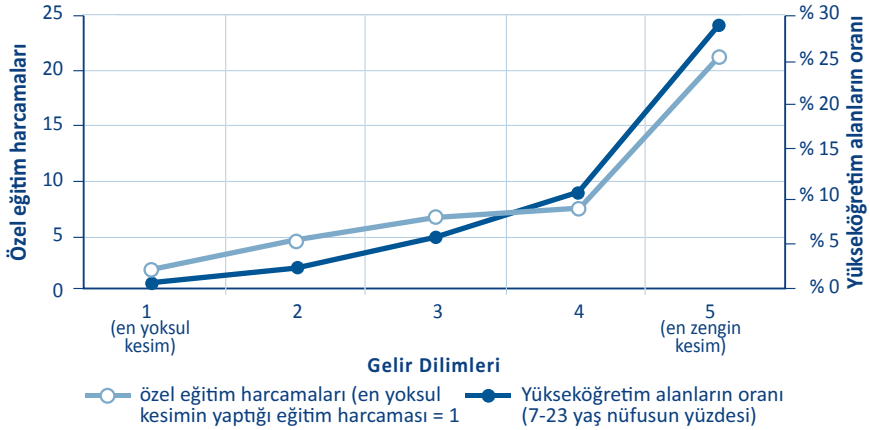

Kaynak: 2003 yılı Hanehalkı Bütçe Anketi'nden oluşturulan Aran'dan alıntılanan ERG, 2009, *Eğitimde Eşitlik Politika Analizi ve Öneriler*, s. 22.

2003 yılı Hanehalkı Bütçe Anketi üzerinden oluşturulan bu grafik, hanenin içinde bulunduğu gelir dilimi yükseldikçe hanedeki çocukların okul öncesi eğitime erişimlerinin arttığını gösteriyor. Özellikle 6. gelir diliminden itibaren, hanenin ait olduğu gelir diliminin artmasına paralel çocukların okul öncesi eğitime katılımı da artıyor. Okul öncesi eğitim almanın çocukların ileriki eğitim hayatlarına olumlu etkide bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, okul öncesi eğitime katılımın hanenin geliri temelinde farklılaşmasının uzun vadede çocukların başarısı, yüksek öğrenime erişimleri ve yüksek gelirli istihdam olanaklarına ulaşmaları açısından toplumsal eşitsizlikleri de derinleştirdiğini söyleyebiliriz. 2003 yılından bugüne okul öncesi eğitim alanında ciddi değişimler olduğu göz önünde bulundurulursa, bu değişimlerin hanenin gelir düzeyi ile okul öncesi eğitim ilişkisine nasıl etkideği üzerinde yeni çalışmalar yapılmasının son durumu anlamamıza önemli bir katkıda bulunduracağı söylenebilir.

Aşağıdaki grafikte ise özel eğitim harcamaları ile yükseköğretime erişim arasındaki ilişki görülebilir.

Grafik 5: Özel eğitim harcamaları ve yükseköğretime erişim arasındaki ilişki

Kaynak: HBA 2003 ve HBA 2006 verilerinden derleyen Bakış ve ark., 2009'dan aktaran ERG, *Eğitimde Eşitlik Politika Analizi ve Öneriler*, s. 23.

Grafiğe göre, yüzde 20'lik gelir gruplarındaki hanelerin özel eğitime yaptıkları harcamalar arttıkça, o gelir grubundaki çocukların yükseköğretim seviyesinde eğitime erişime olasılıkları yükseliyor. En düşük yüzde 20'lik gelir grubundaki çocukların yüzde 5'inden azı yükseköğretim alabilirken, en yüksek yüzde 20'lik gelir grubundakilerin yaklaşık yüzde 30'u yükseköğretime erişebiliyor. Yükseköğretim mezunlarının ücretlerinin ilköğretim ve ortaöğretim mezunlarının ücretlerinin çok üzerinde ücret aldıkları göz önünde bulundurulduğunda, yükseköğretime erişimin gelirin bir fonksiyonu olduğundan hareketle, toplumsal hareketliliğin kısıtlı olduğu ortaya çıkıyor.

b. Eğitime Erişim ve Toplumsal Cinsiyet

Son yıllarda okul öncesi ve zorunlu ilköğretim seviyelerinde kız çocuklarının okullulaşma oranının artışında önemli bir başarı kaydedildiği söylenebilir. Fakat ortaöğretim seviyesinde okullulaşmaya odaklanıldığında, kız çocuklarının eğitime erişimde karşılaştıkları sorunların halen Türkiye'nin önde gelen eğitim sorunlarından biri olduğu görülebiliyor.

Hangi kız çocuklarının ilköğretimden ortaöğretime geçişte dezavantajlı olduğu incelendiğine, kız çocuklarının içinde yaşadıkları hanenin gelir seviyesinin ortaöğretime geçişte dezavantaj yaratan önemli bir etken olduğu ortaya çıkıyor. Daha önce de belirtildiği gibi, kısıtlı gelirleri olan aileler, erkek çocuklarının ortaöğretime devam etmesini, kız çocuklarına oranla daha fazla önemsiyorlar. Ailelerin bu kararlarında, kadına karşı ayrımcılığa paye veren zihniyet yapısının olduğu kadar, ailenin sosyoekonomik koşulları, eğitim masraflarının yüksekliği ve eğitim hayatının kısa-orta-uzun vadede bu masrafları karşılaması oranlarının önemli etkisi

bulunuyor.⁴¹⁶ Kız çocuklarının ortaöğretime katılımlarının önündeki bir diğer engel ise küçük kardeşlerinin bakım yükünü üstlenmek durumunda kalmaları. Rankin ve Aytaç'ın belirttiği gibi, çocukların bakım yükünü üstlenebilecek mekanizmaların oluşturulması kız çocukların ilköğretimden sonra eğitime devam etmelerini olumlu etkileyebilir.⁴¹⁷

Ayrıca ebeveynlerin eğitim seviyesinin çocukların eğitime erişimleri ve eğitimde geçirdikleri süreye etkisi incelenirken, ebeveynlerin düşük eğitim seviyesinde olmasının toplumsal cinsiyet eksensli eşitsizlikleri daha da ağırlaştırmakta olduğu tespit ediliyor. Eğitim Reformu Girişimi'nin Eğitimde Eşitlik Politika Analizi ve Öneriler adlı raporunda, babası bir yıl daha fazla eğitim alan erkek çocuklarının eğitime katılım olasılığı oranlarının yüzde 15 arttığı, bu oranın kız çocuklarında ise yüzde 10 dolaylarında olduğu belirtiliyor.⁴¹⁸ Başka bir deyişle, babanın eğitim seviyesindeki artış erkek ve kız çocukların eğitime katılımlarını aynı oranda arttırmıyor. Bu bulgunun da, aile içerisinde toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler dolayısıyla dezavantajlı duruma düşebilen kız çocukların eğitime eşit katılımları için kamunun pozitif ayrımcılık uygulamasının gerekliliğini tasdik ettiği iddia edilebilir. Hem ebeveynlerin eğitim seviyesinin düşük, hem de hanenin gelirinin kısıtlı olduğu durumlarda ise kız çocuklarının ortaöğretime erişimi önündeki engeller katlanarak artıyor. Eğitim Reformu Girişimi'nin Eğitimde Eşitlik raporunda hanenin yıllık geliri 5000 TL olan, babası ilkökul mezunu olan, annesi okumayazma bilmeyen bir kız çocuğunun ortaöğretime gitme olasılığının yaklaşık yüzde 1 olduğu belirtiliyor.⁴¹⁹ Tüm bu sayılan nedenler hesaba katıldığında, kız çocukların erkek çocuklarla her düzeyde eğitim olanaklarına eşit katılabilmeleri için kamu tarafından pozitif ayrımcılık önlemlerinin alınması önemli görünüyor.

c. Çocuk İşçiliği ve Eğitime Erişim: Mevsimlik Tarım İşçiliği Örneği

Bu raporun istihdam bölümünde tartışıldığı üzere, büyük oranda ailelerin gelir yoksulluğundan kaynaklanan çocuk işçiliği, çocuk yoksulluğunun ciddi boyutlarda olduğu Türkiye gibi ülkelerde önemli bir sorun alanı oluşturuyor. Çocuk işçiler kimi zaman tamamen eğitimin dışında kalabildikleri gibi, kimi zaman da kayıtlı olmalarına rağmen çalışmaları gerektiği için okula düzenli devam sağlayamıyorlar. Mevsimlik tarım işçiliği yapmakta olan ve kendileri de ciddi oranda gelir yoksulluğu ile mücadele eden ailelerin çocukları da genellikle bu ikinci durumda kalıyorlar. Bu bağlamda, çocuk işçiliğinin bu biçiminin eğitime erişime etkisi değerlendirilmek istenirse, aşağıda Eğitim-Sen tarafından yapılan araştırmanın sonucu olarak ortaya çıkan Tablo 40'ta, mevsimlik tarım işçiliğinin yoğun olduğu şehirlerde mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan çocukların okula devam durumları incelenebilir.

⁴¹⁶ Bakış, O., Levent, H., İnsel, A., Polat, S. (2009). Türkiye'de Eğitime Erişimin Belirleyicileri, Eğitim Reformu Girişimi, İstanbul, s.22. (T.)

⁴¹⁷ Rankin, B. H., Aytaç, I. A. (2006) "Gender Inequality in Schooling: The Case of Turkey," Sociology of Education, Vol. 79, No. 25, s. 38. (İng.)

⁴¹⁸ Eğitim Reformu Girişimi (2009) Eğitimde Eşitlik Politika Analizi ve Öneriler, İstanbul, s. 15. (T.)

⁴¹⁹ A.g.e., s. 24.

Tablo 40: Bazı ilçelerde tarım işçisi ilköğretim öğrencileri ve okuldan ayrı kalınan gün sayısı

	Toplam öğrenci sayısı	Tarım işçisi öğrenci sayısı	Tarım işçisi öğrenci oranı (%)	Okuldan erken ayrılma (gün)	Okula geç başlama (gün)
Diyarbakır: Merkez	49.975	2.955	5,9	25	22,4
Batman: Merkez, Beşiri Kozluk	25.120	2.111	8,4	23,1	18
Adana: Seyhan, Yüreğir	13.661	1.200	8,7	33,5	..
Adıyaman: Merkez, Kahta	38.694	6.584	16,8	46	45
Şanlıurfa: Merkez, Suruç, Ceylanpınar, Siverek, Suruç, Bozova	55.003	10.005	18,1	66	45
Gaziantep: Şehit Kamil, Şahinbey	74.547	2.030	2,7	..	..
Toplam-Ortalama	243.339	23.683	9,8	38,5	32,6

Kaynak: Eğitim Sen, 2007, *Eğitim Sen Mevsimlik Tarım İşçiliği Nedeni ile Eğitimine Ara Veren İlköğretim Öğrencileri Araştırması*, s. 7.

Tablo 40'ta görüldüğü gibi Eğitim-Sen'in raporuna göre Diyarbakır, Batman, Adana, Adıyaman, Şanlıurfa ve Gaziantep'te mevsimlik tarım işçisi toplam 23,683 çocuk bulunuyor. Bu çocuklar, zorunlu sekiz yıllık temel eğitimleri sırasında ortalama olarak yılda 70 gün okullarından ayrı kalıyorlar. Şüphesiz ki 70 gün devamsızlık çocukların aldıkları eğitimin kalitesini düşürerek, çocukları eğitim içerisinde dezavantajlı konuma itiyor. Buradan hareketle, halihazırda gelir yoksulluğunun ve çocuk yaşta çalışmanın getirdiği tüm olumsuzlukları yaşayan bu çocukların, zorunlu temel eğitim süresince dahi eğitimden yeterince faydalanamadıkları ortaya çıkıyor.

ç. Okulların Mekansal Konumlanışı ile Yerleşim Bölgeleri Arasındaki Mesafe ve Eğitime Erişim

Okulların mekansal konumlanışı ile yerleşim bölgeleri arasındaki uzaklığın, özellikle kırsal bölgelerde ilköğretime erişim açısından ciddi bir sorun oluşturduğu biliniyor ve bu sorundan kaynaklı kırsal bölgede yaşayan çocuklar kentlerdeki akranlarına oranla eğitimde dezavantajlı bir konuma geliyorlar. Bu sorun eğitim politikaları dahilinde, iki yöntem ile çözüme kavuşturulmaya çalışılıyor. Bunlardan ilkinin belirlenen merkez okullara çevre yerleşim birimlerinden öğrencilerin taşınması, yani taşınmalı eğitim oluşturuyor. Aşağıdaki Tablo 41'de 2000-2001, 2006-2007 ve 2009-2010 öğretim yıllarındaki taşınmalı eğitim uygulamasının kapsamı ve cinsiyet temelinde öğrenci profili görülebilir.

Tablo 41: Taşımali ilköğretim uygulaması yapılan okul ve öğrenci sayısı

	Merkez Okul Sayısı	Kız Öğrenci	Erkek Öğrenci	Toplam
2000/2001	5.249	279.827	328.091	607.918
2006/2007	5.845	329.022	365.606	694.628
2009/2010	5.759	324.032	343.609	667.641
2010/2011	5.852	334.694	352.362	687.056

Kaynak: 2000-01 ve 2006-07 verileri TÜİK Milli Eğitim İstatistiklerine dayanarak aktaran KSGM, 2008, s. 30; 2009-10 ve 2010-11 verileri için kaynak MEB, 2011, Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim, s. 86.

Tabloda görüldüğü gibi, 2000-2001 öğretim yılı ile 2006-2007 öğretim yılı arasında taşımali eğitime katılan merkez okul sayısının, taşınan yerleşim biriminin kapsamının ve öğrenci sayısının arttığı ortaya çıkıyor. Bu artışın, ilköğretimde okullulaşma oranının artışı anlamında olumlu olduğunu söyleyebiliriz. 2006'dan 2009'a gerileme yaşansa da 2010-2011 öğretim yılında bu gerileme bir ölçüde telafi ediliyor. Taşımali eğitim uygulamasına katılan kız ve erkek çocuklarının sayısı arasındaki farkın düşük olması taşımali eğitim uygulamasının olumlu sonuçlarından biri. Fakat bu sistemin, çocukları taşımali eğitimin yorucu ve yıpratıcı sonuçlarıyla karşı karşıya bıraktığını da göz önünde bulundurmak gerekiyor.⁴²⁰ Çocukların eğitime erişimlerine engel oluşturmaksızın taşımali eğitimin bu olumsuz sonuçlarını en aza indirmek amacıyla, Üstündağ ve Keyder, ilköğretim seviyesinde 1, 2, ve 3. sınıf öğrencilerinin kendi köylerinde temel eğitimi almalarının ve sonra taşımali eğitime geçmelerinin hem fiziki hem de psikolojik gelişimlerine daha uygun olacağını belirtiyorlar.⁴²¹

Okulların mekansal konumlanışı ile yerleşim bölgeleri arasındaki uzaklığı ilköğretime erişime getirdiği engeli kaldırmak amacıyla kullanılan uygulanan bir diğer yöntem ise Yatılı İlköğretim Bölge Okulları (YİBO) uygulaması. 2000-2001, 2006-2007, 2009-2010 ve 2010-2011 öğretim yılları için bu okulların sayısı, öğrenci kapasitesi ve toplam öğrenci sayılarına dair bilgi aşağıdaki Tablo 42'den edinilebilir.

Tablo 42: YİBO kapasite ve yatılı öğrenci sayıları

	Okul Türü	Sayısı	Erkek	Kız	Toplam
2000/01	Yatılı İlköğretim Bölge Okulu + Pansiyonlu İlköğretim Okulu	452	104.843	36.140	140.983
2006/07	Yatılı İlköğretim Bölge Okulu	603	107.637	59.157	166.794
2009/10	Yatılı İlköğretim Bölge Okulu	574	145.695	119.590	265.285
2010/11	Yatılı İlköğretim Bölge Okulu	539	131.874	115.689	247.563

Kaynak: 2000-01 ve 2006-07 yılı verilerini TÜİK Mili Eğitim İstatistiklerine dayanarak aktaran KSGM, 2008, s. 30, 2009-10 ve 2010-2011, verileri ise Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim, 2010-2011, s.59.

*Pansiyonlu İlköğretim Okulları 2006'da Yatılı İlköğretim Bölge Okulu Uygulaması ile birleştirilmiştir.

⁴²⁰ Keyder, Ç., Üstündağ, N. (2006). "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kalkınmasında Sosyal Politikalar," içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, s. 31-32. (T.)

⁴²¹ A.g.e.

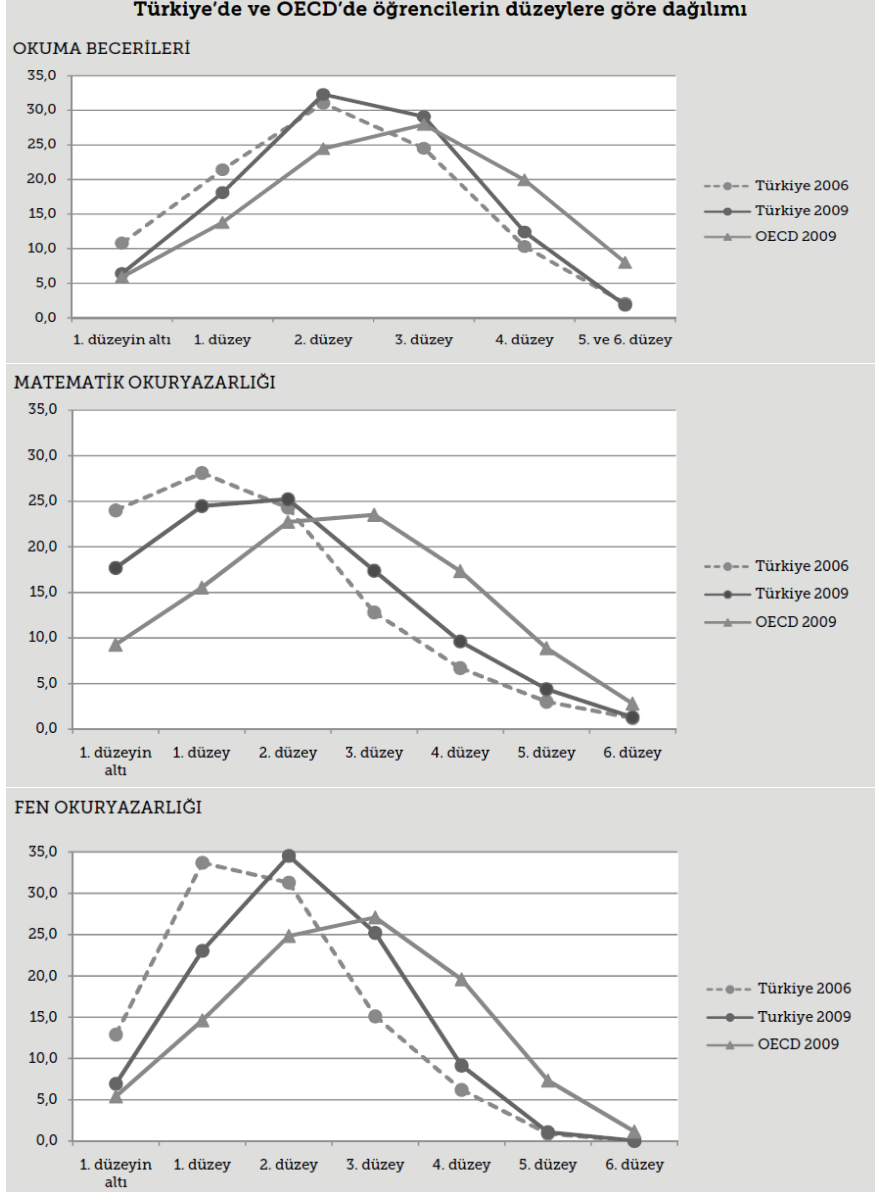
Tablo incelendiğinde YİBO'ların son 2 yılda öğrenci kapasiteleri ve toplam öğrenci sayılarında düşüşler olduğu göze çarpıyor. Taşınmalı eğitim uygulaması ile karşılaştırıldığında da, bu okulların öğrenci sayısı kısıtlı kalıyor. 2010-2011 eğitim öğretim yılında taşınmalı eğitim kapsamında yaklaşık 687 bin öğrenci bulunurken, aynı yıl YİBO'larda yaklaşık 247 bin öğrenci eğitim alıyor. Ayrıca taşınmalı eğitimin aksine, yatılı ilköğretim bölge okullarına kız öğrencilerin katılım oranının, her ne kadar 2000-2001 öğretim yılından 2009-2010 öğretim yılına dek çok hızlı bir artış görülse de, taşınmalı eğitime oranla düşük seyrettiği görülüyor. Özellikle son yıllarda gündeme gelen YİBO'lardaki taciz vakalarının kamuoyunda yarattığı rahatsızlığın kız çocukların YİBO'lara gönderilmesini daha da olumsuz etkileyeceği beklenebilir.

d. Öğrenci Başarısı

Raporun bu bölümünde hem Türkiye'deki eğitim sisteminin öğrenci başarısına etkisini diğer OECD ülkeleriyle karşılaştırmalı bir analize tabi tutacağız, hem de ülke içerisinde farklı statüdeki eğitim kurumlarının kendi aralarındaki farklılaşmayı inceleyeceğiz. Bu tür bir analiz için elimizdeki en uygun araç, OECD'nin üç yılda bir 15 yaş ortaöğretim öğrencileri için düzenlediği Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA).

PISA sonuçlarına göre Türkiye'nin 2009 puanları 2003 ve 2006 puanlarına göre daha iyi olsa da, bu iyileşme yetersiz. Çünkü Türkiye'nin PISA puanları daha önce olduğu gibi 2009'da da OECD ülkeleri arasında en son sıralarda. Türkiye, PISA 2009'da temel yeterlilik düzeyini geçen öğrenci oranı açısından da OECD ortalamasının çok altında. Aşağıdaki grafikler, öğrencilerin yeterlilik düzeylerine göre dağılımını, OECD ortalamasıyla karşılaştırmalı olarak gösteriyor. Burada 2. düzey, "temel yeterlik düzeyi" olarak tanımlanıyor ve bu düzeyin altındaki öğrencilerin toplumsal yaşama aktif katılım için gerekli becerileri edinemediği belirtiliyor.

Grafik 6: Türkiye’de ve OECD ortalamasında öğrencilerin PISA yeterlilik düzeylerine göre dağılımı (2003, 2009)

Kaynak: ERG, 2011, *PISA 2009 Sonuçlarına İlişkin Değerlendirme*, s. 5.

Grafiklerde de görüldüğü gibi, Türkiye’de eğitim sistemi, okuma, fen ve matematik alanlarının tümünde OECD ülkeleri ortalamasından daha düşük oranda öğrenciyi temel yeterlilik düzeyinin üzerine taşıyabiliyor. Üstelik Türkiye’de 15-19 yaş grubunda net okullulaşma oranı sadece yüzde 53. Bu, Türkiye’de, PISA’nın kapsamı dışında kalan 15 yaşında ama öğrenci olmayan çok sayıda çocuk olduğunu gösteriyor. Buradan Türkiye’nin temel yeterlilik düzeyinin üzerine taşıyabildiği 15 yaş çocuklarının oranının, PISA sonuçlarının gösterdiğinden çok daha düşük olduğu sonucu çıkarılabilir.

PISA sonuçları öğrenci başarısını etkileyen faktörler konusunda da bilgi vermekte. Bu faktörlerin başında gelen öğrencinin sosyoekonomik ve kültürel durumu, ESCS endeksi⁴²² ile ölçülmektedir. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, Türkiye, OECD ülkeleri içinde sosyoekonomik durumu kötü (ESCS endeksi -1’in altında) öğrencilerin oranı en büyük olan iki ülkeden biri.

⁴²² Organisation for Economic Co-operation and Development (2011). Education at a Glance 2011: OECD Indicators, s. 90. (İng.)

Tablo 43: PISA okuma puanı ve sosyoekonomik göstergeler

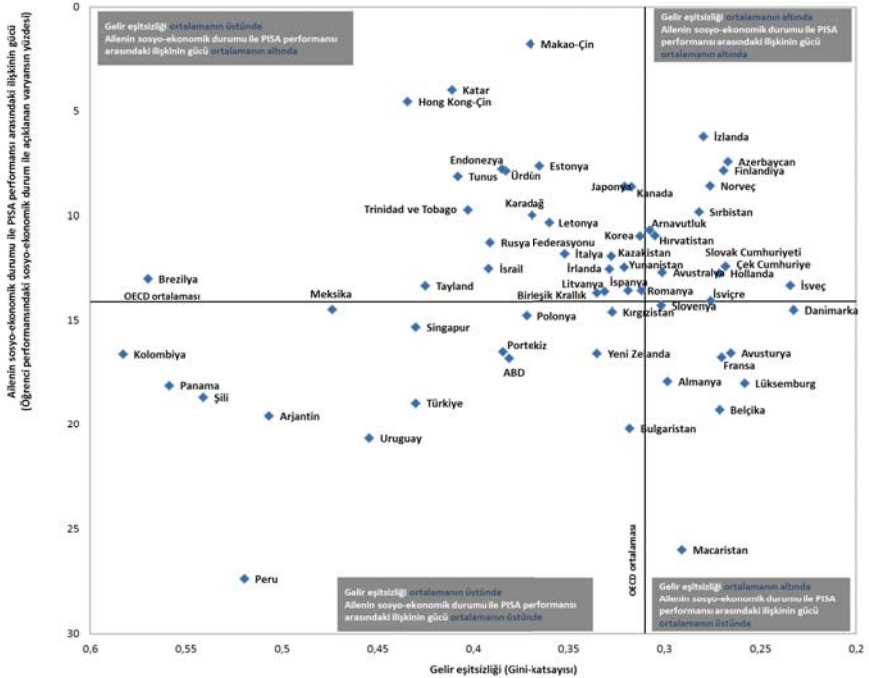
	PISA okuma puanı	Kişi başına düşen GSYİH*	Öğrenci başına düşen birikmiş harcama* (6 - 15 yaş)	35-44 yaş grubunda üniversite mezunları (%)	15 yaşındaki nüfusta göçmen aileden gelenler (%)	ESCS endeksi -1'in altında olan öğrenciler (%)
Kore	539	26 574	61 104	42,5	0,0	15,8
Finlandiya	536	35 322	71 385	43,8	2,6	3,9
Kanada	524	36 397	80 451	54,2	24,4	3,7
Y. Zelanda	521	27 020	48 633	39,9	24,7	8,6
Japonya	520	33 635	77 681	48,4	0,3	7,9
Avustralya	515	37 615	72 386	37,6	19,3	3,4
Hollanda	508	39 594	80 348	32,5	12,1	6,5
Belçika	506	34 662	80 145	35,3	14,8	9,0
Norveç	503	53 672	101 265	38,4	6,8	2,4
Estonya	501	20 620	43 037	34,6	8,0	6,7
İsviçre	501	41 800	104 352	36,4	23,5	11,1
Polonya	500	16 312	39 964	18,8	0,0	20,7
İzlanda	500	36 325	94 847	36,2	2,4	3,5
ABD	500	46 434	105 752	43,0	19,5	10,4
İsveç	497	36 785	82 753	32,7	11,7	5,1
Almanya	497	34 683	63 296	26,7	17,6	8,2
İrlanda	496	44 381	75 924	36,8	8,3	10,4
Fransa	496	32 495	74 659	31,2	13,1	13,9
Danimarka	495	36 326	87 642	37,1	8,6	7,2
Birl. Krallık	494	34 957	84 899	33,0	10,6	5,6
Macaristan	494	18 763	44 342	19,0	2,1	19,1
Portekiz	489	22 638	56 803	14,5	5,5	33,5
İtalya	486	31 016	77 310	15,2	5,5	21,4
Slovenya	483	26 557	77 898	23,7	7,8	10,2
Yunanistan	483	27 793	48 422	26,5	9,0	17,7
İspanya	481	31 469	74 119	32,6	9,5	29,0
Çek Cumh.	478	23 995	44 761	14,4	2,3	9,2
Slovak C.	477	20 270	32 200	13,9	0,5	10,4
İsrail	474	26 444	53 321	45,9	19,7	12,7
Lüksemburg	472	82 456	155 624	28,4	40,2	16,1
Avusturya	470	36 839	97 789	19,3	15,2	8,4
Türkiye	464	13 362	12 708	10,6	0,5	58,0
Şili	449	14 106	23 597	24,4	0,5	37,2
Meksika	425	14 128	21 175	15,7	1,9	58,2

Kaynak: OECD (2010a) *PISA 2009 Results: What Students Know and Can Do – Student Performance in Reading, Mathematics and Science (İng.)* s.219 (*Satın alma gücü paritesi kullanılarak dönüştürülmüş Amerikan doları karşılığı.)

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, Türkiye ve Meksika'da öğrencilerin yüzde 58'i sosyoekonomik açıdan en dezavantajlı (ESCS endeksi -1'in altında olan) grupta yer alıyor. Bu oran Şili, Portekiz, İspanya, İtalya ve Polonya'da yüzde 20 düzeyinde; Norveç, Avustralya, Kanada ve Finlandiya'da ise yüzde 5'in altında. Bu durum ister istemez başarı oranlarına da yansıyor.

Aşağıdaki grafikte ise öğrencinin sosyoekonomik durumunun (ESCS endeksinin) PISA puanı üzerindeki etkisinin, ülkedeki gelir eşitsizliği ile ilişkisi görülüyor. Grafikte Türkiye, gelir eşitsizliği yüksek ve öğrenci başarısı büyük ölçüde öğrencinin sosyoekonomik durumu tarafından belirlenen ülkeler arasında yer alıyor. Daha net olarak ifade etmek gerekirse Türkiye, sosyoekonomik durumun öğrenci başarısına etkisinin en büyük olduğu üç OECD ülkesinden biri; ve öğrenci başarısındaki farklılaşmanın yüzde 19'u öğrenciler arasındaki sosyoekonomik durum farklarından kaynaklanmakta.⁴²³

Grafik 7: Ailenin sosyoekonomik durumu ile PISA performansı arasındaki ilişkinin gücü ve gelir eşitsizliği

Kaynak: OECD (2010b) s.34.

423.

Eğitim sistemi içerisindeki farklı okul türlerinde eğitim gören öğrencilerin ortalama başarılarını incelediğimizde ise, okul türleri arasında ciddi başarı farklılıkları göze çarpıyor. Aşağıdaki tablo, okul türlerine göre öğrencilerin ortalama PISA puanlarını ve sosyoekonomik durumlarını gösteriyor.

Tablo 44: Okul türüne göre ortalama PISA 2006 puanları ve sosyoekonomik ve kültürel durum endeksi (ESCS)

	Okuma	Fen	Matematik	ESCS
Anadolu lisesi	527	509	511	-0,65
Genel lise	463	431	430	-1,14
Meslek lisesi	419	394	393	-1,51
Çok programlı lise	399	381	378	-1,96
İlköğretim	348	349	359	-2,31

Kaynak: PISA 2006 sonuçlarından Dinçer ve Kolaşın tarafından hesaplanmıştır. ERG, 2009, *Türkiye’de Öğrenci Başarısında Eşitsizliğin Belirleyicileri*, s. 18.

Tablodan da görüldüğü gibi, okul türleri öğrencilerin sosyoekonomik durumu temelinde sıralandığında, bu sıralama her üç alanda ortalama öğrenci başarısı ile birebir örtüşüyor. PISA 2006 sonuçları genel olarak “akademik seçicilik uygulayan bir lisede”⁴²⁴ okuyan öğrencinin bir genel lise öğrencisinden 66-79 puan arası daha yüksek sonuçlar aldığını ortaya koyuyor. Akademik seçicilik uygulayan Anadolu liseleri, sosyoekonomik durumu, genel lise, meslek liseleri, çok programlı lise ve ilköğretim okullarında okuyan öğrencilerden daha iyi durumda olan öğrencileri bünyesinde toplarken, bu öğrenciler de diğer okul türlerinde okuyan akranlarından daha yüksek başarıya ulaşıyorlar. Bir okul türünde okuyan öğrencilerin sosyoekonomik durumları ne kadar iyiye (ESCS endeksi ne kadar büyükse), o okul türünün PISA başarısı da o denli yüksek oluyor.⁴²⁵

Dinçer ve Uysal Kolaşın, PISA 2006 sonuçları üzerine yaptıkları değerlendirmede, öğrencilerin PISA başarılarında sosyoekonomik altyapılarının önemli bir etken olarak ortaya çıktığına vurgu yapıyorlar ve mevcut eğitim sisteminin ailenin sosyoekonomik durumunun öğrenci başarısı üzerinde yarattığı dezavantajları kaldırmadığının altını çiziyorlar.⁴²⁶

Sosyoekonomik olarak daha iyi durumda olan ailelerin çocuklarının hem akademik seçicilik uygulayan bir okul türüne erişme olasılıkları daha yüksek, hem de bu çocuklar daha geniş olanaklara sahip bu okul türlerine eriştikleri durumda daha kaliteli bir eğitim alıyorlar; sonuçta akranlarına oranla akademik başarıları da daha üst düzeyde seyrediyor. Bu durumun yüksek öğrenime erişim alanında da önemli toplumsal sonuçlar doğurduğu Alkan ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada ortaya çıkıyor. Bu araştırmaya göre, öğrenciler

⁴²⁴ Örneğin, Anadolu liseleri, yabancı dil ağırlıklı liseler ve Anadolu meslek liseleri.

⁴²⁵ Eğitim Reformu Girişimi, (2009) Eğitimde Eşitlik Politika Analizi ve Öneriler, İstanbul, s. 18. (T.)

⁴²⁶ Dinçer, M. A., Uysal Kolaşın, G. (2009) “Türkiye’de Öğrenci Başarısında Eşitsizliğin Belirleyicileri,” Eğitim Reformu Girişimi, İstanbul, s. 14. (T.)

büyük oranda ailelerinin sosyoekonomik özelliklerine paralel lise türlerine yerleşiyorlar ve yerleştikleri bu liseler de üniversiteye gidip gidemeyeceklerini belirliyor.⁴²⁷ Tüm bu ilişkiler birlikte değerlendirildiğinde, toplumdaki sosyoekonomik eşitsizliklerin, önce nitelikli eğitim veren okullara erişimde eşitsizliğe, ardından akademik başarıda, ve nihayet istihdamda, mesleki başarıda ve kazanılan gelirden eşitsizliğe dönüştüğü; sonuç olarak kuşaklar boyunca yeniden üretildiği söylenebilir.

Türkiye'deki eğitim sisteminde sosyoekonomik duruma bağlı yatay sosyal içerme oranının düşük olduğu OECD'nin PISA 2009 raporunda da belirtiliyor. Türkiye'de sosyal sınıf itibarıyla, okullar arasında ayrışma, okul içinde ise aynışma olduğu vurgulanıyor.⁴²⁸ Sosyoekonomik açıdan dezavantajlı konumda olan öğrenciler, genelde okul kaynakları itibarıyla da dezavantajlarla karşılaşılıyorlar, sosyoekonomik kökenleri eğitimin kalitesinde iki kat dezavantaj yaratıyor. Ama sosyoekonomik açıdan dezavantajlı öğrencilerin devam ettiği okulların, temel kaynaklar ve öğretmen sayısı itibarıyla eksiksiz olduğu durumlarda da sorun devam ediyor. Çünkü dezavantajlı öğrencilerin karşılaşacakları öğretmenlerin eğitim seviyesi, varlıklı ailelerin çocuklarının devam ettiği okullardaki öğretmenlerinkinden düşük kalıyor.

Yine de sorunu hiç değilse küçültebilmek için çoğu ülke bir nevi *pozitif ayrımcılık* uygulayarak sosyoekonomik açıdan dezavantajlı öğrencilerin devam ettiği okullara diğer okullardan daha fazla öğretmen gönderiyor. Ama Türkiye, Slovenya, İsrail ve Amerika Birleşik Devletleri ile beraber, bu konuda bir istisna oluşturuyor, öğrenci başına düşen öğretmen sayısının arzu bu ülkelerde sosyoekonomik duruma göre değişkenlik arz ediyor ancak pozitif ayrımcılık yönünde değil. Sonuçta da olması gerekenin tam tersine, öğrenci başına düşen öğretmen sayısı yoksul okullarda genele oranla daha da düşük kalıyor.⁴²⁹

Türkiye'de öğrencinin sosyoekonomik durumunun eğitim başarısına etkisi, farklı bölgelerde yaşayan öğrencilerin ortalama puanlarına bakıldığında da açıkça görülüyor, çünkü bölgeler arasındaki başarı farkları, gelir dağılımı ve istihdam alanlarındaki eşitsizliklerin bölgesel görünümüne paralellik arz ediyor.

Aşağıda bulunan Tablo 45, farklı bölgelerde ikamet eden öğrencilerin PISA puanlarını gösteriyor.

⁴²⁷ Alkan, A., Çarkoğlu, A., Filiztekin, A. ve İnceoğlu, F. (2008) Türkiye Ortaöğretim Sektöründe Katma Değer Oluşumu Üniversiteye Giriş Yarışı, TÜBİTAK, İstanbul. (T.)

⁴²⁸ Organisation for Economic Co-operation and Development (2010b) PISA 2009 Results: Overcoming Social Background – Equity in Learning Opportunities and Outcomes (cilt II). s. 88. (İng.)

⁴²⁹ A.g.e.

Tablo 45: Bölelerde öğrenim alan öğrencilerin ortalama puanları

	Okuma	Fen	Matematik
Ege	475	439	440
Akdeniz	474	452	452
Marmara	462	436	444
İç Anadolu	451	422	419
Karadeniz	449	435	430
Doğu Anadolu	409	383	372
Güneydoğu Anadolu	406	384	385

Kaynak: PISA 2006 sonuçlarından Dinçer ve Kolaşın tarafından hesaplanmıştır.
ERG, 2009, *Türkiye’de Öğrenci Başarısında Eşitsizliğin Belirleyicileri*, s. 17.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, PISA sonuçlarına göre okuma alanında öğrenci başarısının en düşük olduğu bölge Güneydoğu Anadolu bölgesi. Fen ve matematik alanlarında ise Doğu Anadolu bölgesi öğrenci başarısının en düşük olduğu bölge. Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinin diğer bölgelerdeki ortalama öğrenci başarısından bir kırılma ile ayrışması da dikkat çekiyor. Bu bağlamda, bu iki bölgenin aleyhine gelişen genel bölgesel eşitsizliklerin bir tezahürünün de öğrenci başarılarına yansıdığını söyleyebiliriz. Özellikle bu iki bölgedeki çocukların büyük bir kısmının anadillerinin Kürtçe olduğu ve gelir yoksulluğunun boyutlarının diğer bölgelere oranla daha yüksek olduğu hesaba katıldığında, bu bölgelerdeki çocukların akranlarına oranla daha düşük başarı göstermelerinin sosyal ve ekonomik temelleri olduğu rahatlıkla söylenebilir.

C. Eğitimde Ayrımcı Pratikler

Raporun bu bölümünde amacımız eğitimde karşılaşılan ayrımcı pratiklere değinmek ve eğitimin toplumsal eşitlik idealine katkıda bulunmasına yönelik olası reform programları için özellikle dikkat edilmesi gereken hususları ön plana çıkarmak. Bu amaç dahilinde, Türkiye’de eğitim sisteminde din, inanç, anadil ve engellilik temelli ayrımcılık pratiklerini tartışacağız.⁴³⁰

a. Eğitimde Anadil

Türkiye’de eğitim sistemi Türkiye topraklarında Türkçe dışındaki en büyük anadil olan Kürtçe başta olmak üzere, Türkçe dışında anadillere sahip çocukların eğitimdeki dezavantajlı konumlarını tümüyle görmezden geliyor ve bu durum ciddi bir insan hakları sorunu olmayı sürdürüyor. Uluslararası Azınlık Hakları Grubu’nun raporu, Türkiye’de Almanca, Fransızca ve İngilizce gibi yabancı dillerde eğitim yapılabildiği halde hiçbir devlet okulunda dilse

⁴³⁰ KAOS-GL Derneği’nin eğitim sistemindeki heteronormatif sosyalleşmeye dikkat çeken ve LGBT öğrencilerin haklarının korunmasına vurgu yapan açıklamalarını takiben cinsiyet kimliği ve cinsel yönelimin de bu hususlar arasında değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

azınlıkların dillerinde eğitim yapılmadığını, hatta bu dillerin yabancı dil olarak dahi müfredata eklenmediğini vurguluyor.⁴³¹ Anadili Türkçe olmayan dolayısıyla, bu dili, anadili Türkçe olan yaşlıları kadar iyi bilme şansı olmayan çocuklar, anadili Türkçe olan öğrenciler için hazırlanmış bir müfredat ile karşılaşınca, daha eğitimin ilk basamağında dezavantajlı konuma itilmiş oluyor. Bu dezavantaj, anadili Türkçe olmayan çocukların okul başarılarında ve akademik seçicilik uygulayan okullara ve yükseköğrenime erişimlerinde görünür hale geliyor.

Bu bağlamda, BETAM araştırmacılarının 2003 tarihli Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması verilerini kullanarak oluşturdukları Tablo 46 incelenebilir.

Tablo 46: Anadiline göre eğitim durumu, yüzde

	Türkçe	Kürtçe	Diğer	Toplam
İlköğretim mezunu değil	9	46	26	15
İlköğretim mezunu	66	45	56	63
Ortaöğretim mezunu	15	6	11	14
Yüksekokul ya da üniversite mezunu	10	2	7	9

Kaynak: TNSA 2003 verileri kullanılarak BETAM, 2009, *Araştırma Notu 49*, s. 3.

Tabloda görüldüğü gibi, anadili Türkçe dışında başka bir dil olan Türkiye yurttaşlarının eğitimsel kazanımları anadili Türkçe olanların gerisinde kalıyor. Özellikle anadili Kürtçe olan yurttaşlar söz konusu olduğunda, eğitimsel kazanım farkının arttığı ortaya çıkıyor. Örneğin, araştırmaya katılan anadili Kürtçe olan yurttaşların yüzde 46'sı ilköğretim mezunu değilken, ilköğretim mezunu olmayan anadili Türkçe olan yurttaşların oranı yüzde 9 seviyesinde. Benzer bir biçimde, yüksekokul ya da üniversite mezunu olma oranı araştırmaya katılan anadili Türkçe olan yurttaşlar arasında yüzde 10 düzeyinde iken, aynı oran anadili Kürtçe olanlarda yüzde 2, Türkçe ve Kürtçe dışında bir anadili olanlarda ise yüzde 7. Bu sonuçlar, yurttaşlar arasında anadil farkını görmezden gelen bir eğitim sisteminin eğitimsel kazanım temelinde yarattığı eşitsizliğe işaret ediyor. Anadili Türkçeden farklı olan çocukların eğitim sistemi içerisindeki eşitsiz konumlarının nasıl giderileceği ve hangi tür eğitim modelinin bu çocukların akranlarıyla eşit eğitim olanaklarına sahip olmalarını sağlayacağı üzerine akademik çalışmalara ve siyasi tartışmalara ihtiyaç duyuluyor.

b. Eğitimde Etnik Köken

Roman kökenli çocuklar da, anadilleri büyük çoğunlukla Türkçe olmasına rağmen, eğitim sistemi içerisinde dezavantajlı konumdalar. Uluslararası Azınlık Hakları Grubu raporunda Roman çocukları arasında ailelerinin gelirlerine katkı sağlamak amacıyla okulu bırakmanın yaygın olduğu belirtiliyor.⁴³² Sosyoekonomik etkenlere paralel olarak, ailelerin Roman

⁴³¹ Kaya, N. (2009) *Forgotten or Assimilated? Minorities in the Education System of Turkey*, Minority Rights Group International, s. 8. (İng.)

⁴³² A.g.e., s. 13. (İng.)

kökenleri dolayısıyla çocuklarının eğitimde uzun süre kalamayacaklarına ve eğitim alsalar dahi güvenceli iş olanaklarına erişimlerinin olmayacağına dair güçlü inançları bulunuyor.⁴³³ Bu inanç, Roman kökenli Türkiye yurttaşlarının uzun yıllardır gelir yoksulluğu, işsizlik ya da güvencesiz istihdam ve ayrımcılık ile yüz yüze yaşamalarının bir sonucu olarak geliştirilmiş bir refleks olarak okunabilir.

Ekim Akkan ve arkadaşları, beş ilde yaptıkları çalışmada Roman mahallerinde eğitim seviyesinin ve Roman çocukların okullaşma oranlarının düşük olduğunu ve bu durumun temel sebebinin yoksulluk olduğunu gözlemliyorlar. Bugünkü eğitim sisteminde aileler düzenli olarak harcama yapmak zorunda bırakıldığı için, düzenli geliri olmayan çoğu Roman ailenin çocuğu eğitimini devam ettiremiyor. Ayrıca Roman çocuklar çalışıp aile bütçesine katkıda bulunabilmek için erken yaşta eğitimden kopmak durumunda kalıyorlar. Dışlanma, erken yaşta evlenme, kardeşlere bakma yükümlülüğü ve konar göçer yaşam tarzı da roman çocukları eğitimden koparan diğer nedenler. Ekim Akkan ve arkadaşları, Roman mahallerindeki okulların çevre mahallelerin okullarına göre çok daha fazla fiziki problemle (badana, ısınma, temizlik, sınıf kapasitesi) karşı karşıya olduğuna da dikkat çekiyor.⁴³⁴ Roman çocuklarının eğitime erişimlerinin önündeki sosyoekonomik ve ayrımcılık temelli engellerin bütünsel bir sosyal politika ve ayrımcılık karşıtı yaklaşımı içerisinde kaldırılması gerekiyor.

c. Eğitimde Din ve İnanç

Eğitim sistemi içerisindeki bir diğer ayrımcı pratik ise eğitimin içeriğine dair: zorunlu din dersleri. Her ne kadar diğer dinler ile ilgili bilgiler müfredata eklense de, Tarih Vakfı ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın raporunda belirtildiği gibi, zorunlu din derslerinde Sünni İslam yorumu üzerine kurulu bir müfredat yine bu yaklaşımda eğitim almış öğretmen kadroları tarafından uygulanıyor.⁴³⁵ Çeşitli nedenlerle çocuklarına bu yaklaşımda bir din eğitimi vermek istemeyen yurttaşların, zorunlu din eğitimi uygulamasına hukuki yollarla karşı çıktıkları ve çocuklarının bu dersten muaf olmalarını sağladıkları görülüyor.⁴³⁶ Fakat toplumun önemli bir kesimini oluşturan Alevi yurttaşlar için çocuklarının zorunlu din dersinden muaf tutulmasının kişisel inisiyatiflere bırakılmış olması⁴³⁷ kendi başına bir ayrımcılık pratiği olarak görülebilir. Bu durumun Alevi yurttaşların çocuklarının, öğretmenlerin olası ayrımcı tutumları ile karşılaşma ihtimalini arttırdığını ve çocukların tepki çekme korkusuyla Alevi bir aileye mensup olduklarını gizleme yoluna itebileceğini söyleyebiliriz.

Hristiyan ve Yahudi Türkiye yurttaşlarının da din eğitimi konusunda sorunları bulunuyor. Farklı dinlere mensup Türkiye yurttaşlarının kendi din adamlarını yetiştirme taleplerinin henüz

⁴³³ Edirne Roman Derneği, European Roma Rights Centre, Helsinki Yurttaşlar Derneği. (2008) *Biz Buradayız! Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, s. 95. (T.)

⁴³⁴ Ekim Akkan B., B. Erel, F. Keleş, G. Gümüş, Ö. Anadol, M. B. Deniz, M. Ertan (yakında yayınlanacak) Roman Toplulukları için Bütünleşik Sosyal Politikalar, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu (T.)

⁴³⁵ Tarih Vakfı ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı. (2009) *Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Projesi Bulgular ve Tavsiyeler Raporu*, s. 5. (T.)

⁴³⁶ Milliyet. (2010) Çocuklarının din dersinden muaf olması için dava açtılar, 25 Mayıs 2010. <http://www.milliyet.com.tr/Milliyet.aspx?aTyp e=SonDakika&ArticleID=1242407> (T.)

⁴³⁷ Kaya, N. (2009) *Forgotten or Assimilated? Minorities in the Education System of Turkey*, Minority Rights Group International, s. 6. (İng.)

yanıt bulamaması bu sorunlar arasında önemli bir yer tutuyor. Bu bağlamda, Uluslararası Azınlık Hakları Grubu'nun Heybeliada'daki (Halki) Rum Ortodoks ruhban okulunun kapalı tutulmasına dair eleştirisini de dikkate almak gerekiyor.⁴³⁸

ç. Eğitimde Engellilik

Türkiye'de uzun yıllar boyunca engellilerin eğitime erişimini kolaylaştırmak üzere eğitim materyallerinin çeşitlendirilmesi, erişilebilir okullar oluşturulması gibi önlemlerin alınmamış olmasının, eğitim sistemi içerisinde engellilik temelinde bir ayrımcılığın kurumsallaşmasına katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu tarihsel arkaplan nedeniyle, engelli nüfusun her düzeyde eğitim kurumlarına erişimleri ve eğitimsel kazanımları, nüfusun genelinden daha düşük oranda seyrediyor. Türkiye Özürlüler Araştırması'na göre 2002 yılında genel nüfus içerisinde okuryazar olmayan kişilerin payı yüzde 12,9 iken, engelli yurttaşlar arasında bu oran yüzde 36,3.⁴³⁹ Bu araştırmanın ikincil analizini gerçekleştiren Tufan ve Arun, engellilerin yüzde 84,2'sinin ilkokul mezunu, ilkokul terk ya da hiç okula gitmemiş olduğunu belirtiyorlar.⁴⁴⁰ Buradan hareketle, engelli yurttaşların büyük bir çoğunluğunun eğitimsel kazanımlarının tarihsel bir ayrımcılık pratiği sebebiyle düşük seviyede kalmış olduğu rahatlıkla söylenebilir.

2005 yılında çıkarılan Özürlüler Yasası'nı takiben, engelli çocukların eğitime erişimleri ile ilgili olumlu gelişmeler yaşanıyor. Bu gelişmeler arasında engelli çocukların engeli olmayan çocuklar ile aynı sınıfta eğitim görmelerini destekleyen "kaynaştırma uygulaması", engelli çocukların özel özel eğitim kurumlarından belirli bir süre ücretsiz olarak yararlanmalarının sağlanması ve öğrencilerin ücretsiz olarak ev ile okul arasında taşınması gibi politikalar sayılabilir. Fakat kaynaştırma uygulaması ile ilgili öğretmenlere yeterli destek sağlanamadığı için, bu uygulama etkin ve sosyal içermeye hizmet edecek bir biçimde uygulanamıyor. Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin verdikleri hizmetin kalitesi denetlenmiyor ve sağlanan eğitim saati birçok ülkede sağlanan saatin çok altında.

Aynı zamanda engelli öğrencilerin üniversitelere erişimlerinin önündeki engellerin kaldırılması amacıyla Yüksek Öğretim Kurumu'nun öncülüğünde yapılan çalışmalar da olumlu gelişmeler içerisinde değerlendirilebilir. Fakat engelli yurttaşların her düzeyde eğitim olanaklarına diğer yurttaşlarla eşit erişimlerinin sağlanması amacıyla gerek erişilebilirlik ve ulaşılabilirliğe dair, gerekse eğitim araçlarının çeşitlendirilmesine dair ciddi adımların atılması gerekiyor.

⁴³⁸ Minority Rights Group International. (2007) Bir Eşitlik Arayışı: Türkiye'de Azınlıklar, s. 23. (T.)

⁴³⁹ Devlet İstatistik Enstitüsü ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (2004) Türkiye Özürlüler Araştırması, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası. (T.)

⁴⁴⁰ Tufan, İ., Arun, Ö. (2006). Türkiye Özürlüler Araştırması 2002 İkincil Analizi, Türkiye Bilimsel Ve Teknik Araştırma Kurumu Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu, Ankara, s. 21. (T.)

d. Ders Kitaplarında Ayrımcılık

Eğitimde ayrımcı pratiklerin görüldüğü bir diğer alan ise ders kitaplarının içerikleri. Tarih Vakfı ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı tarafından yayınlanan Ders Kitaplarında İnsan Hakları II raporundaki bulgular eğitim sisteminde kullanılan ders kitaplarının farklı türlerde ayrımcı ifadeler içerdiği yönünde. Örneğin, ders kitaplarında din, inanç ve anadil temelinde Türkiye yurttaşlarının çoğunluğundan farklı özelliklere sahip Kürt, Çerkez, Laz, Alevi, Ermeni, Rum, Süryani ve Arap kökenli Türkiye yurttaşlarına dair olumsuz ve özcü genellemeler yapıldığı ya da bu yurttaşların tamamen yok sayıldıkları tespit ediliyor.⁴⁴¹ Buna ek olarak Esen, ders kitaplarında kadın ve erkeğin geleneksel rollerde temsil edildiğine ve kitapların toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik herhangi bir olumlu kültürel kod içermediğine vurgu yapıyor.⁴⁴² Ders kitaplarından ayrımcı ifadelerin kaldırılmasının eğitim sisteminin özgür ve eşit bireyler olarak bir arada yaşama kültürüne hizmet edeceğini düşünüyoruz.

e. Yükseköğretimde Kadınlara Yönelik Ayrımcılık

Yükseköğretimde başörtülü kadınların durumu uzun yıllardır Türkiye'nin önemli siyasi gündem maddelerinden birini oluşturmaya rağmen, henüz çözüme kavuşturulamamış bir insan hakları sorunu olarak önemini koruyor. Başörtülü kadınların üniversiteye başörtülü olmaları nedeniyle girişlerinin engellenmesi, özellikle genç kadınların yükseköğretime erişimlerinin önünde ciddi bir engel oluşturuyor. İnsan Hakları İzleme Örgütü, geçtiğimiz yıl içerisinde hükümetin sorunu çözmeye yönelik girişimi sonrasında Adalet ve Kalkınma Partisi'ne kapatma davası açılmasına kadar uzanan süreç dikkat çekiyor ve ekliyor: "Hükümetin kadınların üniversitede başörtüsü takması meselesini ele alış biçimi ve bunun sonucunda meydana gelen siyasi ve anayasal konfrontasyonlar, binlerce kadının durumunda herhangi bir iyileşme yaşanmamasına neden oldu."⁴⁴³

Ç. Türkiye'de Eğitime Yapılan Harcamalar

Sosyoekonomik statü ile eğitime erişim arasında ne tür bir ilişki olduğuna dair önemli bir gösterge olabileceği fikrinden hareketle, eğitime yapılan toplam, kamusal ve özel harcamaların boyutunu inceliyoruz.

Toplam eğitim harcaması ile başlayacak olursak, OECD'nin 2009 PISA raporu, Türkiye'nin başarı oranlarındaki düşüklüğün, öğrenci başına yapılan harcamanın azlığı da hesaba katılarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtiyor. Bu alanda OECD ülkeleri arasında sonuncu olan Türkiye, kendisinden bir önceki sırada bulunan Meksika'nın bile çok gerisinde.⁴⁴⁴ Eğitim-Sen'e

⁴⁴¹ Tarih Vakfı ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı. (2009) Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Projesi Bulgular ve Tavsiyeler Raporu, s. 3-4. (T.)

⁴⁴² Esen, Y. (2007) "Sexism in School Textbooks Prepared under Education Reform in Turkey," Journal for Critical Education Policy Studies, 5, 2. (İng.)

⁴⁴³ Human Rights Watch. (2009) Ülke Raporu-Türkiye, Ocak. (T.)

⁴⁴⁴ OECD (2010a) PISA 2009 Results: What Students Know and Can Do – Student Performance in Reading, Mathematics and Science (cilt

göre, 2000li yılların başından itibaren yıllık toplam eğitim harcamasının içerisinde kamunun payı azalırken, hanehalklarının eğitim alanına cepten yaptıkları harcamaların oranı artıyor.⁴⁴⁵ Eğitim alanında özel harcamaların payının kamu harcamalarına oranla daha hızlı artmasının, kamusal eğitim sistemi üzerinden yani sosyoekonomik eşitsizliklerden görece bağımsız olarak, kaliteli bir eğitimin herkese ücretsiz olarak sağlanması idealinden gitgide uzaklaşılmasının bir sonucu olduğu söylenebilir.

a. Eğitime Yapılan Kamu Harcamaları

Eğitime yapılan kamu harcamalarının boyutu, ülkelerin eğitime verdikleri önemin bir göstergesi olarak okunabilir. Türkiye’de kamu eğitim harcamalarının GSYİH’ya oranı 2013 ödenek teklifinde yüzde 3,8 olarak yer alıyor.⁴⁴⁶ Bu oran 2008 yılı OECD ortalaması olan yüzde 5,4’ün⁴⁴⁷ çok gerisinde.

OECD ülkelerinde kamu eğitim harcamalarının GSYİH’ya oranı, ilk ve ortaöğretim kurumları için ve farklı öğretim düzeyleri için incelenmek istenirse, bu karşılaştırma 2006 yılı verileriyle yapılabilir. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, Türkiye gerek ilk ve orta öğretim düzeyinde, gerekse tüm öğretim düzeylerinde GSYİH’sına göre en düşük oranda kamu eğitimi harcaması yapan OECD ülkesi.

1) s. 36. (İng.)

⁴⁴⁵ Eğitim Sen (2006). Paralı eğitim, eğitimde fırsat eşitsizliklerini derinleştirmektedir, Eğitim Sen Genel Başkanı Alaaddin DİNÇER’in 2006-07-26 tarihli basın açıklaması, <http://www.egitimsen.org.tr/haberarsivi.php?id=674> (T.)

⁴⁴⁶ Eğitim Reformu Girişimi. (2009) Eğitim İzleme Raporu-Sayılarla Eğitim, s. 1. (T.)

⁴⁴⁷ Organisation for Economic Co-operation and Development (2011). Education at a Glance 2011: OECD Indicators, s. 254. (İng.)

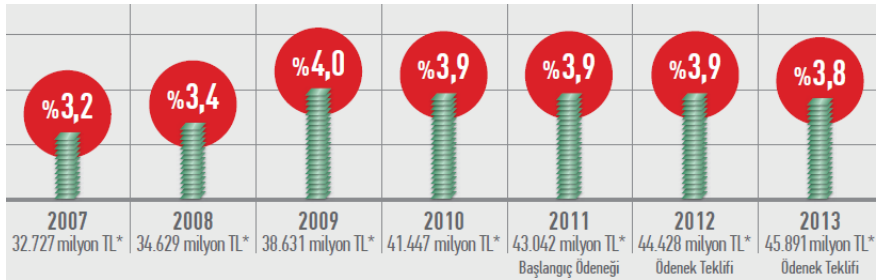
Tablo 47: OECD ülkelerinde kamu eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payı, 2006

	İlk ve orta öğretim	Tüm öğretim düzeyleri		İlk ve orta öğretim	Tüm öğretim düzeyleri
Danimarka	4,8	8,0	Polonya	3,8	5,3
İzlanda	5,2	7,6	Portekiz	3,7	5,3
İsveç	4,4	6,8	Kanada	3,3	5,1
Norveç	4,0	6,6	İrlanda	3,7	4,9
Finlandiya	3,9	6,1	Meksika	3,3	4,8
Yeni Zelanda	4,1	6,0	İtalya	3,4	4,7
Belçika	4,0	6,0	Avustralya	3,4	4,6
Fransa	3,8	5,6	Kore	3,4	4,5
İsviçre	3,7	5,5	Lüksemburg	3,4	..
İngiltere	4,0	5,5	Almanya	2,8	4,4
Hollanda	3,6	5,5	Çek Cumh.	2,8	4,4
ABD	3,7	5,5	İspanya	2,8	4,3
Avusturya	3,6	5,4	Slovak Cumh.	2,4	3,8
Macaristan	3,4	5,4	Japonya	2,6	3,5
OECD ort.	3,5	5,3	Türkiye	1,9	2,9

Kaynak: OECD, 2009, *Education at a Glance 2009*, s. 241.

Aşağıdaki grafik ise Türkiye’de kamu eğitim harcamalarının GSYİH’ya oranının 2007 sonrası değişimini gösteriyor. Bu oran 2007-2009 yılları arasında yükselse de, 2010 ile birlikte düşüş eğilimi başlıyor ve eğilimi 2012 ve 2013 ödenek tekliflerinde de sürüyor.⁴⁴⁸

Grafik 8: Kamu eğitim harcamalarının GSYİH’ya oranı

Kaynak: ERG, 2011, *Eğitim İçin Harcanan Kamu Kaynakları*. (*Harcama tutarları 2010 fiyatlarıyla)

⁴⁴⁸ Eğitim Reformu Girişimi. (2009) Eğitim İzleme Raporu-Sayılarla Eğitim, s. 1. (T.)

Yukarıdaki veriler değerlendirildiğinde, özellikle okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılmasının ve ilk ve ortaöğretimde kalitenin ve erişimin artırılmasının önemi göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’de kamu kaynaklarının daha büyük bir kısmının eğitime ayrılmasının gerektiğini söylemek hatalı olmaz.

b. Eğitime Yapılan Özel Harcamalar

Eğitim alanında artan piyasa ilişkilerinin bir sonucu olarak, hanehalklarının eğitim için gerçekleştirdikleri harcamaların artması beklenir bir gelişme. Bu harcamaların artışı gelir eşitsizliğinin eğitim alanına sirayet etmesini beraberinde getiriyor ve eğitim üzerinden toplumda statünün gireye paralel bir biçimde dağıtılmasına yol açıyor.

Aşağıdaki tablo, 2008 yılında Türkiye’de yüzde 10’luk gelir dilimlerinin eğitim hizmetlerine yönelik hanehalkı bütçesinden yaptıkları harcamaları, en yoksul yüzde 10’luk dilimin yaptığı harcamanın katları olarak gösteriyor.

Tablo 48: Gelire göre sıralı %10 luk dilimlerin eğitim hizmetleri harcaması endeksi, en yoksul %10’luk kesimin harcamasının katları olarak, 2008

1. % 10	2. % 10	3. % 10	4. % 10	5. % 10	6. % 10	7. % 10	8. % 10	9. % 10	10. % 10
1,0	1,1	1,4	2,8	3,6	5,4	6,1	6,6	7,0	29,4

Kaynak: (TÜİK, Tüketim Harcamaları İstatistikleri, Gelire göre sıralı yüzdelik dilimlere ilişkin tüketim harcaması türlerini kullanarak hesaplayan SPF, 2010).

Tablo 48’de görüldüğü gibi, en yüksek yüzde 10’luk gelir dilimindeki hanehalklarının eğitime yaptığı cepten harcama en yoksul yüzde 10’luk gelir dilimindeki hanehalklarının yaptığı harcamanın 29,4 katı. Ayrıca en zengin yüzde 10’un eğitime yaptığı harcamanın bir önceki gelir dilimindeki hanelerin yaptığı harcamanın dört katından fazla olması da dikkat çekiyor. Bu uçurumun yakın geçmişteki boyutlarını veren Eğitim Reformu Girişimi raporu, en zenginler ile en yoksulların eğitime yaptığı harcamaların oranının 2002 yılında 14 iken, 2006 yılında 21’e yükseldiğinin altını çiziyor.⁴⁴⁹ Gelir gruplarının eğitime yaptığı harcamaların arasındaki farkın hızla açılması, eğitimde piyasalaşma eğiliminin artması durumunda, gelecekte gelir dağılımındaki eşitsizliğin eğitim alanına artan oranda yansıtılmasının ve en alt gelir seviyesindeki hanehalkları ile en üst gelir grubundaki hanehalkları arasındaki kaliteli eğitime erişim farkının kabul edilemez boyutlara varacağının işareti olarak görülebilir.⁴⁵⁰

Hanehalklarının kendi bütçelerinden yaptıkları eğitim harcamalarının önemli bir bölümünü akademik seçicilik uygulayan ortaöğretim kurumlarına giriş, yüksekokul ve üniversiteye giriş sınavlarına hazırlık kurslarına yapılan harcamalar oluşturuyor. Bu harcamalar en üst gelir grupları için çoğunlukla hem dersane hem de özel ders masraflarını kapsarken, orta

⁴⁴⁹ Bakış, O., Levent, H., İnsel, A., Polat, S. (2009). Türkiye’de Eğitime Erişimin Belirleyicileri, Eğitim Reformu Girişimi, İstanbul, s. 8. (T.)

⁴⁵⁰ A.g.e.

gelir grupları için ise genellikle dersanelere yapılan harcamaları içeriyor.⁴⁵¹

Aşağıdaki Tablo 49, özel dersanelerin sayısının yıllar içerisinde değişimini gösteriyor.

Tablo 49: Eğitim öğretim yıllarına göre Türkiye’de toplam özel dershane sayısı

1999-00	2000-01	2001-02	2002-03	2003-04	2004-05	2005-06	2006-07	2007-08	2009-10
1808	1920	2122	2568	2984	3570	3986	4031	4262	4193

Kaynak: TÜİK, Eğitim istatistikleri.

Yukarıda görülebileceği gibi, özel dershane sayısı yıllar içerisinde artış gösteriyor. Milli Eğitim Bakanlığı’na göre, 2010 yılı itibarıyla 4.193 özel dershane toplam 1.174.860 öğrenciye para karşılığı eğitim veriyor.⁴⁵² Öğrencileri akademik seçicilik uygulayan ortaöğretim kurumlarına giriş sınavları ile yüksekokul ve üniversiteye giriş sınavlarına hazırlayan dershanelerin, iyi yetişmiş öğretmenleri kendilerine çekerek ve sınavın tek amaç haline gelmesinde ve okul devamsızlığının artmasında rol oynayarak, örgün eğitimin kalitesizleşmesine ve içeriksizleşmesine yol açtığı sıkça telaffuz ediliyor. Bu eleştiriye ek olarak, Bakış ve arkadaşlarının raporunda belirtildiği gibi, özel eğitim harcamalarından en büyük payı alan üniversite sınavına hazırlık dershanelerinin varlığı “fiili özelleştirme” anlamına geliyor,⁴⁵³ dolayısıyla bu dershanelerin sayısındaki ve öğrenci kapasitesindeki artış eğitimde özelleştirmenin boyutlarının genişlediğine işaret ediyor. Bu özelleştirme bir yandan eğitim alanında hanehalklarının kaynaklarının israf edilmesine yol açarken,⁴⁵⁴ bir yandan da cepten eğitim harcaması yapabilenler ile yapamayanlar arasında var olan gelir temelli eşitsizliği eğitim alanına doğrudan yansıtıyor ve bu eşitsizliğin eğitimle kazanılan beceriler ve toplumsal statü üzerinden pekişmesini beraberinde getiriyor.

⁴⁵¹ Tansel, A., Bircan, F. (2008) Private Supplementary Tutoring in Turkey: Recent Evidence on Its Various Aspects, IZA Discussion Paper No. 3471, Institute for the Study of Labor, Bonn, s. 30. (İng.)

⁴⁵² Milli Eğitim Bakanlığı (2010) Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim, 2009-2010, s. 35, (T.)

⁴⁵³ Bakış, O., Levent, H., İnsel, A., Polat, S. (2009) Türkiye’de Eğitime Erişimin Belirleyicileri, Eğitim Reformu Girişimi, İstanbul, s. 9. (T.)

⁴⁵⁴ A.g.e.

XIII. Türkiye’de Siyasi Temsile Dair Eşitsizlikler

Siyasi temsilin varlığı, temsili sistemlerin demokratik addedilebilmesi ve devamlılığı için gerekli bir koşuldur. Demokrasi halkın aktif katılımına dair bir kavram olduğu için temsili demokrasinin meşruiyetinin sağlanmasının en önemli şartlarından biri, temsilcilerin o toplumda temsil edilmesi gereken kesimleri hakkıyla ve ifade ettikleri fikirler sebebiyle bedel ödmeden temsil edebiliyor olmaları ve siyasi temsilin yerelden genele yayılmış olmasıdır. Siyasi temsil felsefi açımları olan bir kavramdır ve özellikle günümüzün karmaşık toplumlarında oldukça önem taşıyan birkaç amacı aynı anda gerçekleştirmesi beklenir. Bu yüzden de ortadan tümüyle kalkması söz konusu olmayan birtakım ikilemleri ve gerilimleri sürekli içinde taşır. Bu ikilemlerin en başlıcalarından biri kimin ya da kimlerin bir grubu ya da kesimi temsile hakkı olduğu sorusunda düğümlenir.

Siyasi temsil konusu, niteliksel olarak raporun önceki bölümlerinde tartıştığımız alanlardan bu sebeplerle farklılaşıyor. Yeniden ve konuyu açarak ifade etmek gerekirse bu farklılaşmanın temel nedeni, siyasi temsilin demokratik toplumlarda diğer alanlardaki eşitsizliklerin kamuoyunun gündemine taşınabilme kanallarına dair bir alan olması, bunun yanında demokrasinin devamlılığının en önemli kriterlerinden birini oluşturması. Siyasi temsile ve eşit katılım hakkına erişim kendi içerisinde eşitsizlikler barındırdığı takdirde, diğer alanlardaki eşitsizliklerin, eski ya da yeni oluşmakta olan ötekileştirme türlerinin ve genel olarak marjinalleşmenin siyasallaşabilmesini engelleyebilir ya da öteleyebilir. Öte yandan, herkesin siyasi haklarını eşit olarak icra etmelerine yönelik düzenlemeler, diğer alanlardaki eşitsizliklerin siyasallaştırılabilmesini sağlayarak bu eşitsizliklere yönelik siyasi çözümler üretilmesini mümkün kılar. Bu yaklaşım çerçevesinde, raporun bu bölümünde siyasi temsil, demokrasi ve meşruiyet üzerine kuramsal bir tartışma yürüteceğiz ve Türkiye’de siyasi temsil alanındaki belli başlı sorun alanlarına bu kuramsal çerçeve içerisinde değineceğiz.

Demokrasilerde ‘temel haklar’ olarak adlandırdığımız hak öbekleri, *analitik açıdan* medeni, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik haklar olarak ayrıştırılabilmelerine karşın, temel haklardan yararlanmak ve hakları eşit şekilde *pratiğe dökülmek* analitik olarak ayrışan bu hak öbeklerini bir silsile halinde süreç içinde *beraberce* kullanmayı zorunlu kılar.⁴⁵⁵ Kısacası hakların kullanımı uygulamada ve süreç içinde, ilk anda ait oldukları analitik öbekten kaynaklanıp buradan çıkar ve diğer hak öbeklerinin de içinden bazı hakların etkin şekilde kullanımına gereksinim duyar. Siyasi katılım hakkı temel hakların içinde bulunan medeni, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik hakların hepsinin etkin içinde kullanılmasının gerektiğinin çok iyi bir örneğidir. Yoksulluk, eğitimsizlik, medyaya erişimdeki eşitsizlikler, toplum kesimlerinin seslerinin duyurulmasını engelleyen etmenler olduğu ölçüde, siyasi katılımın da eşit şekilde her kesim tarafından fiiliyata dökülmesini kettirler. Siyasi katılım hakkı sonuç itibarıyla, gerek olgulara gerekse algılara dair genel kabul görmüş *ve* görmemiş, siyasi kültür ve genel olarak hemen herkes tarafından benimsenen *ya da* genel olarak benimsenmeyen muhalif fikirlerin eleştirel ifadesinin serbestçe gündeme gelmesi sayesinde uygulanacak bir haktır.

⁴⁵⁵ Candaş, A. (2005) “The Priority of Political Rights Thesis in Political Theory: Procedural Democracy’s Invisible Hand?”, Doktora tezi, Columbia Üniversitesi Siyaset Bilimi. (İng.)

Dolayısıyla siyasi katılım hakkı sadece seçim döneminden seçim dönemine ve sadece oy verme hakkıyla sınırlandırılmayacak, fikirlerin ve özellikle de genel kabul görmeyen siyasi kültürün genel eğilimlerine eleştirel bakan muhalif fikirlerin her zaman ifade edilebilmesine ve serbestçe tartışılabilmelerine olanak vermesi gereken bir haktır. Siyasi katılım hakkı bu demokratik içeriğiyle hem medeni hem siyasi haklar olarak görebileceğimiz pekçok temel hakkın aynı anda hayata geçirilmesini zorunlu kılar. İfade özgürlüğü, basın özgürlüğü, haber alma özgürlüğü ve toplantı ve gösteri yapma özgürlüğü gibi medeni ve siyasal veçheleri olan temel haklar, siyasi katılım hakkının hakkıyla hayata geçirilmesinin önkoşulu olan ve siyasi katılım hakkının hayata geçmesini olanaklı kılan haklara örnek teşkil ederler. Bu hakların birinden birinin uygulanamıyor olması, diğerlerini de uygulanamaz kılar ve/veya anlamsızlaştırır.

Siyasi katılımın önkoşulu olan ve fiiliyata dökülmesine olanak sağlayan hakların bazılarının icra edilememesi siyasi katılım hakkını da otoriter rejimlerde bile sergilendiğini gördüğümüz oy verme hakkına indirgeme tehditi barındırır. Bu sebeple oturmuş demokrasilerin kriterleri arasında en önemli yeri taşıyan temel haklar *bir bütün* halinde tanınır, zira temel hakların seçici şekilde tanınmaları demokratik özgürlükler arasında demokrasinin devamlılığına dair en özel yeri kapsayan ve karmaşık hak öbeklerinin tanınmasını, icra edilmesinin önkoşulu olarak gerektiren siyasi katılım hakkını fiiliyatta uygulanamaz kılmaktadır.⁴⁵⁶

A. Temsil Eden ve Edilen İlişisine Dair Meşruiyet Kriterleri

Kimin ya da kimlerin bir grubu temsil yetisine sahip olduğuna dair ilk ikilem şu iki soruyla özetlenebilir: Bir grubu ya da kesimi en iyi betimleyen özellikleri kendinde barındıran biri ya da birileri mi o grubu/kesimi temsil etme konusunda en yetkin olandır? Yoksa o grubu/kesimi en iyi betimleyen özelliklere sahip olmasa da, o grup ya da kesimin nesnel çıkarlarını çok iyi gören ve değerlendiren birinin temsili midir siyasi temsil? Bir örnekle buradaki sorunun pratikte ne anlama geldiğini açarsak, örneğin, kadınların siyasi temsili bir erkeğin gerçekleştirmesi mümkün müdür? Peki ya söz konusu erkek, feminist bir kadın kadar kadınların uzun vadeli nesnel çıkarlarını görebilen biriye? Bu soru hemen başka bir soruyu tetikliyor: Kadın olmayan biri kadınların öznel deneyimlerine sahip olmaksızın onların nesnel çıkarlarını doğru yönde tayin edebilir mi?

Yukarıda sorduğumuz sorular üzerine, Tablo 50'de gösterilen OECD ülkelerinde kadın bakan ve milletvekili oranlarını inceleyerek düşünebiliriz.

⁴⁵⁶ Bu bağlamda çok sayıda uluslararası basın ve gazetecilik örgütleri ile insan hakları örgütleri, Türkiye'de 50'den fazla gazetecinin tutuklu olduğunu ve bunun tüm dünya ülkeleri arasında Türkiye'yi en çok tutuklu gazeteci bulunan ülkelere biri haline getirdiğinin altını çiziyorlar. Örn. Freedom House. (2011). Journalists' Arrests Signal Growing Press Freedom Backslide in Turkey. (İng.) Bununla birlikte, ayrıntıları Milliyet tarafından kamuoyu ile paylaşılan 2011 AB İlerleme Raporu'nda da, basın mensuplarının tutuklu bulunması ile birlikte internet yasakları ve ifade özgürlüğü ile ilgili diğer eleştirilerin yer aldığı, Türk Ceza Kanunu'nun 220, 301, 314 ve 318'nci maddeleri ve Terörle Mücadele Kanunu'nun 7'nci maddesi gibi birçok düzenlemenin ifade özgürlüğünü sınırlamaya devam ettiğine vurgu yapıldığı belirtiliyor. Bkz. Milliyet. (2011). AB İlerleme Raporu Netleşti. (T.)

Tablo 50: Kadın bakan ve milletvekili oranları, 2010, OECD ülkeleri

	Bakan oranı	Dünya sıralaması		Milletvekili oranı	Dünya sıralaması
Finlandiya	63	1	İsveç	46	2
İspanya	53	2	İzlanda	43	5
Norveç	53	4	Hollanda	42	6
İzlanda	46	5	Finlandiya	40	7
İsveç	45	6	Norveç	40	8
İsviçre	43	7	Belçika	38	12
Danimarka	42	8	Danimarka	38	12
Avusturya	39	10	İspanya	37	13
Belçika	33	15	Yeni Zelanda	34	15
Almanya	33	15	Almanya	33	17
ABD	33	15	İsviçre	29	26
Yunanistan	31	19	Avusturya	28	27
Portekiz	31	19	Meksika	28	28
Kanada	30	21	Portekiz	27	30
Yeni Zelanda	29	21	Avustralya	27	31
Polonya	28	23	Kanada	22	49
Lüksemburg	27	26	İtalya	21	54
Fransa	26	27	Lüksemburg	20	59
Hollanda	24	31	Polonya	20	59
Avustralya	23	32	İngiltere	20	61
İngiltere	23	34	Fransa	19	65
İtalya	22	36	Slovak Cum.	18	68
İrlanda	21	38	Yunanistan	17	71
Çek Cum.	18	45	ABD	17	73
Slovak Cum.	13	56	Çek Cum.	16	77
Kore	13	58	Kore	15	81
Japonya	12	60	İrlanda	14	85
Meksika	11	64	Japonya	11	95
Türkiye	8	74	Macaristan	11	96
Macaristan	0	94	Türkiye	9	105

Kaynak: Parlamentolar arası Birlik, *Women in Politics*, 2010.

Tabloda görüldüğü gibi Türkiye, kabinedeki kadın bakan oranına göre, OECD ülkeleri arasında Macaristan'dan sonra kabinede en az kadın temsil edilen ülke.⁴⁵⁷ 2010 yılında parlamentosunun yalnızca yüzde 9'unun kadın milletvekillerinde olduğu Türkiye aynı zamanda OECD'nin en düşük oranda kadın milletvekiline sahip ülkesi. 12 Haziran 2011 seçimlerinin ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki kadın temsili yüzde 14'e çıktı. Bu yükselişe rağmen, Türkiye'de mevcut siyasi sistem içerisinde kadınların erkeklerle eşit derecede temsil edilmediğini açıkça ortaya koyuyor. Kadınların siyasi temsil alanında erkeklerle eşit koşullarda yer alabilmelerinin sağlanabilmesi, kadınların erkeklerle oranla bu raporda değinilen alanlardaki eşitsiz konumlarının giderilmesine bağlı. Öte yandan, siyasi temsil alanında kadınların erkeklerle eşit temsiline yönelik önlemler alındığı takdirde, kadınların diğer alanlarda yaşadıkları ayrımcılıkları ve toplumdaki dezavantajlı konumlarını değiştirebilmek amacıyla siyaset yapmaları da kolaylaşacak.

Kadınları kimin temsil edeceği ve etmesinin meşru olduğu sorular, bir toplumda sömürülme, dışlanma ya da ayrımcı muameleye maruz kalma gibi sorunlarla baş etmeye çalışan her toplumsal grup ve hatta sosyal sınıf açısından da sorulabilir. İşçileri işçilerin deneyimlerine ve işçilerin maruz kaldığı nesnel ortama sahip olmayan birilerinin temsil etmesi mümkün mü? Peki, bu öznal şartı karşılayan ve fakat bu gruba özgü kısa, orta ve uzun vadeli nesnel çıkarları toplumsal parametreler çerçevesinde irdeleyemeyen ve işçilerle organik bağı bulunmayan birinin temsili işçilerin temsili olabilir mi?

Bu sorular, siyasi temsilin birkaç konuda optimizasyon sağlamak zorunda olduğunu anlatıyor. Siyasi temsilin esası konusunda anladıklarımız, temsil edilecek grubu en iyi betimleyen dışsal özelliklere ve nesnel koşullara ve öznal deneyimlere sahip olmayan birinin temsili üstlenmesinin epey tuhaf kaçacağını -daha o kişinin siyasi açıdan ne söyleyeceğini bilmemimize karşın- bize hissettiriyor. Buna karşılık, sadece dışsal özellikleri ve öznal deneyimleri temsil edilecek grupla uyum içinde olan, ancak bilinç düzeyi, düşünme pratiği, refleks ve siyasi görüşü itibarıyla temsil edilecek grubun ya da kesimin dertleri, sorunları ve talep ettikleriyle uyumlu olmayan birinin de o grubun siyasi temsili üstlenmesinin olumlu sonuçlar doğurmayacağı da netlikle görülüyor. Bu bağlamda, kimin ve nasıl birinin hangi siyasi anlayışı ve hangi siyasi çıkarı temsil ettiği ile temsil edilecek grubun nasıl bir grup olduğu ve o grubu oluşturanların adalet arayışlarının ve nesnel çıkarlarının düğümlendiği yerlerin birbirleriyle uyum içinde olması gerektiğini söyleyebiliriz.

Siyasi temsil, kamusal ve kurumsal olması gereken bir mekanizma. Bu mekanizma eğer farklı toplumsal kesimleri, çeşitli grupların hak ve adalet taleplerini o grup ve taleplerin toplumdaki varlıklarıyla doğru orantılı şekilde aksettirebiliyorsa, ayrıca, azınlıkta da olsalar, en mağdur olan grupların taleplerini, yaşanan mağduriyetin şiddeti oranında siyasal kamu alanına taşıyabiliyorsa, ancak o zaman siyasi temsil o siyasi rejimin daha demokratik olabilmesini sağlayabilir. Bu savı bir rejimin demokratik niteliğini sorgulamak amacıyla tersinden de kurmak mümkün. Siyasi temsilin çeşitli grupları ve kesimleri seslendirir ve onların hak ve adalet taleplerini aksettirir şekilde kurumsallaşamamış olması, o taleplerin de kamusal talepler olmalarına karşın kamusallaşamamasına ve siyasallaşamamasına sebebiyet verir. Başka

⁴⁵⁷ Interparliamentary Union, Women in Politics, 1 January 2010, online erişim: <http://www.ipu.org/english/Surveys.htm> (T.)

önkoşulları, kamusal ve siyasal kurumları ve sosyo-ekonomik koşulları ne kadar iyi olursa olsun, siyasal temsil mekanizmasının olması gereken şekilde işlemediği bir ortamda, demokrasi gerçekleşemez.

Siyasal temsil büyük tuzaklarla da dolu bir alan. Grubun dışardan bakınca en betimleyici olan kimliğini ve öznel karakterini aksettirme çabasının temsilin tek amacı olduğu ortamlarda, siyasal temsil yerine kültürel bir temsil oluşuyor ve siyasal anlamıyla temsil aslında gerçekleşemeyebiliyor. Buna karşılık, sadece o grubun nesnel çıkarlarına ve sorunlarının nesnel çözüm yollarına odaklanan ve çıkarlarını seslendirdiği gruplarla organik bağı bulunmayan bir temsil de yine siyasal niteliğini kaybedip teknik tarzda bir temsil haline geliyor. Siyasal temsilde olması gereken, hem o grubun içinden, o grubun, ya da kesimin dışsal özelliklerine ya da nesnel yaşam koşullarına ve de öznal deneyimlerine sahip olan birilerinin, aynı zamanda o grubun dertleri, sorunları, talepleri ve çözüm önerileri konusunda da bilgi ve bilinç sahibi olması, grupla sürekli temas halinde bulunması ve siyasal temsili bu tarz kişilerin gerçekleştirmesi. Bir grubun ya da halk kesiminin sesi olurken o kesimin içinden geliyor ve grupla olan organik ilişkisini düzenli şekilde sürdürüyor olmak da gerekiyor.

B. Aktif ve Pasif Temsil Biçimleri

Siyasal temsilin başka bir ikilemi de aktif temsil ile pasif temsil konusunda yaşanıyor. Siyasal temsili üstlenen kişiler gerek temsil ettikleri grupla kurduğu ilişki, gerekse kişisel özellikleri bakımından iki uca çekilebilir. İlk durumda temsil eden kişi, temsil ettiği grubun sorunlarını, taleplerini, herhangi bir konudaki düşünce ve kararlarını onlara danışmaksızın bilebileceğini varsayar ya da/ve de temsil edilenler temsil edene böyle bir güç atfederler. İkinci durumda ise, temsil eden kişi hiçbir konuda asla fikir yürütmez, daima ve her konuda temsil ettiği gruba danışma yükümlülüğü ve/veya ihtiyacı hisseder. Aktif temsil, temsil ettiği gruba danışma ihtiyacı ya da sorumluluğu hissetmeyen temsil tiplerinde görülür. Pasif temsil ise grubuna daimi şekilde danışan ve grubun iradesini kendi iradesine tümüyle önceleyen temsil tiplerinde görülür.

Toplumlar demokratikleştikçe ve temsil edilen ile temsil eden arasındaki ilişki, eşitler arasında bir ilişki olarak yaşanabilmeye başlandıkça, pasif temsil tipi ağırlık kazanır. Demokratikleşmiş toplumlar sosyal ve kültürel hiyerarşilerden olabildiğince arınmış toplumlardır. Bu toplumlarda kurumsallaşan siyasal temsil de, temsil edenin, fevkalade karmaşık düşünebildiğini bildiği, fikrini düşüncesini merak ettiği temsil ettiği gruba danışmasını gerektirir. Temsilci grup içinde oluşacak tartışmalardan çıkacak sonuçları dürüst şekilde ve grubuna karşı sorumlu şekilde kamusal siyasal plana aksettirmek istediği için, temsil ettiği gruba sık sık ve her aşamada danışması gerekir. Demokratik toplumlarda kendilerine siyasal temsil görevi verilmiş olanlar, temsil ettikleri gruptan üstün olmadığı varsayılan, rotasyon usulüyle değişebilen ve amacı grubu adına siyasal bir görev yapmak olan kişilerdir. Temsilciler, kendisine temsil etmesi için delege edilen meseleyi temsil ettiği kitlenin vazettiği şekilde yürüteceği anlayışıdır. Delege anlayışının tersi ve daha hiyerarşik, otoriter ve dolayısıyla daha az demokratik toplumlarda gözlediğimiz unsur ise, aktif ve liderleşen karizmatik temsilci tarzıdır. Bu tarz temsilcilerin grubu üstün olduğu varsayılır,

fikir, görüş ve düşüncelerinin grubun eğilimlerinden daha değerli olduğu yaygın kabul görür ve temsilcinin alacağı kararları danışmadan alması ve hangi kararı neden aldığını anlatma ihtiyacı hissetmemesi doğal karşılanır. Kısacası grup içi demokrasi gerçekleşmiyordu.

Demokratik temsil anlayışındaki pasif yani demokrat kişilikli, siyasi temsilini üstlendiği gruba sürekli danışan ve gruptaki diğer kişilerle eşit olduğu varsayılan temsilci tarzı, aynı zamanda grubu tarafından çok yakından denetlenen ve danışmaya vakit bulamadığı zamanlarda aldığı kararları neden ve nasıl aldığını anlatma açıklama yükümlülüğü bulunan temsilci tarzıdır. Bu çerçevede demokratikleşmeye çabalayan Türkiye'nin siyasi temsil alanında pasif temsile imkân verecek ve karizmatik lider tipine gereksinim duymayan mekanizmaları kurumsallaştırması gerekiyor. Güçlü ve karizmatik liderlere gereksinim duyan siyasi yapılar, demokratikleşmeye engel oluşturdukları gibi, demokratikleşeme durumunu da sabitleştirebilirler.

Demokrasi ancak aktif katılım yoluyla ve pratikte gerçekleşebilen bir idealdir. Liderlik karizmatik özelliklerinden sıyrıldıkça, demokratik eşitliğin gerektirdiği pasif temsil, düzenli denetleme, mesele ve çözüm delege etme ya da vazetme kabiliyeti de temsil edilenden temsil eden yönüne doğru değişebilecektir. Pasif, danışan, denetlenen temsil tarzı aşağıdan yukarı doğru, yani karar alma gücü olmayan kamu alanlarından, karar alma gücü olan kamu alanlarına doğru aksettirilerek ilerler. Böylece parlamento yani karar alma gücüne haiz olan siyasal kamu alanına ulaşan ve parlamentoda temsil edilen sesler temsil edilenlerin seslerini kapsamaya başlar. Temsili demokrasiyi demokratik kriterler açısından meşru kılan mekanizma tam da bu sebeplerden dolayı âdem-i merkeziyetçi, yerel ve aktif bir katılımın da aynı anda kurumsallaşmasını zorunlu kılar. Yereldeki katılım ne kadar gerçeksün ve süreklilik arz ederse, siyasi temsil de o denli demokratik sonuçlar verir ve esasını gerçekleştirir. Bu nedenle, merkezi niteliğinin olması kaçınılmaz olan temsili demokrasi, ancak âdem-i merkeziyetçi siyasi katılımın da aynı anda kurumsallaşması sayesinde hayata geçebilir.

C. Siyasi Temsilde Krizin İki Veçhesi

Türkiye'nin içinde bulunduğu ortamda siyasi temsile ve örgütlenme özgürlüğüne getirilen ve halen kaldırılmaları yönünde güçlü bir siyasi irade sergilenmemiş olan yasaklar ve kısıtlar, bunların yanı sıra seçim barajının bir demokratik rejimde asla savunulamaz ölçüde yüksek olması genel bir siyasi temsil krizine işaret ediyor.

Hakları medeni, kültürel, siyasi ve sosyal yönleriyle bir bütün halinde hayata geçiremeyen toplumlar, özgür toplumlarda kültürel zenginliğin ve çoğulculuğun ifadesi olan farklılıklarını, tam tersine toplumu değerler temelinde bölen, empati uçurumu yaratan ve karşılıklı anlayışı ve saygıyı hayata bir türlü geçiremeyen siyasi parçalanmalar şeklinde deneyimleyerek kaçınılmaz olmayan bir 'adaletsizlikten adaletsizlik doğuran' döngüye kendilerini mecbur bırakıyorlar. Çünkü siyasi temsile konu olabilecek başka meselelere, örneğin toplumsal eşitsizliklerin konuşulması ve bu eşitsizliklerin eşitliğe doğru politika yoluyla dönüştürülmesi meselesine sıra gelmiyor.

Kültürel hakların tanınmadığı ortamlarda, kültürel hakları hayata geçirmenin yolu kimliğin siyasallaşmasından geçiyor ve kimliğin betimleyici özelliklerinin siyasallaşmasını

beraberinde getiriyor. Kültürel hakların tanınmadığı ortamda kültürün ‘özü’ gibi bir şey tarif edilmeye başlanıyor ve bu atfedilen ‘öz’ siyasallaşılıyor ve kültüre dair öznellik kriteri, siyasi temsilin öznesi olduğu kadar nesnesi haline de gelmeye başlıyor. Kültürel hakların tanındığı ve icra edilebildiği ortamlarda başka sorunlar, nesnel koşulların yarattığı adaletsiz sonuçlar ve kimlikler-üstü ortak yaşantıya dair olan meseleler siyasallaşabilecekken, Türkiye gibi kültürün, çeşitliliğin ve farklılığın ifadesine yasaklar getirildiği ortamlarda, farklılıklarına karşın benzer nesnel koşullarda yaşam süren ve benzer eşitsizliklere tabi olan toplumsal kesimlerinin ortak çıkar ve sorunlarını siyasallaştırmalarının ve dayanışma oluşturmalarının önünde engel teşkil ediyor. Bu sebeple Türkiye’de siyasi temsil tartışması da kaçınılmaz olarak ifade özgürlüğü, kültürel faaliyet gösteren örgüt ve dernek kurma özgürlüğü, anadilinde yayın yapma, azınlık dinine özgü özgürce faaliyette bulunma konularına ve örgütlenmeye ilişkin yasaklara engellere dair konulara başka bir ortamda yazılacak bir siyasi temsil raporunda bulunmayacak ölçüde değinmek zorunda kalıyor.

Kamuyu ilgilendiren sorun ve meseleleri siyasallaştırma, dillendirme ve çözümleri yolunda baskı oluşturma konusunda demokrasilerde en merkezi görevi üstlenen siyasi temsil mekanizmaları öncelikle örgütlenme, seslendirme ve dillendirme konusunda getirilmiş yasaklar yüzünden işleyemez halde. Örgütlenme özgürlüğünün engellendiği, kısıtlandığı ya da örgütlenenlerin suçlu muamelesi gördüğü ortamlar, daha fazla demokrasi yerine daha çok adaletsizlik ve eşitsizlik üretme döngüsüne giriyorlar. Siyasi temsilin işlemediği ortamda eşitsizlikler ve farklılığın tek tipleştirilmemesine dair olan kültürel talepler birbiri içine geçiyor, bir yandan yeni ve melez adaletsizlik türleri meydana gelirken diğer yandan, eşitsizliğin tezahürleri kültür denilerek meşrulaştırılıyor, kültürel farklılığın tezahürleri ise aynışma baskısı ile karşılanıyor.

Türkiye’de bu siyasi temsil krizinin üzerine eğilimesi gereken iki vechesi var. Bunlardan biri, eşitsizlikleri, en fazla sömürüye maruz kalan gruplar açısından dile getirme konusunda demokrasilerde hem medeni haklar açısından hem de siyasi ve sosyal haklar açısından merkezi bir yerde duran sendikaların özgürce örgütlemesi ve faaliyet göstermesinin önüne çekilen setler. Türkiye demokratikleşme çabasını sendikal haklar alanına bir türlü taşıyamadığı için, bu talepleri dünyadaki örneklerinde en fazla seslendiren ve seslendirecek konumda olan sendikalar zayıf kalıyor, evrensel insan hakları beyannamelerinde tanınan sosyal haklar da, sosyal güvenlik meseleleri de iş güvenliğine dair sorunlar da bir türlü gelmeleri gereken yer olan siyasi gündemin merkezine yerleşmiyor. Sosyo ekonomik açıdan toplumun en alt kademesinde yaşam mücadelesi veren, görülmemiş derecede uzun saatler boyunca geçinmelerini sağlaması imkânsız ücretler karşılığında çalışan ve giderek yoksullaşmaya devam eden grupların insanca yaşam talepleri, ancak sendikal hakların ve sendikal örgütlenme özgürlüğünün ve toplu sözleşme hakkının tanınması sayesinde seslendirilebilir ve eşitsizlikleri dönüştürücü bir nitelik kazanarak siyasetin merkezine oturabilir. Bu nedenle, sendikaların demokrasilerde adaletsizlik ve eşitsizlik türlerini seslendiren örgütlerin en önemlilerinden olduğu⁴⁵⁸ ve bu anlamda herhangi birer sivil toplum örgütü çeşidi olmanın ötesinde merkezi bir anlam ve önem taşıdıkları unutulmamalı.

⁴⁵⁸ Türkiye’de sendikaların yalnızca yüzde 10’u kadın. Kadın Emegi ve İstihdamı Girişimi. (2009) Türkiye’de Kadın Emegi ve İstihdamı Sorun Alanları ve Politika Önerileri. Nisan, s. 17. (T.) Dolayısıyla sendikaların tüm işçi deneyimlerini temsil edebilmeleri için kadın işçileri örgütlemeye ve kadın işçilerin temsililerini garanti altına almaya önem vermeleri gerekiyor.

Türkiye’de sendikal hakların, Avrupa Birliği standartlarının ve ILO sözleşmelerinin gerektirdiği şekilde garanti altında değil, mevcut yasal çerçeve kısıtlayıcı hükümler içeriyor. AB 2010 Yılı Türkiye Düzenli İlerleme Raporu’nda da belirtildiği gibi, 2010 Anayasa değişiklikleri kamu hizmetindeki sendika haklarını genişletmekte birlikte Hükümetin sosyal taraflarla uzlaşmadan uzak duruşu yeni mevzuatın benimsenmesi önünde engel oluşturuyor. Anayasa değişiklik ile Ekonomik ve Sosyal Konsey anayasal bir temel kazanmış, siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavtı, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler üzerindeki yasaklar kaldırılmış, aynı işkolunda birden fazla sendikaya üyelik mümkün hale getirilmiş, kamuda toplu sözleşme hakkı tanınmış ve kamu görevlilerine karşı disiplin kararları yargı denetimine tabi tutulmuş, ancak kamu çalışanlarına grev hakkı verilmemiştir. TEKEİ işçileri tarafından yapılan eylem Hükümet’in verdiği tepkiler, özelleştirme sonrası devlet tarafından geçici olarak istihdam edilecek işçilerin hakları konusundaki kaygıları artırmıştır.⁴⁵⁹

Şiddeti özendirmeksizin siyasi talepler dillendiren sendikaların, 2005 yılında Yargıtay’ın Eğitim-Sen’i Türkçe dışında başka dillerde eğitimi savunduğu için kapatması örneğinde olduğu gibi, faaliyetlerine son verilebiliyor.⁴⁶⁰ Sendikaların en önemli siyasi güçlerinden biri bilindiği gibi grevler. Türkiye’de işçilerin sendikalar yoluyla grev haklarını icra etmelerinin önüne ise sıklıkla milli güvenlik ve genel sağlık gerekçe gösterilerek set çekiliyor. Aşağıda Tablo 51’de 2000 ile 2005 yılları arasında işkollarına göre sendikaların grev taleplerinin önüne hangi gerekçeler çıkarıldığı görülebilir.

Tablo 51: Grev hakkı ihlalleri

Tarih / Hükümet	Gerekçe	İşkolu
5 Mayıs 2000 (57)	Milli Güvenlik	Lastik
24 Ağustos 2000 (57)	Genel Sağlık	Genel Hizmetler
8 Haziran 2001 (57)	Milli Güvenlik	Cam
22 Mayıs 2002 (57)	Milli Güvenlik	Lastik
25 Haziran 2003 (59)	Milli Güvenlik	Lastik
8 Aralık 2003 (59)	Milli Güvenlik	Cam
14 Şubat 2004 (59)	Milli Güvenlik-Genel Sağlık	Cam
16 Mart 2004 (59)	Milli Güvenlik	Lastik
1 Eylül 2005 (59)	Milli Güvenlik	Maden

Kaynak: TÜRK-İŞ, 2006, *Çalışanların Ekonomik ve Sosyal Durumu*, s. 45.

Tablonun ortaya koyduğu şekilde, geniş tanımlanan milli güvenlik ve genel sağlık kavramları sendikal özgürlüklerin kısıtlanmasına yol açacak şekilde yorumlanıyorlar. Hâlihazırda örgütlenmeleri ve toplu sözleşme yapabilmeleri önünde gerek hukuki temelde, gerekse pratikte ciddi zorluklar bulunan sendikaların, örgütlendikleri takdirde de örgütlenmelerinin temel getirilerinden olan grev haklarını kullanmalarına engel olunması siyasi temsil alanında önemli

⁴⁵⁹ Avrupa Toplulukları Komisyonu. (2010). 2010 Yılı Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, s. 28-29. (T.)

⁴⁶⁰ Avrupa Toplulukları Komisyonu. (2006) Türkiye 2006 İlerleme Raporu, Avrupa Komisyonu, s. 32. (T.)

bir soruna işaret ediyor. Grev hakkına ek olarak, Avrupa Birliği İlerleme Raporu sendikaların toplu gösteri düzenleme haklarını kullanmaları konusunda da ciddi engellemelerin varlığına işaret ediyor.⁴⁶¹ Bu kitabın yazıldığı 2011 yılının Ekim ayında, uzun yıllardır eleştirilerin merkezinde olan 2821 sayılı Sendikalar Kanunu'nun Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile işçi sendikaları konfederasyonlarının ortak çalışması ile değiştirilmesi, bu değişikliklerin sendikal özgürlükleri genişleteceği yönünde olması siyasi temsil alanında olumlu bir gelişme olmaya aday görünüyor.

Türkiye'de siyasi temsil krizinin ikinci vechesi ise birey temelinde tanınan haklar olarak dünyadaki evrensel beyannamelelerde uzun zamandır tanınan kültürel haklar. Kültürel örgütlenme biçimlerinin her durumda siyasi niteliğe sahip olması beklenemez. Kültürel gruplar dünyadaki ve Türkiye'deki örneklerinde görüldüğü gibi her zaman eşitsizliğe karşı siyasi örgütlenme içerisinde yer alan gruplar olmazlar. Kültürel grupların genellikle sosyo-ekonomik bileşenleri olan eşitsizlik türleri açısından homojen kabul edilmesi, onları meydana getiren kişilerin maruz kaldığı eşitsizlik türlerini siyasetin dışına da itme tehlikesi taşır. Kültürel hakların birey temelli olarak tanındığı ortamlarda, kültürel temsilden farklı olarak siyasi temsil öne çıkarak eşitsizliği sorunlaştırır ve merkezine alır. Ancak kişilerin kültürel haklarını icra edemedikleri, örneğin bir inancın baskın olduğu ortamlarda dini inançlarını dışlanma, iş bulamama, işten atılma, müşteri kaybetme korkusuyla sakladıkları ve bu konularda kültürel ifadenin de yasaklanıp kısıtlandığı ve susturulduğu ortamlarda kültürel temsil mecburen olabildiğince siyasallaşmak zorunda kalıyor. Kültürel hakların tanındığı bir siyasi rejimde var olan kültürel zenginliğin bir ifadesi olarak serbest şekilde ifade bulacak olan kültürel dernekler ve örgütler toplumun bütünlüğünü tehdit eden kurumlar olarak damgalanabiliyorlar.

Eşit vatandaşlığın asgari koşulları garanti altına alındığı durumda da siyasi temsil karmaşıklığından pek bir şey yitirmeyecek. Çünkü toplumu oluşturan grup ve kesimlerin dışsal nitelikleriyle temsil edilebildikleri ve nesnel çıkarlarının seslendirilebildiği ve bunlar üzerinde eşit vatandaşlığı amaçlayan bir uzlaşma/anlaşma gerçekleşebildiği takdirde, yine de, temsilin kimliği mi nesnel çıkarları mı amaçlaması ve öne çıkarması gerektiği konusunda tartışılmaya devam edilecek, ayrıca yerel çıkarlarla genele dair olan ortak amaçların sürekli şekilde dengelenmesi gerekecek. Siyasetin meseleleri nasıl hiç bitmeyecekse, siyasi temsil açığı da hiçbir zaman tam olarak kapanmayacak. Özgürce ortak meselelerini tartışan toplumlar, siyasi temsiline gereksinim duyulacak yeni fikir ve ayrışmalar ve yeni bütünlüşmeler üretmekten asla geri kalmayacaklar.

Yapılması ve amaçlanması gereken, siyasi temsilin karşılık vermesi gereken ikilem ve gerilimleri en demokratik sonuçları doğuracak şekillerde kurumsallaştırma çabasına bir an önce girmek. Eşit vatandaşlığın gerektirdiği asgari siyasi temsil şartlarının sağlanması amaçlanmalı, nüfusta oranı nispetinde temsil, mağduriyetin aciliyeti ve şiddetine yönelik temsil ilk planda hedeflenmeli ve bu amaçlara yönelik işlerlik kazanabilecek kurumlar da ivedilikle yapılandırılmalıdır. Örgütlenme özgürlüğü, birey temelli medeni ve kültürel hakların tanınması başta olmak üzere anayasa ve yasalarda, seçim kanunu ve siyasi partiler kanununda demokratik siyasi temsili mümkün kılacak gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

⁴⁶¹ Avrupa Toplulukları Komisyonu. (2009). 2009 Yılı Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, s. 20. (T.)

Bu düzenlemeler içerisinde, siyasi partilerin kapatılmasının uluslararası kabul gören durumlar dışında önüne geçilmesine yönelik değişiklikler yapılması elzem görünüyor. Bu bağlamda, Venedik Komisyonu, Türkiye’de siyasi partilerin anayasanın çizdiği sınırlar içerisinde siyaset yapıp yapmadığına yönelik olarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Venedik Komisyonu tarafından meşru kabul edilen kriterlerin çok ötesine geçen uzun bir maddi kriterler listesi bulunduğunu, siyasi partilerin yasaklanması ya da kapatılması kararlarının diğer Avrupa ülkelerindekine kıyasla daha keyfi ve demokratik kontrole daha az tabi olarak alındığını, parti kapatmayla ilgili kuralların istisnai durumları düzenleyen değil de adeta Anayasanın yapısal ve işlevsel bir parçası olarak kabul edilmesine neden olan bir gelenek mevcut olduğunu belirtiyor.⁴⁶² Bu nedenle, siyasi partilerle ilgili mevzuatın Avrupa standartlarına getirilmesi, siyasi temsil alanındaki eşitsizliklerin giderilmesine yönelik önemli bir adım olarak ortaya çıkıyor.

Bir siyasi rejimdeki siyasi hakların içeriğine dair kurumsallaşmış olan yargılar, o toplumda var olan siyasi temsilin niteliğini de büyük ölçüde belirlemekte. Her ne kadar siyasi hakların en dar tanımlanmış şekli oy vermek olsa da, siyasi hakların bugünün oturmuş demokrasilerindeki içeriği ise oy vermekten çok ama çok daha geniştir. Yerelden merkeze her seviyede aktif siyasi katılımın sürekliliği, örgütlenme özgürlüğü, denetimin kurumsallaşması, şeffaflığın ve hesap verebilirliğin ön plana çıkması, pasif delege tipinin karizmatik lider tipinin yerini alması hep siyasi hakların geniş şekilde tanımlanmasına ve yerelden merkeze yapılanmasına bağlı şekilde gerçekleşebilecek süreçlerdir.

Demokratikleşme sürecinin ilk aşamalarına sahne olan Türkiye’de, maalesef siyasi hakların en dar tanımlandığı koşulda bile, yani oy verme hakkına erişimde bile, yaşanan eksiklikler ve eşitsizlikler halen mevcut. 2007 genel seçimlerinde bedensel engellilerin oy kullanabilmeleri için gerekli düzenlemeler yapılmadığı için, bedensel engelli yurttaşların büyük bir bölümü en temel siyasi haklarını icra edemediler.⁴⁶³ Bu ayrımcı tutum, çok ciddi bir insan hakları ihlalidir ve demokratik bir toplumda kabul edilebilir bir uygulama değildir. Devlet, herkesin eşit siyasi haklarını garanti altına almakla birlikte, herkesin tüm farklılıklarıyla birlikte o hakkı eşit bir biçimde icra edebilmesine yönelik de tüm önlemleri almakla yükümlüdür.

Siyasi haklar, bir toplumun ne kadar da bütünsel bir yapı olarak düşünülmesi gerektiğini en fazla düşündürten ve açıklayan hakların en başında gelmekte. Zira özlük hakları diye nitelendirdiğimiz liberal hakların aksine, siyasi hakların bir kesim ya da grup tarafından icra edilemiyor olması, siyasi hakların bütün toplum açısından işlevsel olan niteliğinden ödün vermesine sebep olur. Özlük hakları çığnayan kişi grup ya da kesimlerin başına gelenler, doğrudan diğer kesimlerin özlük haklarının niteliğini belirlemez ya da bu haklardan pratikte bir şeyler alıp götürmez. Aynı şey sosyal haklar için de geçerlidir. Sosyal haklara erişimi olmayan ve bunların olmadığı ortamda bazı özlük haklarını da siyasi haklarını da hakkıyla icra edemeyecek olan kesimlerin varlığı, sosyal haklardan faydalanabilen kesimlerin ya da bunlara gereksinim duymaksızın özlük haklarını icra edebilenlerin hayat kalitesini pratikte değiştiremeyebilir. Bu durum siyasi haklar için geçerli değildir.

⁴⁶² A.g.e., s. 7.

⁴⁶³ A.g.e., s. 26.

Toplumu oluşturan her kesim ve grubun siyasi temsiline gerçeğe dönüştürdüğü ortam, çeşitli halk katmanlarından gelen geribildirim duyarlı kılınmış bir yapılanma demektir. Bu tarz toplumlar bütünü oluşturan parçalardaki dert, sorun ve talepleri, siyasi katılımın topluca ve aktif şekilde özgürce yapılabiliyor olması sayesinde büyümeden ya da kronikleşmeden duyar, tartışır, birbirlerinin hayat şartları hakkında ilk elden bilgilenir ve kamusal olana dair düşünce ve kararlarını bu bilgiler ışığında yönlendirirler. Siyasi haklarını icra edemeyen, icra etmesi kolaylaştırılmayan, ya da yasaklarla engellenen kısacası siyasetten dışlanan ya da siyasi katılımı kısıtlandırılan grup ve kesimlerin varlığı, sadece o grupların dışlanması sonucunu getirmez, aynı zamanda o toplumun bütününe kendini meydana getiren parçalar konusunda bilgilenmesini engeller ve icra edilebilen siyasi hakların kolektif icrası yoluyla dile getirilip mutabakata yol açabilecek olan çözüm önerileri de oluşmaz. Sonuç itibarıyla en iyi ihtimalle eksik, daha büyük ihtimalle ise toplumun bütünselliği açısından yanlış kararların alınmasına sebebiyet verilmiş olur. Karar mercii olan siyasal kamusal alana yani parlamento seviyesine erken dönemde aksettirelemeyen daha yerel daha dar grupları en başta etkileyen problemler, tartışılıp çözümlenmek yerine büyür, içinden çıkılmaz devasa boyutlara ulaşabilirler. Kısacası diğer hakların aksine, siyasi hakların icrasından ama o ama bu nedenle dışlanan grupların varlığı, o toplumun zamanla temel değerler planında parçalanmasına sebep olduğu gibi bir empati durumunun doğmasına da sebebiyet vererek ya da bunu engelleyemeyerek toplumun kesimlerini birbirinden habersiz hale getirir. Siyasi hakların icrasının bazı kesim ya da gruplar açısından erişilebilir olmayışı ya da siyasi temsillerinin önündeki engeller o toplumun geneline ve bütününe sirayet ederek, siyasi hakların bütündeki icrasının anlamını yok eder.

Toplumun siyasi temsiline kapsayıcılığı arttıkça ve katılımın kalitesi yükseldikçe, siyasi hakların icrasından doğacak demokratik getirinin niceliği ve niteliği de artar. Siyasetin kalitesi her anlamda ve herkes adına yükselir. Bu yüzden siyasi temsil, tartıştığımız başlıklar arasında en soyut ve felsefi açımları olan mesele olmasına karşın bazı açılardan – yüzde 10'luk seçim barajı başta olmak üzere - belki diğerlerinden daha ivedilikle yaklaşılması gereken bir alan. Aşağıda Tablo 52'de seçilmiş ülkelerde ve Türkiye'de genel seçimlerde uygulanan baraj seviyesi görülebilir.

Tablo 52: Ülkelere göre genel seçim barajları

Hollanda	0,67	Almanya	5
Danimarka	2	Belçika	5
İspanya	3	Çek Cumhuriyeti	5
Yunanistan	3	Macaristan	5
Avusturya	4	Polonya	5
İtalya	4	Slovak Cumh.	5
Norveç	4	Türkiye	10

Kaynak: Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu, 2010, *Report on Thresholds and Other Features of Electoral Systems Which Bar Parties from Access to Parliament*, s. 5.

Tablodan görülebileceği üzere, yüzde 3 ve altında seçim barajı uygulayan İspanya ve Yunanistan gibi ülkeler bulunuyor. Almanya ve Belçika gibi birçok Batı Avrupa ülkesinde ise yüzde 5'lik seçim barajı uygulanıyor. Türkiye ise yüzde 10'luk seçim barajı ile ayrıksı bir örnek olmayı sürdürüyor.⁴⁶⁴ Ülkedeki siyasi temsilin kalitesini artırma amacıyla, Türkiye'de de seçim barajını en azından yüzde 5'e indirilmeli.

Aynı zamanda Türkiye'de seçim sistemi yenilenmeli ve hem nüfusun nispi temsiline göre, hem de hak ihlallerinin aciliyeti ve adaletsizliğin derecesine göre sorunların nispi temsiline olanak sağlayacak, kısacası siyasi temsilin hakkını ve esasını verecek uygulamaları başlatmalıdır. Türkiye, toplumsal kesimlerinin gerek toplumda var oldukları oranda gerekse mağduriyetlerinin şiddeti ve yaşadıkları adaletsizliğin derecesi ölçüsünde temsillerine imkân sağlayacak hem dışsal nitelikleri hem de nesnel çıkarları özgürce temsil etmeye olanak sağlayacak bir siyasi partiler yasasını yapılandırmalıdır.

Siyasi partilerin yerel ve bölgesel olan meselelerle genele dair olan ve ortak meseleler arasında arabulucu, aksettirici olduğu kadar dönüştürücü güce de sahip aracı kurumlar oldukları unutulmamalıdır. Âdem-i merkezîyetçi temsil ve katılımdan doğacak eğilimler, ancak siyasi partilerin sayesinde ortak siyasi plana ve siyasal kamu alanına yani parlamentoya taşınabilir. Nasıl temsil tiplerinin aktif ve pasif olan türleri varsa, siyasi partiler de temsil ettikleri grup ve kesimlerin niteliklerine ve taleplerine göre aktif ya da pasif roller üstlenebilecek ve toplumun demokratikleşerek siyasallaşması konusunda rol oynayabileceklerdir. Yerel katılımın yerelde bir sorun zuhur ettikçe gerçekleşen bir pratik olarak kalması mümkünken, siyasi partiler siyasi katılımın sürekliliğinin ve siyasi deneyimin yeni kuşaklara aktarımının en önemli taşıyıcısı konumundadırlar. Siyasi partilerde parti içi demokrasinin seviyesi, o toplumda kurumsallaşmış olan siyasi temsil mekanizmalarından ve bunların niteliksel ve niceliksel özelliklerinden doğrudan etkilenir ve karşılığında siyasi partilerin temsil kalitesi de siyasi temsilin niteliğini yine doğrudan etkiler. Siyasi temsilin eşit vatandaşlığı ve siyasi hakların icrasındaki erişim problemlerini çözümlendirecek seviyede kurumsallaşması, siyasi partileri de kısa vadede göze çaracak şekilde daha demokratik prensiplere uygun mecralara çekebilecektir.

Siyasi temsildeki adaletsizliklerin girift yanı, belki sadece siyasi açıdan daha fazla temsil edilmeleri sayesinde çözebilecekleri problemlere sahip olan toplumsal kesimlerinin, tam da bu siyasi temsil mekanizmalarından sistematik olarak dışlanmaları sebebiyle, çözüme gidecek yönde hareket edemeyişleri ve sorunlarını seslendiremiyor seslerini duyuramıyor oluşları. Siyasi temsil bazı grupların seslerini kamusal alanın dışına iterken sadece kamusal alanın o sesleri duymasıyla çözümlenebilecek olan sorunlar da kısır bir döngüye hapsolür. Bu kısır döngünün kırılması ancak eşitliğin tesisine yönelik bütünsel bir siyaset ile mümkün. Bu siyasetin bir yandan eşitsizlik yaratan koşulları gidermeye yönelik somut politikalar geliştirmesi ve uygulaması, bir yandan da eşitsizlikten mağdur olan kesimlerin kendi sözlerini söyleyebilmelerini mümkün kılacak demokratikleşmeyi gerçekleştirmesi gerekmektedir.

⁴⁶⁴ Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu. (2010) Report on Thresholds and Other Features of Electoral Systems Which Bar Parties from Access to Parliament, [http://www.venice.co.int/docs/2010/CDL-AD\(2010\)007-e.pdf](http://www.venice.co.int/docs/2010/CDL-AD(2010)007-e.pdf) (İng.)

IX. Sonuç Yerine

Türkiye’de Eşitsizlikler: Kalıcı Eşitsizliklere Genel Bir Bakış adlı rapor, son bir yıldır yürüttüğümüz bir çalışmanın ürünü. Bu çalışmada, gelir dağılımı, istihdam, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında Türkiye’de bugün var olan ve uluslararası ve ulusal kurum ve araştırmacılar tarafından tespit edilmiş kalıcı eşitsizlikleri, bu eşitsizliklerin iç içe geçmişliklerini vurgulayacak şekilde bir araya getirdik. Aynı zamanda bu eşitsizliklerin boyutlarının ve hangi gruplar için çeşitli eşitsizlik türlerinin üst üste bindiğinin bir nevi fotoğrafını çektik. Bu alanlara ek olarak, siyasi temsile dair Türkiye’de var olan eşitsizlikleri demokrasi kuramı çerçevesinde tartışmaya açtık.

Öncelikle, eşitliğe nasıl yaklaştığımızı söyleyerek başlamakta fayda var. Bu rapor çerçevesinde tanımlandığı şekliyle eşitlik, eşit vatandaşlık fikrinin dayandığı ve demokratik devletlerin yurttaşlarına sağlaması gereken tarzda bir eşitliğe gönderme yapıyor. Dolayısıyla ‘bir ideal olarak eşitlik nedir’ gibi geniş kuramsal bir sorudan çok, demokratik bir haklar rejiminde eşit haklara sahip olduğu varsayılan fertlerin, bu hakların icrasına eşit erişimlerinin sağlanmasının *asgari düzeyde neleri gerektirdiği* üzerinde duruyoruz. Raporun işaret ettiği tablo, gelir dağılımı, istihdam, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik ile siyasi temsil alanlarında, vatandaşların hakların icrasına eşit erişimi açısından *çok boyutlu* mağduriyetlerin yaşanmakta olduğunu sergiliyor. Dolayısıyla bu mağduriyetleri gidermeyi hedefleyen eşit vatandaşlığın tesisine yönelik çözümlerin de *çok boyutlu, dönüştürücü ve bütünsel* olmasının gerektiği ortaya çıkıyor.

Bu çalışma içerisinde toplumsal eşitsizliklere yoğunlaşırken, özellikle kalıcı eşitsizlikler üzerinde durduk. *Kalıcı eşitsizlikler* kavramı, eşitliğin prensip edinilmediği siyasi ortamlarda süreklileşen ve adeta kendilerine doğallık atfedilmeye başlanan eşitsizliklere gönderme yapıyor. Toplumsal eşitliği hedefleyen siyasi müdahalelerin mevcut olmadığı durumlarda, bir alandaki eşitsizlik sıklıkla başka alanlara da sirayet ediyor. Örneğin, zorunlu göçe maruz kalan bir aileye doğan bir çocuk, büyük olasılıkla ortaöğretimi bitiremeden kayıtsız ve sosyal güvenceden yoksun bir işte çalışmaya başlayacak. Uzun çalışma saatleri içerisinde örgütlenmeye fırsat bulamayacak, olur da örgütlenirse bu nedenle işten atılması ihtimal dâhilinde olacak. Eşitsizliğin kalıcılaşmasının sonucunda, zamanla bu çocuğun umutları ve hayattan beklentileri de büyük olasılıkla, var olan adaletsizliklerin kabulüne göre şekillenip törpülenecek. Hâlbuki tüm kalıcı eşitsizlikler, dönüştürücü sosyal politikalar, demokratik kurumlar ve özgürleştirici yasalar yoluyla azaltılabilir, hatta tümüyle ortadan kaldırılabilirler.

Demokratik bir siyasi rejimde eşitlikten ne anlaşılması gerektiğini anlamak için belki ilk yapılması gereken, eşitlikten neyin anlaşılması gerektiğini belirlemek. Günümüzün karmaşık toplumlarından biri olan Türkiye toplumunda, hem sosyal ve kültürel çeşitlilik mevcut, hem de derin ve kalıcı eşitsizliklerle iç içe geçmiş ayrımcılık tezahürleri. Dolayısıyla böylesi bir toplumda toplumsal eşitliğe dair iki nokta vurgulanabilir: *Birincisi, karmaşık bir toplumda amaçlanması gereken eşitlik bir tek tipten ideali olamaz.* Çeşitlilik arz eden bir toplumda, ancak çeşitliliğin sürekliliğine imkân veren tarzda bir eşitliği savunabiliriz. Böyle bir toplumda savunulacak eşitlik anlayışı, yaşam stillerini, anadilleri, etnik aidiyetleri, inanç tarzlarını, inanmamayı ya da farklı varoluş ve mutlu olma biçimlerini tek tipten hedefleyemez.

İkinci olarak vurgulanması gereken de şudur: *İçinde yaşadığımız dönemde demokratik ve sosyal bir devletin birincil amacı geçmişten miras alınan eşitsizlikleri, hukuk tarafından eşit oldukları vazedilen vatandaşlar açısından etkisiz hale getirecek önlemleri almak ve eşit hak ve özgürlükleri gerçekleştirecek şekilde toplumun kurum ve pratiklerini dönüştürmektir.* Fırsat eşitliğinin kâğıt üstünde tanındığı, ancak dezavantajlı konuma doğan fertlerin ve grupların fırsat eşitliğini hayata geçirmesini sağlayacak sosyal politikaların uygulanmadığı ortamlarda, içine doğulan ve fertlerin seçmemiş ve oluşmasına da katkıda bulunmamış olduğu eşitsizlikler, hem daha da derinleşir, hem de nesilden nesile aktarılır. Nesilden nesile aktarılan, demokratik ve sosyal devletin görevini yapmadığı ortamda ailelerin ve fertlerin kaderiymiş gibi algılanan ve sosyal hareketliliği imkânsız kılan eşitsizlikler, *kalıcı eşitsizliklerdir* ve bunların dönüştürülmesi eşit vatandaşlık açısından kesin olarak gereklidir. Dolayısıyla eşitlik, *hem demokratik bir toplumu organize edecek olan temel prensip, hem de kurum ve pratikleri dönüştürecek bir süreç* olarak algılanmalıdır.

Böylesi bir eşitlik tahayyülü, ortak adalet duygusunun prensiplerinin belirlendiği anayasal düzlemin yanı sıra, bu prensiplerin hayata geçirilmesi amacıyla uygulanacak politikalar düzeyinde de kurumsallaşmalıdır. Jürgen Habermas'ın belirttiği gibi, *anayasalar demokratik toplumlarda bitmeyen ve bitmeyecek süreçlerdir.* Eşitsizlikleri dönüştürmeyi hedefleyen bir demokraside, kamu vicdanına ve kamusal akla dair görüşler, zaman içindeki gelişimlerini vatandaşların aktif katılımları sayesinde sürdürürler. Siyasi rejim, eşit özgürlüğü herkes için mümkün kılacak olan kamusal imkânlarla eşit erişimi sağlamalıdır ki; vatandaşlar kendi belirleyecekleri amaçlar doğrultusunda, özgürce ve birlikte yaşayabilsinler ve adalet duygularıyla beraber, ortak yaşam alanlarını da birlikte, adil ve demokratik bir yöne doğru dönüştürmeye devam edebilsinler.

Var olan adaletsizlik ve eşitsizlik tezahürleri arasında, başlıca *iki tür dönüştürülmesi gereken kalıcı eşitsizlik alanı* görülmekte ve bunlar hem kendi kategorileri içinde hem de birbirleriyle iç içe geçmiş şekilde karşımıza çıkmakta.

Bunlardan ilki, dezavantajlı sosyoekonomik konuma doğan fertlerin, doğdukları şartlardaki imkânsızlıkların sonuçlarını, bütün tezahürleriyle beraber tek başlarına omuzlayarak sosyalleşmelerine sebep olan kalıcı eşitsizlikler. Bu tarz eşitsizlik temelde nesnel sosyoekonomik koşullardan kaynaklanıyor. Sosyoekonomik koşullar içerisinde gelir seviyesi, mülkiyet, ikamet edilen yer, içinde yer alınan sosyal ağlar ve benzeri etkenler yer alıyor. Örneğin, belli bir gelir seviyesindeki bir hanenin içine doğmak, alınacak eğitimin seviyesini ve kalitesini, alınacak sağlık hizmetlerinin kalite ve seviyesini, kişinin gelecekte istihdam içerisindeki konumunu, hatta erişilmesi mümkün olan siyasi katılımın derecesi ve niteliğini doğrudan etkileyebiliyor.

Mutlak surette dönüştürülmesi gereken ikinci tür kalıcı eşitsizlik, fertlerin ve bu fertlerin ait oldukları grupların sosyoekonomik konumlarından ziyade, öncelikle toplumsal statülerine ve toplumsal hiyerarşideki konumlarına ilişkin olarak ortaya çıkıyor. Eşitsizliğin kalıcı şekilde yerleşmiş olduğu toplumlar, sadece gelir seviyesinin ve maddi olanakların gelecekte beklenebilir hayat kalitesine dair umutları bile etkilediği ve biçimlendirdiği toplumlar değil, aynı zamanda Weberyman manada statü toplumları. Bu toplumlarda gelir seviyesi ne olursa olsun etnik kökene ve/veya anadile bağlı, din ya da mezhebe dayalı, ya da toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelime dayalı kimlik, çoğunluğun eğilimlerinden ya da egemen ideolojiden ayrıştığı ölçüde aşağı görülme ve denk addedilmeme sebebi olabiliyor. Yazılı kurallara bağlı olmadığı

durumlarda bile pratiklere sinmiş olabilen bu toplumsal hiyerarşi ve statü anlayışı, fertleri statü skalasında ait oldukları düşünülen konuma göre sınıflandırıp, fert ve grupların birbirleriyle kurdukları ilişkileri yapılandırabiliyor. Her türlü ayrımcılığın yaygın olduğu ve bu ayrımcılık türlerine karşı kamunun yasal güvence sağlamadığı toplumlarda, toplumun çoğunluğundan ayrılan bir farklılığa sahip olarak doğmak ya da böyle bir farklılığı sonradan edinmek, kişinin eğitime erişip erişemeyeceğini, işten atılıp atılmayacağını, hatta siyaseten kendini temsil edip edemeyeceğini belirleyebiliyor.

İlk kalıcı eşitsizlik türüne sosyoekonomik eşitsizlik, ikinci kalıcı eşitsizlik türüne ise ayrımcılık diyoruz.

Toplumsal hayat şüphesiz ki sosyoekonomik eşitsizliklerle ayrımcılık arasındaki bu analitik ayrımın temsil ettiğinden çok daha karmaşık bir yapı sergiliyor. Bazen yazılı olmayan kurallarla işleyen toplumsal hiyerarşideki statüsü eşit kabul edilmediği için, gelir düzeyi nispeten yüksek birilerinin ayrımcılığa uğradığını görebiliyoruz, bazense gelir düzeyi düşük olan iki kişiden birinin toplumsal statü hiyerarşisindeki yeri sebebiyle daha da dezavantajlı durumda olabileceğine, diğerininse sırf çoğunluğun aidiyet duygularını paylaştığı için en azından toplumla daha kaynaşmış hissedebildiğine tanık oluyoruz. Üstelik sosyal olgulardaki iç içe geçme ve karmaşıklık düzeyi o kadar yüksek ki, çoğu zaman başta kimliği yüzünden ayrımcılığa uğramış olanın, zamanla bir de yoksullaşması ya da yoksul olanın zamanla yoksul olduğu için de dışlanması ve ayrımcılığa maruz kalması gibi kalıcı eşitsizlik türleri açısından 'melez' durumlar oluşuyor. Günümüzün karmaşık toplumlarında eşitsizliğin nedenlerinin ve tezahürlerinin bu iç içe geçme durumunun ya da çok boyutluluğunun istisnadan çok kural durumunda olduğunu anlamamız büyük önem taşıyor.

İster başta sosyal ve ekonomik koşullardan kaynaklanmış, ister başta denk görülme, eşit değerde davranılmama ve dışlanma durumundan kaynaklanmış olsun, oluşan tüm melez durumlarda, eğer toplumsal eşitliği şiar edinen bir hukuk sistemi ve vazedilen eşitliği pratiğe geçiren sosyal politikalar uygulanmıyorsa, eşitsizlik nesilden nesile aktararak kalıcılaşıyor. Eşitsizlikler kalıcılaşıırken, fertler kamusal imkânlardan eşit derecede faydalanamıyor, kâğıt üzerinde tanımlı bir fırsat eşitliği hayata geçirilemiyor, kişilerin kamu alanlarına, kamu imkânlarına ve siyasi temsile eşit erişim olanakları da had safhada kısıtlanmış oluyor. Gerek çeşitli sebeplerle çoğunluktan ayrılan konumlarıyla ayrımcılığa, gerekse sosyoekonomik eşitsizliklerden dolayı nesiller boyu yoksulluğa ve sömürüye mahkûm bırakılan gruplar, zamanla *aynı anda* hem ayrımcılık hem de yoksulluğa maruz kalıyor ve toplumun kamusal merkezinden ve siyasi gündeminden koparak, seslerini de duyuramaz şekilde marjinalize oluyor ve sorunları başta meclis olmak üzere hiç bir siyasal kamu alanına taşınmadığı müddetçe de görünmez hale geliyorlar.

İşte bu tür bir marjinalleşme deneyimiyle beraber, toplumsal eşitsizliğin zamanla oluşan tezahürleri, adeta 'doğal'mişlar 'öyle olmalıymış'lar gibi addediliyor ve aslında kalıcı eşitsizliklere maruz kalmış olmanın tezahürleri olan koşullar, sanki bile isteye seçilip üretilmişler gibi algılanmaya başlıyorlar. Zaman zaman kalıcı sosyoekonomik eşitsizliklerin ve ayrımcılıkların beraber yaşanmasından türemiş, kast sistemine benzer, sosyal hareketliliğin yok olduğu grup deneyimlerinin tezahürleri 'kültür' olarak algılanıyor ve çeşitliliğin korunması değerlendiriliyor. Örneğin, nesiller boyu hem ayrımcılığa hem de yoksulluğa maruz bırakılmış Roman kökenli

yurttaşların, çiçek satmalarına engel olunmaması ya da müzikleri ile toplumsal olarak tanınmaları ve takdir görmeleri, eşit yurttaşlar olarak yaşayabildiklerini göstermez. Romanlara tüm kamu imkân ve hizmetlerine eşit erişimlerinin ayrımcılığa maruz kalmaksızın sağlanması yerine, devletin Romanların 'özel' kültürel öğeleri olarak tanıdığı 'müziyen olma' ya da 'çiçek satma' haklarını koruması, toplumsal eşitliği hedefleyen bir yaklaşım olarak kabul edilemez. Eşit vatandaşlıktan kamu imkânlarına eşit erişim olanağından ve bu sorunların siyasallaşmasına imkân verecek siyasi temsilden dışlanmanın uzun vadeli sonucu, toplumsal hiyerarşiye dayalı, kast sistemine benzer, özünde ayrımcı bir toplumsal işbölümünün, doğalmış ve serbest iradeyle oluşmuş gibi görüle gelmesi olabiliyor. Eşitlik ideali ve eşitliğin tesis edilmesine yönelik politikalar bu yaklaşımın çok ötesinde bir siyasi vizyonu ve iradeyi gerektiriyor. Bu bağlamda, farklılığın tanınıp eşitliğin amaçlanmadığı siyasi rejimler, ancak apartheid rejimleri, kast sistemi, ya da birlikte yaşamak yerine yan yana, kaynaşmadan ve ayrı kurallarla yaşamayı kurumsallaştıran ve nüfusu oluşturan grupları birbirinden izole eden 'millet' sistemlerini üretebiliyorlar. Bu ortamlarda farklılıklarla beraber eşit derecede özgür yaşama imkânı yok oluyor, bunun yerine yan yana ve hiyerarşik şekilde konumlanan, beraber sosyalleşip karışmadan ve eşit özgürlüklere değil farklı kurallara bağlı yaşam tarzlarını yasallaştıran ve güçsüzün güçlüye bağımlılığını yasa haline getiren ve miras alınan hiyerarşiyi doğallaştıran ortamlar oluşuyor.

İkinci olarak, farklılıkların ve çeşitliliğin gerçekliğini ve dolayısıyla siyasette çoğulculuğun gerekliliğini reddedip, eşitliği 'aynılık' şeklinde benimseyen siyasi rejimlerden bahsedelim. Bu rejimler de, tek tipleştirmeyi kurumsallaştırıyorlar, karmaşık bir toplumu oluşturan fertlere, çoğunluğun kimliğini bütün detaylarıyla giydirmeye çalışıyorlar.

Günümüzün karmaşık toplumlarında farklılıkların verili olduğunun reddi, fertler açısından iki olumsuz sonuç doğurabiliyor. Bu sonuçlardan ilki, topluma, ekonomiye, siyasete eşit koşullarda katılabilmek ve kamunun imkânlarından faydalanabilmek için ferdin kimliğini bastırması, kişinin kendiliğini reddetmesi koşul haline getiriliyor. Bu durumda fert, kamu imkânlarından faydalanabilmek ve/veya siyasi temsile eşit erişim imkânı elde etmek için ya statü hiyerarşisinde aşağı görülen kimliğini saklamak zorunda kalıyor ki bu tek tipleşme ile sonuçlanıyor; ya da bunu yapmaktansa, kamu imkânlarına başvurmaktan vazgeçiyor, kamu vicdanının var olmadığına, ortak bir adalet mefhumunun bulunmadığına, kamu vicdanına seslenemeyeceğine kanaat getirip, topluma özgürce, kendiliğini bastırmadan entegre olma ve eşit vatandaş olarak tanınma talebinden vazgeçiyor.

Farklılıkların varlığının reddinin bir diğer sonucu ise, toplumu oluşturan fertlerin içinde bulundukları dezavantajlı konumlara kör ve eşitliği yalnızca prensip düzeyinde tanıyan politikaların fertler açısından *eşit yapabilirlikleri* beraberinde getirmemesi. Yasal düzlemde herkese evrensel bir biçimde tanınan haklar rejimi, politikalar düzeyinde toplumsal eşitsizlikleri görmezden geldiği durumda eşitliğe yönelik dönüştürücü gücünü kaybedebiliyor. Örneğin, kadınların da erkeklerin de çalışma hakkının yasal olarak tanındığı bir ülkede, kadının toplumda üstlendiği ve özgürce çalışıp çalışmama kararını vermesinin önünde engel oluşturan kadının üzerindeki bakım yükünü azaltmayı hedefleyen kamu politikaları yoksa orada hakların eşit yapabilirliklere yol açmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca, farklılıkların reddi şu biçimde de gerçekleşebiliyor. Görme engelli bir öğrencinin her öğrenci gibi okulun tüm hizmetlerinden faydalanma hakkı olmasına rağmen, Braille alfabesi ile basılmış eğitim materyalleri kısıtlıysa, o öğrencinin farklılığının görmezden gelinmesinden kaynaklı bir eşitsizlik ortaya çıkıyor. Benzer

şekilde, üniversiteye gitmeye herkes kadar hakkı olan başörtülü genç kadınlar ya başörtülerini çıkarmak ya da üniversite eğitimi alamamak arasında seçim yapmaya zorlanıyorlar.

Bu yaklaşım çerçevesinde, raporda öne çıkan kalıcı toplumsal eşitsizlik alanlarına değinmek isteriz. Tüm bu alanlara rapor içerisinde etraflıca değiniliyor ve bu raporun dayandığı birçok araştırma bu sorun alanlarını tek tek çok daha derin bir biçimde inceliyor. Fakat burada bizim hedefimiz, tüm bu toplumsal eşitsizlik alanlarını bir arada, iç içe geçmişliklerini sergileyerek değerlendirmek ve gelir dağılımı, istihdam, sağlık ve sosyal güvenlik, eğitim ve siyasi temsile dair kalıcı eşitsizlikler üzerine birlikte düşünmek. Kendi değerlendirmelerimize göre en çarpıcı eşitsizlik alanları şöyle:

- Gelir dağılımı adaletsizliği
 - o 2000li yılların ortasında Türkiye OECD ülkeleri arasında Meksika'dan sonra gelir dağılımı en adaletsiz ülke.⁴⁶⁵
 - o 2008 yılında Türkiye'de en zengin yüzde 20'lik nüfusun geliri, en yoksul yüzde 20'lik nüfusun gelirinin 8 katından fazla ve bu oran tüm AB üye ülkelerinden yüksek.⁴⁶⁶
 - o Toplam gelirden nüfusuna oranla en düşük payı alan bölgeler Güneydoğu ve Ortadoğu Anadolu bölgeleri.⁴⁶⁷
- Gelir yoksulluğu
 - o 2009 yılında Türkiye'de fertlerin yaklaşık yüzde 0,48'ü açlık sınırının (), yüzde 18'i ise gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının () altında yaşıyor.⁴⁶⁸
 - o Türkiye'nin çocuk yoksulluğunda çok kötü bir sicili bulunuyor.⁴⁶⁹ 2004 yılı verilerine göre, Türkiye OECD ülkeleri arasında çocuk yoksulluğu oranı en yüksek olan ülke.⁴⁷⁰
 - o 2009 yılında gıda ve gıda dışı yoksulluk oranı kırd kentlerden daha yüksek.⁴⁷¹

⁴⁶⁵ Organizaon for Economic Co-operation and Development. (2008) Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries, s. 25. (İng.)

⁴⁶⁶ Avrupa Birliği üye ülkeleri için EUROSTAT online veritabanı, Türkiye için Türkiye İstatistik Kurumu. (2010) "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları 2008". (T.)

⁴⁶⁷ Erdem, T. (2007) "Gelir Farklılıkları," Radikal gazetesi, 5 Nisan 2007. (T.)

⁴⁶⁸ Türkiye İstatistik Kurumu. (2011) "2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları" Haber Bülteni Sayı 3, Ocak, Ankara. (T.)

⁴⁶⁹ United Nations Children's Fund. (2006) Child Poverty in Turkey 2006, Ankara, s. 5. (İng.)

⁴⁷⁰ Organizaon for Economic Co-operation and Development. (2008) Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries, s. 154. (İng.)

⁴⁷¹ Türkiye İstatistik Kurumu. (2011) "2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları," Haber Bülteni Sayı 3, Ocak, Ankara. (T.)

- Çalışan yoksulluğu
 - o 2009 yılında ülke genelinde yoksulluk oranı yüzde 18 iken, tarımda çalışanların yüzde 38,7'si yoksul.⁴⁷²
 - o 2009 yılında yevmiyeli çalışanlar arasında yoksulluk oranı yaklaşık yüzde 40, kendi hesabına çalışanlar arasında yüzde 28 ve ücretsiz aile işçileri arasında ise yüzde 35.⁴⁷³
- Vergilendirmede adaletsizlik
 - o 2005 yılında tüketim üzerinden alınan vergiler toplam vergi gelirinin yüzde 70'ine ulaştı. Bu nedenle, gelirine oranla en büyük yükü en düşük gelir grubu taşıyor.⁴⁷⁴
- İşgücüne katılımın önündeki engeller
 - o 2007 yılında Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı yüzde 30'un altında, aynı oran OECD ülkeleri ortalamasında yüzde 62, Avrupa Birliği-19'un ortalamasının ise yüzde 64.⁴⁷⁵
 - o 2002 yılında engelliler arasında işgücüne katılım oranı yüzde 21,71 iken, engelli kadınlar arasında işgücüne katılım oranı yaklaşık yüzde 7.⁴⁷⁶
- İşsizlik
 - o 1980 yılından 2004 yılına dek çalışma çağındaki nüfus 23 milyon kişi artmasına rağmen, sadece 6 milyon yeni iş yaratılabilmiş.⁴⁷⁷
 - o Kadınların uzun süreli işsizlerin içerisindeki payı, erkeklere kıyasla çok daha yüksek. İş bulma umudunu kaybeden ve bu nedenle iş aramayan kadınların, işsiz kadınlara oranı yüzde 32 iken; erkeklerde aynı oran yüzde 18.⁴⁷⁸

⁴⁷² A.g.e.

⁴⁷³ A.g.e.

⁴⁷⁴ Zenginobuz, E. Ü., Özertan, G., Sağlam, I., Gökşen F. (2006) Yurttaşların Cebinden Devletin Kasasına: Türkiye'de Kim Ne Kadar Vergi Ödüyor?, Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği ve Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Fonu, Mayıs 2006, İstanbul, s. 92. (T.)

⁴⁷⁵ World Bank. (2009) Female Labor Force Participation in Turkey: Trends, Determinants, and Policy Framework, Human Development Sector Unit-Europe and Central Asia Region, Report No 48508-TR, s. i. (İng.)

⁴⁷⁶ Devlet İstatistik Enstitüsü ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA). (2004) Türkiye Özürlüler Araştırması 2002, Ankara, s. 15. (T.)

⁴⁷⁷ World Bank. (2006) Turkey Labor Market Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit-Europe and Central Asia Region, Report No. 33254-TR, s. ii. (İng.) Benzer bir biçimde, bir TÜRK-İŞ raporunda, Türkiye ekonomisinin toplam yüzde 29,5 büyüdüğü 2000-2006 döneminde yaratabildiği yeni istihdamın yalnızca yüzde 3,5 düzeyinde olduğu not ediliyor. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ). (2007) Çalışanların Ekonomik ve Sosyal Durumu, Ankara, s. 43. (T.)

⁴⁷⁸ Gürsel, S., Güner, D., Darbaz, B. (2009) "Kadınlar Daha Uzun Süre İşsiz Kalıyor," Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) Araştırma Notu No. 47, İstanbul. (T.)

- Türkiye’de, genç işsizliği uzun yıllardır toplam nüfusun işsizlik oranının neredeyse iki katı düzeyinde seyrediyor.⁴⁷⁹
- Kayıtdışı istihdam
 - 2011 Nisan’ında kayıtdışı istihdam, toplam istihdamın yüzde 42,1’ini, tarım dışı istihdamın ise yüzde 28,5’ini oluşturuyor.⁴⁸⁰
 - Kayıtdışı istihdam edilenlerin maaşları kayıtlı çalışanlardan düşük ve çalışma saatleri kayıtlı çalışanlardan yüksek.⁴⁸¹
 - Kentlerde kayıtdışı istihdama eklenen nüfus aslında yakın dönemde kırdan kente göç etmiş, çalışma çağındaki eğitim seviyesi düşük nüfus.⁴⁸²
- Uzun çalışma saatleri
 - Türkiye’de yaklaşık olarak her iki emekçiden biri yasal üst sınırın üzerinde çalışma sürelerinde çalışmak durumunda kalıyor.⁴⁸³
- Çocuk işçiliği
 - 2006 yılında Türkiye’de zorunlu eğitim çağındaki olan 6-14 yaş grubundaki çocukların 318 bini çalışıyor.⁴⁸⁴
 - 6-17 yaş grubundaki çocukların yaklaşık yüzde 6’sı iktisadi getirisi olan bir işte çalışıyor ve bu çocukların yaklaşık yüzde 70’i okula devam etmiyor.⁴⁸⁵
 - Diyarbakır, Batman, Adana, Adıyaman, Şanlıurfa ve Gaziantep’te mevsimlik tarım işçisi toplam 23,683 çocuk bulunuyor. Bu çocuklar, zorunlu sekiz yıllık temel eğitimleri sırasında ortalama olarak yılda 70 gün okullarından ayrı kalıyorlar.⁴⁸⁶

⁴⁷⁹ Yentürk, N., Başlevent, C. (2007) “Türkiye’de Genç İşsizliği,” İstanbul Bilgi Üniversitesi Gençlik Çalışmaları Birimi Araştırma Raporu No. 2, Eylül 2007, s. 8. (T.)

⁴⁸⁰ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2009) “Hanehalkı İşgücü Araştırması 2009 Ağustos Dönemi Sonuçları Temmuz, Ağustos, Eylül 2009,” Haber Bülteni No. 199, 16 Kasım, Ankara. (T.)

⁴⁸¹ Dayıoğlu, M., Ercan, H. (2009) “Labor Market Policies and Institutions with a Focus on Inclusion, Equal Opportunities and the Informal Economy,” s. 45-46. (İng.)

⁴⁸² A.g.e., s. 3.

⁴⁸³ DISK/Sosyal-İş Sendikası. (2010) 1 Mayıs’ın Doğuşundan Bugüne Değişmeyen Talep: İnsanca Çalışma Süresi, Mayıs 2010. (T.)

⁴⁸⁴ Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ). (2007) Dünyada ve Türkiye’de Çalışan Çocuklar, Yayın no. 281, Ankara, s. 13. (T.)

⁴⁸⁵ Türkiye İstatistik Kurumu. (2007) Çocuk İşgücü Araştırması 2006, Haber Bülteni Sayı 61, 20 Nisan. (T.)

⁴⁸⁶ Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası. (2007) Eğitim Sen Mevsimlik Tarım İşçiliği Nedeni ile Eğitimine Ara Veren İlköğretim Öğrencileri Araştırması, Ankara (T.)

- Toplu iş sözleşmesi kapsamındaki çalışan oranının düşüklüğü
 - 2006 yılı için Türkiye’de toplu iş sözleşmesi kapsamındaki çalışanların oranı yüzde 13,3.⁴⁸⁷ AB üye ülkelerinin çoğunluğunda ise, çalışanların yüzde 70’inden fazlasının toplu iş sözleşmeleri kapsamında olduğu görülüyor.⁴⁸⁸
- İş kazaları ve işe bağlı sağlık problemleri
 - Türkiye’de her 32,996 işçiye bir iş müfettişi düşüyor, ILO’ya göre gelişmekte olan ülkelerde her 20,000 işçiye bir iş müfettişi düşmesi gerekiyor.⁴⁸⁹
 - 2007 yılında yaklaşık 80 bin iş kazasından 1043’ü ölümlle sonuçlandı.⁴⁹⁰
 - Türkiye, 2000’li yıllar boyunca iş kazasında yaşamını yitiren maden işçisi oranının yüz binde 70’in altına hiç düşmediği tek ülke.⁴⁹¹
- Çalışma yaşamında ayrımcılık
 - Türkiye’de kadınların aldıkları ücretin benzer işlerde çalışan erkeklerin aldıkları ücrete oranı 0,62. Toplumsal cinsiyet temelli ücret eşitsizliğinde Türkiye dünya sıralamasında 125 ülke arasından 84. sırada.⁴⁹²
 - Türkiye’de kamu kurumlarında çalışan anadili ve mezhebi toplumun çoğunluğundan farklı olanlara karşı açık ayrımcılık vakaları mevcut.⁴⁹³
 - Türkiye’de çalışma yaşamında lezbiyen, gey, biseksüel, travesti ve transseksüel (LGBT) bireylere karşı işe kabul etmeme ve işten çıkarmaya varan ayrımcı uygulamalar yaygın.⁴⁹⁴
- Sosyal güvenceden yoksunluk
 - 2006 yılı için Yeşil Kart dâhil hiçbir sağlık güvencesi olmayan nüfusun oranı yüzde 19,8. Bu sosyal güvenceden yoksun kesimin en yoksul yüzde 30luk gelir

⁴⁸⁷ Darbaz, B., Uysal-Kolaşın, G. (2009) “Türkiye Toplu Sözleşmede AB’nin Çok Gerisinde,” Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) Araştırma Notu 28, 10 Mart, s. 1. (T.)

⁴⁸⁸ International Labour Organization. (2008) Global Wage Report 2008/2009, Geneva, s. 38. (İng.)

⁴⁸⁹ Commission of the European Communities. (2009) Turkey 2009 Progress Report, No. SEC(2009)1334, Brüksel, s. 63. (İng.)

⁴⁹⁰ Sosyal Haklar Derneği. (2008) 2007 Yılı İş Kazaları Raporu, İstanbul. (T.) İş kazalarına dair ayrıntılı bir başka döküm için bkz. İnsan Hakları Derneği. (2009) “Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu,” s. 664-675. (T.)

⁴⁹¹ Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Sosyal-İş Sendikası. (2010) Türkiye’de İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Raporu: Madencilik Sektörüne İlişkin Temel Veriler, 25 Şubat 2010. (T.)

⁴⁹² World Economic Forum. (2009) The Global Gender Gap Report (eds.) Hausmann, R., Tyson, L. D., Zahidi, S., Geneva, s. 179. (İng.)

⁴⁹³ İnsan Hakları Derneği. (2009) “Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu,” s. 694. (T.)

⁴⁹⁴ Commission of the European Communities. (2009) Turkey 2009 Progress Report, No. SEC(2009)1334, Brüksel, s. 26. (İng.)

grubu içinde yer aldığı görülüyor.⁴⁹⁵

- 2005 yılı için 65 yaş üzeri nüfusun yüzde 37'sinin 2022 sayılı kanunun öngördüğü yaşlılık maaşı dâhil emeklilik maaşı yok.⁴⁹⁶
- Sosyal güvenlik kapsamında olmayan kadınların oranının Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde çok yüksek olması (sırasıyla yüzde 84 ve yüzde 87), sosyal güvenlik alanında da bölgesel ve cinsiyet temelli eşitsizliklerin örtüştüğünü gösteriyor.⁴⁹⁷
- 15-24 yaş grubundaki gençlerin yüzde 54'ü sosyal güvencesiz çalıştırılıyor.⁴⁹⁸
- Eğitime erişimin önündeki engeller
 - 1999-2005 yılları arasında, yani 6 yıl içerisinde, yaklaşık 440 bin çocuk ilköğretim diplomasına sahip olamadan hayata atıldı.⁴⁹⁹
 - Türkiye'de okul öncesi okullulaşma oranı tüm OECD ülkelerinin gerisinde.⁵⁰⁰
 - Türkiye'de 15-19 yaş aralığındaki genç kızların yarısı ne eğitimde ne istihdamda.⁵⁰¹
 - 2002 yılında genel nüfus içerisinde okuryazar olmayan kişilerin payı yüzde 12,9 iken, engelli yurttaşlar arasında bu oran yüzde 36,3.⁵⁰²
- Eğitimde eşitsizlikler
 - Anadili Kürtçe olan yurttaşların yüzde 46'sı ilköğretim mezunu değilken, ilköğretim mezunu olmayan anadili Türkçe olan yurttaşların oranı yüzde 9 seviyesinde. Benzer bir biçimde, yüksekokul ya da üniversite mezunu olma oranı araştırmaya katılan anadili Türkçe olan yurttaşlar arasında yüzde 10 düzeyinde iken, aynı oran anadili Kürtçe olanlarda yüzde 2, Türkçe ve Kürtçe dışında bir

⁴⁹⁵ Gürsel, S., B. Darbaz ve U. Karakoç. (2009) "Yeşil Kart: Türkiye'nin En Maliyetli Sosyal Politikasının Güçlü ve Zayıf Yanları," Betam Araştırma Notları, No. 39, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, s. 2-4. (T.)

⁴⁹⁶ Brook, A.M. ve Whitehouse, E. (2006) "The Turkish Pension System: Further Reforms to Help Solve the Informality Problem," OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 44, s. 20-21. (İng.)

⁴⁹⁷ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2009) Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 54. (T.)

⁴⁹⁸ Dayıoğlu, M., Ercan, H. (2009) "Labor Market Policies and Institutions with a Focus on Inclusion, Equal Opportunities and the Informal Economy," s. 36. (İng.)

⁴⁹⁹ Gökşen, F., Cemalcılar, Z., Gürlesel., C. F. Türkiye'de İlköğretim Okullarında Okulu Terk ve İzlenmesi ile Önlenmesine Yönelik Politikalar, AÇEV, KA-DER ve ERG, s. 5. (T.)

⁵⁰⁰ Education for All International Coordination (2009). Overcoming Inequality Why Governance Matters, Oxford University Press. (İng.)

⁵⁰¹ Organization for Economic Co-operation and Development. (2009) Doing Better for Children, s. 43. (İng.)

⁵⁰² Devlet İstatistik Enstitüsü ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (2004) Türkiye Özürlüler Araştırması, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası. (T.)

anadili olanlarda ise yüzde 7.⁵⁰³

- Okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretimde İstanbul, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleri öğrenci/öğretmen oranı en yüksek İBBS bölgeleri olarak göze çarpıyorlar.⁵⁰⁴
- Dershaneleşme ve özel okulların sayısındaki artış, vasıf kazandıran eğitimi gelir düzeyinin bir fonksiyonu haline getiriyor.⁵⁰⁵
- Türkiye’de düşük gelirli ailelerin çocukları düşük, yüksek gelirli ailelerin çocukları ise yüksek eğitim alıyorlar.⁵⁰⁶
- Mevcut eğitim sistemi ailenin sosyo ekonomik durumunun öğrenci başarısı üzerinde yarattığı dezavantajları ortadan kaldıramıyor.⁵⁰⁷

Raporda öne çıkanlar arasında, siyasi temsil alanındaki eşitsizlikler farklı bir nitelik taşıyorlar. Bu farklılığın nedeni şu: Örgütlenme özgürlüğünün engellendiği, kısıtlandığı ya da örgütlenenlerin suçlu muamelesi gördüğü ortamlar, ifade özgürlüğünün miras alınmış kalıcı eşitsizlik ve ayrımcılıklara endeksli şekilde seçici biçimde tanındığı ortamlar, daha fazla demokrasi yerine daha çok adaletsizlik ve eşitsizlik üretme döngüsüne giriyorlar. Bu bağlamda örneğin, çalışma yaşamına dair bunca eşitsizlik bulunurken, Türkiye’de demokratikleşme çabasının sendikal haklar alanına yansımaması ciddi bir sorun. Sendikalar güçsüz kılındıkça, sosyal haklar da, sosyal güvenlik meseleleri de iş güvenliğine dair sorunlar da bir türlü gelmeleri gereken yer olan siyasi gündemin merkezine yerleşemiyorlar. Oysa kimliği ne olursa olsun sosyoekonomik açıdan toplumun en alt kademesinde yaşam mücadelesi veren, görülmemiş derecede uzun saatler boyunca geçinmelerini sağlaması imkânsız ücretler karşılığında çalışan ve buna rağmen yoksullaşmaya devam eden sosyal grupların insanca yaşam talepleri, ancak sendikal hakların ve sendikal örgütlenme özgürlüğünün ve toplu sözleşme hakkının tanınması sayesinde seslendirilebilir ve taleplerinin kamusal niteliği siyasallaşabilir. Bu bağlamda öne çıkan sorun alanları şöyle:

- Siyasi temsilin önündeki engeller
 - Basın ve ifade özgürlüğü ciddi oranda baskı altında.⁵⁰⁸
 - Seçimlerde uygulanan yüzde 10 barajı AB üye ülkelerinin tümündeki seçim

⁵⁰³ Gürsel, S., Uysal-Kolaşın, G., ve Altındağ, O. (2009) “Anadili Türkçe Nüfus ile Kürtçe Nüfus Arasında Eğitim Uçurumu Var,” BETAM Araştırma Notu #049, 13 Ekim 2009. (T.)

⁵⁰⁴ MEB (2009). Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2008-2009, MEB Resmi İstatistik Programı, Ankara, s. 32-44. (T.)

⁵⁰⁵ Bakış, O., Levent, H., İnsel, A., Polat, S. (2009). Türkiye’de Eğitime Erişimin Belirleyicileri, Eğitim Reformu Girişimi, İstanbul, s. 22. (T.)

⁵⁰⁶ A.g.e., s. 6.

⁵⁰⁷ Dinçer, M. A., Uysal Kolaşın, G. (2009), “Türkiye’de Öğrenci Başarısında Eşitsizliğin Belirleyicileri,” Eğitim Reformu Girişimi, İstanbul, s. 14, (T.)

⁵⁰⁸ Freedom House. (2011). Journalists’ Arrests Signal Growing Press Freedom Backslide in Turkey. (İng.)

barajlarından yüksek.⁵⁰⁹

- O Parti kapatmalar sürüyor (son örnek, Demokratik Toplum Partisi).
- O Sendikal haklar uluslararası standartlarda tanınmıyor ve bu nedenle Avrupa Birliği müzakere sürecinde “Sosyal Politika ve İstihdam” faslının açılması.⁵¹⁰
- O Bedensel engellilerin oy kullanması için gerekli koşullar sağlanmıyor.⁵¹¹
- O Türkiye meclisteki kadın milletvekili oranına göre 188 ülke içerisinde 109. sırada.⁵¹²

Bu tablo, Türkiye’nin gelir dağılımı, istihdam, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik ve siyasi temsil gibi temel vatandaşlık alanlarında ciddi boyutlarda kalıcı eşitsizliklerle karşı karşıya olduğunu gösteriyor. Türkiye tüm bu alanlarda gerek OECD ülkeleri, gerekse aday olduğu Avrupa Birliği’nin üyelerinin tümünden daha kötü durumda. Bunun temel nedeni, Türkiye’nin kaynaklarına oranla eşitsizliklerle mücadelede ve yurttaşlarına insani refah sağlamada bugüne dek pek de olumlu bir performans sergilememesi. Biliyorsunuz 2009 yılında milli gelir temelinde yapılan dünya sıralamasında Türkiye’nin dünyanın en büyük 17. ülkesi olduğu ortaya çıktı. Her ne kadar bu bir ulusal övünç kaynağı olarak kabul edilse dahi, insani gelişme endeksi’nde Türkiye’nin sicili pek de iç açıcı değil. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın 2010 yılı İnsani Gelişim Raporu’na göre Türkiye kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla sıralamasında 57. sırada iken, insani gelişim endeksi sıralamasında 169 ülke arasında 83. sırada yer aldığını belirtiyor. Türkiye insani gelişim endeksindeki sıralaması, kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla sıralamasından 26 basamak daha düşük. Bu iki sırası arasında 20 basamaktan daha yüksek olan ülkelerden bazıları şöyle: Kuveyt (42 basamak), Birleşik Arap Emirlikleri (28 basamak), , Suudi Arabistan (20 basamak) ve Sudan (22 basamak).⁵¹³ Türkiye’de etkin, katılımcı ve özgürlükçü bir demokrasi ile uzun vadeli, yeniden dağıtımcı ve dönüştürücü sosyal politikaların yokluğu, Türkiye yurttaşlarına ülkenin iktisadi kaynaklarının çok daha gerisinde bir düzeyde refah sağlayabiliyor. Türkiye’nin iktisadi kaynakları ile vatandaşlarına sağladığı refah arasındaki bu uçurum ancak kalıcı eşitsizliklere karşı kapsamlı bir mücadelenin başlatılması ile kapatılabilir.

Raporda incelenen alanlarda ortaya çıkan kalıcı toplumsal eşitsizliklerle mücadele edilirken nelere dikkat edilmesi gerektiğini şöyle özetleyebiliriz:

⁵⁰⁹ Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu. (2010). Report on Thresholds and Other Features of Electoral Systems Which Bar Parties from Access to Parliament. [http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD\(2010\)007-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD(2010)007-e.pdf) (İng.)

⁵¹⁰ Aktar, C. (2009) “Sosyal Haklar Faslı-Tikanan AB Müzakere Sürecine İyi Bir Örnek,” Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi Araştırma Notu # 54, 23 Kasım 2009. (T.)

⁵¹¹ Avrupa Toplulukları Komisyonu. (2009). 2009 Yılı Türkiye Düzenli İlerleme Raporu, s. 8. (T.)

⁵¹² Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği online istatistikler. (T.)

⁵¹³ United Nations Development Programme. (2010) Human Development Report 2010- The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development, Palgrave Macmillan, New York, s. 144. (İng.)

- Demokratik eşitlik ideali ve eşitliğin tesisine yönelik olarak gerek anayasal düzenlemeler gerekse yasa düzeyinde oluşturulacak politikalar, hem sosyoekonomik eşitsizliklerin tezahürlerini, hem de cinsiyet, din ve inanç, engellilik, yaş, etnik köken ve cinsel yönelim temelindeki her türlü ayrımcılığı yok etmeyi hedeflemeli. Çünkü kalıcı eşitsizlik türleri gerek farklılıkları cezalandıran ayrımcılıklardan gerekse sosyoekonomik koşul ve imkânların adaletsiz dağıtımından türer, ilk başlangıç noktası hangisi olursa olsun kalıcı ayrımcılıklarla kalıcı sosyoekonomik eşitsizlikler zamanla onları deneyimleyen gruplar üzerinde yoğunlaşıp birleşir ve iç içe geçer. Eşit vatandaşlık vaadi, ancak ve ancak iki kaynaktan beslenebilen ama pratikte ve zaman içinde iç içe geçen bu kalıcı eşitsizliklerin hepsiyle aynı anda mücadele edilirse gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda, demokratik eşitlik hem bir prensip hem de bir süreç olarak algılanmalı ve gerek yasalar gerekse politikalar kalıcı eşitsizliklerin çok boyutluluğunu göz önünde bulundurmalıdır.
- Bu rapor içerisinde incelenen alanlar ve bu alanlardaki araştırmaların sonuçları, yalnızca ayrımcılığı vurgulayan perspektiflerin ya da sadece sosyoekonomik eşitsizliklerin altını çizen yaklaşımların toplumsal eşitsizlikleri anlamada yetersiz olduğunu gösteriyor. İstatistikleri ve/veya ayrımcılığı gösteren anekdotları yorumlarken bile, kalıcı eşitsizlik türlerinin varlığının, bunların geçişkenliğinin ve bütünselliğinin farkında olmak gerekiyor. Bu farkındalık toplumsal eşitsizliğin nedenlerini anlamada ve bu eşitsizliklerle mücadelede her türlü indirgemeciliğin ve özcülüğün önüne geçecektir. Toplumsal eşitsizliklerle bütünsel olarak mücadele etmeyen politikalar, adaletsizlikleri yeniden üretme olasılığını bünyesinde barındırır.
- Sosyal politikalar ve vergi politikaları yeniden dağıtımcı bir anlayışla düzenlenmelidir. Sosyoekonomik eşitsizlikler kadar miras alınan ayrımcılıkların uzun vadeli tezahürleri ile toplumsal statü ve hiyerarşiye dayalı adaletsiz iş bölümü ancak yeniden dağıtımcı mekanizmalarla etkin bir biçimde dönüştürülebilirler.
- Sosyoekonomik eşitsizliklerin tezahür ettiği eğitim, sağlık ve gelir dağılımı gibi alanlar birbiri ile sıkı ilişki içerisinde. Bir alandaki sosyoekonomik eşitsizlik diğer alanlara da sirayet eder ve eşitsizliği pekiştirir. Örneğin, kaliteli eğitime erişimin gelire endeksli olduğu ortamlarda, gelir yoksulluğu eğitim alanında da toplumsal eşitsizliği besler. Gelir yoksulu haneye doğan bir çocuğun düşük eğitimli olması ise, ferdin ileriki yaşamındaki istihdam olanaklarını da belirleyerek toplumdaki dezavantajlı konumunu yeniden üretir.
- Sosyoekonomik eşitsizliklerle mücadelede birbirini tamamlayan iki yaklaşım öne çıkmakta: Bu yöntemlerden ilki, sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlerin herkese, ücretsiz ve kamu tarafından sağlanmasıdır. İkincisi ise, tüm bu hizmetlerin toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretmeyecek yani sosyal hareketliliğe izin verecek bir biçimde sunulmasıdır. Başka bir deyişle toplumsal eşitliği tesis etmek isteyen politikalar, herkese parasız eğitim sağlamakla yetinemez. Eşitliği şiar edinen bir yaklaşım, örneğin öğrencilerin ailelerinin gelirleri temelinde sağlanan eğitim hizmetinin eğitimin kalitesinin ve çocukların başarısının sistematik olarak farklılaşmasına da izin veremez.
- Politika alanlarının karşılıklı ilişki halinde olması zaman zaman geliştirilecek politikalar açısından fırsat da oluşturabilmektedir. Örneğin, zorunlu ilköğretim

süresince tüm çocuklara kamu tarafından ücretsiz ve kaliteli sıcak yemek verilmesi hem okula aidiyeti arttıracak hem de çocuk yoksulluğu ile mücadeleye katkı yapacak bir politika olarak yürürlüğe konulabilir. Benzer bir biçimde, tüm çocuklara sağlanacak ücretsiz ve kaliteli okulöncesi eğitim, eşitsizliğin nesiller arası aktarımını azaltacaktır.

- Türkiye’de kalkınma politikalarının insana yaraşır istihdam olanakları yaratacak şekilde kurgulanması gerekmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ikamet eden yurttaşlar ile genç kadınların yaratılacak insana yaraşır istihdam olanaklarından öncelikle faydalanmaları gerekmektedir.⁵¹⁴
- Her türlü ayrımcılıkla mücadele edilmesinin en önemli yollarından biri hukuki garantilerin sağlanması ve özerk ve etkin ayrımcılık karşıtı yasal mekanizmaların kurulmasıdır. Buna ek olarak, sosyoekonomik eşitsizliklerle ayrımcılığın iç içe geçmişliği göz önünde bulundurularak, her politika alanında farklılığın ve toplum içerisindeki çeşitliliğin dikkate alınması gerekmektedir. Örneğin, toplumsal cinsiyet yaklaşımı ve engellilik tüm politika alanlarında anaakımlaştırılmalıdır. Kamu hizmetlerinin sunumunda tüm yurttaşların haklarını eşit bir biçimde icra etmesi için gerekli koşullar sağlanmalıdır.
- Katılımcı ve âdem-i merkeziyetçi bir siyaset ortamı, örgütlenme ve ifade özgürlüklerinin sağlanması yoluyla toplumsal grupların sorun ve mağduriyetlerini hem nüfusa oranları itibarıyla ve hem de mağduriyetlerinin şiddeti nispetinde seslendirmelerini sağlar. Bu bağlamda, demokratikleşmeye yönelik siyasi reformlar toplumu eşitlik yönünde dönüştürücü işlev gören, eşitliği tesis etmeye yönelik sosyal politikaları tamamlayan bir sürecin parçası olarak düşünülmelidir. Özellikle sendikal özgürlüklerin uluslararası standartlara düzeyinde garanti altına alınması, seçim barajının aşağı çekilmesi, parti kapatmaların önüne geçilmesi ve gerek siyasi partilerde gerek seçimlerde kadın kotası uygulamasına geçilmesi ivedilikle ele alınması gereken önlemler olarak ortaya çıkmaktadır.
- Çoğunluktan azınlık kimliğiyle, refah düzeyi yüksek olanlardan sosyal ve ekonomik imkânsızlıkları sebebiyle ayrıışan ve dezavantajlı konumda bulunan gruplar da kendi içlerinde homojen değillerdir. Azınlıkların içinde de azınlıklar, mağdur grupların içinde de mağduriyet dereceleri iyice yüksek olan gruplar vardır. Eşitsizliklerle etkin mücadele, kişi temelinde tanımlanmış özgürlükleri, medeni, siyasi, kültürel ve sosyal hakları sosyal politikalar yoluyla da destekleyerek garantilemekten geçer. Evrensel beyannamelerde kabul edilmiş haklar kişi temelinde tanımlandıkları için azınlık içindeki azınlık, mağdurlar arasında mağdur olanların da sorunlarına eğilebilirler. Aynı zamanda bu haklar kolektif şekilde icra edildiklerinde de o grubun ortak çıkar ve adalet arayışlarını seslendirme görevini yerine getirebilirler.
- Özellikle istihdam alanında toplumsal eşitliği hedefleyen, çalışanı koruyan etkin kamu politikalarına acilen ihtiyaç duyulmaktadır. İş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için iş müfettişi sayısının artırılması ve kamunun iş denetimi alanında aktifleşmesi, çocuk işçiliğinin bütünlüklü politikalarla tamamen yok edilmesi, kadınların işgücüne

⁵¹⁴ Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi. (2009) Türkiye’de Kadın Emeği ve İstihdamı Sorun Alanları ve Politika Önerileri, Nisan, s. 23-26. (T.)

katılımlarının teşvik edilmesi için kamunun bakım hizmetlerinde aktif rol almasının sağlanması, engellilerin istihdama eşit katılımları için gerekli destek teknolojilerinin kamu tarafından sağlanması, istihdamda her türlü ayrımcılığın önlenmesi, toplu sözleşmenin yaygınlaştırılmasına yönelik düzenlemeler yapılması, çalışma saatlerinin insani düzeylere çekilmesi bu alanda öne çıkan başlıklar.

- Raporda birçok kez değinildiği gibi gelir yoksulluğu kâğıt üstünde tanınan eşit hak ve özgürlükleri icra edilemez hale getiriyor ve eğitim ve sağlığa erişim gibi alanlara da eşitsizlikleri pekiştirecek bir biçimde sirayet ediyor. Bu nedenle temel kamu hizmetlerine eşit erişimin sağlanması amacıyla bu alanlarda gelirin etkisini azaltacak düzenlemeler yapılmalıdır. Ayrıca herkesin insanca yaşamak için belirli bir gelire sahip olması gerektiğinden hareketle, vatandaşların gelir hakkı yasal olarak tanınmalı ve asgari gelir desteği politikaları ile bu hak hayata geçirilmelidir.
- Türkiye’de tüm hak ve özgürlüklerin evrensel ölçütlerde anayasal düzeyde tanınması, bu bağlamda yasalardaki eşitlik anlayışının ayrımcılığın her türü ile mücadele edecek şekilde düzenlemesi gerekiyor. Örneğin, cinsel yönelim ve yaşın anayasadaki eşitlik maddesine eklenmeleri önem taşıyor. Bu bağlamda, her türlü ayrımcılıkla mücadele edecek kurumlar kurulmalı ve bu kurumlar özerk olarak yapılandırılmalıdır.

Bitirirken şunu ifade etmekte fayda var: eşit vatandaşlık vazeden ve vaat eden bir anayasal demokraside eşit vatandaşlığın gereklerini anayasa ve sosyal politika düzleminde tanımlayarak hayata geçirmek, ortak siyasi irademiz haline gelmek zorundadır. Eşit vatandaşlık konusu bizzat siyasetin yapılanmasına dairedir ve dar bir siyasi alana ya da tek tek partilere yüklenemeyecek kadar da temel anayasal düzlemdeki bir meseledir. Bu konudaki farkındalığın artırılması bu raporun yapmayı umduğu en önemli katkıdır.

Kaynaklar

Adaman, F., Çarkoğlu, A., Erzan, R., Filiztekin, A., Özkaynak, B., Sayan, S., Ülgen, S. (2006) “Country Report for Turkey”, *Study on the Social Dimension in the Candidate Countries*, No. VC/2005/0232, European Network of Economic Policy Research Institutes. (İng.)

Ağırdır, B., Pultar E. (2011) “Kürt Meselesini Yeniden Düşünmek”, KONDA, Ocak, İstanbul. (T.)

Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi. (2008) *Kamu Harcamalarının Bileşiminin Büyüme ve Refah Etkileri*, Mayıs, İstanbul, (T.)

Akın, E. (2009) *Bu Ülkede Eşcinselin de Adı Yok!*, Sabah Gazetesi, 25 Ekim. http://www.isteinsan.com.tr/isteinsan_gazete/bu_ulkede_escinselin_de_adi_yok.html Erişim tarihi: 11 Aralık 2009. (T.)

Aktar, C. (2009) “Sosyal Haklar Faslı-Tıkanan AB Müzakere Sürecine İyi Bir Örnek,” *Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi Araştırma Notu # 54*, 23 Kasım 2009. (T.)

Alkan, A., Çarkoğlu, A., Filiztekin, A. ve İnceoğlu, F. (2008) *Türkiye Ortaöğretim Sektöründe Katma Değer Oluşumu Üniversiteye Giriş Yarışı*, TÜBİTAK, İstanbul. (T.)

Anayasa Mahkemesi Kararı. (2009) *Demokratik Toplum Partisi*. Karar Sayısı: 2009/4, Ankara. (T.)

Aust, A. ve Arriba, A. (2004) “Policy Reforms and Discourses in Social Assistance in the 1990s. Towards Activation?” *ESPAnet Conference in Oxford*. (İng.)

Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu. (2010). *Report on Thresholds and Other Features of Electoral Systems Which Bar Parties from Access to Parliament*. (İng.)

Avrupa Toplulukları Komisyonu. (2004). *Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu*. (T.)

Avrupa Toplulukları Komisyonu. (2006). *Türkiye 2006 İlerleme Raporu*. (T.)

Avrupa Toplulukları Komisyonu. (2007). *Türkiye 2007 İlerleme Raporu*. (T.)

Avrupa Toplulukları Komisyonu. (2008). *Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu*. (T.)

Avrupa Toplulukları Komisyonu. (2009). *2009 Yılı Türkiye Düzenli İlerleme Raporu*. (T.)

Bakış, O., Levent, H., İnsel, A., Polat, S. (2009). *Türkiye’de Eğitime Erişimin Belirleyicileri*, Eğitim Reformu Girişimi, İstanbul. (T.)

Bali, R. N. (1998) “Resmi İdeoloji ve Gayrimüslim Yurttaşlar,” *Birikim*, Ocak/Şubat 1998 Sayı 105-106. (T.)

Başlevent, C., Dayıoğlu, M. (2005) “The Effect of Squatter Housing on Income Distribution in Urban Turkey,” *Urban Studies*, 42, 1. (İng.)

BBC World Service. (2008) *Widespread Unease about Economy and Globalization-Global Poll*. (İng.)

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Özel Raportörü Abdelfattah Amor tarafından hazırlanan, Din ve İnanç Özgürlüğüne Dayalı Hoşgörüsülük ve Ayrımcılığın Tüm Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması Ara Raporu, BM Genel Kurulu’nda dağıtıldığı tarih: 11 Ağustos 2000. (T.)

Brook, A.-M. ve E. Whitehouse (2006) “The Turkish Pension System: Further Reforms to Help Solve the Informality Problem,” *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 44. (İng.)

Buğra, A. ve Adar, S. (2007) *Türkiye’nin Kamu Sosyal Harcamalarının Karşılaştırmalı bir Analizi*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu. (T.)

Burgess, R.S.L. ve Stern N. (1991) “Social Security in Developing Countries: What, Why, Who, and How?” içinde Ahmad E., Dreze J., Hills J. and Sen A.K. (der). *Social Security in Developing Countries*, Oxford: Clarendon Press. (İng.)

Calavrezo, O. ve Pelek, S. (2010) “Qui sont les salariés payés au niveau du salaire minimum? Une analyse empirique à partir de données turques,” Paris. (Fr.)

Candaş, A. (2005) “The Priority of Political Rights Thesis in Political Theory: Procedural Democracy’s Invisible Hand?”, Doktora tezi, Columbia Üniversitesi Siyaset Bilimi. (İng.)

Commission of the European Communities. (2009) *Turkey 2009 Progress Report*, No. SEC(2009)1334, Brüksel. (İng.)

Commission of the European Communities. (2010) *Turkey 2010 Progress Report*, No. SEC(2010)1327, Brüksel. (İng.)

Cosar, S. ve Yeğenoğlu, M. (2009) "The Neoliberal Restructuring of Turkey's Social Security System," *Monthly Review*, April. (İng.)

Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2010) *Türkiye'de Toplumsal Eşitsizlik*, Sabancı Üniversitesi-TÜBİTAK-İnfakto-Birim ve İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul. (T)

Çelik, A. (2004) "AB Ülkeleri ve Türkiye'de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı-Yeniden Dağılım," *Çalışma ve Toplum*, 2004/3. (T)

Darbaz, B. ve Uysal-Kolaşın, G. (2009) "Türkiye Toplu Sözleşmede AB'nin Çok Gerisinde," *Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) Araştırma Notu* 28, 10 Mart. (T)

Dayıoğlu, M. ve Ercan, H. (2009) *Labor Market Policies and Institutions with a Focus on Inclusion, Equal Opportunities and the Informal Economy*, Eylül. (İng.)

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO). (1999) *Child Labour in Turkey*, Ankara. (İng.)

Devlet İstatistik Enstitüsü ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA). (2004) *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*, Ankara. (T)

Devlet Planlama Teşkilatı. (2003). *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu*. (T)

Devlet Planlama Teşkilatı. (2010) *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 2010 Yılı Programı*. Ankara: DPT. (T)

Dinçer, M. A. ve Uysal Kolaşın, G. (2009), "Türkiye'de Öğrenci Başarısında Eşitsizliğin Belirleyicileri," *Eğitim Reformu Girişimi*, İstanbul. (T)

DİSK/Sosyal-İş Sendikası. (2010) *1 Mayıs'ın Doğuşundan Bugüne Değişmeyen Talep: İnsanca Çalışma Süresi*, Mayıs 2010. (T)

DİSK/Sosyal-İş Sendikası. (2010) Türkiye’de İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Raporu: Madencilik Sektörüne İlişkin Temel Veriler, 25 Şubat 2010. (T.)

Duru-Bellat, M. (2007). Social Inequality in French Education: Extent and Complexity of the Issues. içinde R. Teese, S. Lamb & M. Duru-Bellat (der). *International Studies in Educational Inequality: Theory and Policy*. Dordrecht: Springer. (İng.)

Edirne Roman Derneği, European Roma Rights Centre ve Helsinki Yurttaşlar Derneği. (2008) “Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye’de Çingenelerin Karşılaştıkları Hak İhlalleri”, içinde *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, İstanbul. (T.)

Education for All International Coordination (2009). *Overcoming Inequality Why Governance Matters*, Oxford University Press. (İng.)

Eğitim Reformu Girişimi (2009). *Eğitimde Eşitlik Politika Analizi ve Öneriler*, İstanbul, (T.)

Eğitim Reformu Girişimi. (2009) *Eğitim İzleme Raporu-Sayılarla Eğitim*. (T.)

Eğitim Reformu Girişimi (2010). *Eğitim İzleme Raporu 2009-Taslak*, İstanbul. (T.)

Eğitim Reformu Girişimi (2011); *PISA 2009 Sonuçlarına İlişkin Değerlendirme*, İstanbul. (T.)

Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası. (2006). *Paralı eğitim, eğitimde fırsat eşitsizliklerini derinleştirmektedir*, Eğitim-Sen Genel Başkanı Alaaddin DİNÇER’in 26 Temmuz tarihli basın açıklaması, <http://www.egitimsen.org.tr/haberarsivi.php?id=674> (T.)

Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (2007) Eğitim Sen Mevsimlik Tarım İşçiliği Nedeni ile Eğitimine Ara Veren İlköğretim Öğrencileri Araştırması, Ankara (T.)

Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (2010) *2010–2011 Eğitim Öğretim Yılı Başında Eğitimin Durumu* (T.)

Elveren, A. and S. Hsu (2007) “Gender Gaps in the Individual Pension System in Turkey,” *Department of Economics Working Paper Series*, 2007-06, University of Utah. (İng.)

Elveren, Y. A. (2008) “Social Security Reform in Turkey: A Critical Perspective”, *Review of Radical Political Economics*, 40, 2. (İng.)

Erbil Erdugan, F. (2009) *Türkiye’de Özürlü Yoksulluğu ve Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesi: Ankara-Keçiören Örneği*, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı yayınlanmamış uzmanlık tezi. (T)

Erdem, T. (2007) “Gelir Farklılıkları”, *Radikal gazetesi*, 5 Nisan 2007. (T)

Erus, B. ve Aktakke, N. (2009) “Impact of Healthcare Reforms on Out-of-Pocket Health Expenditures in Turkey”, ERF Yıllık Konferans’ta sunulan tebliğ, 7-9 Kasım, Kahire, Mısır. (İng.)

Esen, Y. (2007) “Sexism in School Textbooks Prepared under Education Reform in Turkey,” *Journal for Critical Education Policy Studies*, 5, 2. (İng.)

Freedom House. (2011). Journalists’ Arrests Signal Growing Press Freedom Backslide in Turkey. (İng.)

EUROSTAT online veritabanı. (İng.)

Gordon, D., Pantazis, C. ve Townsend, P. (2000) “Absolute and Overall Poverty: a European History and Proposal for Measurement” içinde Gordon, D. ve Townsend, P. (der.) *Breadline Europe*, Policy Press. (İng.)

Gökşen, F., Cemalcılar, Z. ve Gürlesel., C. F. *Türkiye’de İlköğretim Okullarında Okulu Terk ve İzlenmesi ile Önlenmesine Yönelik Politikalar*, AÇEV, KA-DER ve ERG. (T)

Gökşen, F., Öztartan, G., Sağlam, İ. ve Zenginobuz, Ü., 2008, “Impacts of the tax system on poverty and social exclusion: A case study on Turkey,” *New Perspectives on Turkey*, no. 38, Spring 2008, Homer Kitabevi. (İng.)

Gürsel, S., Güner, D. ve Darbaz, B. (2009) “Kadınlar Daha Uzun Süre İşsiz Kalıyor,” *Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) Araştırma Notu No. 47*, İstanbul. (T)

Gürsel, S., Uysal-Kolaşın, G. ve Acar, A. (2011). “Toplumsal Değerler Kadınların İşgücüne Katılmalarına Engel,” *Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) Araştırma Notu No. 115*, İstanbul. (T)

Gürsel, S., Levent, H., Selim, R. ve Sarıca, Ö. (2000) *Individual Income Distribution in Turkey: A Comparison with the European Union-Executive Summary*, TÜSİAD Publication No -T/2000-12/296. (İng.)

Gürsel, S., Uysal-Kolaşın, G. ve Altındağ, O. (2009) *Anadil Ayırımında İşgücü Piyasası Konumları*, BETAM Araştırma Notu #060, 25 Aralık 2009. (T)

Gürsel, S., Uysal-Kolaşın, G., ve Altındağ, O. (2009) *Anadili Türkçe Nüfus ile Kürtçe Nüfus Arasında Eğitim Uçurumu Var*, BETAM Araştırma Notu #049, 13 Ekim 2009. (T.)

Haber 7, Mecliste 82'lik Milletvekili Bile Var, 8 Ekim 2006, online erişim:

<http://www.haber7.com/haber/20061008/Mecliste-82lik-milletvekili-bile-var.php> (T.)

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2009) *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK, Ankara. (T.)

Human Rights Watch. (2008) *Kurtuluşumuz İçin Bize Bir Yasa Gerek: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet, Cinsellik ve İnsan Hakları*, Mayıs. (T.)

Human Rights Watch. (2009) *Ülke Raporu-Türkiye*, Ocak. (T.)

International Labour Office. (2009) *Give Girls a Chance: Tackling Child Labor-A Key to the Future*, Geneva. (İng.)

International Labour Organization. (2008) *World of Work Report 2008*. (İng.)

International Labour Organization. (2008) *Global Wage Report 2008/2009*, Geneva. (İng.)

International Labour Organization. (2009) *World of Work Report 2009: The Global Jobs Crisis and Beyond*, Geneva. (İng.)

İnsan Hakları Danışma Kurulu (İHDK). (2004) *Azınlıklar ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu Raporu*, Başbakanlık, Ankara. (T.)

İnsan Hakları Derneği. (2009) *Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu*. (T.)

İnsan Hakları Derneği. (2011) *Türkiye İnsan Hakları İhlalleri Raporu*. (T.)

Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği İstatistikleri. (T.)

Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (2008) “Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasa Tasarısı Kadınlara Nasıl Bir “Sosyal Güvenlik” Vaat Ediyor?” Rapor. (T)

Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi. (2009) *Türkiye’de Kadın Emeği ve İstihdamı Sorun Alanları ve Politika Önerileri*, Nisan. (T)

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM). (2008). *Türkiye’de Kadının Durumu*, Ankara. (T)

KAOS-GL. (2009) *Lezbiyen, Gey, Biseksüel Çalışanların İş Yaşamı Raporu*, Ankara. (T)

Kapusuz, N. (2008) “Türkiye’de İş Kazaları ve Üç Ayrı Raporun Bize Söyledikleri,” *Bağımsız İletişim Ağı (BİA)*, 27 Mart 2008, erişim tarihi 17 Aralık 2009. online erişim: <http://bianet.org/bianet/emek/105927-turkiye-de-is-kazalari-ve-uc-ayri-raporun-bize-soyledikleri> (T)

Kara, O. (2006) “Occupational Gender Wage Discrimination in Turkey,” *Journal of Economic Studies*, Vol. 33, No. 2. (İng.)

Karaca, O. (2004) “Türkiye’de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var Mı?” *Tartışma Metni 2004/7*, Türkiye Ekonomi Kurumu. (T)

Kaya, N. (2009) *Forgotten or Assimilated? Minorities in the Education System of Turkey*, Minority Rights Group International. (İng.)

Keyder, Ç., Üstündağ, N. (2006). “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Kalkınmasında Sosyal Politikalar,” içinde *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler*, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı. (T)

Khamis, Melanie, 2009. “A Note on Informality in the Labor Market,” *IZA Discussion Papers 4676*, Institute for the Study of Labor (IZA). (İng.)

Kılıç, A. (2008) “The Gender Dimension of Social Policy Reform in Turkey: Towards Equal Citizenship?,” *Social Policy and Administration*, 42, 5. (İng.)

Koçoğlu, Y. (2001) *Azınlık Gençleri Anlatıyor*, Metis Yayınları, İstanbul. (T)

Lemos, S. (2004) “The Effects of the Minimum Wage in the Formal and Informal Sectors in Brazil,” *IZA Discussion Papers 1089*, Institute for the Study of Labor (IZA). (İng.)

Matsaganis, M. (2005) "The Limits of Selectivity as a Recipe for Welfare Reform: The Case of Greece," *Journal of Social Policy*, 34, 2. (İng.)

MEB Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı. (2007). *PISA 2006 Uluslararası Öğrenci Başarılarını Değerlendirme Programı Ulusal Ön Rapor*, Ankara. (T.)

Milli Eğitim Bakanlığı (2010). *Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim, 2009-2010*. (T.)

Milliyet. (2010) *Çocuklarının din dersinden muaf olması için dava açtılar*, 25 Mayıs. <http://www.milliyet.com.tr/Milliyet.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1242407> (T.)

Milliyet. (2011). AB İlerleme Raporu Netleşti, 22 Eylül.

<http://siyaset.milliyet.com.tr/ab-ilerleme-raporu-netlesti/siyaset/siyasetdetay/22.09.2011/1441797/default.htm> (T.)

Minority Rights Group International. (2007) *Bir Eşitlik Arayışı: Türkiye'de Azınlıklar*. (T.)

Mukhopadhyaya, P. (2004) "World Income Inequality data base (WIID) Review," *Journal of Economic Inequality*, Vol. 2. (İng.)

Organizaton for Economic Co-operation and Development. (2009) *Doing Better for Children*. (İng.)

Organisation for Economic Co-operation and Development (2011) *Doing Better for Families* (İng.)

Organisation for Economic Co-operation and Development (2009). *Education at a Glance 2009: OECD Indicators*. (İng.)

Organisation for Economic Co-operation and Development (2011). *Education at a Glance 2011: OECD Indicators* (İng.)

Organizaton for Economic Co-operation and Development. (2011). *Enrolment in Childcare and Pre-schools*. (İng.)

Organizaton for Economic Co-operation and Development. (2008) *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. (İng.)

Organization for Economic Co-operation and Development. (2009), *Health at a Glance 2009: OECD Indicators*. Paris: OECD. (İng.)

Organisation for Economic Cooperation and Development. (2009) *Is Informal Normal? Toward More and Better Jobs in Developing Countries* (der). Jütting, J. P. and de Laiglesia, J. R., OECD Development Centre. (İng.)

Organization for Economic Co-operation and Development. (2008) *OECD Economic Surveys Turkey*, No. 2008/14, Temmuz. (İng.)

Organization for Economic Co-operation and Development ve World Bank. (2008) *OECD Reviews of Health Systems: Turkey*. Paris: OECD. (İng.)

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2009) *Pensions at a Glance*. (İng.)

Organisation for Economic Co-operation and Development (2010a) PISA 2009 Results: What Students Know and Can Do – Student Performance in Reading, Mathematics and Science (cilt I). (İng.)

Organisation for Economic Co-operation and Development (2010b) PISA 2009 Results: Overcoming Social Background – Equity in Learning Opportunities and Outcomes (cilt II). (İng.)

Organisation for Economic Co-operation and Development (2010c) PISA 2009 Results: What Makes a School Successful? – Resources, Policies and Practices (cilt IV). (İng.)

Pir Sultan Abdal Kültür Derneği (PSA). (2005) *Alevi Olmak: Alevilerin Dilinden Ayrımcılık Hikayeleri* (ed.) Tol, U. U., Ankara. (T)

Rankin, B. H. ve Aytaç, I. A. (2006) “Gender Inequality in Schooling: The Case of Turkey,” *Sociology of Education*, Vol. 79, No. 25. (İng.)

Selim, R. ve İlkcaracan, İ. (2002) “Gender Inequalities in the Labor Market in Turkey: Differentials in Wages, Industrial & Occupational Distribution of Men and Women,” *Working Paper Series-University of Utah*. (İng.)

Social Watch Report (2008). (İng.)

Social Watch Report 2010 (2010). (İng.)

Sosyal Güvenlik Kurumu *Primsiz Ödemeler İstatistikleri*. (T.)

Sosyal Haklar Derneği. (2008) *2007 Yılı İş Kazaları Raporu*, İstanbul. (T.)

Sosyal Politika Forumu. (2009) *Türkiye’de Çocuk Bakım Hizmetlerinin Yaygınlaştırılmasına Yönelik Bir Öneri: Mahalle Kreşleri*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul. (T.)

Şeker, S. D. (2008) *Türkiye’de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri*, Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi. (T.)

Şener, Ü. (2009) “Kadın Yoksulluğu,” *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı-Değerlendirme Notu*. (T.)

Tansel, A. (2004) “Public-Private Employment Choice, Wage Differentials and Gender in Turkey,” *Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit (IZA Bonn) Discussion Paper Series*, Discussion Paper No. 1262, Bonn. (İng.)

Tansel, A. ve Bircan, F. (2008) *Private Supplementary Tutoring in Turkey: Recent Evidence on Its Various Aspects IZA Discussion Paper No. 3471*, Institute for the Study of Labor, Bonn. (İng.)

Tarih Vakfı ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı. (2009) *Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Projesi Bulgular ve Tavsiyeler Raporu*. (T.)

Tatar, M., Ozgen, H., Sahin, B., Belli, P. ve Berman, P. (2007) “Informal Payments in the Health Sector: A Case Study from Turkey,” *Health Affairs*, 26, 4. (İng.)

Toksöz, G. (2007) “İşgücü Piyasasının Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Analizi ve Bölgeler Arası Dengesizlikler,” *Çalışma ve Toplum*, 2007/4. (T.)

Toprak, B., Bozan, İ., Morgül, T. ve Şener, N. (2008) *Türkiye’de Farklı Olmak: Din ve Muhafazakarlık Ekseninde Ötekileştirilenler*, Boğaziçi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, Yayın no. 1025. (T.)

Tufan, İ. ve Arun, Ö. (2006) *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002-İkincil Analizi*, TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu. (T.)

Tunalı, İ. (2003) *Background Study on Labour Market and Employment in Turkey*, European Training Foundation. (İng.)

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER). (2008) *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri*, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-07/468, İstanbul. (T.)

Türk Tabipler Birliği. (2008) *Sosyal Güvenlikte Hak Kaybı Dönemi*. Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları. (T.)

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2007) *İktisadi Yönelim Anketi-Aralık 2006*, Ankara. (T.)

Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, UNICEF ve World Bank. (2009) *Economic Crisis Affecting the Welfare of Families in Turkey*, Ankara. (İng.)

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı. (2006) *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler*, TESEV Yayınları, İstanbul. (T.)

Türkiye İstatistik Kurumu. (2007) *Çocuk İşgücü Araştırması 2006*, Haber Bülteni Sayı 61, 20 Nisan. (T.)

Türkiye İstatistik Kurumu. (2009) “Hanehalkı İşgücü Araştırması 2009 Ağustos Dönemi Sonuçları Temmuz, Ağustos, Eylül 2009,” *Haber Bülteni No. 199*, 16 Kasım, Ankara. (T.)

Türkiye İstatistik Kurumu (2011) “Hanehalkı İşgücü Araştırması 2011 Nisan Dönemi Sonuçları” *Haber Bülteni No. 127*, Ankara. (T.)

Türkiye İstatistik Kurumu. (2009) “2004 ve 2008 İşgücü Maliyeti Araştırması Sonuçları,” *Haber Bülteni No. 231*, 30 Aralık, Ankara. (T.)

Türkiye İstatistik Kurumu. (2008) *2006-2007 İş Kazaları ve İşe Bağlı Sağlık Problemleri*, Haber Bülteni Sayı: 50, 25 Mart 2008. (T.)

Türkiye İstatistik Kurumu. (2011) *Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2010*, Ankara. (T.)

Türkiye İstatistik Kurumu. (2011). “2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları,” *Haber Bülteni Sayı 3*, Ocak, Ankara. (T.)

Türkiye İstatistik Kurumu. (2009) “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları 2006-2007,” *Haber Bülteni Sayı 221*, Aralık, Ankara. (T)

Türkiye İstatistik Kurumu (2011) Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları 2009, Haber Bülteni sayı 41, Ankara. (T)

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ). (2007) *Çalışanların Ekonomik ve Sosyal Durumu*, Ankara. (T)

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ). (2007) *Dünyada ve Türkiye’de Çalışan Çocuklar*, Yayın no. 281, Ankara. (T)

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK). (2007) *2007 Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti*, Ankara.(T)

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO). (1952) *C102 Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi*. (İng.)

Uluslararası Çalışma Örgütü istatistikleri. (İng.)

United Nations Children’s Fund. (2006) *Child Poverty in Turkey 2006*, Ankara. (İng.)

United Nations Children’s Fund. (2008) *The State of World’s Children 2009: Maternal and Newborn Health*. New York: United Nations. (İng.)

United Nations Children’s Fund. (2010) *The Children Left Behind: A League Table of Inequality in Child Well-Being in the World’s Rich Countries*, *Innocenti Report Card 9* UNICEF Innocenti Research Center, Florence. (İng.)

United Nations Committee on the Elimination of Discrimination against Women. (2003). Consideration of reports submitted by States parties under article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, Combined fourth and fifth periodic reports of States parties, Turkey, Rapor no: CEDAW/C/TUR/4-5, 8 Ağustos 2003. (İng.)

United Nations Development Programme. (2008) *Turkey 2008 Human Development Report Youth in Turkey*, Ankara. (İng.)

United Nations Development Programme. (2009) *Human Development Report 2009 Overcoming barriers: Human Mobility and Development*, New York. (İng.)

United Nations Development Programme. (2010) *Human Development Report 2010- The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*, Palgrave Macmillan, New York (İng.)

Uyan Semerci, P., S. Müderrisoğlu, A. Karatay, B. Ekim Akkan, Z. Kılıç, B. Oy, Ş. Uran (yakında yayınlanacak) *Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun “İyi Olma Hali”ni Anlamak: İstanbul Örneği. (T)*

Ward, T., Lelkes, O., Sutherland, H. ve Toth, I. G. (2009) *European Inequalities: Social Inclusion and Income Distribution in the European Union*, Budapest. (İng.)

World Bank. (2000) *Turkey: Country Economic Memorandum Structural Reforms for Sustainable Growth*, Report No: 20657-TU, Washington: World Bank. (İng.)

World Bank. (2005) *Turkey-Joint Poverty Assessment Report*, Human Development Sector Unit Europe and Central Asia Region ve Devlet İstatistik Enstitüsü, Rapor No. 29619-TU. (İng.)

World Bank. (2006) *Turkey Labor Market Study*, Poverty Reduction and Economic Management Unit-Europe and Central Asia Region, Report No. 33254-TR. (İng.)

World Bank. (2008) *Investing in Turkey's Next Generation: The School-to-Work Transition and Turkey's Development*, Report No. 44048 – TU, Human Development Sector Unit-Turkey Country Unit, Europe and Central Asia Region. (İng.)

World Bank. (2009) *Female Labor Force Participation in Turkey: Trends, Determinants, and Policy Framework*, Human Development Sector Unit-Europe and Central Asia Region, Report No 48508-TR. (İng.)

World Economic Forum. (2009) *The Global Gender Gap Report* (der). Hausmann, R., Tyson, L. D., Zahidi, S., Geneva, s. 179. (İng.)

Yeldan, E., Ercan, H. (2009) “Growth, Employment Policies, and Economic Linkages: Turkey,” *Expanding Knowledge Base on Decent Work in Mediterranean Countries*. (İng.)

Yilmaz, V. (2011) “Changing form of inequality in access to health care in Turkey,” *10th European Sociological Conference*, Conference Paper, Geneva/Switzerland. (İng.)

Yılmaz, V. (2011). *The Political Economy of Disability in Turkey: Disability and Social Policy Reform in Turkey*, LAP, Lambert Academic Publishing. (İng.)

Yentürk, N., Başlevent, C. (2007) “Türkiye’de Genç İşsizliği,” *İstanbul Bilgi Üniversitesi Gençlik Çalışmaları Birimi Araştırma Raporu No. 2*, Eylül 2007. (T.)

Yükseler, Z. (2003) “2002 Hanehalkı Bütçe Anketi: Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamalarına İlişkin Sonuçların Değerlendirilmesi,” *Tartışma Metni 2003/6*, Türkiye Ekonomi Kurumu. (T.)

Yükseler, Z., Türkan, E. (2008) *Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası-TÜSİAD Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-03/455, Mart, İstanbul. (T.)

Zenginobuz, E. Ü., Özertan, G., Sağlam, İ., Gökşen F., 2006, *Yurttaşların Cebinden Devletin Kasasına: Türkiye’de Kim Ne Kadar Vergi Ödüyor?*, Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği ve Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Fonu, Mayıs 2006, İstanbul. (T.)

Kısa Özgeçmişler

Yrd. Doç. Dr. Ayşen Candaş

Lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünden alan Ayşen Candaş, 2005 yılında doktora derecesini “Siyaset Teorisinde Siyasi Hakların Önceliği Tezi: Prosedürel Demokrasi’nin Görünmez Eli mi?” isimli tezi ile Columbia Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümünde tamamlamıştır. 2005 yılından itibaren Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Ayşen Candaş, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu yönetim kurulu üyesi ve araştırmacısıdır. Kendisinin çok sayıda ulusal ve uluslararası dergide makalesi bulunmaktadır. Candaş’ın uzmanlık alanları içerisinde adalet teorileri, demokrasi teorileri, karşılaştırmalı anayasalar, hak teorileri, eleştirel teori ve politik ve sosyal teorinin temelleri bulunmaktadır.

Volkan Yılmaz

Volkan Yılmaz, lisans derecesini 2008 yılında Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü ve Sosyoloji bölümlerinden, yüksek lisans derecesini engellilere yönelik sosyal politikaların politik ekonomisi üzerine yaptığı çalışma ile 2010 yılında Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü’nden almıştır. Yılmaz, halen İngiltere Leeds Üniversitesi Siyaset ve Uluslararası Çalışmalar programında doktora adaydır. Doktora araştırması Türkiye’de sağlıkta dönüşüm programı ve sağlık siyaseti üzerinedir. Yılmaz, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. Volkan Yılmaz’ın araştırma ve akademik ilgi alanları devlet kuramları, siyasal iktisat, sosyal politika, toplumsal eşitsizlikler, engellilik ve toplumsal cinsiyet çalışmalarıdır.